

méliusz józsef

1101

méliusz józsef

orașul pierdut în ceață

★★

«Respingînd pe cei reînviați, am rupt definitiv cordonul ombilical și am rupt ireversibil cu pătura din care mă trag, cu tot universul ei spiritual. Așa am respins Monarhia, conceptul burghez naționalist-maghiar din vechea Ungarie, și am rupt definitiv încă un mitic cordon ombilical. Cu lumea tatei s-a destrămat „cel mai de încredere” organism ce sprijinea Monarhia. Pe parcursul descrierii acestui proces, a devenit tot mai limpede și pentru mine că vechile încercări de unire a naționalităților ce trăiau pe teritoriul Monarhiei s-au topit legic în acel haos ce se produsese ca urmare a incapacității păturilor maghiare ce „susțineau statul”, și care a dus la prăbușirea statului militarist. Acesta a fost, pentru ei, momentul istoric dat, cînd au putut să-și realizeze aspirațiile naționale. Iar această realizare a fost unul dintre momentele progresiste ale istoriei Europei Centrale.»

MÉLIUSZ JÓZSEF

méliusz józsef

Vol. II 5 lei

editura minerva

Ilustrația copertei : *Vasile Socoliuc*

méliusz józsef

oraşul pierdut în ceaţă

★★

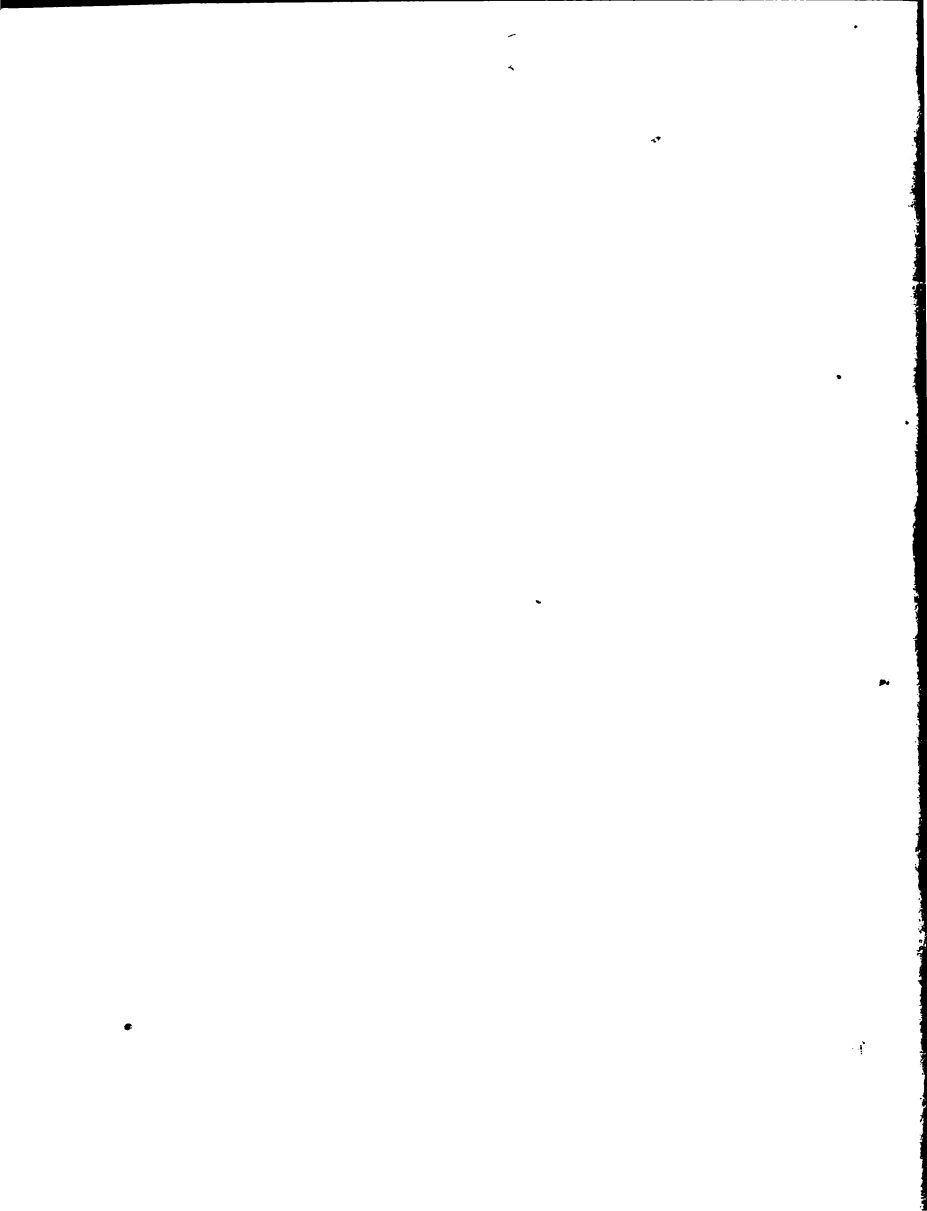
ROMAN

TRADUCERE ŞI NOTE DE
CONSTANTIN OLARIU

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI ● 1982

EDITURA MINERVA ● BUCUREŞTI

ORAȘUL PIERDUT ÎN CEAȚĂ
(continuare)

FANNY

Tanti Giza plecă de la noi cu un coș greu, încărcat cu vîrf. Îi ducea Katicei din partea noastră lapte de la țară, gras, gălbui de gras ce era, ouă proaspete, mere roșii, slăninuță cu carne, pîine albă și cozonac cu stafide. Alimente dătătoare de putere, adevărate comori, care într-adevăr în acea vreme nu ticseau decît cămărilor cu miros de mirodenii, ținute sub lacăt, ale oamenilor bogați. Se alese și cu promisiunea că de-acum încolo bunica îi va duce Katicei, de două ori pe săptămînă, hrană-extra; doctorul Klein o sfătui pe sora tatei ca fetița să mănince multă slănină, usturoi, să bea lapte mult, să consume pîine cît mai multă, să stea culcată ziua-noaptea în dreptul geamului deschis, dar s-o ferească de răceală, iar dacă se îngrașă și dacă începe să se cicatrizeze caverna, scapă. Dacă...

În urma ei, poarta se închise cu un bufnet puternic. Pe coridor, frunzele ascuțite, cu sfîrcuri uscate, ale palmierului pitic cumpărat nu demult se scuturară de zgomotul acesta. Un minut am rămas încă nemișcați. Bunica se întoarse în bucătărie oftînd. Tata tuși, își duse batista la gură și o cercetă pe furiș. Mama îi urmări cu priviri

îngrijorate gestul, apoi cu unul din brațe mă luă pe după umăr, cu celălalt se apucă ușor de mijlocul tatei și ne întoarserăm așa la oaspeții noștri. Pentru a ne alunga gândurile negre, tata se opri și spuse :

— Degeaba i-ai dat lucrurile alea pentru Katica, că tot împreună au să le consume... Dar ai procedat bine, să nu spună că n-am făcut nimic pentru biata fată.

Și poate că așa s-a și întâmplat : Fanny a dat năvală peste tanti Giza, sălbaticul și flămîngiosul de András a dat iama prin coș, fără să-i peste de Katica, care, plutind între temperatură și renunțare, lua la cunoștință, apatică, de tot ce se întâmpla cu ea și în jurul ei, fără s-o intereseze ce i-au trimis și nici dacă le dau gata ori ba ceilalți, sub ochii ei.

Fanny n-a cunoscut niciodată, nici mai înainte, nici mai târziu, cruțarea ori mila. Aparținea acelui norocos soi de oameni care se simt fericiți dacă pot obține, într-un fel sau altul, ceva pentru ei înșiși. Pe Fanny n-o interesa situația altora, nu-i păsa nici măcar de fericirea altora, cînd era vorba de propriile-i comodități, avantaje, de liniștea personală, de interesele ei. E drept, Fanny nu avea nevoie de delicatesele valorînd o avere trimise sorei sale, soții Goldgraeber o îndopau cu tot ce-i poftea inima ori ochiul, și nu-i exclus ca soarta Katicei s-o fi mișcat totuși, căci „brutăreasa cu inimă de aur“, auzind de starea gravă a fetei mai mici, îi trimitea bolnavei aproape zi de zi finețuri hrănitoare. Mai țin minte și azi tonul aspru și rece cu care Fanny i-a spus mamei în brutăria goală în clipa aceea :

— *Eu* vreau să fiu fericită, *eu*, pentru că *eu* mă chinui și *eu* sufăr, *eu*, da, *eu*...

Acest „eu“ suna agresiv și supărător. Căci trăind acolo, în subsol, bătrînii ajunseseră de nu-i mai interesa nici măcar propria persoană. „Eú, eu...“ Și cuvintele acestea ardeau cu flăcări și fumegau în gura Fannyei ; stîrneau groază, și familia nu le cunoștea sensul, tanti Giza aproape

că o invidia pe fată pentru egoismul ei, aproape că era mîndră de asta. Nu ştia despre tînăra femeie decît că se gîndeşte numai şi numai la ea. Şi cu asta considerau problema încheiată, fără a se lămuri în legătură cu această ciudată însuşire, acest egoism care i se urcase la cap de cînd madam Goldgraeber îi încredinţase afacerile, şi într-un fel devenise stăpîna ei însăşi, o mare putere în familie. Altminteri, nu dădea importanţă dorinţelor, sentimentelor, nemulţumirilor şi nevoilor fetei. Căci în fond ei înşişi erau insensibili la acestea. Şi cum să nu fi fost aşa ? Cum puteau fi oare ? „Aşa-i firea lui Fanny.“ Şi cu asta se rezolva orice problemă.

În brutărie, Fanny trebăluia, se apleca şi se unduia, făcea ordine de dimineaţa pînă seara în spatele geamurilor mari ale vitrinei, cu sentimentul proprietăţii asupra acestei mici împărăţii, în timp ce păru-i blond plutea în aroma aparte, dulce, consistentă a mărfaei, ca o buclă de nor galben ca paiul. Faţa trandafirie îi strălucea. Halatul de un alb orbitor amintea de albul imaculat al zăpezii, de prima zăpadă. Dealtfel Fanny — ca şi Katica — făcea parte din acele femei întotdeauna atrăgătoare, cărora le place să poarte îmbrăcăminte albă, curată, şi se cunoaşte dintr-o ochire că-s spirt la treabă, nu suportă trîndăvia, nu cunosc oboseala, pe scurt că sînt îngrijite, harnice, nurlii.

În timp ce vindea zîmbind pîine şi cornuri, Fanny îşi vîra fără remuşcări în sîn sume mai mici ori mai mari, dacă era sigură că stăpînul ei, bărbosul domn Goldgraeber, sau nevastă-sa nu pot descoperi lipsa, însă, ce-i drept, Goldgraeber, chiar dacă ar fi observat, ar fi închis ochii, el unul i-ar fi dat cu dragă inimă de zece, de o sută de ori mai mult decît fleacul pe care şi-l putea ascunde ea în sîn. Totuşi, pe tanti Giza o cuprindea teama, adesea o implora, frîngîndu-şi mîinile, pe Fanny să nu-şi periclitaze slujba, să nu păteze cîntea imaculată a familiei. Dar ea răspundea cu seninătate :

— De luat, nu poți lua decît de la eel ce are. Doar nu-i pot ruga pe cumpărători : vă rog să-mi plătiți mai mult, Goldgraeber e un cămătar, un porc... Azi, cei mai mulți cumpărători sînt tot atît de săraci și zdrențăroși ca și noi, aici, în hruba asta puturoasă, sub pămînt, și de la ei poți fi sigură, mamă, că nu iau nimic. Țapul bătrîn e-un speculant. Habar n-ai, mamă, ce afaceri învîrte cu armata germană. A cîștigat pînă acum o avere pe spina-reă comandamentului german ! Îi sucește pe degete...

În astfel de ocazii, discuțiile despre cîste, despre sfîntenia proprietății se lungeau la infinit, și de obicei biruia Fanny, și anume cu argumentul că Goldgraeber are trei case, pămînt, vaci, fermă — și pe deasupra un alișveriș cu icoane, pe care îl face mină-n mină cu episcopia ; cu asta, de cînd izbucnise războiul, trebuie să fi cîștigat enorm, căci nu s-a mulțumit cu cererea sporită de icoane și mătănii pentru babele din oraș, ci îi răspîndise și pe agenții lui, invalizi de război, șchiopi, chiori, surzi și bilbițiți, prin satele românești, ba se mai afișa și în rolul de „nobil prieten al oamenilor“, de bun catolic — așadar Goldgraeber n-o să resimtă nici atîtica dacă, vezi Doamne, cîtiva bănuți de-ai lui ajung pe mîini mai bune decît ale sale. Și doar n-o să creadă maică-sa despre ea, despre Fanny, că o fi proastă și că tocmai Goldgraeber — țăpul ăla bătrîn — s-o prindă pe ea...

Tanti Giza se îngrozi. „Fata asta nu se teme nici de Dumnezeu !“ Și avea dreptate. La biserică nu mergea. Stătea și duminică la prăvălie, făcea curat, freca, lustruia, aerisea, punea curse de șoareci în bucătăria cu obloanele trase. Era o plăcere să intri luni în prăvălie. „E curat ca-n farmacie“ — îi spuneau cumpărătorii din cartier lui Goldgraeber, la circiumă, unde el consuma cînd și cînd o butelcă de vin bun, înfundat, și uneori mai stătea la un șeptic cu negustorii din vecinătate și cu vinzătorul de la farmacia din colț. „Prăvălia-i ca o farmacie — le spune brutarul, trăgînd din țigara-i nemțească pe deasupra

cărților de joc —, și Fanny-i ca un măr domnesc. Să muști din ea, nu alta. Aș !...” Pînă și pe tanti Giza, femeia atît de blazată, o înspăimînta felul de a fi al fetei. Căci dacă-i amanta lui Goldgraeber, și după toate semnele da, iar duminică dimineață se pare că merge la prăvălie nu numai pentru a face curat, atunci, cînd toată casa e părăsită și madam Goldgraeber se roagă în Catedrală, la liturghia cea mare, iar la brutărie nu-i nimeni, și casa-i goală, căci Goldgraeber le pretinde servitoarei și bucătăresei să meargă și ele la biserică, ba duminică nici măcar nu iau masa de prînz acasă, pentru că după slujba de la Catedrală ei iau masa la fratele doamnei Goldgraeber, proprietarul celei mai de seamă cafenele din Centru, deci, dacă Fanny, și despre asta nu mai încape îndoielă — ori poate, totuși, nu ? — e amanta brutarului, cum poate vorbi atît de urît despre el ? „Atît de cîinește“, se gîndise întii tanti Giza, dar apoi se corectase : „atît de urît“ ; căci, oricum, brutarul, chiar dacă nu-i tînăr, e totuși om bun.

Apoi, într-o zi de călcat, bucătăreasa o chemă de o parte pe tanti Giza, închise cu grijă toate ușile și-i spuse în șoaptă că Fanny se mărită. Tanti Giza avu senzația că încremenește pe loc. Sîngele i se scurse din fața transpirată. Trebui să se așeze. Bucătăreasa îi dădu un pahar cu sifon din răcitor și continuă abia după aceea. Ieri a izbucnit ceartă mare între cucoana și domnul Goldgraeber. Meșterul o tot ținea că „nu-i adevărat, nu-i adevărat“ și că Fanny se mărită cu bulgaru' ăla invalid, cu vagabondu' ăla, care lucrează de-o jumătate de an în atelier, și că Fanny e o fată atît de cumsecade, încît îi va da și zestre. Madam Goldgraeber cea cu inimă de aur nu s-a potolit decît spre miezul nopții și-a zis : bine, fie, dar ea nu crede că „nu e nimic între ei“ decît dacă Fanny se mărită într-adevăr cu bulgarul. Spre dimineață, ajunseră la o înțelegere, madam îi dădea zor că ei nu-i pasă de zestre îi dă el fetei, o mai ajută și ea pe sărmana fată, căci chiar de-a înșelat-o Goldgraeber cu ea, numai el a

putut-o strica, și ea — și aici a început să plîngă sfișietor — recunoaște că de-acum e femeie bătrînă, cu zece ani mai bătrînă decît Goldgraeber, azi-mîine împlinește șazeci de ani, dar ea e de vină că l-a îndrăgit, și trebuie să recunoască deschis că Goldgraeber i-a fost un soț bun, i-a sporit zestrea, nu are nici o vină mititica aia, Fanny, fata aia cinstită, căreia puteau să-i încredințeze cu inima împăcată prăvălia, s-o conducă singură.

— Ei, și ce crezi, lele Giza, ce s-a-ntîmplat, încheie bucătăreasa, luptîndu-se și ea cu lacrimile, șazeci de ani în sus, șazeci de ani în jos, s-a terminat cu niște trosnete de pat, că eu zău m-am strecurat rușinată în odăița mea, mă lua cu frig în pat, n-am închis ochii nici o clipită, și dimineața, cucoana a intrat în bucătărie cîntînd. De rușine, nu-mi găseam locul, nu mai știam încotro să-mi îndrept ochii, numai să nu-i întîlnesc privirile. Că, orișicît, e rușinos. O femeie de șazeci de ani...

Ce și cum s-a întîmplat, nu se știe, dar bulgarul s-a însurat cu Fanny, iar Fanny a continuat să meargă și duminică dimineață la prăvălie, să facă ordine și curat.

Însă și căsnicia veșnic înnorată cu bulgarul s-a întunecat de-a binelea cîțiva ani mai tîrziu, pesemne tot din pricină că Fanny năzuia la mai mult, mai bine și mai frumos decît îi putea oferi soțul, acest visător trist și greoi. Bineînțeles, blajinul soț nu era bulgar decît cu numele. Era unul din acei oameni săraci care prin regiunea noastră vorbesc două, trei sau chiar mai multe limbi, cu toate că el pe nici una n-o cunoaște bine și de-i întrebă ce nație-i, ce hram poartă — căci după nume și chip zadarnic ai încerca să ghicești — se mulțumește să ridice din umeri și te privește mirat, fără a fi priceput prea bine întrebarea.

S-a întîmplat, într-una din verile acestor ani scurși fără speranță, ori poate la începutul verii, că un meșter, care muncise la casa părinților mei, m-a întrebat dacă am aflat că a murit bulgarul.

— Bulgarul... a, bulgarul ? Da, era soțul verișoară-mi Fanny. Cum să nu mi-l amintesc ? ! Știu. A murit. Sint doi-trei ani de cînd într-o zi ne-am pomenit acasă la noi cu Fanny, cu nevastă-sa, ea ne-a adus vestea că bulgarul a murit...

Pe bulgar îl întilneam des în primii ani ai nefericitei lui căsnicii cu Fanny. Pe vremea cînd, copilandru fiind, hoinăream pe malul canalului, am dat nas în nas cu el într-o letargică după-amiază de iarnă ; m-a luat cu el și, ca într-o minune nemaipomenită, însă, interzisă, m-a introdus în tainele prinderii scatiilor cu fagurele. Altădată, cînd dădea primăvara, tolăniți în iarba tînără din luncă, mi-a vorbit despre feluritele plase de pescuit folosite pe Tisa, ori, cîntînd domol din ocarină, cu ochii închiși, vorbea cu păsările. Cel puțin atunci credeam sincer că discută cu ele, pentru că micile făpturi zburătăceau în cete tot mai mari prin jurul nostru, ciripind, triluind, fluierînd. Abia cutezam să răsufliu, nu cumva să sperii păsările din avîntul lor. El închidea ochii, și azi știu sigur că se gîndea la Fanny și că dacă se împrietenise cu mine — rugîndu-mă să nu spun acasă că am hoinărit împreună — o făcuse numai pentru că, după ce mă vrăjea ca întotdeauna cu vreun truc miraculos, de obicei mă ruga să-i povestesc despre Fanny, să-i spun tot ce știu despre ea, chiar dacă-i povestesc același lucru de două ori sau mint, numai să-i povestesc despre ea.

Pe-atunci, nici unul din noi nu pricepea prea bine sensul acestei căsnicii. Mama strimba din buze. Tanti Giza era secretoasă. Iar Fanny vindea la Goldgraeber, cornurile cu unt, jimblele pufoase, lipiile cu brînză, atît de bune la cafea. Pe vremea aceea, odată cu potolirea războiului și revoluțiilor, brutarii începuseră iar să prepare produse fine, treabă care după război, respectiv în primul an de „pace“, era considerată într-adevăr drept un mare eveniment și aproape că ne făcea să credem că am scăpat de toate necazurile, nevoile, lipsurile lumii ce se zvîrcolea

în durerile sale. de vreme ce iar se vindeau cornuri cu unt. În privința căsniciei ei, Fanny însăși decisese, desigur, nu după sentimentele ei, ci după foloase, probabil în înțelegere cu Goldgraeber — dacă merită crezare tot ce-i povestise lui tanti Giza bucătăreasa, sub ocrotirea ușilor încuiate. Fanny nu aștepta nimic de la căsnicia asta, decît o nouă îndulcire a situației ei, la nivelul ei, și după propriile-i gânduri, potrivit cu conjunctura anilor de război. După trei ani de marșuri, canonade, dezer-tări, răniri, spitale, bulgarul se tocmise, nici el nu știa exact de ce, călă la brutar în orașul nostru, deși se pricepea de ce, călă la alte meșteșuguri. Însă bietul om nădăjduia ceva cu totul ieșit din comun de la această căsnicie care-i picase atît de neașteptat în brațe, încît nici el nu știa cum s-a întîmplat minunea asta, și anume : pacea. un fel de tihnă aparte. Și încă ceva, ceva mai particular, dar ce anume, n-ar fi putut să spună. Dar sensul tulburelor lui dörințe nu-l descoperi decît odată cu trecerea anilor, și anume că o iubea pe femeie, pe Fanny, despre care pînă la moarte își crease numai himere și pe care n-o cunoscuse niciodată, în ciuda faptului că mînceau, dormeau, sufereau și se bucurau împreună, strîngînd și îmbogățindu-se. Cîtă zestre primise fata de la Goldgraeber, bulgarul n-a știut niciodată, dar poate că nici tanti Giza n-a știut exact. Fanny avea o lădiță de lemn încrustată, cu cheie, primită la nuntă de la fratele ei, lădiță al cărei conținut nu-l văzuse nimeni, niciodată. Iar bulgarul era fericit. Cel puțin la început. Dăduse de un trai atît de bun cum nu visase niciodată și, de ce să mint, Dumnezeu i-a săltat și lui tanti Giza traiul. De cînd se măritase Fanny, Goldgraeberii erau mai darnici ca orișicînd pînă atunci.

Fanny și bulgarul avură copil chiar din primul an al căsniciei. Un prunc voinic, bălai, sensibil, care plîngea și urla tot timpul. Abia s-a făcut băiat mare, că bulgarul a îmbătrînit brusc, și cum în scurtă vreme copilul deprinse meseria de optician și. puști fiind, cîștiga mai bine decît

bătrînul, interveni o nouă situație în gospodărie. Bătrînul deveni de prisos. Putea pleca iar în lumea largă. Și iarăși nu putu pricepe ce se întîmplă cu el. Cele două femei, tanti Giza și Fanny, l-au scos în stradă, și el, părăsindu-și meseria, rătăci multă vreme prin oraș și prin ținut, dar de ce tocmai ca tocilar, nimeni n-ar fi putut spune vreodată. Zdrențuit, trist și amărît, bătea orășelele din cîmpie sau periferiile orașului nostru, și acest om care, dacă se uita în ochii largi, cenușii ai Fannyei, își pierdea graiul, amuțea, acum se oprea la îndelungi taclale cu femeile din marginea orașelor sau satelor și întotdeauna se încapățîna să afle de la ele de ce își alungă femeia bărbatul, cînd omul s-a purtat cu ea frumos și a iubit-o ? Și, în loc de blesteme și vorbe de ocară, se entuziasma iar și iar proteste pentru Fanny, o încărcă de laude, pe Fanny, care pentru el rămăsese cea mai bună, mai harnică, mai frumoasă femeie, nestinsă dorință, fericirea multvisată, din cartierul de lîngă gară, din preajma canalului.

Cînd observa că femeile din periferie ori din capul satului, care-și cunoșteau desigur mai bine suratele, încep să sușotească pe la spatele lui, și răsucindu-și arătătorul la tîmplă își comunică muțeste că „bătrînul nu-i în toate mințile“, el li se adresa, cu priviri blînde, pe un ton biblic și zîmbind ca de pe altă lume :

— Oare noi, oamenii, nu le aducem laudă sfinților ? Și cine a văzut măcar un sfînt ? Dar eu am văzut-o pe Fanny, mi-a fost nevastă și încă mi-e și azi...

Numai despre fiul său tăcea, care, dacă se nimerea să-l zărească pe taică-său în spatele tocilei ponosite, verzi ca mușchiul, își întorcea de la el privirea poncișă. Bulgarul se prefăcea că nu-și mai amintește de el nici măcar cît își amintește de rude și cunoscuți un emigrant plecat de mult cu vaporul dincolo de ocean. Încet-încet îi uită de adevăratele pînă și trăsăturile feței, cum uiti fețele celor de mult

săvârșiți, pe care pământul surpat peste sicriu i-a făcut terci. Odată cu scurgerea timpului își amintea tot mai rar de băiat, pînă cînd în cele din urmă nici el nu mai credea că ar avea vreo legătură cu amintirea asta atît de străină lui și care-l chinuia din ce în ce mai rar. Dar fața Fannyei o vedea mereu neschimbată, proiectată pe pavelele vinete ale străzilor, pe piatra de tocilă ce se rotea zumzând, zvirlea scînteii și pulbere și stropi de apă, și pe-acolo pe unde dormea întîmplător, pe grinzile pline de pînze de păianjen ale grajdurilor, în zori, sau în fundul înnegrit al farfuriei, din care, șezînd pe o treaptă, mînca zeama milostiveniei.

Supărarea cu băiatul începuse de la naștere, căci pruncul se născuse într-a șaptea lună a căsniciei lor. Bănuiala bulgarului o estompase timpul și dragostea-i nebună pentru Fanny, dar de tulburea presimțire că ordasia i-o răpește, cu fiecă zi, fiecă lună și fiecă an tot mai mult pe Fanny, de teama asta nu izbutea să scape, spaima că își pierde nevasta i se cuibărise în piept, ca o cucuvea rău-prevestitoare. Uneori striga în somn, îngrozit. Atunci Fanny îl scutura furioasă, și el se explica de obicei cu un singur cuvînt : „războiul“. Cînd de fapt visa despre Fanny și despre băiat. Că fiul său ar putea fi al lui Goldgraeber nici prin cap nu-i dădea. Nici măcar atunci cînd de învățătura copilului se oferise să se ocupe brutarul, stăpînul Fannyei, sub pretext că e de datoria lui, ca naș.

Dar și tanti Giza își avea partea ei la ruptura finală, la despărțire, care însă nu tulburase decît cîteva zile viața casei, pînă cînd Fanny se obișnuie cu noua existență, doar cu copilul, și cu faptul că nu mai are în preajmă cu cine să se certe, să se cicălească, adică tăcutele, mutele seri de război familial, lucind numai în ochi, în priviri. Timpul trecuse și peste ea. Tanti Giza nu-l putea suferi pe bulgar, îl persecuta. Nu pentru că ar fi fost de alt neam, un „venetic“, căci de fapt numai cu porecla era,

ci pur și simplu pentru că fiecare mamă își persecută ginerele, darmite când mai știa și cu ce preț își vînduse fata această căsnicie silită.

Cînd, cu forțe unite, îl blestemau amîndouă pe bulgar, că jumătate din serile de vară și le petrecea pe malul Begăi pescuind, ori pentru că, dimpreună cu calfele de la întreprinderea mult sporită a Goldgraeberilor, se îmbăta în lege o dată sau de două ori pe an, sîmbătă seara, el suporta mut și întristat zăporul blestemelor și cuvintelor urite. Atunci se închidea în el și se gîndea la apa ce vâlurea curgînd fără oprire în jos, peste pod. Femeile îl blestemau, și mintea sa era la coarda întinsă a undiței, cum se mișca scurt și făcea să vibreze bățul de bambus înfipt în pămînt. Mintea îi era la rîmele înnegrite, care, ca rămășițele unui sîngeros și înfiorător măcel sadic, tăiate în bucăți mărunte, în tovărășia unor muște moarte, zăceau negre într-o cutie de vaselină. Lăsa să-i zboare pe lîngă ureche ocările bătrînei, spuse pe șleau, bărbătește, ca și izbucnirile țifnoase ale Fannyei, chipurile că ce fel de treabă-i asta, ca la vîrsta de patruzeci și cinci de ani ai lui să fie tot calfă, nu-i în stare să lucreze pe cont propriu, toate foloasele i le aduce tîlharului de Goldgraeber, în loc să-și facă în sfîrșit și el un atelier, și Katica să-și aibă prăvălia ei proprie. Zadarnic stăteau banii în scrin, bulgarul rămînea neînduplecat. În asemenea clipe, el își ridica privirile moi ale ochilor spre Fanny și găsea că femeia era nespus de minunată. Cînd se uita la femeia furioasă, nici el nu știa de ce, dar adesea îl ducea mintea la țipătul delicat al liliecilor, care în nopțile de pescuit sfîșiau aerul fierbinte deasupra rîului și tulburau liniștea, dar de ce îi treceau prin minte tocmai liliecii nu mai căuta să afle.

Toate acestea, visătorul bulgar le simțea vag și ca prin ceață. Dealtfel, nici nu încerca să-și cuprindă simțămintele în cuvinte. Însă chiar dacă ar fi putut exprima ce simte sau gîndește, oare Fanny ar fi înțeles aceste cuvinte și imagini ? Ar fi înțeles ce înseamnă pentru băr-

batul ei o noapte petrecută acolo jos, pe malul canalului, sub razele lunii, cînd încet-încet îi dispăre din haine și piele insuportabilul miros de cocă și făină, și pielea sa umedă, zbîrcită de muncă, prinde ușor-ușurel să se netezească la buricele degetelor; ce înseamnă să rupi un fir de iarbă aromată și să-l freci încet, cu desfătare, între degetele cu care ești în stare să pipăi, să simți? De unde ar fi putut ști Fanny ce bucurie e să discuți cu ceilalți pescari, un lăcătuș ce pufăia din nas, un factor poștal pensionat și un portar de la fabrica de tutun, mereu pus pe șotii, să stabilești acele locuri unde apa adună grămadă, cum un fluviu de basm din America adună aurul, plevușca zburdalnică și știucile cît brațul? Și cu cîtă liniște-n suflet se întorcea acasă bulgarul de la aceste seri de pescuit, pentru a-și încununa fericirea, liniștea, în brațele moi ale lui Fanny, atunci cînd Fanny nu-l îndepărta de ea și nu-i șuiera printre dinți: „Mi-e scîrbă de tine, puți.“ Femeile nu știau nimic din aceste multe lucruri la care se gîndea bulgarul. Și poate era mai bine așa, pentru că l-ar fi disprețuit și mai mult și l-ar fi alungat și mai devreme, pe el, care, trebuind s-o părăsească pe femeie, își luase bun-rămas și de la pescuit, totmai de la pescuit, cînd nimic mai mult nu-i plăcea în viață decît să pescuiască.

Dealtfel, silit să umble hoinar, bulgarul îi uită în curînd pe lăcătușul care pufăia, pe portarul cel pus pe șotii, și pe poștașul pensionar. O vreme, locul său între pescari rămase gol, apoi îl ocupă un fost inspector financiar, muritor de foame, fără pensie. Dar îl uită și cei din atelierul lui Goldgraeber, și însăși Fanny nu se mai gîndea la el decît ca la subiectul unei amintiri neplăcute, de care mai devreme ori mai tîrziu uităm oricum.

Bulgarul devenit din ostaș brutar și din brutar tocilar — nimeni nu știa cu ce anume se ocupase înainte de cătanie — sfîrși prin a muri, cîndva, cu ani în urmă, fără glorie, pe o movilă de gunoi, îngropat de oraș în șirul

săracilor, fără preot și fără sicriu, la fel cum fusese îngropată și cealaltă rudă a noastră, pălărierul săvârșit întru Domnul la balamuc. La mormînt, nu avu popă să rostească un impresionant cuvînt de bun-rămas, și nici bărbați de seamă n-au stat în jurul negrei gropi. Doar un cîine bolnav și îngrozit hăulise toată noaptea, ca și cînd ar fi simțit că cel ce odihnește acolo, sub bulgării proaspeți, a fost ultima întruchipare vie a cinstei și fidelității. Bietul bulgar, Dumnezeu să-l odihnească, mai jalnic n-ar fi putut pieri nici în război.

Ce va ști epoca de aur de mai tirziu cam ce dureri și bucurii, ce năluci și vise are omul sărac din zilele noastre ? Aproape nimic. În istorie, rămîn marile bătălii, marile înfrîngeri și victorii, eventual amintirea unor oameni ieșiți din comun ; cea a unora ca bulgarul se pierde în neant, o înghite groapa în care a fost azvîrlit.

Nici eu nu știu despre Bulgar decît atîta cît am relatat, și nu prea exact. Așa îmi apare în amintire și în închipuire făptura lui jalnică și mă doare sincer că rana din suflet l-a ucis pe un dîmb de gunoi și că nu s-a săvîrșit sub sălciile de pe malul Begăi, pierdut în vreo plăcută și fericită visare, în tovărășia peștilor și liliecilor și-a firelor de iarbă grasă, ori acasă, în brațele unei Fanny mai bune, într-un pat curat. Pentru că atît de mizerabil — repet —, zău, n-ar fi putut muri nici în război...

Firește, întîmplarea asta despre Fanny și bulgar e tristă, însă zadarnic am sta să filozofăm de ce acești doi oameni fuseseră într-atît de nepotriviți — căci cu atîta încă nu se schimbă lumea, nici oamenii, nici relațiile umane în timp și în univers.

În fond, atunci cînd tanti Giza năvălise în casa noastră aducînd trista veste despre Katica, și poarta se trîntise cu zgomot în urma ei, spulberîndu-ne liniștea, nici noi n-am înțeles-o, decît în măsura în care boala Katicei avea legătură cu existența noastră egoistă. Dar ce va fi însemnat grozăvia asta pentru ea, cît va fi suferit tanti Giza,

nu numai că n-am fi fost în stare să spunem, ci nici măcar nu ne-ar fi dat prin cap acest aspect al nenorocirii. Și totuși ne temeam, ne apăram de ceva, de realitatea crudă că, uite, ce repede poate muri un om. La fel ar fi putut sosi tanti Giza și cu știrea că a murit Katica, precum după mulți, foarte mulți ani apăruse și Fanny, plângînd, la ușa noastră, îmbrăcată din cap pînă-n picioare în haine de doliu, cu știrea că a murit bulgarul, a murit cu luni în urmă și că doar acum aflase de groaznicul eveniment. Dar zguduirea ei dură doar cîteva minute, apoi vorbi cumpănit și rece despre viață și moarte, și destul de necruțător despre mort. N-ar fi fost deci de mirare dacă s-ar fi aruncat cu o poftă hulpavă asupra coșului cu de-ale gurii pe care părinții mei îl trimiseseză Katicei; asupra ouălor, slăninei ! Ce-i păsa ei că bolnava learcă de transpirație se răsucea, gemînd și mistuită de temperatură, pe pernele-i încinse. Fanny se gîrdea întotdeauna numai și numai la pielicica ei.

DESPARTIREA DE VECHEA CASĂ

Știrea despre moartea lui Franz Joseph ne-a mai apucat în vechea casă. Scris acum, în felul acesta, atât de simplu, evenimentul pare cenușiu, lipsit de interes, nu spune nimic, căci astăzi pînă și unii regi și-ar lua cu plăcere un nume oarecare și și-ar dori să dispară în grosul burgheziei, deși nici faptul acesta nu oferă o acoperire cine știe ce garantată. Dar atunci moartea lui Franz Joseph a însemnat un eveniment într-adevăr cutremurător, ieșit din comun, care întrecea chiar și cele mai catastrofale știri sosite de pe front.

Cadavrele ce putrezeau în tranșeele din Flandra, țărării clătinîndu-se spînzurați de platanii golași din marginea drumurilor poloneze, oamenii loviți de pala morții, dar încă vii, prefăcuți în cenușă și făcuți una cu pămîntul de aruncătoarele de flăcări și forturile de oțel mobile franțuzești nu ne impresionau într-atîta cît moartea lui Franz Joseph. Nu eram în stare să ne întristăm decît numai după el, după regele nostru, după „dragul” și „bunul” împărat al Monarhiei.

Steagul cu culorile națiunii — cu chipul sfintei coroane pe el — l-am ornat cu o eșarfă neagră și l-am atîrnat așa

înspre stradă, în doliul și deprimarea generală. E drept, zăbranicul de doliu era un pic decolorat, ros ici-colo de molii și de șoareci, iar timpul îl făcuse cenușiu, dar se putea ghici că e vorba de doliu, că exprimă adevărata și sincera atmosferă de doliu a suflării de pe stradă și din casă.

Noi, locatarii propriu-ziși ai casei, mama, bunica și eu — pentru că în perioada asta tata iar își petrecea nopțile mai mult departe de noi decât acasă, în interes de serviciu, după cum afirma el — noi, zic, aflam veștile mai importante în general de la tata, care, dacă masa de prînz îl înșenina, redîndu-i buna dispoziție, și găsea că merită să stea de vorbă cu noi, își îndrepta brusc spinarea și în cele mai plăcute clipe ale mesei anunța evenimentul cel mare :

— Am recucerit Lembergul...

Sau :

— Au fost spînzurați patruzeci de spioni polonezi...

De data asta însă totul se petrecu altfel. La prînz tata apără în ușa cu o față tristă și alungită, cu privirile cețoasă, aspre.

— A murit regele..., spuse fără nici o introducere, cu un glas frînt, îndurerat.

Mama scăpă din mînă furculița cea mare, de servit friptura, ce lucea de untura fierbinte.

Bunica strigă speriată „Isuse !” și-și făcu cu evlavie o cruce. Dar în timp ce tata și mama stăteau triști, gîndindu-se la știrea asta și la eventualele ei urmări, bunica își reveni și, socotind exagerate tristețea și jeluiala, anunță bombănind :

— Ce-avem noi cu Franz Joseph ? A murit. Cînd a murit bietul tată-tu, i se adresa direct fiului ei, nici dracu' n-a fost acolo. Nici popa n-a vrut să meargă la înmormîntare, l-am îngropat aproape ca pe-un păgîn acolo-n pustă, în spatele grădinii de zarzavaturi. Pe Franz Joseph au să-l conducă la cimitir zece episcopi. Îi cîntă frumos.

Un taraf țigănesc. Și muzica militară. O să aibă o înmormîntare mai frumoasă decît a avut taică-tu. Ploua, era noroi. Pămîntul era atît de greu că abia l-am putut azvîrli la loc în groapă.

Ca și în atîtea alte probleme, bunica și părinții mei nu fură de acord nici în problema asta. Ea privea întotdeauna în urmă, la pustă, mama și tata în schimb numai înainte, iar la orizontul imaginației lor, deși niciodată n-o putuseră vedea, strălucea nici mai mult, nici mai puțin decît Viena, visul burghezilor noștri, oraș în care, acum, părea că la un semn violent, toate luminile, candelabrele, lămpile, ba și focurile din cămine, s-au stins. Viena era în doliu. Căci de numele lui Franz Joseph se lega o epocă, o concepție și un mod de viață. Spiritul burghez al Monarhiei, predispoziția spre idealul militar vedea în el „sufletul” orașelor patriei, și iată că acum totul se sfîrșise, și pretutindeni în cele două țări vechea și buna burghezie din vremurile de pace era silită să simtă, și tocmai în mijlocul celui mai îngrozitor război, că moartea regelui, a împăratului e un semn rău, că începe să se arate un deces uriaș, că somnul acesta vestește noaptea unei lumi. Mama plîngea.

— Cum poți vorbi așa, mamă ? exclamă gemînd mama, tot ștergîndu-și potopul de lacrimi cu șorțul de bucătărie.

— Oh, oh, *Mutter*, spuse tata, ce te pricepi dumneata la asta ? ! Una era tata și alta împăratul. Ce știi, mamă, cine a fost Franz Joseph... Și glasul i se tulbură.

Am izbucnit și eu în plîns, deși azi îmi apare absolut fără noimă de ce-am vărsat lacrimi. Însă poate nu e de mirare că am plîns și eu, căci despre Franz Joseph dascălii ne vorbeau zilnic la școală, iar unul dintre ei, îi zicea Schwartz, care mi-era simpatic, îi rostea numele cu atîta respect și însuflețire, de parcă ar fi fost vorba nu de un om, ci de o ființă supraomenească, a cărui moarte noi copiii n-am fi crezut-o, cum n-am fi crezut dacă ne spunea cineva că a murit Dumnezeu. Pur și simplu era de necon-

ceput știrea aparent absurdă că și lui Franz Joseph i s-a întâmplat ceea ce pe-atunci se întâmpla cu sute de mii, cu milioane de muritori de rînd. Era tocmai primăvară. Luminișurile însozite ale parcurilor erau pline de răniți în convalescență. Iar ostașii armatei germane și austro-ungare mișunau ziua-noaptea pe străzile noastre, ca și cum dușmanul s-ar fi aflat în orașul învecinat, se tot foiau de colo-colo de parcă s-ar fi pregătit acușica să scuture praful din nădragii supărătorului dușman, cu eroism, cum îi stă bine husarului, ca într-o operetă, despre care știm că se va sfîrși bine încă de cînd se sting lămpile în sală și dirijorul își înalță în aer bagheta lucioasă. Firește, nu așa s-a terminat războiul după moartea lui Franz Joseph, dar noi încă eram siguri de victorie, care, chiar dacă întîrzia, chiar dacă nu sosea pentru a întări previziunile ziarelor, era foarte aproape. Aveam încredere, și astfel era și firesc să ne manifestăm în voie simțirile, doliul pentru moartea împăratului, și ne-am dat cu însuflețire obolul la într-adevăr uriașul spectacol numit doliul național, pentru a reinvia patriotismul din 1914. Dar unde e zăpada de mai an ? După ce purtam doliu, și poate că în ea plîngeam și acea lume care nu s-a mai întors niciodată, căci în ciuda oricărei autoamăgiri și îmbărbătări, în ciuda oricărei speranțe, în suflele se cuibărise nesiguranța, teama că acest război îndelungat se va termina rău.

Și pe urmașul lui Franz Joseph l-am primit doar așa cum e obiceiul să fie primiți noii directori în birourile unor firme vechi, cu speranțe, dar cu sentimentul greu de ascuns al îndoielii, că oare această figură inexpresivă, mată, cu mustați, acești ochi apoși, fără culoare, promit ceva din vechea glorie, din spiritul strălucitor, dar căptușit cu vînt al Monarhiei, și din ieftinul, dar tocmai de aceea impresionantul romantism vienez ? Urmașul tronului va fi la înălțimea „marelui” înaintaș ? Toată lumea se îndoia din capul locului. Și, într-adevăr, nu trecu mult și se, și șoptea în tot orașul, și probabil pînă și în cele

mai ascunse cotloane ale Monarhiei, că acest „tînăr“, adică noul rege, bea prea mult, că nu el ține-n mînă puterea, ci nevasta lui, Zita — unii pronunțau Zitta, alții Țita — ba mai mult, că fățarnica asta de muiere italiancă mai e și desfrînată. Bineînțeles, astfel de vești oamenii le răs-pîndeau doar în șoaptă. Unii chiar se ridicau împotriva acestor nedemne istorioare despre rege, ca de pildă căpitanul Faragó, pe care în acea vreme astma îl chinuia atît de cumplit, încît (în lipsă de dirijor) trebui să renunțe la activitatea sa desfășurată cu corul deținuților. Căpitanul Faragó susținea nici mai mult, nici mai puțin că legendele infame despre perechea regală provin de la spionii englezi, căci tînărul Carol nu-i în stare să bea nici măcar o picătură de alcool, iar Zita e cea mai morală și mai credincioasă mamă, ceea ce bineînțeles nu înseamnă că el, căpitanul Faragó, n-ar tăvăli-o cu plăcere pe înalta doamnă, „ce-i drept, e o măgărie“, zicea, dar deh, e o femeie grozav de frumoasă, e numai vina ei dacă stîrnește gînduri vinovate în supușii ei de parte bărbătească. În ce privește zvonurile despre moralitatea reginei, istoria n-a oferit nici o dovadă, cum dealtfel nici în privința atîtor zvonuri urîte. Însă cît privește seriozitatea exemplară a noului și ultimului nostru rege, au dezmințit-o cu vîrf și îndesat acei ofițeri și aristocrați care au avut ocazia s-o vadă cu ochii lor pe Maiestatea-Sa la vînătoare, cu ochii încețoșați, cu limba impleticită, sughițînd și clătînîndu-se. Iar despre asta curtezanii lui tanti Ágnes prezentau informații demne de încredere. „Semn rău, semn rău“ —, ziceau amicii din anturajul tafei.

Aveam deci și un rege nou, de care să ne putem bucura, în ciuda faptului că prăvăliile erau goale, alimentele și produsele industriale se epuizaseră total, s-a terminat combustibilul și vetrele s-au răcit. E drept, aiurea cămă-riile cu alimente încă gemeau pline, și pe mașinile de gătit îmbrăcate în faianță mîncărurile alese, preparate după cele mai subțiri rețete de bucătărie franțuzești, clocoteau

întruna, dar după manifestația din Centru a femeilor înfometate, oricît de pline erau aceste cămări, în stăpînele lor apăruse o anumită teamă, o anumită neliniște, senzația de nesiguranță. Aveam așadar un rege nou, în care nu ne puneam prea multe speranțe, dar cum încrederea noastră tot nu conta, toamna l-au încoronat chiar și fără a fi noi întrebați și, de ce n-am recunoaște, încoronarea a fost o sărbătoare cel puțin tot atît de serioasă pe cît de impresionant a fost doliul ce precedase încoronarea. Noul împărat și rege, Carol al patrulea, cu mustața-i abia mijită, răbdase cu supunere ceremonia mai degrabă sumbră decît senină, pentru a i se atîrna pe piept și umeri simbolurile milenare. Dar ce altceva ar fi putut face? În concluzie, în ciuda tuturor, fie că recunoaștem, fie că ascundem, toți ajunseserăm în situația sa : răbdăm, răbdăm și, aidoma lui, nu știam pînă cînd.

Regele răbdă să i se pună pe cap sfînta coroană — și suferea sincer. Coroana îi alunecase peste urechi, precum, pe acele vremuri, jobenele pe capul cumpărătorilor cu tîrtăcută cît pumnul, cînd negustorul le punea în cap din greșeală un număr prea mare. Și acest tablou unic nimeni nu-l găsi rizibil, cînd văzurăm în revista ilustrată *Tolnai* fotografia făcută în clipa solemnă. Colac peste pupăză, noul rege urcă pe dimbul ales pentru încoronare călare pe un cal alb anume îmblînzit și dresat în acest scop, și cu spada milenară sfîșie aerul spre cele patru zări. Făcu semn spre răsărit, înspre capetele românilor, spre sud, către sirbi și croați, spre nord, către cehi și slovaci, apoi spre apus, culturii europene, ca un simbol că apusul zadarnic ar bate-n hotarele noastre, că pe cîmpiile și între munții noștri n-ar putea ajunge decît cu prețul vieții. Iar românii, cehii, slovaci, croații și sirbii — țiba !

Aceste vijiituri slabe, dar simbolice tocmai prin lipsa lor de tărie, se săvîrșiră după o vară de sînge și dezmadă. Iar țara fu răscolită de vilvora anemică a acestei solemnități amestecate cu doliu și foamete, pentru a ascunde o

clipă jelania și blestemele tot mai tari, care se îngrămădeau din ce în ce mai amenințător deasupra celor patru zări amenințate cu spada milenară. Faptul că în ziua încoronării nu apăru soarele deasupra Monarhiei, că cerul era acoperit de nori gri, întunecați, mulți îl luară tot ca pe un semn îngrijorător. „N-are să domnească mult“ —, ziceau cei pricepuți în prorocii.

Toamna asta, între festivitate și blestemele văduvelor ce se jeluiau în tot orașul, în fața casei noastre se opriră niște căruțe, din ele săriră bătrâni vizitii, ostași vinjoși, numai zdrențe, cu fețe înspăimântate, în cămăși cu mînele suflecate și — judecînd după mușchii și răsufllarea lor cu duhnet de băutură — în stare de orice, ceea ce nu-mi putea provoca decît tristețe și durere. Tata, iarăși ca un sol de vești negre, cu capela trîntită pe-o ureche, cu țigara fumegîndu-i în colțul gurii, se opri în capul scării ce dădea spre curte. În spatele său apărură niște bărbați morocănoși și afară zornăiau zăbale, scîrțiau osii de car, ca o orchestră infernală, care executa fundalul muzical pentru această scenă de nedescris, ce te făcea să încremenești de spaimă. Tata stătea țeapăn în capul scărilor și strigă spre cîrte, spre grădină, spre întreaga casă :

— Hai, femei, strîngeți bagajele ! Au venit carele. Mișcare...

Așadar, de asta fusese atîta zor, atîtea emoții, alergătură, foială și zăpăceală. Căci nu era, zău, treabă ușoară să te pregătești de această mutare. Mai ales cantitățile mari de zahăr, salam, untură, făină, cașcaval, condimente ne provocau multe griji. Ce se întîmplă dacă ceata curioșilor de pe stradă, cu simțul mirosului bine dezvoltat, va descoperi toate acestea ? Căci de se întîmplă așa, dacă muncitorii sau alți oameni străini află ce se ascunde printre pilote, scrinuri, ligheane, baloturi, scînduri de călcat și bare pentru perdele, în cîteva clipe ne fac harcea-parcea catrafusele, și ne cară nu numai lucrurile ascunse, ci ne sfîșie și pilotele moi, umplute cu puf, ne fac zob vasele

de porțelan, ne sparg dulapurile de dormitor din lemn de nuc încrustat, sfîșie căptușeala de catifea de pe canapeaua cea nouă, verde, smulg din ea cîlții și-i împrăstie ; pe cea stradă de cartier unde se va produce atacul, scena va fi învăluită toată într-un adevărat nor, ca într-o încăierare de pe front, cînd explodează un obuz între infanteriștii culcați la pămînt, și nu doar frînturi din trupurile celor loviți zboară în aer în cele patru zări, ci se împrăstie care-ncotro și cei ce-au rămas în viață, — și singur pămîntul răscolit, morții, grozăvia, fumul și colbul mai rămîn să vestească despre cele petrecute.

Iată pentru ce vor fi tremurat părinții mei și bunica, pe care cu timpul începuse să-i mustre conștiința, pentru dreptatea de acest gen făcută de soartă și de societate, căci desigur conștiința nu ne era imaculată. Trebuia deci să ne ascundem lucrurile de taină, comorile, ca pe niște catrafuse de furat. Și ce să mai înfrumusețez realitatea : lucrurile acestea, într-adevăr, le furaserăm. Chiar dacă-l mai liniștea pe tata faptul că încă vreo zece mii de oameni din Monarhie, asemănători lui, în majoritate — comparativ cu marii afaceriști și furnizori, cu fabricanții de armament, cu bancherii — oameni săraci, zece mii de bieți conțopiști fac tot așa, și că deci e un lucru obișnuit, nu o culpă, chiar și-așa, deși îmi vine greu, nu găsesc altă expresie pentru felul cum am obținut aceste mărfuri, decît pe aceasta : le-am furat. Un poet ungar povestește undeva că, intrînd în castelul unui mare scriitor francez, unde a fost întîmpinat de o adevărată mare de flori, un ocean de flori, o amețitoare orgie de culori și miresme, uluit și inconștient, a rupt, a furat un fir din milioanele de flori. Nu putuse să nu se împărtășească și într-un fel palpabil și real din acest fast suprauman... Numai că depozitele de alimente ale Monarhiei și armatei erau jefuite de mii, de zeci de mii de indiyizi, în frunte cu coloneii și generalii așa-zîși „răspunzători“, ca și cînd această cea mai coruptă și mai lipsită de conștiință tagmă a armatei ar fi dus răz-

boiul nu împotriva aliaților, ci exclusiv a depozitelor. Sute și sute de vagoane de talpă și slănină erau mătrășite de făptași necunoscuți. Furau de la gura soldaților de pe front, bieți soldați lihniți de foame și mărșăluind cu picioarele înghețate, de la văduve și orfani și de la muncitoarele din fabrici, de la locuitorii cartierelor periferice. Și aceștia răbdau ca vitele, doar cît nu-i îndemnau pe tâlhari să-și vadă de treabă înainte, să fure mai mult, căci pentru ei, vezi Doamne, chinul și lipsurile sînt adevărată mană cerească. Cel puțin așa părea, pînă cînd ba ici, ba colo revolta nu și-a ridicat capul, dar atunci nimic nu mai putea opri șuvoiul ei distrugător...

Îmi amintesc de acel deprimant mic-dejun din bucătărie, cînd tata, după o noapte de neliniște și nesomn, o anunță pe mama, palid :

— Azi sosește de la Viena generalul Schneck împreună cu un colonel de administrație, în inspecție. Vine de-a dreptul de la Viena. Nu știu ce-o să fie cu noi. Aș prefera să zac în pat, decît să suport ziua asta...

Mama însă fusese de părere că nu poate face una ca asta. Abia c-ar atrage atenția inspectorilor din Viena. Și-apoi, ar însemna să rămînă acasă și căpitanul Fazakas, plutonierul Mathesz, caporalul Grün, și una peste alta tot serviciul de aprovizionare, și dacă e vreunul cu musca pe căciulă, acela-i în primul rînd căpitanul Fazakas, care de ani de zile le lăsase subalternilor săi mînă liberă la magazie, numai ca să le cumpere tăcerea. Și, pe de altă parte, ce făcuse tata ? Același lucru ca și ceilalți. Tata asculta surprins speculațiile mamei, constatînd că nu mai era „gîsca” de la țară, că la necaz se poate bizui pe ea, că se mai lipise de ea un pic de educație în anii de război.

La prînz, tata se întoarse acasă cu fața senină, sub braț cu o pungă de struguri de Malaga, cafea proaspăt prăjită și bineînțeles cu prăjituri de la Gerbaud. Pare-se că atunci adusese și delicatesele acelea numite capere, pe care mulți ani după aceea, cînd de mult se terminase răz-

boiul, le-am găsit, cu prilejul unei curățenii generale, undeva în pod, uscate, pline de scîrnă de șoareci, praf și alte murdării, dar dealtfel nici nu se putea distinge care-s caperele și care scîrna de șoareci.

— Ne-am speriat absolut inutil, spuse tata vesel. Ce mai, tu te-ai și văzut cum aduci zilnic la închisoare, cu oala, ciorba de cartofi caldă. Căpitanul Fazakas m-a primit de dimineață cu vorba că nu trebuie să ne speriem. Generalul ăsta, Schneck, e cel mai mare tîlhar din Austria, prieten bun cu colonelul nostru. Despre el se povestește că a cîștigat o jumătate de milion de coroane de pe urma unui pariu făcut pe un vagon de legume uscate pline de viermi. Generalul a sosit și-l aștepta o gustărică extraordinară în biroul lui Fazakas. La amiază s-a iscălit tot și l-au dus beat pulbere în apartamentul rezervat la hotelul „Princiar“, unde-l aștepta în capot casierita de la „Capra de argint“.

Întimplarea asta, ca și anecdotele asemănătoare, era adevărată, și e semnificativ faptul că nici inspecțiile generalului Schneck, nici ale coloneilor, căpitanilor și cine mai știe ale cîtor feluri de subalterni de-ai săi n-au constatat nici un fel de lipsuri, nici o fraudă, nici un abuz, desigur pe baza acelui principiu negustoresc senin și pretins vienez, care suna : „*Leben und leben lassen !*“¹ Ce bine zisese un poet austriac din acea vreme, plin de amărăciune : „...Numai mizeriei tot mai mari i se poate mulțumi că pînă la urmă nu mai era atîta marfă cîtă fusese furată, și dealtfel nici cea mai nemaipomenită imaginație n-ar fi putut descoperi cîte se furau în țara asta de la oameni — cu excepția țării.“ Acest poet, care mă îndeamnă din timpul scufundat în adînc să-l contrazic, se numea, dacă nu mă înșel, Karl Kraus. Pentru că de fapt aceștia furaseră și țara, de nu mai rămăsese nimic din ea, ba pînă și acel nimic încăpuse pe mîna hoților...

¹ A trăi și a lăsa să trăiască ! (germ.)

Așadar sosiră oamenii pentru transport și nici nu se sinchișeau de vînt și nori ; cu brațele lor groase, cu umerii lor bombași se opintiră în mobile, luară scaunele, mesele și încărcară nepăsători carele. Uitasem de moartea lui Franz Joseph, de mult se ștersese și amintirea primăverii, era toamnă și nici la încoronare nu se mai gîndea nimeni.

Toamna implacabilă părea că învăluisese mica și întristata casă, tot jurul și strada muță, ale cărei pavele cenușii, de granit, erau nepăsătoare față de orice se întîmpla. Castelul învecinat, de cînd i se arborase pe acoperiș drapelul negru, se ivea parcă prăbușit în el însuși printre crengile încîlcite și pleostite ale bătrînilor copaci îndoîți de vînt, care se înălțau înspăimîntați și cerînd ajutor spre cerul de culoarea prafului de pușcă. În alți ani, femeile, mama și nevestele prietenilor noștri, aflate, la ora asta, în afundul grădinii noastre, rîdeau cu gura plină — vreunul din ofițerii mai curajoși le va fi ciupit de coapsă, ori le va fi spus vreo anecdotă piperată — în timp ce culegeau prunele de Bistrița, mari, negre și aromate din grădină, a căror coajă ușor zbîrcită lăsa să se ghicească dulceața lor de mai tîrziu, aromată, împlinită, pe care o savuram în serile de iarnă, cînd mîncam prune uscate cu nuci, preparate de bunica, și în soba de teracotă lemnele trosneau, sau atunci cînd, la sfîrșitul cinei, puneam pe masă minunatele fructe uscate pe care le răsucise în fum de zahăr, pentru a le păstra tot izul toamnei și toată căldura verii în care se pîrguiseră. Căci aceasta era — mai presus de orice dulceață și compoturi — „specialitatea casei“, prune de Bistrița uscate, preparate după rețeta bunicii.

Era toamnă. Seara, giștele sălbatice treceau pe deasupra orașului nostru scoțînd țipete furioase, plutind nevăzute în întuneric, ca și cînd ar fi știut că aici, pe pămînt, zadarnică e orice iluzie, că zadarnic adună oamenii dimineața semînțele salviilor, petuniilor, guriile leului din grădină, nu vor avea unde să le semene, căci roditoarea, adevărata și pașnica primăvară n-are să mai se-apelece asupra

lumii noastre, și dealtfel, gata, s-a sfârșit, nu vom mai avea grădină.

Nu știu dacă simțeam, dar trebuie să fi simțit, acolo, în mijlocul grădinii tot mai ruginii, îndoliate, pustii, a străzii mute, a hamalilor cu pas greu și răsuflare șuierată, a soldaților veniți să dea o mână de ajutor, a familiei ce alerga și zorea cu sufletul la gură, da, trebuie să fi simțit că sînt singur și că trebuie să-mi iau adio nu numai de la flori, de la nuc, ci și de la ascunzișurile pline de mister ale boschetelor, unde vara asta căutasem cu Miluța dezlegarea acelei taine emoționante, care ne sfișie pe toți de-a lungul întregii vieți : dragostea. Trebuie să fi simțit că odată cu grădina, cu boschetele, cu amintirea Miluței las acolo și propria-mi copilărie, că plecînd, nesfîrșitele depărtări dintre mine și lume se destramă și că pătrund într-o altă vîrstă, care îmi va schimba visele și dorințele, voi ajunge aproape, foarte aproape de realitate, în al cărei cerc magic și în a cărei vrajă voi sfîrși prin a deveni și eu altul. Toate acestea le-aș putea formula cu un singur cuvînt : teamă, cea teamă ce cuprinde pe orice om care se rupe de un mod de viață format și pe care, fie el matur sau copil, îl așteaptă un alt mod de viață, necunoscut.

Vînjoșii hamali cărau, tîrau, transportau fără oprire toate aceste lucruri pe care le credeam nemîșcate și veș-nice. Carele încărcate înaintau hurducîndu-se și scîrțîind spre noua noastră casă, umplute cu vîrf, grele, împovărate cu agoniseala a zece ani de viață familială.

Burghezele din casele învecinate priveau după noi ner-voase, ca niște șobolani aflați la pîndă, urmărind din spa-tele perdelelor de dantelă albe ca neaua, apretate, cum mergem mîndri în urma carelor. Iar tata și mama știau asta prea bine. „Ăsta da ! Ăsta om dintr-o bucată !... Uite ce-a agonisit în zece ani ! Ce mobilă de sufragerie !“ Așa șușoteau despre noi, își zicea tata. Aceste femei bătrîne — în chip uimitor, toate le supraviețuiseră soților bețivi și cheflii — locuitori străvechi, între care ne-am așezat, ră-

măseseră pe aceste străzi și trăiau aici încă de pe vremea când în locul drumului și a șirului de case de acum mai clipea în voie brațul secundar învolburat al râului, cu insule și sălceturi dese, pe lângă castel, vizavi de casa noastră, mai vuia o moară de apă. Vremuri ca de vis. Carele scîrțiau amarnic, dar în adîncul timpului rămîneau muzica, nopțile calde de sfîrșit de veac, farmecul aparent veșnic, dar repede dispărut al burgheziei ce se năștea, serbările acvatică cu lampioane, garnizoana și uniformă austriacă, vorba vieneză, fanfara militară... Șaica domnului Dingler, primarul, se ciocnește de luntrea măcelăresei vestită pentru frumusețea ei, și domnia-sa sărută, pe deasupra apei, mîna atrăgătoare a făpturi cu farmede rubensiene, pe care, în ciuda pericolului de înec și a scandalului public, ține cu orice preț s-o așeze lângă el. În crîngul de sălcii, acolo unde azi se află puzderie de căsuțe fără etaj, diforme și cituși de puțin arătoase căzute-n paragină, cîndva se hîrjonea tineretul zburdalnic. Răchitele dese de pe mal înhățau ca pe niște mici hoțomani țipetele înăbușite, dulci, ale fetelor sărace din cartier, fete despre care tata — evocînd, în povestirile sale despre vremea cînd era flăcău, în foarte rarele prilejuri cînd vinul îi dezlega limba, aceste serbări acvatice păgîne — tăcea întotdeauna pudic, pentru că, deh, acolo printre sălcii își pierdeau fetele fecioria. Ferice vremuri, fericit primar și ferice seri de chefuri, cu veselii ei ofițeri de dinaintea războiului, poștași, finanți, cizmari, croitori și negustori ! Nici prin gînd nu le dădea că odată și-odată șturlubaticul rîu va fi prins în albia unui canal, și că deasupra vieții și sorții lor plutesc legile timpului : fabricile ivite ca din pămînt, războiul năpustit pe neașteptate asupra-le, prăbușirea, schimbarea stăpînirii.

Bătrînele sperietori, zgripturoaice încărunțite și cloace de birfă pîndind de după geamuri, și-ar fi putut lua adio pentru totdeauna de la aceste amintiri peste care se așternuseră atîtea pietre, atîta pavaj, se construiseră case și

se făcuseră parcelări. Mai trăiau aceste hoaste și numărau agitate carele noastre și cercetau de după perdele conținutul lor, în măsura în care pilotele, scrinurile și tăbliile încrustate ale paturilor, sertarele noptierelor, lăzile și tablourile puteau fi numărate în semiobscuritatea tot mai compactă. Ieșise în ușa hodorogită a prăvăliei ei și frumoasa măcelăreasă de odinioară. Cîndva și ea își lăsase nevinovăția în crîngul de sălcii — între brațele lui Dinger — și acum, la bătrînețe, nu-i mai rămăseseră decît cîteva palide amintiri, pe care fruntea-i acoperită de riduri, bărbia-i demnă de o veritabilă măcelăreasă, sîinii-uriași, revărsați peste burta mare, cocoașa de-o sută de kile, ca și supărarea ce-o simțea, și nu cu totul neîntemeiat, față de trecut, de lumea aceea nedreaptă, le dezmințeau. Părăsindu-și mușteriii puși pe birfe și leneșii ucenici, măcelăreasa nu se mai clintea din ușa prăvăliei pînă cînd nu se convinsese că acel atelaj care transporta, clătî-nîndu-se greoi spre noua noastră casă, lemnele tăiate și cărbunii e într-adevăr ultimul dintre carele care ne mutau.

Și, într-adevăr, carele transportară tot, absolut tot de la locuința cea veche, poate și amintirile noastre. Cînd am dat ultima raită de adio, odăile rămase orfane, răsunînd a gol, își pierduseră tot ce aveau verosimil; m-au primit ca o lume străină, sălbatică, și m-au respins, căci de-acum încolo se supuneau unui negustor de încălțăminte cartofor și cu trecut dubios, un om antipatic, cu ochi ca de pește, și familiei sale, cărora i le-a închiriat proprietarul cel nou, contabilul șef al băncii. O familie constînd din șase copii plus nevasta negustorului, ființe care cu siguranță nu se vor fi gîndit niciodată că în casa asta au mai trăit și înaintea lor niște oameni, că au suferit, s-au bucurat, s-au certat și-au cîntat, și că la urma urmelor și-au clădit propria viață, propria soartă, nu interesează cum... În cîte-un cotlon părăsit zăceau grămăjoare de paie, fișii de hîrtie

murdară și zdrențe vechi, așteptînd încă mătura furioasă a bunicii, care, cu ochii plîși, bombănea că, orice s-ar întîmpla, nu se cuvine să lași o casă așa, ca-n codru. De pe pereți, golurile lăsate de cuie căscău ochi dușmănoși spre praful ce se rotea nevăzut în semiobscuritate, căci tata, om econom, scosese cu grijă pînă și cîrligele de atîrnat tablourile. Da, trebuia să plecăm de aici. Închisoarea asta, lumea ei umplută de suferințele copilăriei se golise, nu mai aveam de ce să rămîn.

Numai grădina rămăsese așa cum o știam, jur-împrejurul casei, dar părăsită ; era singurul lucru ce nu putea fi înlocuit ; singurul a cărui pierdere dura. Și în grădină, dintre multele colțuri și ascunzișuri dragi, tufa de alun, prin frunzarul căreia azi, în ziua mutării și despărțirii, vîntul șuiera ca ultimul oftat al unui bolnav ce-și dă suflul într-un salon gol, jefuit, printre pereții muți, orbi și lipsiți de simțire.

În vara asta, tufa de alun fusese daurită de teribile taine împovărate de line fioruri și năvalnice bucurii. În lume era război, dar nu gemetele dureroase ale războiului, nu scrișnetele pustiirii și zgomotele mutatului treceau atunci peste grădina scufundată în lumina stinsă a amurgului. Vinturi înmiresmate înfiorau lumea ce părea că plutește, iar în umbra încetoșată a tufei de alun Miluța, întinsă goală, dezvăluia fără durere străvechiul chip al frumuseții inaccesibile. Miluța ! A fost fantasmă oare sau realitate, nici azi nu știu ; dar, azi, cînd fața ei de copil, ștearsă de timp, se reaprinde, parcă ar da în flăcări toate tufele de alun ale amintirilor omenеști de sute de mii de ani ! Era vară. Fructele tufei de alun, în cupele lor crestate, de un verde crud, se legăneau deasupra noastră încă învelite într-o coajă palidă, moale, ca îndrăgostiții mistuiți de patimă, ori ca stelele pe cerul răniților gemînd de durere. Desișul frunzelor crescute în belșugul ploilor de primăvară ni se alătura ca un complice binevoitor ; ne as-

cundea de privirile curioase ale pomilor ce se aplecau tainic, şușoteau, trosneau, scăldați în lumina purpurie a soarelui.

Nu aveam de ce să ne fie frică. Departe, hăt departe în partea din față a grădinii — căci toate hotarele deveniseră deodată foarte îndepărtate — se legănau tufițele de mărar, cu capetele deja cafenii, și în spatele gardului cenușiu, de șipci, și al cimișirilor tunși ce aveau marginea curții, înăuntru în casă, mama Miluței și mama mea le asaltau cu lungi taclale pe prietenele lor, îi laudau pe tinerii ofițeri de curînd apăruți prin preajma casei noastre, ori își vîrau nasurile lor femeiești cu nări mari taman în treburile de serviciu ale stimaților soți.

Miluța îmi şușotea peltic niște cuvinte de care nu mai auzisem și nu rostisem niciodată. Vorbea inconștientă despre dragoste, despre o dorință tainică, și uneori amesteca cîte un cuvînt sirbesc în frazele ei încîlcite, scurte. „Mă iubești? Mă iubești?“ , mă întreba întruna sălbatica fetiță sirboaică, de numai șapte-opt anișori, cu fața îmbujorată de joaca asta tainică, și nu știam ce să-i răspund. Ascultam înfiorat ritmul iute al răsufllării ei cînd, brusc, s-a dezbrăcat sub tufă și s-a întins goală lîngă mine și priveam sufocat liniile moi, încă nede dezvoltate ale trupului ei, și căutam iarăși și iarăși tremurînd înfățișarea și cauza deosebiriilor dintre trupurile noastre. Apoi brusc, furtunos, nervos, ațîțat și totuși fără curaj i-am găsit gura, aruncîndu-mă asupra ei așa cum se aruncă pruncul hulpav la sînul dulce și aromat al mamei. Nimic nu știam atunci mai limpede și mai sigur decît că, după sînul mamei, al doilea izvor al vieții mele izbucnise din această gură, izvor de la umezeala căruia ochii mei vedeau brusc altfel, schimbate, noi, grădina ce dansa în juru-ne și lumea de dincolo de corturile tufelor de alun. Aidoma ca într-o viziune biblică, am aflat că eu sînt eu, că făptura cealaltă e fată, și că, fără mine, această clipă din semiobscuritatea dogoritoare a tufei de alun n-ar putea fi a Miluței. Poate că

atunci s-a frînt în două în minte spațiul și timpul, strînse pînă în acele clipe în butuci, cînd a mijit în mine întîi senzația concretă a dragostei, care nu se aseamăna cu nici o joacă de pînă atunci, și fără a lăsa să se ghicească tainele suferințelor ce mă așteptau în viitor, suferințe care de cele mai multe ori ne atacă, necrutătoare și groaznice, tocmai cînd credem că am ajuns în sfîrșit în golful liniștit al păcii. M-a cuprins un vârtej, cu Miluța, și cuvintele, și tainele ei cu tot. M-a luat în stăpînirea sa o presimțire tulbure, instinctivă și simțeam ceva ce poate avea să fie fericirea ; eram sigur că în descoperirea mea fantastică, mica, golașa Miluța nu-mi poate șopti decît mie cuvintele, întrebările și imboldurile ei catifelate. Deși poate că în aceste cuvinte se repeta doar o altă taină, acea febră ce o învăluia noaptea pe Miluța, cînd mama ei, femeia înaltă, cu ochi negri, contopită cu întunericul, șoptea tot aceste cuvinte, în noapte, cuiva, care poate era încruntatul tată al Miluței, acel frumos bărbat sîrb, pe care-l adora cu patimă, sau poate altcineva, un militar tînăr, un dezertor sîrb, un fochist de locomotivă, sau poate numai o himeră, cineva inexistent, făptură de vis pieritoare.

Dinspre casă se auzea rîsul răsunător al femeilor. Risul înalt, de soprană, al mamei, ca sunetul unui pahar de cristal ciocnit cu furculița. Al mamei Miluței, ca un acompaniament alto al acestei muzici, cînd estompat, cînd izbucnind pătimaș, ca tremurul moale, catifelat, al unei coarde de gordună vibrînd îndelung. Lumea se umplea de glasurile femeilor. Așa vor fi zburat, gungurit, stîrnind ecouri, cîndva, noaptea, glasurile femeiești prin crîngul de sălcii, prin răchitișul de pe malul riului. Odinioară, cînd s-a născut acest oraș de azi, plin de grozăvii. Rîsul plin, copt al mamelor noastre se lăsă peste noi, ne învălui ocrotitor, dar ne stîrni și teamă, deși mai degrabă numai mie, care învățasem deja de la ai mei ce înseamnă conștiința vinovăției, dar Miluței nu prea, ei, care făcea impresia că nici măcar nu auzise vreodată de cuvîntul „vină”. Acel

ris pe două voci se strecura, se unduia, se rostogolea pînă aici, tocmai din Antile sau de la Poli, cea pînă la urmă să ni se alătore într-adevăr ca tovarăș de culpă, să fie martorul complice la bucuria mea și a Miluței, la mistuirea noastră fără flăcări, la zbuciumul și secretul nostru, la proaspăta noastră experiență la care se uitau, pe furis, și nu prea de departe, toamna, frunzele de alun ce picau și apropiata săvîrșire a firii.

Cînd am dat o raită pentru ultima oară acolo, la vechea casă, nu m-am mai putut întîlni cu tufa de alun. Noaptea se lăsase atît de brusc și de mișelnic peste mine, întocmai ca în acel amurg de vară cînd m-am întîlnit cu Miluța, cu întîia și adevărata făptură de umbră a dragostei. Era întuneric. Știam că am pierdut pentru totdeauna tufa de alun. În loc s-o fi luat spre grădină, m-am îndreptat cu pași împleticiți spre stradă. Poarta cu grilaj prăfuit am găsit-o larg deschisă. Știam că în grădină fructele rumene ale verii erau deja coapte și că pomii, frunzele cu margini dantelate îmi fac semn, cu tristețe, din întuneric. Fac semn de adio după copilul care pășise pe sub ei cu Miluța, trecînd din copilăria inconștientă în copilăria conștientă, și care acum dispărea fugind, alergînd, înspăimîntat, în adîncul beznei scîmoase a străzii, pe urmele colbuite ale ultimului car încărcat cu lemne de fag.

În spatele carului pășea cătinela bunică. Lampioanele erau deja aprinse. Bunica plîngea. Cu colțurile năframei, își ștergea ochii înroșiți. Am ajuns-o din urmă și am luat-o de braț, căci eram băiat mare, prea mare ca să mai mergem ținîndu-ne de mîna de-a lungul străzii. Nici de vorbit nu ne vorbeam. Amîndoi știam despre celălalt ce gîndește. Vechea casă, pe care o părăseam, ne fusese nu numai închisoare, ci și un paradis ce nu-l mai puteam redobîndi niciodată. Iad și totodată Eden al unui început de viață și al unui sfîrșit de viață.

CASA CEA NOUĂ

Tata m-a ridicat în noapte și a arătat printre clădirile scunde spre un bloc uriaș ce se profila pe cerul întunecat pe deasupra scundelor căsuțe fără etaj, bloc care se înălța la o răscruce, pe colț, flancînd două străzi.

— Uite, copile, casa noastră ! Casa aia mare. Sîntem oameni bogați...

Uluit cum eram, nu mai puteam nici să vorbesc. M-am speriat ? Eram surprins ? Cine știe ! ? Să fie adevărat că blocul ăsta nemaipomenit de negru e casa noastră ? Că acest bloc aspru, rece e noul cadru al vieții și sorții noastre ? Aceasta a fost prima impresie — poate pentru că luna se ascunsese în nori, și lumina anemică a lămpilor ce moțăiau ici-colo făcea și mai distincte în întuneric formele compacte repezite în sus.

Dar odată cu dimineața totul s-a schimbat.

De pe treptele ce coborau în semiobscuritate m-am pomenit alergînd drept în stradă ; noua casă nu avea grădina. În curtea îngustă ca o fișie, moțăiau cîteva biete corciturii de brad, lîngă gard niște tufișuri mărgineau grădina întinsă, luxuriantă, a unei cocioabe învecinate, vizibilă de pe coridorul de beton lung, descoperit, din care pu-

teai intra pe rînd în locuințe și să privești la stînga ușii în bucătărie și, în dreapta, în odaia dinspre curte. Tabloul deprimant, străin. Aici nu mai aveam unde să mă ascund și să visez, în afară de camera mea. Căci în spațioasa locuință nouă, care la capătul coridorului ocupa o întreagă aripă, aveam o odaie separată. Bunica refuzase să stea cu mine. Se instalase bombănind furioasă în odaia pentru servitori ; zadarnic o rugară tata și mama să nu ne facă de rușine. „Ce-o să spună prietenii, cunoscuții, oaspeții ?“ Discuția, cearta asta durase zile-n șir, pînă cînd îi puseră capăt soții Tischler, convingîndu-l pe tata s-o lase pe bunica-n doaga ei, să se instaleze ea cum se simte mai bine, dacă într-adevăr se poate simți bine, căci grădina, bucătăria de vară a vechii case, unde bătrîna deretîca în voia ei, tot nu le poate înlocui cu nimic, și aici oricum se va simți ca un om care, la bătrînețea sa, e condamnat să-și petreacă tot restul vieții la închisoare. Și, ce-i drept, așa se simțea. Își făcea de lucru din zori pînă seara în bucătărie, sau ședea pe scăunelul ei și-și îneca tăcută amarul. Zile întregi nu intra în camere, cel mult venea uneori la mine, își aducea scăunelul și se ghemuia acolo, plîngînd fără glas și oftînd, în timp ce eu coțrobăiam printre lucrurile mele sau îmi vedeam nerăbdător de îndatoririle școlare. Dealtfel, nici eu nu mă simțeam bine. Umblam de colo-colo prin odăile mult prea spațioase și străine, și zadarnic încercam să re trăiesc ceasurile de intimitate din tainițele vechii case, unde aflam atîtea bucurii — că nu găseam nici un cotlon ascuns. Însă dorul după cele părăsite nu mă urmări multă vreme, se frînsese și vechea mea legătură de copil cu bunica, de prunc, ce mă țineam pe urmele ei și mă ascundeam sub aripa ei ca un pui.

Noua casă era o clădire masivă, albă, un bloc de pe la începutul noului veac. Privea cu atîta îngîmfare spre casele burgheze fără etaj din jur, cum numai un proaspăt îmbogățit poate să-și salte nasu-n vînt cînd se întîlnește cu oamenii din vechiul său anturaj, acum disprețuit și descon-

siderat. Ce-i drept, din geamurile locuinței noastre de la etaj, și din balconul cu balustradă de fier forjat aflat chiar pe colț, vedeam toate acoperișurile caselor de pe patru străzi. În schimb jos, pînă și un copil de zece ani se putea uita înăuntru pe ferestrele caselor de burghezi, iar în casele mai noi, mai înalte, de pe trotuarul de vizavi, dacă priveai seara prin perdele, puteai vedea tot, cum trăiesc oamenii, cum și-au mobilat locuința, dacă sînt săraci sau bogați, căci mobilele trădau tot, și cîte-un raft cu cărți îți spunea îndată că în respectiva casă se citește, sau nu se citește, de vreme ce acele cărți zăceau cu anii, colbuite, fără noimă, în aceeași ordine, ca orice altceva, poze, bibelouri, puzderie de nimicuri secessioniste, al căror rost nu-l știuse nimeni niciodată, și nici nu se gîndise la așa ceva. În casele mai vechi, scunde, orice pieton putea vedea paturile nestrînse, conținutul dulapurilor răvășite, cu ușile deschise, pe masă rămășițele unor mîncăruri ieftine. Dar distracția cea mare era că, privind afară pe geam, vedeam nu numai acoperișurile caselor, ci și curțile, unde vara fumega lîngă gard cîte o mașină de gătit veche, în ciubere așezate sub scocul streșinii copiii se îmbăiau în apa călduță de ploaie, pe scaune hodorogite bătrînii se scărpinau, femeile își uscau la soare părul spălat în apă cu oțet, și duminica vecinii cu danf se certau la cuțite. Unde-a dispărut parcul îngrijit, bogat, frumos al castelului, cu trandafirii lui, cu boschetele tunse, cu gazonul și aleile lui cu pietriș-roșcat ? Ici-colo cîte un dud înalt și cîțiva pomi fructiferi gîrbovi de bătrînețe.

O singură grădină a unui funcționar oferea — spre ne-norocirea mea — un tablou plăcut inimii, o mică livadă îngrijită militărește, și-o brumă de vie. Primăvara, în grădina ce se întindea sub noi, pomii semănau cu tot atîtea căpițe de flori ; rozul încîntător al caișilor, albul orbitor al prunilor și cireșilor, și totul, ca o insulă de vis, strălucea și-ți lua ochii, întocmai ca grădina vechii case părăsite, doar

că pe aceea n-o văzusem niciodată de sus, niciodată nu mă gândisem cum ar putea fi, privită din înalt.

Mulți ani mai târziu, privind în diminețile vapoare de la fereastra mea, ori adesea chiar ziua, în plină agitație și forfotă zgomotoasă, aveam să văd în această grădină prima, pîlpîtoarea mea dragoste de adolescent, o fermecătoare pău-niță — Janine. Zău, nu știu de ce se numea așa, franțu-zit, fetișcana asta, și de ce tocmai Janine, pe care și azi, fie și în cele mai grele clipe, în ciuda multelor ei răutăți și cruzimi puerile, aș putea-o iubi la fel de neconsolat ca atunci, acolo, pe strada adolescenței mele, unde sufeream cumplit din cauza ei, căci mereu mă chinuia și pînă la urmă m-a și părăsit. Dar chipul șters al Janinei, străluminînd din cețuri, poleiește cu aur nu numai acea casă nouă, ci și anii de mai târziu, cînd m-a urmărit nesăbuită, cu scrisorile ei pătimașe, cu aparițiile ei misterioase, cu frumusețea-i ce cășuna pretutindeni durere, în orașe și țări, pentru ca în cele din urmă să mă aducă aproape de soarta lui Werther. Deși ea însăși, mică bestie cu cap gol, n-a intrupat nimic din romantica Lotte. Rana pe care mi-o făcuse era aproape mortală, și eu, distrus, sfîșiat de dureroasele torturi ale tinereții, sufeream aici, în casa asta, mă tîram la geamul acesta, de unde priveam ceasuri întregi, în lungi, chinuitoare nopți, dincolo, grădina scăldată în razele de argint ale lunii, și toate grozăviile ce se petreceau acolo... Cavalerii ei, mereu alții, săreau peste gard înăuntru, și Janine, în cămașă lungă, de noapte, scotea capul pe geam. Restul, lesne se poate imagina... În locurile dragostei noastre himerice și sterpe, sub umbrar și printre boschetele mari, noaptea se desfășurau aventurile, ca să le spun azi cu blîndețe, zglobii, ale Janinei, aventuri pe care atunci credeam că le pot nîmi, pe bună dreptate, păcate. Cu aceea, ea a devenit pentru mine o viață aparte și străină, cu care eu nu mai aveam nimic comun, și totuși mă mistuia, mă umplea de durere, mă chinuia, pînă și în depărtarea anilor, mai ales cînd o întilneam brusc și neașteptat undeva,

prin locuri străine, și ne priveam o clipă în ochi. Ultima oară am văzut-o pe scena unui teatru din Budapesta. Nu mă consola faptul că devenise o actriță slabă, ba dimpotrivă, în ciuda tuturor, sînt sigur că m-aș fi bucurat dacă ar fi strălucit fenomenal pe scena vreunui teatru de elită. În felul acesta m-aș fi rușinat mai puțin de propria-mi amăgire în prima mea dragoste adevărată...

În acea stradă, în acea casă din care, de după perdelele albe, de lîngă cărțile mele, priveam ani în șir grădina înflorită de vizavi și fermecătoarea creștere a Janinei, asemănătoare florilor, în acea casă, în acea odaie, mai tîrziu, ca la o tainică poruncă, dacă nu din răzbunare, a trebuit să aduc, pe ascuns și expunîndu-mă la primejdii, toate acele fete, femei, pe care credeam că le iubesc cu adevărat, și nu erau puține. Poate, zic, pentru ca astfel să uit, să vindec acea rană pe care mi-o provocase cruzimea Janinei, cauzată, bineînțeles, totuși de propria-mi lipsă de experiență și nepricepere.

Curînd am uitat că pînă și strada asta e cu totul alta decît cea veche, liniștită. Se sfîrșea cotînd înspre cîmp, de unde ori trebuia să te întorci îndărăt, ori te chema să pornești în cîmpia fără sfîrșit ; să mergi cît vezi cu ochii. Chemarea asta am simțit-o întîia oară cînd m-am avîntat emoționat și cu teamă pînă la capătul străzii. M-am oprit acolo ca pe buza unei prăpăstii și pare-se că tocmai la acel punct de hotar am descoperit că sînt singur, neajutorat și laș — că doar tînjesc să plec, dar nu cutez să pornesc. Mi se părea că pentru mine firesc e să trăiesc închis. În zare, cît vedeam cu ochiul, foarte departe, dar limpede conturați, se distingeau munții vineții, dincolo de care îți puteai imagina cîte de toate... Fluviul cel mare, despre care vorbise locotenentul cu ochii ca marea ; apoi, la capătul fluviului, marea, apoi oceanul, pe care călătoreau cu vaporul, în peregrinările lor sîndbadice prin lumea largă, rudele pierdute. Presimțeam basme și vise în spatele munților,

minuni pe care aveam impresia că niciodată nu le voi putea ajunge.

În egală măsură doream și nu doream să plec. Când dorul acesta neliniștit îmi răscolea mintea, abia ce mă gîndeam unde m-aș duce, că se și prăbușea ca un castel de cărți de joc căruiă degetele tremurătoare ale copilului nu-i pot înălța decît primele cîteva etaje, ca îndată să se prăbușească tot. E greu, dureros și chinuitor să te rupi de mediul în care trăiești, oricîtă fericire am crede că ne așteaptă plecînd ; oricît ne-ar îmboldi neliniștile și dorințele, e greu să părăsești o lume care te-a plămădit, iar în privința asta rămînem mereu copii. Căci pentru a ne rupe și a ne cîștiga presupusa libertate, trebuie să înfruntăm o adevărată revoluție. Iar aceste revoluții, aidoma răzvrătirilor în care cel într-adevăr slab se ridică zadarnic împotriva celui într-adevăr tare, se sfîrșesc prin victoria mediului, căci tot de atîtea ori ne întoarcem în locul de care ne leagă sufletul. Un oraș, o stradă, părinții, nevasta, copiii, chipuri, sînt toate frînturi ale propriului eu. Acest cuib, chiar dacă nu mai există, mă leagă de el cum e legat melcul de cochilia sa crescută pe spinare. Oare de ce-i atît de tare legătura asta, de ce nu putem fi liberi ca sălbăticiunea din codru, ca vîntul, ca ploaia, ca norii, pe care nu-i torturează nici conștiința, nici răspunderea, nici suflul, nici suferința ? !... Iată o întrebare la care nu poate da răspuns nici măcar faptul că purtăm în noi, că sîntem propriul nostru trecut, că nimic din noi nu dispare, că tot ce-am simțit și perceput cîndva devine parte din noi, că pietrele și copacii, grădinile și un capăt de stradă se absorb în noi, pătrund în noi întocmai ca și privirile, gesturile, oamenii și faptele. Rămînem robii condițiilor vieții noastre, istoriei acestor condiții — asta e, la toată urma, și cartea de față — și ziua de ieri ne ține în veșnica-i robie, și azi ca și ieri. Restul e numai închipuire, născută din teamă, acolo, la capătul străzii, unde cheamă cîmpia și, în depărtări de neatîns, munții vineții. Încă de cînd eram copil ar fi tre-

buit să mă revolt împotriva mediului nostru, dar dacă n-am fugit niciodată, am făcut-o poate numai pentru că însuși războiul ne pusese sub lacăt, în fond învățasem și eu, încă de la începuturile conștiinței mele, măcar atîta — că lumea e o distrugere, un măcel, că nu găsesc siguranță decît aici, între cei patru pereți. Însă zadarnică ar fi fost fuga, fie și numai pentru că nu dispuneam nici de forța locotenentului Schmidt, nici de cruzimea lui, nici de curajul său, și fuga s-ar fi încheiat oricum undeva pe aproape ; la urma urmelor mereu auzeam, și știam despre mine că sînt mic, neajutorat, prăpădit, nepregătit pentru viață ; dacă nu stau ei cu ochii pe mine, dacă nu mă îngrijesc, mă prăpădesc. Iată cum, în loc să mă fi crescut pentru viață, m-au crescut pentru visare și mă aduceau pînă în pragul revoltei, ca să pot dovedi că nu sînt atît de nevolnic.

În vise, imaginația mea zburda liberă. Primele experiențe școlare, discuțiile celor mari din jurul meu, lecturile cărților de aventuri, apariția unor oameni ca locotenentul Schmidt sau Józsi și încă mulți alții, pe care-i învăluiau legende, amintiri și vești despre alte lumi, toate acestea musteau, trăiau și ardeau cu flăcări în mine ; trăiam pur și simplu două vieți în același timp, cea vizibilă și cea invizibilă. Dealtfel, dintre figurile aventuroase ale acelor vremuri făcea parte și domnul Placzek, a cărui prezență, ca oaspete, în orașul nostru a fost de scurtă durată, dar cu atît mai furtunoasă prin vîlva ce-a lăsat-o în urma sa.

Puțin a lipsit ca din pricina lui Placzek tata și tot anturajul său să fie arestați. Placzek apăruse în orașul nostru ca picat din cer, mai precis la „Capra de argint“, unde se interesă de la blonda casierită de domnul „redactor-șef Dr. Zorkóczy“. Drept care îl și găsi, i se prezentă ca prieten al baronului Hatvany, și îndată se instalează în mijlocul comensurilor. În costumul său cusut la cel mai bun croitor din Viena, în pantofii și lenjeria făcută la cel mai bun cizmar și cel mai bun croitor de lenjerie de corp din Budapesta, cu manierele-i distinse, cu vastele-i cunoștințe de politică in-

ternațională, în ciuda tinereții sale, dr. Placzek cuceri în câteva minute societatea, purtă cu Zorkóczy discuții fulminante despre „situație“, mai cu seamă că împărtășea aceleași vederi radicale ca și gazetarul ; se dădu drept ceh, și la întrebarea de unde știe totuși atât de bine ungurește, mai bine zis vorbirea budapestană, răspunse că mama lui îi părăsise pe tatăl său, director al unei uzine de mașini din Brno, și întorcându-se în orașul ei natal, Budapesta, „a închiriat un mic palat pe Calea Andrassy“, și adăugase cu ochii lăsați în pământ : „colț cu strada Bajza“ — fusese întâi iubita lui Herczeg Ferenc¹, apoi a lui Molnár Ferenc² ; asta dintr-o superstiție, căci, săraca, nu-și găsește fericirea decît cu domni ce poartă numele de Ferenc. Treburi despre care venise vorba după a cincea sticlă de șampanie, un Törley, pe care o comandă el, Placzek, și o înădi cu puterea ursului de Eger.

— Și domnia-ta, domnule, se întoarse către tata, pe care-l asigurase de simpatia sa „ocultă și spontană“, și domnia-ta, domnule, ca posesor al minunatului nume de Ferenc, ești în primejdie. Mama e o femeie fermecătoare și originală. Sînt un mare admirator al ei, și-i accept cu înțelegere superstiția, spre deosebire de tata, care se numea Viteslav, și nu putea să se obișnuiască cu gîndul că mama se prăpădește după bărbații cu numele de Ferenc, mai ales dacă-s interesați, celebri, artiști sau savanți, însă tata, pe care eu nu-l pot suferi, nu știa decît despre aceștia, cînd de fapt mama are la activ o excepțională colecție de Ferenci, dealtfel în budoarul ei, deasupra patului ei de patru persoane, atîrnă pe perete poza Sfîntului Francisc de Assisi, o veche gravură italienească, dăruită ei la Veneția de Francesco conte di Pentarosa, pe care într-o oarecare măsură, dacă nu în întregime, îl pot considera tată adoptiv, el e una din eminențele cenusii ale casei regale italiene, el ține legăturile secrete dintre Rege și Sfîntul

^{1,2} Scriitori maghiari.

Părinte, și-apoi, după izbucnirea războiului, când mama s-a întors la Budapesta, pentru că nu-și putea lăsa singură patria greu încercată, tatăl meu adoptiv, Francesco conte di Pentarosa, și-a părăsit palatul său din Veneția, cu statuile din Cinquecento și tablourile de acolo, a căror valoare se ridică la mai multe milioane franci de aur, mutându-se în palatul său de la Roma și, dacă-s exacte afirmațiile mamei, întreține o legătură mai proaspătă cu înălțimea sa regina Italiei; secret care a răsuflat de la una din doamnele de la curtea reginei Zita, o italiancă, prietenă comună a înaltei Doamne și a mamei; iar, de partea ei, regina a primit informații de la șeful serviciului de spionaj din Ballhaus Platz despre această legătură neobișnuită, căci tatăl meu vitreg e unul din cei mai geniali cunoscători și sforari ai vieții politice din Europa, și în felul acestor servicii de spionaj din Viena, Berlin, Paris și Londra merg toate buluc pe urmele lui și ale anturajului său; așadar, acest Francesco-conte di Pentarosa, care, deși susține că are doar șaiszeci de ani, în realitate anul acesta a împlinit nici mai mult, nici mai puțin de optzeci și doi de ani, și, după iubita mea mamă, încă și-acum trei ani, deci în 1914, așadar la vârsta de șaptezeci și opt de ani, treabă pe care mi-a mărturisit-o ea însăși, cu ochii scăldați în lacrimi, lângă o sticlă de whisky scoțian pe care-am consumat-o împreună în budoarul ei, contele era unul din cei mai originali și temperamentalii bărbați pe care-i cunoscuse vreodată, în comparație cu el Herczeg Ferenc era un papă-lapte, mama l-a și părăsit, iar Molnár Ferenc, pe care dealtfel îl și însoțise pe front într-una din călătoriile din răsărit, unde acesta se dusesese în calitate de corespondent de război, era un mototol oarecare, ca să nu mai vorbim de tatăl meu, Viteslav Placzek, pe care în afară de uzina sa de mașini, azi transformată în uzină de armament, nu-l interesase nimic altceva, și nu observase nici măcar că eu nu pot fi odrasla lui, deși ce-i drept, habar n-avea că

mama, chiar a doua zi după măritiş, s-a incurcat cu un pictor de biserici pe nume František Pokorný, care întîmplător locuia în acelaşi hotel din Bad-Gastein unde mama şi-a petrecut aşa-zisa lună de miere cu onorabilul meu tată, apoi, de dragul mamei, a acceptat să lucreze la restaurarea catedralei din Brno, pe el, pe acest František Pokorný, probabil adevăratul meu tată, l-a urmat, în graţiile mamei, după despărţire, bătrînul conte italian, deşi, şi aici Placzek căzu pe gînduri, mai există un punct neclar, despre care mama, ori de cîte ori o iscodesc, tace cu ochii lăsaţi în pămînt, şi anume ce s-a întîmplat, pe vremea cînd era ea la călugărie, la Viena, între ea şi răposatul prinţ Franz Ferdinand, treabă despre care nu mi-a destăinuit mai mult decît că : „Ai răbdare, băiete, dacă te vei nimeri la patul meu de moarte, mă voi spovedi în prezenţa ta, şi atunci vei afla tot, pînă atunci mulţumeşte-te cu atîta“, dar realitatea e, domnilor, că din cînd în cînd soseau pe adresa mamei, de la Curte, pachete ieşite din comun, odată, ţin minte, eram tocmai la palatul din Veneţia, asta s-a întîmplat în vara lui 1914, curierul de la Curte a adus o serie integrală de gravuri de Hogarth, spre ghinionul contelui curierul era un Ferenc, pe numele său Baron Franz von Strauchenberg, împluternicitul moştenitorului tronului în asemenea afaceri intime, şi scurt timp după aceea moştenitorul tronului era mort, cu alte cuvinte, se întoarse iar dr. Placzek spre tata, cu alte cuvinte pur şi simplu e fantastic cum poate o superstiţie de acest fel, o idee fixă din asta, atracţia faţă de numele de Ferenc, aş putea spune aproape o nebunie, cum poate să transforme viaţa unei femei cu un spirit strălucit, şi o mamă exemplară, într-un adevărat vîrtej, ce vîrtej, o adevărată furtună, taifun, tornado, căci între timp s-au mai petrecut şi întîmplări mai puţin onorabile cu un oberchelner din Grinzing, unul Franz, cu un anume Ferenci Feri, rîndaş pe moşia lui Eszterházy, unde mama petrecuse mai multe *weekend-uri*, şi cu un gondolier numit tot Francesco, pe lagunele Ve-

neției, sub clar de lună, pentru a nu mai aminti de Schafnerul *vagon-lits*-ului de Paris, François, și de jocheul Franck, continuînd între timp, rușinos, cu birjari, polițai de stradă, plutonieri și ciobani cu sarică ; și toate acestea mama mi le-a mai și povestit, după ce obținusem diploma de doctor în filosofie la Sorbona, la douăzeci și patru de ani, mi le-a povestit pe rînd, și eu o ascultam cu admirație, domnilor, cu admirație, ca pe o minunată sufragetă, deși, cu preferințele ei plebeie, oarecum anarhistă, o campioană a luptei pentru egalitatea femeii, o admiram, zic, și o admir pentru inegalabila experiență socială cîștigată pe această cale, ale cărei concluzii n-ar strica să le cunoască în aceste zile împovărate de griji bărbații noștri de stat cu cap gol, necunoscători ai poporului și incapabili, dar mai presus de toate acestea e acea mărturisire a mamei, pe care mi-a făcut-o într-o vară la Bad Ischl, cînd mi-a spus tremurînd de groază, ca Jászai Mari într-o scenă mare, sau ca Duse, că bietul meu tată, e vorba de fabricantul de armament din Brno, pentru a nu se face vreo confuzie, deci tata, căruia mama, înainte de unirea lor, îi spunea uneori în momentele ei de emoție Ferenc, pe-atunci bănuind doar că mama are o slăbiciune pentru numele ăsta, vrusese să mă boteze František, acolo, deasupra bazinului de botez din marmură roșie dăruit catedralei de regele nostru Sigismund, catedrală datînd încă din secolul al treisprezecelea, ale cărei picturi din altar și de pe coloanele ce susțineau arcadele gotice le restaurase František Pokorny, dar mama se opusese energic, fusese împotrivă, dorind orice alt nume, numai ăsta nu, căci, uitîndu-se la mine cum dau din mîini și din picioare, gol-goluț, în leagănul împodobit cu panglici albastre de mătase, brusc o năpădisese presimțirea că dacă va trebui să-mi spună Ferenc, František, François, Franz sau Franck, cînd am să cresc neapărat ne va urmări pe amîndoi blestemul unei tragedii antice, drept care eu, dragi prieteni, îi rămîn recunoscător bunei mele mame că ne-a salvat pe amîndoi de la

groaznicele suferințe, și numai datorită acestui fapt, de la vîrsta cînd am împlinit douăzeci și patru de ani, îi pot fi prieten acestei făpturi excepționale și minunate, al cărei spirit nu prididesc să-l admir de-ajuns, îi pot fi cel mai bun prieten, singurul muritor care, în afara Celui de Sus și a Sfintei Fecioare, îi cunoaște toate tainele ; așadar, prieteni, nemaipomenita inteligență a mamei, înțeleapta-i previziune m-au ferit de tragedie, împingîndu-și în schimb fiul într-o altă tragedie, și anume că sînt copilul ei și în felul acesta nu pot fi exclusiv iubitul ei fiu care-o admiră, ci chiar mai mult, prietenul ei intim...

În cafeneaua între timp depopulată se lăsă o liniște plină de o tensiune într-adevăr dramatică, ca la căderea cortinei după un spectacol cu *Antigona* la Comédie Française, cînd nimeni nu mai are putere să aplaude, și spectatorii rămîn minute în șir ținutuiți în scaune. Membrii „societății“ tăceau impresionați, ba chiar cutremurați, dr. Placzek îl puse pe chelner să-i toarne vin roșu în șampanie și bău paharul pînă-n fund. Zorkóczy îi urmă exemplul și, punîndu-și cu un gest lent paharul pe masă, rosti :

— Te invidiez sincer pentru mama dumitale, domnule doctor. E o femeie și jumătate. Îmi pare rău că nu pot fi tatăl dumitale vitreg, dar n-am într-adevăr nici o șansă la așa ceva, nici măcar amicala dumitale bunăvoință nu mă poate ajuta, pur și simplu pentru că mă numesc doar Elek. Ce nume idiot : Elek. Merită să mă scuip.

Zorkóczy se ridică, își umplu ochi și ceremonios paharul cu șampanie, îl înălță și merse cu pași clătinați pînă la uriașa oglindă cu rame argintii ce acoperea peretele. Acolo se opri. Se uită la propria imagine, apoi scupă fața din oglindă, își zvîrli șampania în obrazul imaginii, sparse paharul de pămînt, își trase două palme zdravene pe ambii obraji și urlă :

— Na, Elek ! Poftim, Elek ! Elek ! Elek ! Apoi rosti încet, amenințător, în liniștea mortală : Ziceți-i, mă, ici la

urechea domnului doctor, dumnezeii voștri de baragladine... Pentru a încheia urlînd : *Colo-n colț pe strada Bajza...*

Peste cîteva zile, grupul „amicilor“ află o veste neplăcută. Știrea o aduse Zorkóczy : dr. Placzek a fost arestat. Individ periculos, spion italian. Îl înhățase serviciul de contraspionaj german, și-l duseseră în cătușe la Potsdam. Cu acest prilej se descoperi că toți amicii din grup fuseseră tapati, e drept, fiecare în parte, de mai multe mii de coroane la un loc ; îi căutase pe rînd acasă pe Tischler, căpitanul Fazakas, doctorul Klein, căpitanul Faragó, plutonierul Mathesz, caporalul Grün, domnul director Drăgonescu — căruia tata i-l prezentase ca pe un extraordinar om de lume —, și pe motiv că a doua zi așteaptă transferul la Banca de credit, solicitase o sumă derizorie, o mie de coroane, sau cinci sute, pentru care însă dăduse o poliță, gata completată și, firește, cum s-a descoperit ulterior, falsă, fără acoperire. Bineînțeles, rămase neonorată și nota de plată a acestui Placzek la hotelul „Princiar“, unde reținuse un apartament. Domnului Blau, de la „Capra de argint“, îi rămase dator pe veșnicie cu o orgie de cinci sute de forinți. Din sertarul noptierei coanei Nelly furase un lăntșor de aur, cu o cruciuliță cu pietre de rubin, din comodă săltase trei furouri de mătase naturală și o pereche de ciorapi din Viena. În plus, toți aceștia fuseseră vizitați de niște domni misterioși, în haine civile, care amenințau în șopată, aducînd vorba de arestare, dacă respectivul domn interogat în amănunt despre Placzek ar îndrăzni să sufle un cuvînt în legătură cu cercetările făcute pentru descoperirea spionului. În ciuda amenințării însă, în cîteva ore tot orașul află vestea : la cafenele, la instituții nu se vorbea decît despre asta, și unii știau cum că e vorba de un spion român, cu nume fals, de ceh, care fusese imobilizat în clipa cînd voia să arunce în aer, cu o mașină infernală, clădirea comandamentului german, fostul palat al „Korpskommando“-ului, și că își trădase

complicii, toți cetățeni de vază, „Doamne, cine-ar fi crezut !“, și că centrul de spionaj, pe care de fapt îl dirijau francezii, se afla la „Capra de argint“, iar în podul de deasupra cafenelei, într-un ascunziș în perete, unde ducea o scară în spirală ce pornea din spatele unei oglinzi uriașe, un ofițer de elită al contraspionajului german, ofițer care condusesese multă vreme rețeaua de spionaj germană din Londra, descoperise telegraful morse. Ajunse să circule și varianta că spionul român a fost prins într-un vagon de dormit, în acceleratul de Viena, travestit în femeie ; fuga i-o facilitase casierița cafenelei „Căpra de argint“, plecase îmbrăcat în hainele ei, la gît îi atârna lanțul de aur al coanei Nelly cu crucea cu rubine, și că acum se demascase și Nelly, se dovedise că ea însăși e spioană, treabă ce se putea bănuși încă din primele zile de război, cînd ținuse partea sîrbilor. În tramvai, fel de fel de domni respectabili, care-l cunoșteau pe tata doar din vedere sau superficial, îl acostau să-l întrebe dacă-i adevărat că se împrietenisese cu spionul român care conducea de ani de zile la „Capra de argint“ agentura secretă ce activa sub denumirea conspirativă „Francisc“, firește, ei știu că tata nu poate avea nici un amestec în afacerea asta, totuși, ce fel de om era acel doctor Placzek, e adevărat că vorbea mai multe limbi și că era fiul nelegitim al regelui Italiei ? Tata nu mai avea curaj să iasă nici pe stradă. Cu ajutorul doctorului Klein, își făcu rost de o scutire de două săptămîni, și umbla de colo-colo transpirînd, de dimineața pînă seara, în spațioasa locuință din casa cea nouă, așteptîndu-se să fie arestat în orice clipă. Aprindea țigară după țigară și a treia zi căzu la pat cu o gravă intoxicație tabagică ; vomita, apoi făcu și temperatură și aiura. Doctorul Klein își petrecu nopțile lîngă el, îi dădu personal picăturile și îi puse prișnițe prietenului bolnav.

Istoria cu spionul apăru în jurnalele din întreaga lume, după *Budapesti Hirlap* o reproduseră toate ziarele de vază, de la *Neues Wiener Journal* pînă la *Times*. Lovitura de

teatru urmă însă cînd Zorkóczy, întorcîndu-se dintr-o călătorie făcută la Budapesta, îi înștiință cu o față radioasă pe amicii săi că nici vorbă nu-i de vreun spion, Placzek e odrasla unei familii pestane putred de bogate, îl cheamă de fapt Körtvey Béla de Körtve, un filfizon cu fantezie bolnăvicioasă și-un escroc, fără însă a avea nevoie de asta, căci papa are la bani cu nemiluita, dar domnii de la Viena, pentru a stîrni o atmosferă antiromânească, și-l aleseseră tocmai pe el drept victimă. Dar între timp apăruse deja în foaia locală declarația prin care tata și amicii săi negau legăturile prietenești cu Placzek — respectiv Körtvey Béla de Körtve — și-și exprimau patriotica indignare, condamnînd public pe răufăcătorul lipsit de scrupule, care pusese în primejdie integritatea morală a unor domni nevinovați și respectabili în fața opiniei publice a unui oraș întreg, ba chiar a țării, și pe deasupra mai și trădase patria. „Scrisoarea deschisă“ o întocmise însuși Zorkóczy, în stilul său fulminant. În încheierea declarației, amicii atrăgeau atenția cetățenilor să desprindă învățămintele necesare din acest caz, să se ferească de spioni și, înainte de a acorda prietenie oricărui necunoscut, să-l studieze bine, dacă nu țin s-o pățească rău, căci patria e împovărată de griji mari, soarta patriei depinde nu numai de eroica noastră armată, ci și de cetățenii ce trudesac aici acasă.

Una peste alta, căci iar trebuie să revin, evadarea nu-i reuși nici măcar lui Placzek, respectiv lui Körtvey, deși, ca să vorbim pe șleau, era un escroc uns cu toate alifiile, cum povestise Zorkóczy. Și-atunci, cum mă puteam gîndi eu, un școlar prăpădit, la un plan atît de temerar, privind de-acolo de la capătul străzii noaste spre lumea cea largă, și anume să fug de aici ? ! Eram, și rămîneam fără drept de apel, prizonierul locuinței, casei, școlii și străzii, și în toate acestea nu exista nici un sentiment apăsător, crud, sublim, ca să mă simt victimă. Pur și simplu casa însăși era constrîngerea, și neputința, aparent firești, povara și disperarea firească, simpla condiție a existenței. Renunțarea

totală. Și nu știu dacă pe Placzek însuși nu-l minase spre aventură tocmai această fatalitate a familiei, pentru care era să plătească cu capital.

Căci, așa cum am aflat, nici măcar nu era spion, doar un simpatic escroc începător. Acest Béla, care se cuibărea în inimile și sub pielea oamenilor, era fiul unor părinți cu stare din cartierul Lipótváros, care învățase cândva filozofie la Viena și singura legătură cu Brno era că acolo își ducea viața tatăl primei lui logodnice, un modest și vesel meșter făurar de instrumente muzicale, așadar ajunsese la Brno înhăitat cu logodnica asta care, dansatoare fiind, și aflînd de averea părinților de la Budapesta, socotise folositor să pună mina pe Béla. Așa părăsi viitorul Placzek, spre marea durere a părinților, locuința de șase camere din Lipótváros, înțesată de argintărie, covoare persane veritabile, ediții de lux și reproduceri ale unor tablouri din Renaștere, după originalele de la Lipsca, prinse în masive rame Blondel aurite; așa își lăsase baltă, răsuflînd ușurat, studiile, părăsindu-l pe Spinoza pentru femeie, dîndu-se în vînt după ea, dar fără a găsi decît cîteva cîvinte amare pentru familia și trecutul său, și fugind foarte curînd și de dansatoarea lui, pe care-o dibui destul de repede cam ce urmărește. La început, Placzek, respectiv Körtvey de Körtve, fugi la Viena, unde trăi într-adevăr din escrocherii, pînă cînd într-o frumoasă zi, în chip neașteptat, i se năzări să vină în orașul nostru. Pe Zorkóczy îl găsisese pur și simplu citindu-i articolul de fond la masa de prînz, chiar în ceasul cînd sosise. Și totuși, în pofida tuturor, Béla ajunsese iar acasă, banii lui papa făcînd minuni; medicii militari îl declarară nebun, tribunalul respinse acuzația, și altminteri neîntemeiată, adusă împotriva lui, dansatoarea primi o despăgubire, și fiul rătăcit se reîntoarse acasă, la familia pe care-o ura și de care nu putea scăpa nicidecum. Taică-său îl salvă și de armată. Nu putea merge nici măcar pe front, deși e greu de crezut că ar fi dorit așa ceva.

Dar, hai să mă întorc și la noua casă, ale cărei cotloane rigide, respingătoare și aspre mă priveau atît de străine, așteptînd încă să le cunosc și așteptînd clipele cînd ne dezbrăcăm și ne lăsăm măștile între pereții ei și printre lucrurile — cu alt sens în acest alt loc — care păreau că deocamdată încă ne înconjoară fără viață, că nu și-au aflat un rol, nu trăiesc, nu-și răspuns la întrebarea ce hram purtăm, cum știau în vechea locuință ; lucrurile noastre ni se acomodau cu încredere, ca și cînd ne-ar fi înțeles gîndurile și simțirile, ca și cînd ar fi fost gata să participe conștient la viața noastră. În noua locuință toate acestea trebuiau să se refacă, trebuia să refacem vechile relații ; cu alte cuvinte, începeam o viață nouă. Numai că bunica nu se mai arăta în stare de așa ceva ; ședea doar și bocea, moțăia pe scăunelul ei, slăbea vîzînd cu ochii, devenise total dezrădăcinată, nici cămăruța nu și-o aranjase cu grija cu care-și aranjase bucătăria de vară din vechea casă, nu-și mai agățase pe perete ceasul adus din pustă, îmbrăcămintea și-o punea pe unde se nimerea, ca și cînd n-ar mai fi avut nici o legătură cu ea. În odaia de serviciu se întorcea numai ca să doarmă, pur și simplu nu-și afla locul, devenise apatică, nepăsătoare. N-o mai mișcau nici măcar întîmplările mai șocante, despre care eu aflam doar frînturi, întîmplări care, printre atîtea „plăci” familiale, rămăseseră sub titlul : „Dandanale de genul celei cu Placzek”. Și pe mine mă interesară abia mult mai tîrziu, prin pitorescul lor, căci ce m-ar fi putut interesa atunci cazul Placzek ? Deocamdată mă mulțumeam cu lumea din afara casei, împărtășindu-mă cît de cît, totuși, de izul unei anumite libertăți ; zadarnic mă fereau, mă dădăceau ai mei să nu merg prea departe, că mereu dădeam iarăși și iarăși fuga pînă la capătul străzii, acolo de unde, cînd era vreme frumoasă, vedeam munții vineții, pînă ce mi-am luat curajul să avansez pînă pe maidanul plin de ciulini, la gropile unde se cărau gunoaiile orașului și în

fundul lor mustea o apă verde, păstoasă, și astfel curînd luă sfîrșit pentru mine și această enigmă, ca și emoția aces-tei necunoscute, treabă în care m-a ajutat fără îndoială și faptul că umblasem nu o dată pe pustă, că am colindat cu Józsi preajma păpurișului, cunoșteam cuiburile de păsări, adică aveam idee despre natura din afara grădinii vechii case. Aceste cunoștințe prinseră acum viață, abia acum mi-am dat seama că mă pot ajuta de ele, sau, măcar să cîștig experiență în privința contactului cu viața din afara locuinței, a casei părintești, a școlii, care mă plic-tiseau de moarte.

Numai primele excursii mi se părură mai riscante, ca și cum în aceste expediții ar fi fost nevoie de Dumnezeu știe cît curaj. Mai cu seamă mă atrăgea strada de vizavi de colțul unde era casa noastră, din balcon i se vedea bine capătul, pe care-l închidea în unghi drept Canalul. Curînd m-am avîntat pînă acolo și de acolo vedeam pînă la uzina electrică, prin al cărei baraj, stîrnind pulbere de stropi și vuind, ca o Niagară în miniatură, apa se scurgea în jos de la nivelul mai ridicat al Canalului. În clădirea din colț, fără etaj, de pe șirul de case ce mărginea malul, se afla o fri-zerie unde mergea tata să se tundă — era mai ieftin ca aiurea, iar bacșiișul, deși mai mic, era apreciat mai bine. Prima oară ne dusesse acolo un bărbier invalid de război, un anume János, care trăia în subsol, și, desigur, cu scopul de a se pune bine cu noul stăpîn al casei și cu doamna lui, cu mama, care altminteri se purta foarte rezervată față de locatari. Nu atît din mîndrie, cît pentru că mama nu se simțea la largul ei ajungînd deodată în mijlocul atîtor oameni necunoscuți. Cum scotea piciorul din casă se și izbea nas în nas cu vreun locatar ; o salutau primii și aple-cîndu-se adînc, toți dornici să discute cu ea, să se împrie-tenească, ceea ce pe mama o înspăimîna foarte, nu mai știa cum să scape, doar își dădea seama că ar trebui să-i vorbească fiecăruia pe limba lui, decît că habar n-avea cine ce hram poartă. Familiarismul o speria tot atît de

mult ca și admirația, pe care însă locatarii i-o arătau, pentru că ea era „stăpîna“ casei. Bineînțeles, lui János i se infundă. Mama îi făcu o prafătură pe cîste că mă tîrîse fără s-o întrebe pe ea la frizeria murdară de pe malul Canalului, unde meșterul și cei doi ucenici ai săi mai mult își pierdeau vremea de pomană decît rădeau și tundeau, dar de plictisit nu se plictiseau, căci János cînta la armonică. Dimineața pleca șontic-șontic cu armonica sa la atelier și tot cu ea se întorcea acasă. Și jos în subsol armonica răsuna seară de seară, cu excepția zilelor cînd János se tocmea ca muzicant la vreo nuntă sau la vreun botez din cartier. Dar astfel de ocazii i se ofereau tot mai rar, căci, așa cum îi povestise tatei odată în timp ce-l tundeau, oamenii ziceau că așteaptă pînă se termină războiul, nu mai durează mult, de ce să nu petreacă pe vreme de pace, netulburați, în sînul întregii familii, cînd ajung acasă de pe front cei ce-au mai rămas în viață sau au căzut prizonieri.

Sunetele de armonică lunecate de sub degetele lui János și melodiile sentimentale, sau pasajele improvizate, dar plăcute, stîrneau nu o dată brusc, ca la un semn magic, liniște în subsolul zgomotos. Copiii, femeile și bărbații se dezbrăcau muți în întunericul odăilor și se vîrau cu inima împăcată, adînciți în gînduri, în covata îmbîcsită a patului, sub pilote și pături. În casa săracilor lumina se stingea și pe coridorul din subsol unicul bec chior abia strecura un dram de lumină. La ora zece cheia onorabilei porți se răsucea scîrțîind sub mîna noduroasă a portarului, drumul spre lumea din afară, scufundată în noapte, se închidea și atît noi, cei de la etaje, cît și ei, cei de jos, ne trăiam, încuiați într-un singur colos, viața de noapte, înrudită și totuși atît de deosebită, ba chiar dușmănoasă. Însă o vreme muzica lui János ne împletea totuși laolaltă simțirile, cîntecele umpleau toate cotloanele și tainețele casei, ne trezeau tuturor noi gînduri, căci glasul cînd dulceag, cînd zburdalnic și strident al armonicii străbătea prin tavan și prin ziduri, tocmai pînă sus la

acoperiș, unde se pierdea în văzduh, îndepărtat, orfan și fără ecou. Dar jos în subsol răsuna cu toată intensitatea se rotea, pătrundea pe ușile închise ca și pe cele deschise în odăi, în bucătării, în paturi, în scrinuri și în visul celor ce dormeau deja doborâți de oboseală. Muzica nu deranja pe nimeni, mai degrabă le aducea bucurie oamenilor, cu atât mai virtuos celor ce locuiau jos.

Am petrecut și eu pe furate aici, jos, în subsol, câteva seri, într-o tainică încercare de a pătrunde această viață necunoscută mie. Atunci când părinții mei plecau în vizită eu o ștergeam, scăpam totuși, dar unde și în ce lume? În spatele unei porți încuiate, într-o cazarmă, coborînd de la etaj în subsol. Subsolul era învăluit de o căldură umedă, plină de aburi. Adîncul înăbușitor al unei păduri tropicale. Toate trosneau, pocneau, gîfiau, gemeau, ca într-o împreunare panteistă, pătimaș și nestăvilit, și în acest timp armonica lui János se veselea și plîngea. În afundul odăilor și în colțurile bucătăriilor fetele din subsol respirau gîfîind, acelea care se nimerea să aibă vreun oaspete, vreun bărbat, sosit pe întuneric înaintea de a se încuia poarta. Se strecurau cu gulerul ridicat, cu pălăria trasă peste ochi, de-a lungul coridorului abia luminat din subsol, și în zori, îndată ce poarta era descuiată, plecau ocrotiți de semiobscuritate, chiar înaintea celor ce se grăbeau la fabrică. Stăteam acolo, ascuns în nișa unei ferestre, cu inima bătîndu-mi tare, și trăgeam cu urechea, în timp ce tot trupul îmi era scaldat de sudoare. Servitoarele de pe la etaje treceau iute prin zăpușală și întuneric pe lângă mine, gîfîind, sufocate de călduri și senzații necunoscute mie. Poate că instinctele lor mute, timide îl căutau pe János, poate pe alt bărbat, dar poate că pe nimeni, doar vreo compensație a vieții lor anoste, care pîlpîia sugrumată în lumea îmbîcsită a bucătăriei, acolo sus, la parter sau la etaj, toată ziua, din zori pînă seara tîrziu. Odată cu lăsarea întunericului, începeau să fremete, însă nici măcar să se gîndească, să-și imagineze, să conceapă

nu îndrăzneau cum ar putea deveni dorul lor, dragostea, libertatea, a căror lipsă o simţeau, o umbră, o suflare, o amăgire a realităţii. Rătăceau doar, cu sufletul înăbuşit, pe coridoarele casei, prin subsol, dispărind şi apărind iar în beznele nopţii. Cîte de toate păstrau oamenii de aici în ei, cîte patimi, spaime, cîtă amărăciune, furie şi supărare, cîte dorinţe, speranţe deşarte în nopte, unde nicăieri nu găseau o rază luminoasă, ci pretutindeni numai ziduri, ziduri, ziduri, o poartă încuiată, şi uşi încuiate, interdicţie şi pentru intrat şi pentru ieşit, şi totul chemînd, îndemnînd, împingînd la tănuire, la fugă, la izolare, şi toate fără vreo ţintă concretă, doar întuneric, un întuneric total, de nepătruns, în care instinctele mînau gesturile ca pe nişte făpturi vii din peşteri.

Dar oare era altfel, putea fi altfel viaţa celorlalţi, a celor ce nu locuiau în subsol ? Apă stătătoare. Apă stătătoare. Însă chiar şi în această apă stătătoare exista mişcarea neprevăzută, deşi cîtuşi de puţin surprinzătoare a vieţii, şi faptul că în starea asta fiecare făcea altceva decît ar fi trebuit să facă, dacă pur şi simplu avea ce să facă, era cît se poate de normal, după cum tot normal era şi faptul că nimeni nu se mai gîndea la treburile lui şi fiecare rătăcea puţin năuc în acea casă, printre pereţii locuinţei sale, cum ai umbla hai-hui prin oraş.

Însă casa noastră mai era şi scena unor metamorfoze amuzante. Bogatul fabricant de ambalaje care locuia sub noi la parter, deveni pe neaşteptate un om sărac, deşi nu sărac lipit, ci doar un „bogătaş decăzut“, care chiar dacă nu se mai putea aştepta să-şi recîştige poziţia, nu căzuse totuşi din rîndurile burgheziei, cunoscuţii săi rămîneau tot cei vechi, noile afaceri ale noilor întreprinderi derivau de fapt din cele vechi, şi cînd dădu iar, a doua oară, faliment şi ajunsese să fie doar agent comercial, nu s-a schimbat decît atîta că se înclina un pic mai adînc în faţa cumpărătorilor, iar cumpărătorii şi cunoscuţii săi îl salutau

un pic mai rece. În cele din urmă fabricantul de ambalaje se mută, și în locul său se instalează un nou locatar, un fost agent comercial prăpădit devenit fabricant, și care în câțiva ani ajunse, sub ochii noștri, proprietarul a două mașini și al unei uriașe țesătorii, sfârșind prin a-și construi o vilă, iar azi nu mai fumcăză decât țigări scumpe, le dă cadou secretarelor sale inele cu pietre prețioase și brățări, călătorește în străinătate, importă, exportă, tata îl salută primul, respectuos, și-i fericit dacă domnul acesta stă de vorbă cu el. În fiecare locuință se forma o altă și o altă soartă; dar ce se va întâmpla cu cutare sau cutare nu se putea ghici, căci de pildă când ne-am mutat în noua casă făcea impresia că ne-am stabilit într-o lume imuabilă, că toate rămân la locul lor veșnic așa cum sînt, că ei, locatarii, în ultima zi a lunii își plătesc chiria, și la zi de-ntîi tata va duce banii la bancă, pentru amortizarea datoriei, și îndată ce imobilul va fi „degrevat“, fiecă sumă lunară intrată în bancă va merge în contul său personal, și peste un an-doi se va putea gândi să-și ruleze mai frumos capitalul, căci dobînda adăugată de bancă îl mai și sporea cît de cît.

Dar dacă viața celor de sus din noua casă, privită dintr-o perspectivă de toate zilele, nu părea prea variată, a celor din subsol se arăta și mai puțin schimbătoare, căci niciodată n-am auzit despre vreun portar să fi ajuns să-și ia mașină, să dea cadou iubitei un inel cu piatră scumpă sau o vulpe albastră, ori că a plecat în voiaj pe Coasta de Azur. Deși uneori în casa noastră nouă portarii se schimbau lună de lună. Și locatarii din subsol, deși încercau să iasă din vizuinele lor, își țirau fără voie viața de toate zilele dacă nu în subsolul acela, în altul, tot așteptînd să se întîmple o schimbare. Dintre ei multă vreme mi-a incitat imaginația figura mătăhăloasă a domnului Zsák. A domnului Zsák, intermediarul de servitoare, care și azi — e drept, cu bărbia tremurătoare și cam într-o doagă, piper-nicit — se ocupă cu medieri de servitoare, și nu în ulti-

mul rînd cu negoțul de fete ori rezolvarea altor afaceri amoroase dubioase. Ce-i drept, cît timp a locuit acolo, în subsolul noii noastre case, se mai întîmpla ca ba o spălătoreasă, ba o glujnică mai hîrșită să-l atace uneori pe la spate pe întuneric, pocnindu-l cu un par ori cu un făcăleț în cap, atunci cînd îl prindeau că aduce vreo fată de la țară plînsă, tîrînd-o grăbit de-a lungul coridorului, pentru ca a doua zi s-o plaseze vreunui bordel din periferie sau la vreun hotel mizer ce aducea a bordel. Dar domnul Zsák provoca și alte neplăceri în această casă deocheată, al cărei farmec pentru descoperitor consta în faptul că oamenii trăiau claie peste grămadă, înghesuiți, într-o permanentă tensiune, fierbere, teamă, invidie și supuși instinctelor lor bestiale. În casa asta s-a putut întîmpla ca bătrînul dascăl de muzică de la parter, de mult scos la pensie, să fie prins în miezul nopții de bătrîna și nepuțincioasa sa nevastă, cea de-a treia, la domnul Zsák, unde, sub ocrotirea întunericului, tocmai giugiulea, strîngînd în brațe, o proaspătă protejată de-a negustorului de fete, și anume în schimbul acelor bani cu care a doua zi ar fi trebuit să achite datoria de la prăvălia de coloniale, adiționată în condică. Eroul prins în miez de noapte, despre care în vuietul luptei se descoperi că de fapt nu ajungea pe scena vreunei săli de concert, ci în mrejele femeilor domnului Zsák, blajinul dascăl de muzică luă acolo, în coridorul subsolului, o poză wagneriană — păcat că în acea beznă blestemată strălucita scenă fu mai degrabă imaginabilă decît vizibilă și astfel, deși se strînsese toată suflarea din casă, nu se găsiră spectatori înțelegători — și, în această excelentă poză, se apără cu un ton de orator, chipurile că el e muzician, artist, muzicant și compozitor, are nevoie de inspirație, de aventură, de emoții sufletești, că în mijlocul acestei lumi dușmănoase vrea să-și păstreze proaspătă și înfloritoare personalitatea sa muzicală, și că molohul războiului l-a nenorocit, l-a distrus. În schimb, altădată îl descoperiră pe domnul Zsák cum, în zori, cu o

cheie falsă, încerca broasca de la ușa dascălului de la parter, când aceia tocmai erau plecați la țară, la o înmormîntare. Fapte după care, firește, negustorul de fete trebuia dat afară din locuința sa de la subsol, desigur spre nerostita părere de rău a întregii case, căci, vezi Doamne, domnul Zsák procura întotdeauna întîmplări animate și pasionante care preocupau fără excepție toată casa, ba în secret toți erau părtași la întreprinderile lui misterioase, măcar prin aceea că îi știau toate mișcările, dar nu făceau nimic împotriva lor, pentru a nu-și strica distracția. Pînă la urmă, tata s-a săturat de toată porcăria, și încercarea domnului Zsák de a pătrunde în locuința altuia hoștește veni tocmai la țanc. Ce păcat !

Toate acestea se petreceau noaptea și mai ciuguleam și eu cîte ceva din ele cînd o ștergeam uneori cu inima bătîndu-mi tare din casă și pîndeam din ascunzișul meu ce de lucruri stranii se întîmplă într-o casă uriașă ca asta, în care se înghesuiau atîția și de care erau atît de mîndri părinții mei.

Bineînțeles, viața de zi în noua casă se desfășura cu desăvîrșire altfel. Oamenii umblau cu fereală, dar și mai plini de amărăciune ; se învîrteau de colo-colo, ca și cînd ar fi știut oricum că-și trăiesc viața de toate zilele numai din obișnuință, ca la o poruncă inexplicabilă, și că fac treburi cu totul nefolositoare și lipsite de sens. Căci ce sens avea să găfești, să speli, să faci curat, ce sens aveau eforturile acelea uriașe care alcătuiau viața și zilele obседante și totodată plictisitoare ale acestei case ? Parchetul periat dimineața, dușumeaua spălată, covoarele scuturate, coridorul, gangul, treptele și bucătăriile măturate dimineața, la prînz erau călcate de picioare. Mîncarea, care fierbea, clocotea toată dimineața, la prînz era consumată în cîteva minute. Cămașa frecată cu degetele însîngerate, se murdărea într-o singură zi, se umplea de pilitură de fier, de cărbune, fum sau de praful din birouri. La ce bun, deci, această trudă nebună și fără sfîrșit ? Însă cine

dracu' se gîndea aici la așa ceva ? În curte, pe funia cea lungă întinsă între brazii piperniciți, mereu fluturau rufe puse la uscat, izmene, cămăși, batiste — dar ce izmene, ce cămăși, ce batiste ! ? Tot atîtea steaguri ale sărăciei. În schimb, funiile întinse în pod erau ocupate de locatarii de la parter și etaj.

În curte, pe sub rufăria ce se legăna elegiac, vîntul tîra de colo-colo un ziar, pe a cărui pagină de titlu țipa cu litere uriașe apelul ce sugera sfîrșitul apropiat : *Să rezistăm*. Cînd m-am uitat afară pe geamul de la bucătărie și am văzut ziarul, am putut descifra chiar și de la etaj : *Să rezistăm*. Să rezistăm ? Pentru ce ? Pentru cine ? Pentru această lume falită, eșuată, deasupra căreia nu flutură decît zdrențe, dar cum oare ar fi priceput așa ceva aceia ai căror ochi s-au obișnuit cu priveliștea asta, cînd era de-ajuns să privești rufe ce se legănau și fluturau, căroră peticeala disperată nu le mai putea ajuta cu nimic, la fel ca și acelei lumi a cărei situație o oglindea mai fidel ca orice bucată de ziar umedă, naufragiată pe o rufă bătută de vînt și uriașul titlu : *Să rezistăm*.

Din cînd în cînd, foarte rar, pe funiile întinse în curtea întunecoasă apărea și cîte o cămașă cu broderie bogată, a unui prizonier de război rus, care săpa din zori pînă noaptea pe plănțiile de tutun bulgărești de la marginea orașului, iar în timpul său liber înșira pe fire de coadă de cal mărele multicolore, mărunte și strălucitoare, închipuind inele și brățări, și pe deasupra îi făcea curte în mare taină unei frumoase femei tinere ce locuia la subsol, muncitoare la uzina de armament, ținînd locul soțului ei, care în schimb era prizonier în Rusia. Se întîlneau în mare secret, însă chiar și-așa o cadorsi pe femeie cu un copil, un mic rus blond, ca amintire pe lingă inelele și brățările sale. Dar nimeni nu putuse afla unde anume se întîlnesc, în locuința de subsol desigur nu, căci s-ar fi știut imediat din rapoartele portarului, un om slobod la gură și cu calități înnăscute pentru spionat. Dumini-

cile, prizonierul rus o vizita pe femeie, dar ea lăsa întotdeauna deschise ușa bucătăriei și a camerei, ca să nu-i iasă vorbe că e așa și pe dincolo, ca despre altele. În acest timp, prizonierul rus înșira mărgelile pe ață sub geam, și stăteam adesea și eu acolo cu ceilalți copii, privind cu gura căscată ce îndrăcit de iute îi umblau degetele. Cumpăra și mama de la el brățări, ca și prietenele ei, și în curînd toate nevestele amicilor noștri se mîndreau cu aceste niimiuri ieftine și atrăgătoare.

Aici am văzut, în odaia acestei femei, pe perete, acea reproducere colorată, pe care mai tîrziu am întîlnit-o de atîtea ori prin sate. Poza înfățișa un husar, cu locul pentru cap rămas gol, și al cărui armăsar voinic, ca din poveste, era ridicat furtunos pe picioarele dindărăt și călărețul arăta cu sabia scoasă, lucitoare, drept înainte, vrînd parcă să atragă atenția că chiar în clipa asta, taman cînd îl privesc, pornește irezistibil la un eroic atac, drept înainte, spre infamul dușman. Pe locul gol al feței, mai tîrziu mîndra sau pioasa familie lipsea poza feței feciorului, tatălui, fratelui, membrului de familie căzut prizonier ori mort eroic la o dimensiune corespunzătoare, pentru a se mîndri familia, văzînd cum îndrăgitul ori mortul plîns de ei se vitejește glorios în poza alminteri jalnică. Așadar, și femeia din subsol păstra o astfel de poză, dar pe locul capului lipise o poză la minut a muscalului, căci soțul ei îi scrisese să nu-l mai aștepte, cînd se termină războiul și ea de nevastă pe tătăroaica, văduvă de război, cu care trăiește și al cărei pămînt îl gospodărește el cu spor. Pe poză se vedea și un pic din mundirul zdrențuit al rusului, și poate că mulți ani mai încolo, băiețelul, privind poza, o va fi întrebat pe maică-sa : „De ce zici că tata nu e rus, ci a fost husar ?” „Ce te interesează pe tine — îi va fi răspuns femeia — dacă taică-tu a fost husar ori muscal ? Te-a făcut, trăiești, și cu asta basta !” Pe cit era de legată viața noastră de etaj, de locuință și de cei patru pereți ai odăilor, pe atît aparținea viața celor de jos stră-

zii, lumii din afară. Dacă viața noastră părea sigură, ca o insulă de stîncă, atunci viața lor, în ciuda oricărei stabilități aparente, semănă cu a fluturilor și a rîurilor, care toate își dau întîlnire în marea răscolită de valuri, căci și ea, marea, rămîne, în vecii vecilor... Viața noastră era nu numai insulară, ci și izolată ca o insulă, a lor însă se extindea, se lega de viață prin cele mai neașteptate relații, se depășea pe ea însuși. Asta ziua, căci noaptea era o închisoare.

De pildă János, cel cu armonica, însemna nu numai omul care cînta în subsol, ci și strada, și atelierul de pe malul canalului, cel mai ciudat atelier de frizerie din lume, unde se întîlneau puzderia de fire ale suburbiei, mai exact ale marginii orașului. Totuși, pînă una, alta, aș vrea să arăt în treacăt altceva. Dacă privim mai temeinic frizeriile, fiecare ne va apărea destul de ciudată. Frizeriile sînt la fel de deosebite și de caracteristice pentru Londra, Paris, Viena, Budapesta sau un orașel de pe meleagurile noastre, ca și monumentele și clădirile, ba poate chiar mai mult. Pentru că în timp ce ordinea și plasamentul monumentelor și clădirilor e numai o formă stabilă rigidă, impersonală, numai amintire și izvor de amintire, atelierul de frizerie poartă caracteristicile sociale ale unui întreg oraș, ale unei națiuni, într-o oarecare măsură festiv, sărbătorește sau, dimpotrivă, absolut natural, în fiacoanele expuse pe rafturi, în curățenia sau necurățenia oglinzilor, în muțenia distinsă sau comunicativitatea calfelor de frizeri, ca și în limbuția lor semidocă. Această frizerie, unde vara eram dus cu sila să mi se tundă chica, era despărțită de lumea din afară numai de o perdea colorată, dar ponoșită, din mărgele înșirate pe sfoară, care, ori de cîte ori o clintea cineva, scotea niște sunete zornăitoare, ce atrăgeau atenția. Numai că foarte rar se nimerea așa ceva ziua. Dealtfel, acest zornăit era necesar, căci frizerii, János, meșterul său și încă un ajutor, dacă nu se delectau tocmai cu armonica, ședeau în cele trei scaune de frizerie, își

rezemau cefele cu păr inelat, își puneau picioarele pe placa de marmură din fața oglinzii, și-și dormeau așa somnul lor bun, dar vigilent. Iar când zornăitul șiragurilor de mărgеле, vara, și sunetul clopoțelilor de deasupra ușii, cu armonii de trei tonuri, vibrând prelung, intens, iarna, îi făceau atenți pe frizerii ațipiți despre rarul eveniment că a sosit un mușteriu — poștașul sau perceptorul —, săreau brusc, de parcă ar fi tras cineva cu arma drept pe lângă urechile lor. Secretul acesta al lor nu-l puteam ști decât eu, căci, în ciuda interdicției, în vara următoare m-am dus pe furiș nu o dată la János, frizerii nu se mai fereau de mine, îmi dădeau revista ilustrată *Tolnai Világlap*¹ să mă uit la poze în timp ce ei dormeau buștean.

Pe frontispiciul ornat cu pete de umezeală, poetul războiului de independență, nemurit pe o reproducere în ulei ce atârna pieziș, nu izbutea să se uite în jos pentru a se minuna de ciudata viață ce se desfășura sub el, ori, pe-nserat, la vatmanii, cizmarii, nisiparii, luntrașii și grădinarii bulgari ce se îmbulzeau aici, pentru simplul motiv că, în timp ce sub un tufan cu frunze verzi închise, scrie în praf, cu degetul, lângă sabia-i muiată în singe, cuvîntul „libertate“, poetul își ține ochii ridicați spre cerul întunecat, spre cerul unde sufletul său e gata să urce în orice clipă. O, romantism ! Ce-a devenit poetul în romanticul sentimentalism național ! Deși, ce-i drept e drept, în aceste zile de vară poetul ar fi putut renunța să mai scrie în colb, pentru că după toate semnele nimeni nu asculta de fascinanta deviză de pe tablou. Era liniște în frizeria cu pereții mușegăiți pînă la înălțimea unei spinări de om, numai muștele mari cu licăr verde și aripi lucitoare bîzîiau, umplînd de zor cu scîrnă sticla goală pe care scria : „Antiseptic“. Iar frizerii, dacă nu dormeau, ședeau pe malul verde al canalului în chiloți de baie, cu

¹ Revistă ilustrată de mare succes, întemeiată la Budapesta în 1895 de publicistul Tolnai Simon.

picioarele scufundate în apă, și pescuiau, fumau, strigau cu mâinile duse pînă la gură spre celălalt mal, la ucenicii-tăbăcari dezbrăcați pînă la brîu și cu mușchi barosani, ori săreau în apă, să se mai răcorească un pic. „Așa da, așa se mai poate suporta războiul.“ „Fiecare cată să reziste cum poate.“ În anumite ore din zi, cînd frizerii nu se scăldau, nu cîntau la armonică sau nu sforăiau, lăsați pe spate în scaune, sub dramatica poză a poetului, în anumite ore din zi citeau ziarul, pentru a-i putea informa la zi pe cei ce soseau la ora șase de la lucru despre evenimentele din lume, și a discuta cu ei situația de pe front, stările de lucru de acasă, despre care stabileau, de comun acord cu bătrînii nisipari, zileri și alte categorii de bărbați ciufuliți și bărboși, că sînt „insuportabile!“ „Adică să rezistăm ? Zău că aveți haz, domnii mei !“...

Așa erau ei, frizerii, János, meșterul său și celălalt ajutor, și eu îi iubeam, îi respectam și invidiam sincer, treabă pe care János o și observase și îmi făgăduise că dacă n-am să mai vreau să merg la gimnaziu, care-i o „tîmpenie boierească“, mă învață să bărbieresc, să tund, să cînt la armonică și voi trăi ca peștele în apă, deși el auzise de la tata că mă voi face ofițer, și anume de administrație, meserie destul de urîtă și plictisitoare. Aci, în atelier, se mai vorbea și că va fi revoluție.

Nu-i de mirare că frizerii aceștia erau așa, de vreme ce înaintașii lor — și aici voiam să ajung — înfăptuiseră lucruri mult mai de seamă decît ei în acest oraș, căruia dealtfel nu burghezii săi îi aduseseră vreodată faimă. De curînd, am cercetat niște ziare vechi să văd dacă n-au rămas ceva urme despre faptele bărbierilor din oraș, și iată ce am descoperit. Doi ucenici de bărbieri, care practica aici meseria lor cîstită pe vremea Revoluției de la 1871 din Paris, fuseseră atît de îndurerați de înfrîngerea luptătorilor pentru libertate, încît, luînd o admi-

rabilă hotărîre comună, s-au sinucis, au pornit adică pe urmele eroilor francezi căzuți pe baricade, însoțindu-i în moarte. Mormîntul lor se mai poate vedea și azi sub scorburoșii stejari seculari ce înconjoară mica pajiște din jurul Catedralei. Pe atunci, acest loc era încă în afara grădinii bisericii, pentru că biserica îi pedepsise pentru fapta lor pe cei doi sinucigași, nu le primise trupurile neînsuflețite în cimitir, să stea alături de burghezii cinstiți și cituși de puțin rebeli, morți în pace și cu capul pe pernă. Dar cu vremea cimitirul s-a extins și, odată cu el, și împrejmuirea, ajungînd dincolo de cele două sicrie mizere, și cu asta, timpul îndreptă rigorile de fier, dogmatice, ale Bisericii. Ba mai mult, bărbierii din orașul nostru, atît cei din periferie, cît și cei din centru, împăcînd și libertatea, și credința religioasă, nu uită să depună, pioși, an de an, de ziua sfîntului lor protector, coroane de flori pe mormintele acelea. Dealtfel, cine vrea să se convingă de autenticitatea acestei istorioare despre cele două calfe de bărbier, acela n-are decît să meargă la biblioteca plină de praf și pînze de păianjen, și atît de rar vizitată, mirosînd vag a șoareci, din orașul nostru, unde printre rafturile năpădite de scîrnă, murdăria e răscolită cu șuier sălbatic de vîntul pătruns pe geamurile sparte, și unde într-unul din numerele din februarie 1871 ale ziarului se putea citi următoarea știre, inserată la rubrica „Cronica zilei“, sub titlul *Dublă sinucidere din motive politice*, ce sună așa : „Ieri dimineată Murányi János — deci tot un János ! — și Strába Ignác, calfe de bărbier din orașul nostru, și-au pus capăt zilelor, sinucigîndu-se cû pistolul. Gloanțele au desfigurat total fața unuia dintre nenorociți. Fața celuilalt n-a suferit decît o ușoară contuzie, glonțul ucigaș rămînînd pare-se în partea din spate a craniului. Cadavrele au fost găsite în marginea Pădurii Mari. Ele au fost transportate la morgă, pentru a li se face autopsia. Cît despre motivul zguduitoarei sinucideri,

există un singur document, o scrisoare pe care nenorociții au adresat-o domnului Bertalanfy Bernát, redactor-șef al foii noastre, cu rugămintea să fie publicată după moartea lor. Numiții indivizi comunică în scrisoare că încă de pe 5 ianuarie a.c. au pecetluit, prin cuvîntul lor de onoare și jurămint, legămintul că dacă lupta pentru libertate din Franța va fi înfrîntă, ei nu mai doresc să trăiască și-și pun capăt zilelor cu praf de pușcă și plumbi. Scrisoarea se încheie cu cuvintele : «Trăiască Franța ! Trăiască Libertatea !» iar pe verso, nefericiții tineri își iau bunăramas de la rude și frați, implorîndu-le totodată și iertarea... Tinerii bărbați demni de compătimire s-au ținut de cuvînt și astfel acest caz pe cît de ciudat, pe atît de neobișnuit, a stîrnit în orașul nostru o uriașă senzație.“ Așadar Moltke nu numai că i-a înfrînt pe francezi, nu numai că a luat prizonieri zece mii de ofițeri francezi și a dezarmat trei sute de mii de ostași, nu numai că a culcat la picioarele sale, în colb, o sută douăsprezece steaguri cu stemă, ci a azvîrlit în moarte și două calfe de bărbier din orașul nostru, pe-atunci încă mic și foarte puțin important. Dar să nu minimalizăm exaltata faptă a celor doi tineri ; în fond ei au salvat, cît de cît, în fața timpului și a istoriei, cinstea orașului obezilor burghezi, al beamterilor și ofițerilor, cinstea istorică, despre care azi se vorbește tot atît de puțin ca și pe-atunci în 1871...

Dar să revin la frizerii noștri, pe care, acolo, în noua casă, i-am primit, cu suflet de copil și ochi de copil, pentru totdeauna în amintire ! Trebuie să arăt că ei nu s-ar fi gîndit să-și zboare creierii pentru nimic în lume, și se simțeau bine, mai ales vara, sub razele soarelui, coala pe povîrnișul ierbos al canalului, de unde alergau sus cu sufletul în gură, cu bețele de undiță în mînă, trecînd peste strada plină de coji de pepene, doar atunci cînd mușteriu fluiera deja după ei, azvîrlea cu pietre în tîpsia de aramă atîrnată deasupra ușii, respectiv acea tablă de tinichea ce

înlocuia tipsia, ori striga nerăbdător, printre felurite înfuriături, după leneșul meșter și tovarășii săi, ceea ce însă nu le tulbura cituși de puțin avânturile lor poetice și, plasînd cîte-o istorioară palpitantă, izbuteau să potolească grabnic nervii oaspetelui nerăbdător, picat cu totul pe neașteptate... Bineînțeles, pe malul de vizavi, tăbăcarii n-o duceau atît de bine. Erau niște matahale cu șorturi de piele. În apăraia aceea murdară în care lucrau saboții lor de lemn se umezeau, mîinile li se tăbăceau dimpreună cu pielea și soarele le scrumea spinările. Bacul tăbăcarilor, atelierul frizerilor și un atelier de împletit frînghii, al unuia Lázár sau așa ceva — erau pentru mine, în escapadele mele, tot atîtea minunății; mi se deschideau în față lumi noi, un întreg șir de întîmplări nemaipomenite. Și toate acestea mulțumită noii case, în care încet-încet devenisem altă făptură, alt suflet. Fantezia mă împingea pe drumuri noi, aventuroase, și curînd îmi pătrunse în conștiință și realitatea apropiatului sfîrșit al războiului, cucerind drumurile întortocheate și nestăvilite ale imaginației. Viața casei și străzii se contopi unindu-și albiile nu numai în minte, ci și în mediul înconjurător care mă buimăcea. Ușile nu despărteau decît simbolic locuințele bine îngrijite și pedant de curate de la etaj și parter, de celelalte locuințe învecinate, neîngrijite și murdare, de atmosfera întunecată, tristă a străzilor din jur, de mizeria ce se aduna, de lada de gunoi din colțul străzii, în care chivuțele găsiseră într-o dimineață de iarnă un prizonier înghețat, și de colțul străzii, unde într-o noapte de toamnă o înjunghiaseră pe o femeie tînără, vârsaseră benzină peste trupu-i scaldat în sînge și-i dăduseră foc. Adesea, acest înspăimîntător colț de stradă se strecura înăuntru, în sufrageria noastră, căci mereu aflam de întîmplări și evenimente care mai de care mai îngrozitoare, și zadarnic încuiam poarta, ușile, zadarnic lăsam stururile — mai devreme ori mai tîrziu aveam să auzim

reproșul mamei : „Avea dreptate bunica. Trebuia să rămânem acolo, în vechea casă“... Uneori, glasul armonicii lui János pătrundea în locuințe pînă tîrziu, în miez de noapte, luîndu-se la întrecere cu larma ce izbucnea din subsolul locuit de unguri, români, evrei, sîrbi și șvabi și se înălța ca furia, clocotind zgomotos și sperîind pe cetățenii mai potoliți din vecinătate. Ca și cînd bieții oameni ar fi simțit că „se pregătește ceva“.

JOACĂ ȘI MOARTE

Totuși, această neîngrădire a străzii, a vieții, o resimțeau și o trăiau cel mai intens copiii, în timp ce stăteau la pîndă și se piteau, într-o permanentă emoție a culpabilității, permanentă alergătură și neastîmpăr. În dîrdora manifestărilor noastre nesăbuite, a jocurilor noastre de groază, zidurile caselor dispăreau. Nu cunoșteam nici opreliști, nici stavile, și deseori se întîmpla ca bunica, ieșindu-și din fire, să pună mîna pe mătură și să strige din casa scării după liota de copii ce urla alergînd : „Pieriți de-acî, împie-lițaților ! Ne stricați copilul ! Tîlharilor, dar-ar bengana voi !...” Degeaba striga bunica să mă întorc, o zbugheam și eu împreună cu ei. Dar niciodată nu m-a trădat.

Tremuram ori de cîte ori bunica avea astfel de explozii, doar îi îndrăgeam și-i admiram pe prietenii mei de joacă, acei copii nestăviliți și temerari din locuințele de la subsol. Că n-am ajuns să mă războiesc din cauza lor cu bunica, se datora numai faptului că o iubeam și încă nu uitasem cîte seri orfane împărțise cu mine în vechea casă, în lumea vechii grădini, vara, cînd pe-nserat părinții mei ne lăsau singuri și plecau pe la cunoscuții lor care nu mi-au plăcut niciodată. Bunicii nu-i plăceau copiii din noua casă, îi

suspecta de toate grozăviile, vedea în ei hoți, criminali, tâlhari, poate pentru că erau neîngrijiți, murdari, ciufuliți, în stare de orice năzbîtie, de orice răutăți. Deși bunica ar fi trebuit să-și amintească de trecutul de la hodaie, și de propriii ei copii ! N-ar fi trebuit să uite cum a tăiat ea, țipînd, funia de cîneapă de care atîrna fiul ei Feri, cînd l-a găsit legănîndu-se, vînat la față, aproape sufocat, sub dudul cu rod copt, unde frații săi și ceilalți copii de la hodaie îl spînzuraseră în joacă, pentru a juca îngrozitoarea legendă despre martirii de la Arad ¹, atît de crud cum numai copiii pot imita realitatea. Ori poate că-și va fi amintit foarte bine de ei, de copiii ștregari de odinioară, cum au șterpelit în Sîmbăta Mare din oalele casei de slugi caltaboșii din zeama lor ce clocotea înspumată, cum o pornea pe drumuri tainice, ba de ici, ba de colea, cîte un biet obiect de valoare, cum izbucnea pe neașteptate un foc la grajduri ori printre clăi, cîte spaime trăsese și ea din pricina copiilor, aidoma celorlalte femei din pustă, în jurul fustelor căroră țopăiau, plîngeau, cereau de mîncare, se bosumflau totdeauna cinci-șase, și uneori chiar doisprezece-treisprezece copii flămînzi, ca neputincioșii și flămînzii puișori în jurul cloștii, cum boleau și mureau pe capete. Așa că, dacă pătrundea cîte-un băiat în locuința noastră strașnic ferită, și acolo se scufunda uluit printre lucrurile mele, printre cărțile și jucăriile mele, nu putea scăpa nici o clipă de ochii sfredelitori ai bunicii, care privea, pîndea mereu mîinile, gesturile stîngace — „N-o fi din ăia de fură ?“ Pe acești copii nu-i interesa viața noastră de seră. Veneau o dată sau de două ori, din curiozitate, apoi renunțau. Locuința noastră le era străină, nu puteai nici măcar să rîzi tare, trebuia să umbli în vîrfurile picioarelor și să te temi de posacul stăpîn al casei. Înainte de a intra în odăile menite

¹ Cei 13 generali, eroi ai luptei pentru libertate, ajunși în captivitate austriacă după capitularea de la Șiria ; urmînd dispozițiile împăratului Franz Joseph, la 6 oct. 1849, baronul Haynau, comandantul armatei austriece, a dat ordin să fie executați.

doar spre a fi văzute și aproape deloc spre a fi folosite oaspeții noștri trebuiau să-și șteargă pantofii cu o cârpă sau se descălțau, nu cumva să lase fie și un dram de nor pe covoarele nu de mult cumpărate, strălucind într-nuanță roșie, cu motive orientale, ori pe parchetul gălbui de stejar, lustruit lună. Nu oricine putea pune piciorul în locuința noastră, care, de când ni se îndulcise soarta, devenea din an în an mai frumoasă, mai bogată și îmbelsugată. Și cu atât mai puțin aveau voie acei tovarăși de joacă a mei cu care mă întâlneam — poate din vreo vină necunoscută a părinților lor. Numai cu copiii lui Tischler făceam excepție, și bineînțeles și bunica, și în fond nu-i de mirare, căci prietenul tatei nu numai că avea casă la Budapesta și Viena, dar de curând cumpăraseră și o moșie participa cu capitalul său la construirea unor fabrici, și în scurtă vreme deveni una dintre notabilitățile comerciale ale orașului nostru, cu alte cuvinte se afla pe cel mai bun drum pentru a fi ales de fabricanți președintele societății numită „Hephaistos“. Că din toate astea n-a ieșit nimic, din vină e numai înfrângerea, care dădu cu desăvârșire alt curs și sfârșit războiului decât prevăzuseră, cu tot mirosul lor fin, domnul Tischler și fabricanții.

Recunosc, prietenia cu copiii lui Tischler era pasionantă și interesantă. După școală, hoinăream împreună. Împreună înfruntam izbucnirile de invidie ale colegilor de școală din periferie, invidie nu tocmai lipsită de temei, căci nu o dată mă adusesese trăsura, cu băieții lui Tischler, în fața porții stricate a bătrânei școli cu ziduri jupuite. Ba, simbată după masă venea să ne ia mașina, pentru a ne duce zburînd pînă într-una din minunatele poieni din Pădurea Mare. Bineînțeles, ne invidiau că ședeam în automobilul care purta fâia, claxona, gonea, și la școală circulau adevărate legende despre plimbările noastre cu mașina. Pe noi, copiii, mașina ne transporta separat, după cei mari. În pădure, părinții noștri și prietenii lor rîdeau tare și se delectau la muzica gramofonului cu pilnie mare, petreceau cîntînd, stăteau to-

lăniți în jurul feței de masă, albă ca neaua, așternută pe iarba de culoarea smaraldului pe care se înghesuiau luci-toare sticlele de vin și de bere, gata să se răstoarne în orice clipă. Pe platouri — pateuri cu luciu catifelat și fripturi în sînge alături de ardei verzi-închiși mari cît pumnul, păt-lăgele și ridichi desfăcute din coajă, arătînd ca niște flori. Atunci, firește, uitam de dușmanii noștri de la școală și alergam inconștienți prin pădure, urlam cît ne ținea gura, sub tălpile noastre crengile uscate trosneau și se fărîmau, și desetul copacilor se rotea deasupra capetelor noastre ca un șuvoi neașteptat, ca un ocean de nori verzi, iar prin sita frunzelor lumina orbitoare a soarelui pătrundea cu atîta forță, de parcă un pictor uriaș ce folosește materie vie, mișcătoare, ar fi azvîrlit în peisaj mănunchiuri de raze.

Dar și mai palpitante decît trăsura, goana mașinii și chiar petrecerile din pădure erau ceasurile petrecute la șantierul Tischlerilor, cînd, amestecînd benzină, spirt alb, petrol, batoane de sulf pisate și salpetru cu alte substanțe periculoase, lucram la descoperirea unui nou soi de materie exp'ozivă. Rezultatul cercetărilor noastre era menit să-l folosim cu scopuri precise și ucigașe în luptele duse în vechea albie secată a riului, în șanțurile năpădite de bălării, unde-și făceau culcuș sobolanii, albeau oase de pisici moarte și de sub prundiș ieșeau la iveală căpățîni de cal. Pentru că, bineînțeles, ne războiam și noi, și probabil nu numai în joacă, de vreme ce puteam fi tot atît de necruțători ca și oamenii mari, luam tot atît de în se-rios misiunea de a distruge și, la fel ca și ei, nu știam de ce facem toate acestea. Singura deosebire dintre ei și noi era că aici, pe frontul ce trecea prin gropile cu bălării, stăteau față-n față nu națiuni ci, la proporții reduse, și de pe acum, înseși clasele sociale. Puștii, chiulangiii, orfanii de război și nenorociții din așezările de dincolo de canal luptau contra fiilor dirji ai cartierului mai îmburghezit de dincoace de canal, dintre care cei mai privilegiați eram noi, frații

Tischler, eu și încă trei-patru copii nesuferiți, cu ilotii lor, cu banda lor plătită.

Aveam posibilități să-i cumpărăm pe cei mai vestiți și înfricoșători bătauși din împrejurimi, care învățaseră meseria asta aproape din leagăn, în orice caz în familie, pe stradă și în piață. Sălbăticia și priceperea le-o cumpărăm cu dulciuri șterpelite de-acasă, cu obiecte fără folosință, tîmpenii, așadar cu niște lucruri care numai în imaginația copiilor pot căpăta valoare. Și în schimbul acestora ei erau gata de orice, ba pînă la urmă credeau ei înșiși că sînt de-ai noștri, că sîntem de aceeași părere, egali în ceată, cînd de fapt erau doar mercenarii noștri, neștiind că în realitate noi depindem de ei, că dacă se revoltă sîntem pierduți. Dar nici prin gînd nu le trecea să se revolte. Ce sens ar fi avut ? Poate că se mai și complăceau în rolul lor, și anume că ei fac parte din banda bogaților.

Sticlele noastre cu gaz și benzină explodau bubuind în adîncul gropilor, șobolanii cu picioare umede fugeau să scape, bălăriile uscate luau foc și ardeau trosnind, și deasupra bombelor se înălțau fuioare negre, dese de fum, spre cerul scund al orașului. Numai norocul orb și întîmplarea ne ocroteau să nu devenim și noi ucigași, aidoma celor ce se războiau de-adevăratelea. Norocul și întîmplarea făceau ca sticlele noastre „explozive“ să nu rănească mortal pe nimeni, cioburile împrăștiate să nu scoată ochii adversarilor sau mercenarilor noștri și să nu ardă vreunul dintre noi. Bineînțeles noi, de la punctul de comandă ocrotit, aflat în spatele liniilor de luptă, nu eram expuși la astfel de pericole, mai ales eu, care eram un fel de protejat pe lîngă frații Tischler, deși nu o dată tremurasem de spaimă. Dar pentru necruțătoarea și periculoasa noastră idee ispășeam amar. Zadarnic explodau bombele noastre. Din praștiile celor de dincolo de canal se abătea asupra noastră o adevărată ploaie de pietre, atît de grozavă, încît pînă și ceata noastră plătită, pierzîndu-și capul, își lua tălpașita

din viforul de pietre şuierător, treceau gonind pe lângă noi, „comandamentul“, care urmărea desfăşurarea luptei din adăposturi comode şi îndepărtate, cu binociuri de teatru şterpelite de acasă. Hunii din periferie năvăleau înainte scoţind urlete sălbatice, săreau peste obstacolele noastre de flăcări, dar nu le stingeau, deşi ar fi fost foarte uşor — fumu, focul, recuzita asta de luptă le plăcea şi lor extraordinar, ba mai mult, de-a dreptul îi atrăgea — şi ne cucureau necruţători adăposturile, înălţînd strigăte victorioase. Feţele noastre, ale tuturor, se înăspreau în aceste lupte, în ochi ne ardeau patimi pîrguite, luam lupta de-a-nserioase-lea, cît mai serios, căci eram hotărîţi pentru orice, deveneam adevărate bestii şi dacă ne continuam jocul acesta crud, o făceam nu atît pentru victorie, cît pentru emoţiile ce ni le dădea. Nici noaptea, în somn, nu ne puteam smulge din febra acestor jocuri, strigam şi ţipam inconştienţi în întuneric. În acelaşi timp însă deveneam insensibili, încăpăţînaţi, duri, mincinoşi şi făţarnici, ne maturizam.

Numai că părinţii unuia dintre copiii de domn din ceată descoperiră cauza sălbăticiirii noastre, ne dibuiră cîmpul de luptă, sticlele „explozive“, aşa că pînă la urmă poliţia puse capăt acestor războaie degenerate. Desigur, la cererea părinţilor cu greutate, poliţia înconjură cîmpul de luptă şi luă apărarea noastră, a copiilor de burghezi, ducînd toată armata de dincolo de canal la comisariat, iar de acolo, după o detenţie de o noapte, le dădu drumul luptătorilor, administrîndu-le o furtună de palme răsunătoare şi asurzitoare. Şi bine că aceste lupte copilăreşti, dar cîtuşi de puţin lipsite de pericole, s-au încheiat aşa, pentru că ajunsesem de nu-mi mai găseam liniştea nici ziua, nici noaptea. Noaptea visam urît, aveam viziuni de coşmar, — feţe zgîriate, sînge, ochi scurşi, picioare şi braţe rupte, gemete, alergături, explozii, fierbinţeli, moarte, beţie şi ameţeală, urmăriri şi salvări, victorii şi înfrîngerii, eroism şi laşitate.

Datorită noii case şi şcolii, pătrunsesem în viaţa străzii şi în jocurile acestea pasionante, ca un animal crescut în

captivitate ce nimerește între minunile năucitoare din pădurea virgină. Nu eram în stare să mă orientez, pentru că în timpul robiei mele din vechea casă nu învățasem cum să mă mișc în viață, nu mi se dezvoltaseră nici cele mai necesare instincte. La început, nu făceam decât să-i imit pe ceilalți, neputincios și stângaci, și poate că numai întâmplător ajunseseam tocmai în ceata aceea căreia îi aparțineam, pentru că la fel aș fi putut ține și cu adversarii noștri, cu cei de dincolo de canal, deși, de pildă, greu s-ar fi putut numi întâmplare faptul că tocmai copiii lui Tischler m-au atras în horă. Prietenia părinților noștri, interesele lor comune, iată ce ne-a adus și pe noi, urmașii lor, laolaltă. Apoi, stângăcia mea melancolică mă părăsi și mi se cuibăriră în suflet alte instincte, alte însușiri, noi. Mi-am dat seama că viața străzii și a copiilor e alta; aici necruțarea e sinceră, cruzimea fățișă, nu ca în vechea casă, unde trăiserăm, cu emoțiile și tristețile, visele și reveriile noastre, într-o familie închisă, și care familie o alcătuiau de fapt două: femei și eu. În vechea casă posibilitatea acțiunii, dulcea libertate amețitoare mi se oferea nevăzută, într-o amăgitoare moarte aparentă, în grădină, în sufragerie sau în dormitor, dar aici, unde această izolare, cel puțin în ce mă privește, luase sfârșit, a reieșit că libertatea, sau măcar dorul după ea, e prezentă pretutindeni, doar că era nevoie de teren, pentru a se putea mișca, și că se trezește, se scoală în picioare, se scutură de colb și-și deschide celula plumbuită a singurătății, să pătrundă soarele în temniță, în temnița care tot se va deschide în curînd, trebuie doar găsit momentul oportun.

Dar toate acestea le-am învățat nu de la copiii de burghezi, nu de la frații Tischler, ci de la cei de care eram ferit, cei care trăiau vara-iarna pe cîmpul din capătul străzii, erau înfrățiți cu natura, hoinăreau tăind peste porumbiștile ce se legănau la marginea orașului pînă în afundurile umede ale Pădurii Mari, mergeau la pescuit pe brațul de

sus al cana u'ui, ori să prindă păsări în sălcetul de pe mal, și se luptau pentru dreptul lor nu numai cu opreliștile naturii, ci și între ei, și la nevoie chiar și cu mustăcioșii paznici și cu ați oameni mari, să trăiască adică în natură precît îngăduia natura, să lupte cu ea. Așadar, dacă pînă cînd am ajuns în casa nouă habar n-aveam, nu auzisem niciodată despre adevăratele lucruri ale naturii, chiar dacă acumulasem ceva cînd eram mic, pe pustă sau în sat, ei mi-au învățat că există și o altă lume, nu numai a noastră, de acolo de la etaj, din cele patru odăi ce dădeau una-n alta. Copiii aceștia nu ne cerșeau mila. Dacă ni se alăturau, o făceau nu numai din interes, ci și cu trufie, după cum în general, în ciuda oricăror legături și obligații, mă compătimeau, rîdeau de hainele mele fine, frumoase, și dacă mă primeau uneori între ei și puteam lua parte la jocurile lor desfășurate în întunecimea umedă a boxelor cu lemne, îmi acordau favoarea lor într-o manieră bombastică.

Și ce jocuri erau acestea, în semiobscuritatea fără sfîrșit, în frigul pătrunzător din pivniță ! Ce aventuri cu lucrurile secrete și înspăimîntătoare pe care oamenii mari le ascundeau cu atîta grijă din fața copiilor din anturajul nostru, dar care pentru copiii din subsol nu mai prezentau nici o taină, nici un secret ! Aici, în bezna misterioasă, plină de vrajă, ne întîlneam noi, băieții, cu fetițele din casa aceea. Cu Ilus, fata portarului, și cu celelalte fetițe, amestecîndu-ne cu ele la joacă, treabă care aici putea fi numită așa numai din lipsa unui termen exact, pentru că mai degrabă era imitație, imitarea celor mari, o ceremonie, căci aici în pivniță ne alungam, ne torturam și ne chinuiam unii pe alții, și pe cît se putea pipăiam febrili, nerăbdători trupurile fetelor, le pupam părul lipsit de parfum, buzele lipsite de experiență, năuci, ca orbii ori ca somnambulii. Dar în fond nu asta era esențial.

Ziceam că, în cumplita duhoare de gunoi și între zidurile umede ce se fărâmițau, ne aflăm într-un spital militar. Zăceam gemînd în praf și murdărie, grav răniți, neputincioși. Un băiat slab, cred că-l chema Sanyi, umbla grav și cu o față aspră, nemiloasă, printre noi, bieți bolnavi ce scînceam și gemeam. El era medicul. Înjura, însă așa cum știau să înjure zilerii nisipari din orașul nostru, împărțea înfiorătoare blesteme spre muribunzii ce gemeau și sfichiuia în dreapta și-n stînga cu o joardă de saicie. O fetiță, pe care nu mai știu cum o chema, poate că Ius, fetița portarului, era infirmiera și totodată „iubita doctorului“. De unde și pînă unde această joacă, aceste roluri, azi ar fi greu să dezleg. Poate că întîmplările astea cu spitale, medici, infirmiere și bolnavi, cu moarte și cruzime sadică proveneau din familia lui Sanyi ori poate din familiile altor copii. Cam așa cum o jucam noi, în întuneric și murdărie, cam așa se va fi petrecut într-un spital amenajat în pripă în spatele frontului, așa vor fi povestit într-o odaie coșcovită, cu miros de mucegai și fum de țigară, din subsol, și așa jucam scena, exagerînd trăirile, noi copiii, acolo, în labirintul pivniței. Pînzele de păianjen ce atîrnau de pe pereții negri de praf și murdărie se elătinau deasupra fețelor noastre, amestecîndu-ni-se în părul năclăit de sudorile emoției. Șobolanii chițcăiau zgomotos sub lemnele de foc azvîrlite în fundul debaralelor. „Doctorul“ și „infirmiera“, cu ochii strălucind, de parcă s-ar fi îmbătat la vreun praznic cu pomană, dezbrăcau pe cîte un bolnav, îl examinau chiondorîș pe toate părțile, îi răsuceau brațul, îl întorceau cu burta-n jos pe pămîntul umed și în murdărie, apoi iar îl rostogoleau pe spate, îl cercetau, pipăiau membrele goale, vizibile. O pală de vînt foșnea în întuneric, și Sanyi urla ca scos din minți, din toți bojocii :

— E simulant ! Tîlharul ! N-are nimic ! Ducă-se dracului ! Dă-! afară, soră !

„Infirmiera“ înșfăca din colțul întunecos un par puturos de mestecat lăturile, și-i ardea una „bolnavului“ golaș, care o zbughea mugind, gol-goluț cum era, afară în coridor. „Doctorul“ înhăța rînjind satisfăcut hainele „bolnavului“ rămase aco'o, le azvîrlea după copilul îngrozit, în timp ce „infirmiera“ se repezea în urmă-i, cu ochi strălucitori, ca un copoi asmuțit.

— Dă-te dracului ! striga imitîndu-l pe Sanyi, ca ieșită din fire. Simulant îpuțit !...

Nouă ne venea ba să cîrtim, ba să rîdem, dar teama ce ne sugruma nu ne lăsa nici să ne clintim. Sanyi se tot plimba printre noi, în mîină cu un harapnic împletit din piele, și cine nu gemea, nu-și dădea ochii peste cap „ca morții“ sau nu se zvîrcolea, jucînd clipele dinaintea morții, o pătea : turbînd de furie, Sanyi îi ardea una fără milă, cu toată puterea. Țîșnea sîngele, izbucnea plînsul ; miorlăiala, vaietele înfundate, spaima, frica deveneau adevărate în acel gang larg, întunecos, dintre boxele îngrădite cu șipci. Iar noi, ca vrăjiți de sîngeroasa joacă, răbdam această teroare dementă și tremuram de zor, căci pentru noi joaca era nu numai un consens valabil, ci și o realitate deplină, întocmai ca pentru un îndrăgostit sau un nebun imaginea ce și-o alcătuiește despre femeia inaccesibilă lui sau inexistentă și, mulîndu-se acesteia, își clădește viața cu o consecvență nebună, așadar suferă inuman, singura realitate a existenței lui fiind suferința.

Acest sumbru joc cu harapnicul se repeta mereu în alte forme, de pildă atunci cînd Sanyi era cioclu și Ilus spălătoare de morți, iar noi cadavre urît mirositoare, soldați care zăceam uciși de cel puțin trei săptămîni, otrăviți de gaze, în iarba îmbibată de sînge, mustind neauzită, de pe un cîmp de luptă. Jocul acesta cumplit, îmbrăcat într-o formă sau alta, se repeta la nesfîrșit, și niciodată nu ne-am revoltat împotriva lui Sanyi, ba dimpotrivă, dacă dorea,

muream iarăși și iar „pe masa de operație“, și răbdam ca „simpatica soră“, pe care o distracție de acest gen o făcea să se simtă în al nouălea cer, să azvîrle peste noi apă rece ca gheața dintr-o găleată murdară — ce sluzea simbătă după-masă la spălatul treptelor de ciment pline de scui-pați, noroi și chiștoace — și să spele zeloasă victimele extenuate de operație, bineînțeles mai ales în acele locuri la a căror ascundere pudică ne-au educat cu atîta zel și scîrbă părinții, ca și cînd ar fi vrut să ne azvîrle în cîrcă propriile lucruri de ascuns, propriile vicii, ușurîndu-și cu asta conștiința încărcată. Aici în subsol am învățat lucruri crude și aspre, și acestea, dincolo de închipuirile și avînturile noastre, erau toate realități, senzațiile trezite în mine erau mai pline, mai adevărate, și mai ales, în ciuda oricărei nebunii, mai sincere decît le-aș fi crezut pînă atunci în viața mea izolată, încarcerat în liniște și în lumea oamenilor mari. Dar toate acestea nu erau de ajuns. Pătrundeam cu forța în pivnițe și poduri. Furam. Transpuneam în joacă știrile din ziare, pe cele cu titluri groase ori pe cele expediate doar în cîteva cuvinte. E drept, furam lucruri lipsite de importanță. O lampă de gaz veche și stricată, rămasă de pe vremea cînd femeile ce trăiau în cetate și fecioarele treceau pe sub lumină verzuie a lămpilor, îmbrăcate în rochii roze, de crinolină, cu șalul pe umeri, ducîndu-se la bal. Am dibuit o uriașă draperie de pluș, care poate fusese martora unei căsnicii tragice, furibunde și ucigașe de la sfîrșitul veacului trecut, într-un dormitor aerisit doar rareori, și unde patimile clocoteau furioase și ucigașe, pline de otravă și planuri cumplite. Am făcut rost de o cutie cu gulere tari, vechi, înnegrite de transpirație și de colbul biroului, cîteva fotografii erotice lipsite de gust și ațîțătoare, la care ne chioram ceasuri întregi, cînd rîzînd, cînd excitați, ascultînd explicațiile de specialist ale lui Sanyi. Dar pînă la urmă Sanyi a dat aceste poze, împreună cu gulerele, unui birjar bețiv, în a

cărui trăsură se petreceau lucruri nerușinate între femei ușoare și ofițerași puți, în preajma Pădurii Mari, pe drumul de țară pustiu, sub lumina visătoare a lunii, și în adierea unor vânturi de noapte ce se roteau și șusoteau încărcate de miresmele proaspete ale pădurii. Cu ajutorul obiectelor și accesoriilor pe care Sanyi nu le va orifica vînzîndu-le la piața de vechituri sau unor birjari cu care avea el legături dubioase, organizam apoi spectacole într-un alt sediu al lui Sanyi, bine cunoscut, în fundul unei curți lungi, somnolente, năpădite de bălării și cu miros urît, o curte de oameni săraci. Bineînțeles, încasările le vîra tot Sanyi în buzunarele sale fără fund, și noi acceptam ca fraierii să ne jecmănească, să ne fure, și n-am fi scos o vorbă nici măcar pentru o firimitură din drepturile ce ni s-ar fi cuvenit. Sanyi era puternic, violent și noi ne simțeam fericiți că-l puteam sluji pe el, pe care pînă și ștregarii de dincolo de canal îl ocoleau de departe, era o personalitate, necruțător, nu răbdă să fie contrazis și atît de sigur de sine, încît nici nu-și răsplătea vasalii, le cerea servicii nebunești și le și căpăta.

În aceste jocuri cumplete mă alegeam cu murdărie, expresii uluitoare, cuvinte înspăimîntătoare, lucruri care în pragul casei noastre curate, pedante, domnești, pur și simplu parcă dispăreau, parcă se scuturau căzînd de pe mine. În fața ușii, îmi curățam cu grijă hainele de praful pătruns în ele și mă arătam cu o mutră pocăită, ipocrită, în fața buncii sau a mamei, fără să roșesc, și mințeam cu ochii senini, deschiși, fără teamă, înșirînd cele mai plauzibile lucruri despre ceasurile cît am lipsit, fără să mă fi învățat cineva, ci numai și numai pentru că asta așteptau de la mine, asta voiau să audă de la mine, asta își închipuiau, naivi, despre mine.

Cum oare ar fi bănuît ce ceasuri de acră zăpușeală petreceam eu sub o cu totul altă zodie, în locuința portarului, unde cu Iluska, această fetiță de numai șapte ani, dezbrăcați la pielea goală, stăteam tolăniți pe o canapea nenoro-

cită, roasă de molii și destrămată, în care, noaptea, își dormea somnul agitat al oamenilor cu conștiința curată, dar cu o soartă fără speranțe, acel om ciudat, însă mai degrabă misterios, ce tușea tot timpul. Uneori, ghemuită pe canapeaua ce gemea și cât se poate de smerită, așa cum se pot ghemui numai oamenii cei mai săraci, dormea cu el o femeie, cu care subchiriașul sosea de obicei după miezul nopții și pleca dimineța în jurul orei opt, nimeni nu știa unde, căci nimeni nu știa unde lucrează, ori dacă pur și simplu lucrează, ce meserie are și cine-i acea femeie misterioasă. Am aflat de la Ilus, însă sub jurământul să nu trădez secretul nici măică-mi, că femeia vine de la Budapesta tot la două-trei săptămîni, că se iubesc foarte tare, ea cu domnul Cosma, așa-l chema pe subchiriaș. Dar oricît i-a pîndit, oricît a tras cu urechea, Ilus n-a aflat niciodată ce-și șoptesc ceasuri întregi, atît de slab își transmiteau gîndurile ; nu se distingea nici un cuvînt. „Șușotesc despre dragoste, ce mai !“

— Uite, îmi spunea Iluska înăbușit, abia auzit, ca într-o piesă de teatru, uite-așa fac... și mă trăgea lingă ea, mă lipea strîns de trupul ei răcoros și mă înlănțuia cu brațele ei subțiri, lipsite de sînge, își alipea obrazul împurpurat de fața mea fierbinte și gîfita tare, înspăimîntător. Era cu totul alta ca atunci cînd, alături de Sanyi, juca rolul de infirmieră rea și nemiloasă. În astfel de clipe, cînd stăteam întinși pe canapeaua domnului Cosma, semăna mai degrabă cu blajina Miluța decît cu ea însăși, așa cum i-am și spus odată, și mi-a răspuns s-o iubesc și pe ea ca pe Miluța, sau ca domnul Cosma pe domnișoara din Budapesta.

— Știi cum fac ? îmi explica. Dimineța, cînd mama e la piață sau mătură scările și ei cred că eu încă dorm, atunci obișnuiesc să facă...

Tot ce pe vremuri în jocurile cu Miluța era doar un instinct fără rezonanță și conținut, devenea aici fiacără vie. La semnalele tainice ale trupului, pereții plini de silîtră

și umezi se îmbrăcau într-o lumină sîngerie și miile de diavoli din imaginația noastră ne proiectau în ceața ce ne învăluia. Ne aruncam unul în brațele celui alt înfiorați, cu tot avîntul neputincioasei surprize trupești, și totuși nu găseam cheia ascunsă a tainei. Eram copii și nu izbuteam decît să ne chinuim unul pe celălalt și acumulam, vîrfuiam, stivuiam în noi înșine cumplita conștiință a vinovăției, sfielile și emoțiile, care în viitoarea noastră viață rănită avea să devină cine știe ce viciu, ce patimă ascunsă pe care-o exercitam asupra altora și ne măcina pe noi înșine, la fel ca în acele ceasuri cînd ne studiam bîlbîindu-ne, la nesfîrșit și avizi, sau răbdam harapnicul lui Sanyi, acolo în murdărie și zgură, zbuciumîndu-ne în patimi necoapte, doar pentru că eram prizonieri și suferinzi, victime supuse unei lumi intrigante și colcăind de minciuni, copii din anii războiului.

Lumea se învîrtea și rostogolea cu mine.

Simțurile ațipite mi se treziră într-un chip neașteptat. Am văzut ceața și viețile oamenilor. Brațele slăbănoage, reci și albe ale Iluskăi m-au atins, și am privit lumea cu alți ochi. Parcă ar fi căzut masca de pe lucruri, atît de sincere, de adevărate, de triste și înspăimîntătoare erau. Seara, învîrtindu-mă fără țintă printre oaspeții noștri sau șezînd retras într-un colț, simțeam numai dintr-o mișcare, dintr-o privire, dintr-un gest și din tremurul schimbat al vocii celor mari, din brusca îndulcire a glasului aventura înăbușită, adaosul concentrat al voluptății, nuanțele patimii, febra ereditară a desfătărilor și gîndurilor ascunse, toate cele despre care oamenii mari cred că sînt necunoscute copiilor. Însă așa se întîmpla într-adevăr? Nu știu. Cred că da. Așa renaște în mine acum această frîntură, în noaptea asta cînd scriu, deși mîine aceeași simțire, dacă pur și simplu ar mai renaște iar, poate că mi-ar dicta același lucru, dar în alte nuanțe, sau cu totul altceva. Și amintirile, dependente de prezent, sînt atît de întîm-

plătoare cînd reînvie acea perioadă de demult cînd sufletul de copil s-a scaldat înîntîia oară în lume și în realitatea neîndurătoare și de cînd lumea dureroasă ! Pînă și știința psihologilor din veacul nostru e doar un instrument prea inferior pentru a reînvia ceea ce va fi simțit și va fi trăit omul la această vîrstă și în niște vremuri cum erau acelea ale unui război ca și pierdut. Căutăm realitatea și adevărul, pentru că totul e ficțiune. Rostim adevărul și totuși totul e o reprezentare, o joacă, un joc al imaginației, ceva cu desăvîrșire altfel decît ce-a fost realitate...

Noi, care-am fost copii atunci, nu putem bănuî decît umbrele ușoare și vagi ale realităților acelor vremuri, și nu le putem reînvia decît cu farmecul inspirației — însă iese altceva. Și nu mai e ce a fost cu adevărat. Iar în această falsă reînviere, dureros e tocmai faptul că acel timp, cînd s-a crăpat temelia unei lumi ce-o credeam sigură și totul s-a prăbușit sub ochii noștri, nu-l putem totuși reînvia în deplinătatea, în întregul lui, nu putem decît să-l intuim. Și în acel timp, despre care nu putem ști nimic sigur decît că era iremediabil și dezesperant de trist, condamnat la prăbușire, în acel timp o lovitură cumplită a răscolit obișnuita ordine a casei noastre. A murit bunica. În lume se petreceau lucruri mari. S-au pornit revoluțiile, pe drumuri care încă erau nevăzute... A murit bunica. Toamna, iar a sosit toamna ; groaznica toamnă de război își așternuse peste pămînt mantia umedă, peste oraș și cîmpie, peste pădure și sate, peste întreaga stradă, care se făcuse numai băltoace și în lungul căreia plutea ceața. Era toamnă.

Iată cum s-a întîmplat : bunica slăbi brusc, căzu la pat ; în ciuda eforturilor sincere și încăpățîinate ale doctorului Klein, slăbea întruna, se sfrijea și se mistuia. Nu se mai împotrivi cînd tata îi luă în brațe trupul slab, îl duse în odaia mea și-l culcă în patul meu. Bunica suportă ceea ce nu suportase niciodată : să fie îngrijită, îmbrăcată ; simțea că-i sosise vremea la hotarul cel de pe urmă, unde ajunsese la ultimul punct, final, al lumii, unul nou, cel puțin în

ce privește distrugerea și dispariția ei, și că nu mai are, că demult nu mai are de ce să rămână. Era un timp pe care ea nu-l putea înțelege nicicum, din care ea nu făcea parte, cum nu aparținea nici acestei case noi și uriașe, de oraș, printre ale cărei ziduri se învîrtea străină, orfană și absentă și nu-și mai găsea alinare nici măcar în treburile ei de la bucătărie. În diminețile de vară ce se derulau aici nu se mai auzea cucul, ca dincolo, în grădina vechii case. Și nu putea spune ceea ce obișnuia să spună în astfel de momente, cînd vestitorul nevăzut cînta doar de trei-patru ori.

— Asta-i pentru mine. Nu mai am mult de trăit. Așa-mi trimite vorbă cucu'. Trei-patru ani cu totu'... da' poate că doar trei-patru zile. Nu mai am ce căuta pe lumea asta...

Dar cînd pasărea cînta mult, îndelung, fața zbîrcită a bunicii se însenina și rostea zîmbind în razele strecurate prin frunzișul verde-crud, strălucind ea însăși, ca întinerită :

— Ia socoate ! Cred c-a cîntat de zece, de cincisprezece, de douăzeci de ori. Ba nu, de șaizeci, șaptezeci. Asta-i pentru tine, Józsika ! Numeri ?

Din pricina acestui joc mama se supăra întotdeauna pe noi, dar eu știam că pentru bunica nu e un joc, ci gîndul cel mai de pe urmă, cea mai teribilă teamă : pînă cînd mai ține viața, ce mai poate fi smuls de la viață, din rămășița asta de timp pieritor, scurt, și ce mai poate fi luat din trecătoarea-i amăgire, ce poate fi tras în plămîinii lărgiți de oboseală din vîntul ei înmiresmat, ce din lumina ei mai poate fi primit cu ochii mijiți ? Și mai au toate un rost, cînd ea, bunica, e cu adevărat străină, inutilă în viața asta — o tolerată. De cînd ne mutaserăm în casa nouă, tot mai des spunea cu amărăciune și vorbindu-și mai degrabă ei însăși :

— Viața asta nu mai e pentru mine... nu mai apuc eu multe zile...

Când a căzut la pat și iar a început să stea de vorbă cu ea însăși în vis sau în febra coșmarului, cerea mereu grădina. Chema îmbelșugata grădină a vechii case, cu straturile-i vii, cu cotețele fremătînd în noapte, cu hrana din zori, cu piscuiala păsăretului lingușitor, cu grohăiala porcilor și guițatul lor flămînd, sălbatic, seara. Chema totuși grădina vechii case, și nu pusta, nu tinerețea ei. Rechemă acele vremuri cînd pe-nserat căra gîrbovită lăturile de țărițe, aburinde, la porci și trecea, izbind cu o prefăcută minie, în hulpavele rîmătoare, ca să n-o doboare, să nu-i răstoarne vadra, să ajungă la troacă. Și dacă-n coșmarurile ei rechemă lumea vechii case, poate că acolo trăise cît de cît o viață suportabilă, cine știe ? !

Acum zăcea în pat stoarsă de vlagă și tăcută, cu inima grea ca plumbul, oftînd întruna, și uneori aiurind. Nu poftea să mănînce, nu dorea lumina soarelui, nu sorbea aerul cu sete și-i era absolut indiferent ce se întîmplă în jurul ei. Ochii i se lipeau vîscoși, dar cînd își revenea, privea obosită tavanul sau propria mîină, ca pruncul în copăia sa. N-o interesa că în odaia de alături oaspeții fac zarvă și petrec. Nici nu auzea larma. Febra îi îmbujora fața și părul cărunt, rărit, tocat, cu fir subțiat se revărsa încîlcit pe perna cadrilată, de percal, pe care saliva ce i se scurgea din gură în timpul somnului lăsase mari pete. Perna asta bunica o adusese încă de la țară, o păstra cu sfințenie, n-o folosea niciodată, și cînd își aranja lenjeria, nu uita niciodată să spună privindu-ne cu seriozitate și pe un ton încă și mai serios : „Pe perna asta am dormit cu tatăl vostru. Pe asta a murit bătrînul, Dumnezeu să-l odihnească. Fața asta de pernă am s-o pun numai atunci cînd oi simți că mor și eu.“ Și-acum mama înfățase perna cu ea numai pentru că bunica, nesuportînd să fie contrazisă, o ceruse într-o dimineață, cînd prinse neașteptat puteri pentru cîteva ceasuri. „I-a venit vremea“ — a zis.

Într-adevăr, sosise vremea așteptată și temută. Degeaba se tot înciuda mama — ce-i încăpățînarea asta de babă cu

halucinații — că bătrîna nu se lăsă. Dar nici cînd fața de pernă cadrilată îi ajunse sub creștet nu se liniști, ci se porni să cheme și mai abitir moartea. Însă poate că nu o făcea dintr-o convingere fermă — se ivise și bănuiala asta ! —, ei numai pentru ca în clipele ori ceasurile ei de luciditate s-o necăjească pe mama. Poate că nu voia decît să se răzbune pe nora care îi rămăsese întotdeauna străină și căreia îi era și ea străină. De altfel, nu o dată stătuseră în jurul tatei, ele, femeia bătrînă și cea tînă, ca două luptătoare, cu pumnale nevăzute în mînă, căci omul pentru care luptau trăind una lîngă alta însemna pentru fiecare altceva, în ciuda faptului că ele își confundaseră sentimentele și rolurile. Mama bombănea în fața multelor griji și cazne pe care i le pricinuia bolnava, dar după un timp predispozițiile furtunoase se domoliră și toți o rugam cu binișorul pe bunica să mănînce din zeama de pui-cuță, bună, fierbinte, gătită de mama, deasupra căreia untura lucitoare înota ca niște bănuți de aur, în vreme ce aroma ațîțătoare a legumelor fierte umplea toată odaia.

— Mănîncă măcar cîteva lingurițe, o rugam.

Dar ea scutura din cap obosită, se întorcea cu fața la perete, și pe obraji îi șiroiau fără oprire lacrimile, umezeala nestăvilită a bătrîneții, care poate nu mai era nici sărată, nici fierbinte, atît de îmbătrînită era aceea din ai cărei ochi se scurgea fără oprire și ca un semn de adio de la lumea asta. Nu, nu voia s-o necăjească pe mama, se pregătea sincer de moarte. Acum, cînd n-o mai lăsam pe bunica singură și părinții mei nu mai primeau oaspeți, Tischlerii treceau aproape zi de zi după cină pe la noi. În seara cea de pe urmă se retrăseseră mai devreme. De dimineată pusese stăpînire pe oraș, pe noi toți, un fel de nervozitate acută. Ziarele scriau despre lucruri neînsemnate sau de necrezut. În tramvaie, în crîșme, la slujbă, oamenii vorbeau tare, blestemau războiul, necazurile ; magazinele, de parcă s-ar fi abătut asupra lor un deochi dia-

bolic, se depopulară brusc ; clocotea capul fiecăruia, ce-o să
să fie mâine ? Seara asta așadar nu era cîtuși de puțin ve-
selă. Bărbații vorbeau despre planurile și eșecurile lor.
Femeile croșetau birfind încetîșor și miezul nopții era încă
departe cînd ne-am condus oaspeții pînă la poarta casei
luminînd treptele cu opaițul. Seara era liniștită și mă-
tăsoasă, luminată parcă de niște uriași muți. Jos, subsolul
fremăta ca vrăjit și-și trăia obișnuita viață tainică, de
noapte, dar mai domol ca altădată. Nici armonica lui János
nu răsuna. În lumina opaițului, casa scărilor se lărgise, și
părea că nu flacăra, ci pereții jucau, boltindu-se ca o peș-
teră uriașă, lumina coborînd și urcînd în afunduri și înăl-
țimi înspăimîntătoare. Sufrageria, adineauri încă plină de
zgomot, era tăcută, mută, ca și întreaga locuință ; o corabie
naufragiată și părăsită. În aer unduia fumul acru al țigă-
rilor, plutea miros de prăjituri, vin și rachiu. În odaia de
alături bunica zăcea pe perna ei cadrilată.

Ca întotdeauna seara, înainte de culcare, m-am apro-
piat și acum, cu sfială și cu sentimentul vinovăției, de patul
ei, căci mă gîndeam la șotiile pentru care acum nu-mi
mai lua apărarea, și doream să mă mustre și azi, căci ea mă
ținea sub ochi mereu și mai abitir ca oricine, dar într-un
fel ciudat, nu cu interdicții, cum făceau părinții, ci cu vorbe
simple, cumpănite, care nu-mi erau străine, și dacă mă
certa, o făcea fără nici o urmă de minie, fără să mă jig-
nească, ci doar cu o dreaptă indignare ; dacă după vreo
năzbitie mă ascundeam cu teamă, venea după mine în
odaie, se așeza și-mi urmărea cu interes viu gesturile, mă
studia și, cu ochii ei miopi, observa dacă fața îmi trădează,
prin spăsenie, frică ori tulburare, că iar m-am făcut părtaş
la o drăcovenie.

În camera bolnavei, părinții mei acoperiseră lampa cu
o năframă de mătase bleumarin și lumina abia răzbătea
pînă la patul bolnavei. Mobilele, pereții, patul, în adincul
căruia bunica zăcea culcată cu fața în sus, erau învăluite în

umbră. I-am vorbit, dar nu mi-a răspuns, deși în ultimele zile, cam la ora asta, seara, părea să se simtă mai bine și asta poate tocmai pentru că nu mai primeam oaspeți. Era gata-gata să plec, dar o presimțire rea ori conștiința încărcată m-a atras mai aproape de patul ei, m-a împins înainte nestăvilit, ca instinctul orb pe somnambul. O clipă parcă respirația fierbinte a bunicii mi-a atins fața, dar apoi am observat cu spaimă că sub cămașa ei de noapte tivită cu dantelă pieptul nu i se mai înalță și coboară, că ochii i se căscă goi, larg deschiși, în nemișcare și-n noapte, undeva spre un tablou nevăzut privirilor mele. N-am țipat, n-am început să mă vait și nici nu m-am apucat încă să bocesc amarnic; n-am plîns, știam ce se întîmplase, moartea mi-a umplut plinul ființei, și simțeam un mare gol, o mare uscăciune în jurul inimii mele crispate. M-am lăsat încet în scaunul așezat lângă pat. Nu-mi puteam lua ochii de la moartă și, cum priveam la cea pe veci adormită, mi-am amintit acel tablou cînd, într-o seară, la vechea casă, ea plîngea gemînd ușor în spatele cotețelor și eu o urmăream ascuns pe după tufe și o ascultam cum bocește apropiata pierdere a grădinii și casei cu care se obișnuise, și tot repeta cu fața îngropată în cutele șorțului ei cu buline: „Trebuie să mor, trebuie să mor...” Iată ce mi-a trecut prin minte și știam sigur că de asta a murit, de nimic altceva. Pentru că pierduse grădina și vechea casă. Însă nu mi-am dat seama de înțelesul groaznicei mele descoperiri decît atunci cînd tata intră în odaie cu mișcări ușoare și grijiului și-mi spuse, aspru și apăsător:

— Ce-i, tot mai ești aici? Poftește la culcare!

Știam că acum urmează clipa cea mai îngrozitoare, cînd tata va realiza că aici, în lipsa noastră, nu știm în ce clipă, singură, părăsită de toți, ca într-un exil, bunica murise. Aș fi vrut să sar în picioare și să fug acoperindu-mi ochii, dar nu îndrăzneam, nu eram în stare să mă mișc. Aș fi vrut și să strig, poate așa ceva: „nu-i de-ade-

văratelea, e joacă, totul e o păcăleală“, dar glasul îmi ră-
mînea întepenit în gîtlej.

Sus pe scrin, în vaza de porțelan, crizantema galbenă,
mare, pe care i-o adusese bunicii doamna Tischler, se lăsa
într-o parte, foșnind, și acest sunet abia perceptibil, altă-
dată neobservat, umplu întreaga odaie ca un fluturat
mare ; auzindu-l, ne-am cutremurat pînă-n străfundul
inimii, ca și cînd ne-ar fi făcut atenți asupra trupului mort,
că e aici și că e mort, și deci să se facă liniște !... Cum
nu mă clinteam, și nici nu m-am întors, tata s-a apropiat,
simțeam în spatele meu că privește, privește moarta în
obscuritatea aceea ; privește pata albă a feței acolo, pe
pernă, refuzînd să creadă ceea ce simțurile transmiteau
conștiinței sale înecate în ceață și emoție. Apoi izbucni
brusc :

— Mamă, mamă ! Mama mea dragă !

Apucă umerii reci, cîndva atît de largi, de puternici și
acum firavi, uscați ai bunicii. În clipa aceea gura moartei
se căscă. Bărbia îi căzu brusc și parcă un ultim gît de aer,
un ultim oftat îi părăsi pieptul cu un șuier surd, cel de pe
urmă.

— Mamă, mamă... striga tata, de parcă și-ar fi pierdut
mințile, și fără să-i pese că sînt acolo, că-l văd cum se pră-
bușește, că sînt martor al unui lucru pe care n-ar trebui
să-l văd, izbucni într-un plîns sacadat, sfîșietor, care se
transformă aproape într-un geamăt animalic, astfel că
mama, care așternea paturile, fredonînd, tocmai în a treia
odaie și-și bătea capul ce-o să gătească de prînz a doua zi,
auzi aceste vaiere și, răsturnînd scaunele întîlnite în cale,
împiedicîndu-se în covoare, năvăli la noi, care acum plîn-
geam amîndoi, ne zbuciumam, sufocați de durere.

Picioarele mamei parcă prinseră rădăcini ; primele la-
crimi i se scurseră tăcute de-a lungul feței. Apoi înge-
nunche și ea în fața moartei și sărutînd mîna rece, aspră,
cu sentimentul vinovăției izbucnit abia în umbra morții, im-
ploră disperată și îngrozită :

— Mamă, mamă, trezește-te ! Nu fi supărată pe mine, mamă ! Trezește-te, mamă !...

Apoi o plinserăm multă vreme toți trei, muți, ca leșinați, fără să știm ce s-a întâmplat și ce se întâmplă cu noi. Tata, în timp ce lacrimile îi curgeau fără oprire pe față, se tiră pînă la ornicul mare, cu bătaî grave, și opri pendula argintie, mare, care se legăna zgomotos. Nu mai mergea decît ceasul cel mic al bunicii, afară, pe peretele cămăruței de serviciu, pe întuneric, neschimbat, ca și în neomenia demult dispărută, în urmă cu cincizeci ori șaizeci de ani în pustă, cînd bunicul cioplea piesele frumos ornate și fine ale caleștilor episcopiei, și încă nimeni nu se gîdea la nașterea tatei, și cu atît mai puțin la clipa asta, cînd cel de-al treisprezecelea copil striga plîngînd, sufocat, lîngă trupul rece, zdrobit și împuținat al mamei sale, chemînd ceea ce a pierdut pe vecie, și al cărei urmaș era, fie el orișicum.

Mama aduse o lumîinare și o aprinse, punînd-o la capul patului, sub crucea de aramă. Stinserăm lampa acoperită cu șalul și lumina lumînării învălui totul într-o obscuritate și mai înspăimîntătoare, pe moartă și obiectele din jur, printre care ne simțeam atît de nenorociți, fără să știm că tocmai cu suferința noastră pustiitoare prelungeam viața bunicii. Scurtă vreme păstrară încă vie în noi, în imaginația noastră, viața ei dispărută, fiecare în felul său, cu disperarea sa și cu amintirile sale învălmășite. Mai păstram aici viața ei îndoliată, grea, care cuprinsese în ea atît de mult — în clipa asta totul — din viața noastră, a celor trei.

Încet-încet nasul moartei se ascuți, deasupra bărbiei puse la loc buzele se subțiară și ochii acoperiți de pleoape căzură adînc în craniu, din care nu mai putea fulgera nici un gînd, nici o observație. Pe pieptul împietrit mîinile împreunate luminau albe ca varul, de parcă ar fi vrut să vorbească singure, să ne mai trimită un ultim semn, să ne facă atenți că singurul și deplinul sens al acestei vieți acum

săvîrșite pe veci au fost aceste mîini — munca ! Ah, de cîte ori, de cîte ori am privit, am văzut eu aceste mîini ! Niciodată nu m-au lovit. Cunoșteam toate nodurile, petele, zbîrciturile de pe aceste mîini de rînd, care nu mai trebuiau decît din simplă obișnuință, fără a se odihni nici o clipă. Cunoșteam fiecare nod, fiecare umflătură de deasupra articulațiilor, și unghiile tari, lipsite de culoare, care în veșnica trudă a mîinilor se întăriseră ca oțelul. Pînă și-acum, acolo, pe fața albă a plapumei, în umbră, tot se mai vedea sub vîrfurile boante ale unghiilor negreale veșnică, de neșters. Și chiar și buricele degetelor erau pline de crăpături negre ; urmele frecatului, dereticatului, leșiei, curățatului cartofilor, ale gătitului nu dispăruseră nici în săptămînile de boală din crăpăturile pielii tăbăcite, și palidele mîini duceau și în mormînt cu ele negreale muncii.

Și de cîte ori crăpaseră buricele acestor degete, de cîte ori apăruse sînge pe ele, bobite roșii, lacrimi tainice, provocîndu-mi întotdeauna, la vederea lor, durere. Leșii și apa fierbinte distrugeau pielea, dar bunica n-o ungea cu alifie, nu se ducea la doctor. Rănile i se deschideau de la un ceas la altul și era mare lucru dacă le înfășura cînd și cînd într-un petic de tifon. Nu bombănea, nu se văita, ci continua să muncească fără oprire, fără o clipă de răgaz, făcînd ceea ce făcea de cînd era copilă, adînc încredințată — și ăsta era adevărul — că asta îi fusese rînduit de soartă fără drept de apel, că viața omului nu poate exista în alt chip. Zadarnic încercau tata și mama să-i explice că poate să renunțe, că acum au din ce tocmi o servitoare, ea dădea din mîină, chipurile să aibă răbdare, „nu mai ține mult“, iar cînd se încapățîneau, le spunea că de se va întîmpla să pună piciorul vreo slujnică aici, ea una își strînge în clipa aceea chiar calabalîcul și pleacă. În lumina luminării, ce pîlpîia parcă făcînd semn de adio după viața bunicii, ochii mei arzători erau pironiți la mîinile ei ; pur și simplu nu-mi puteam lua privirile de pe acele mîini. Erau aspre

și tăbăcite și-acum. De câte ori mă mîngîiaseră moale pe creștet ! Ce gingaș mă țineau cînd, prunc neputincios fiind, bunica mă îmbăia în ciubărul cu apă caldută, aburindă. Parc-o văd cum îmi făcea semn din mîină, blajin, cînd faptele mele de copil contraveneau buneicuvîințe tă-rănești, de la hođai, singura pe care o cunoștea și accepta.

În noaptea asta tata nu m-a trimis la culcare. N-a fost aspru cu mine. Cînd se mai liniști, închipuirea îi umbla în trecuta lume, în aceea căreia îi aparținea acest trup rece, cu toate amintirile lui, cu toți porii lui acum morți. Am șezut acolo fără grai, lăcrămînd, foarte multă vreme. Bocetele părinților mei îmi sfîșiau inima, și eu priveam numai mîinile moartei, mîinile acelea cu luciu mort, lipsite de sînge, țepene și aspre ale bunicii, împreunate pe piept. Mîinile care muriseră dimpreună cu mintea, inima, privirile, simțurile, glasul, trupul și sîngele bătrînei, și acum se destrămau galbene, transparente, ca într-o nălucire, în zorii ce se iveau încet, și în nemișcarea lor se contopeau treptat-treptat cu primele lumini ale dimineții. Poate că era deja amiază, dar eu ședeam tot acolo, pe scaun, lîngă moartă. Din subsol veniră niște femei îmbrăcate în negru să spele moarta, își făcură cruce, rostiră cite-o rugăciune și scoaseră afară trupul ușor, pipernicit al bunicii, să-l spele ; așternură pe pat cearșafuri curate, albe, și culcară pe el cadavrul țeapăn al bunicii, îmbrăcat totului-tot în negru. Îi potriviră în mîini mătăniile cafenii, mărunte, de mărgele strunjite din lemn. În vremea asta, au și sosit rudele, bocind și vătîindu-se, și cunoscuții, cu oftaturile lor, ca și preotul-paroh din cartier. Locuința se transformă într-un adevărat comandament de război, pe ușile larg deschise oamenii circulau întruna, toți se interesau, întrebau, dădeau dispoziții...

Pentru mai multă siguranță, tata încuiase toate dulapurile, sertarele și pupitrele și-și virise cheile în buzunar. Doamna Tischler mă luă de mîină. Jos ne aștepta mașina lor. Mă luă să stau la ei, pînă în ziua înmormîntării.

DOLIU

Din depărtarea asta, după atîta vreme, face impresia că atunci doliul a cuprins nu numai casa noastră, ci întreaga lume. Nu exista cotlon în oraşul nostru, în toată regiunea din jur, să nu fie bocit cineva. Bineînţeles, doliul după bunica nu se putea măsura cu acest doliu general, ultim, fatal, cu vuiet sinistru, de revoltă.

Cînd am condus-o pe bunica la cimitir, împleticindu-ne în urma carului mortuar, în veşminte negre, ciorapi negri, în mîini cu batiste albe cu tiv negru, cădea o ploaie viscoasă, rea, de toamnă, vîntul tira frunze îngălbenite, hăituite şi vlăguite, aidoma acelor oameni osteniţi care se opreau o clipă pe cele două trotuare şi buchiseau curioşi numele şi vîrsta decedatei, scrise cu negru pe sieri: „Văd. N. Katalin, 79 de ani. Odihnească-se în pace!“ Oamenii dădeau din mîină lămuriţi şi-şi vedeau de drum mai departe: „Şapte's'nouă de ani!“ Totuşi, bărbaţii îşi scoteau pălăria, femeile îşi făceau cruce — e drept, doar maşinal, cîtuşi de puţin mişcaţi, fără pic de compasiune pentru durerea noastră exclusiv „particulară“. Nici măcar doliul nostru nu avea vreo legătură cu războiul. Pe vremea aceea morţii se alegeau nu dintre cei de optzeci de ani,

ci din leaturile tinere și nu izolați, ci în mase. Bărbații între optsprezece și treizeci de ani aproape că dispăruseră. Așa că înmormântarea bunicii, în afara durerii noastre personale, nu avea nimic neobișnuit. Cu câteva zile în urmă noi înșine întâlnisem în drum care mortuare și cortegii funerare și privisem la fel de absenți de pe marginea trotuarului, oprindu-ne o clipă, la fel ne-am ridicat pălămiile și la fel ne-am făcut cruce. Mulți dintre cei ce se opreau pe stradă să vadă carul mortuar purtau haine de doliu, banderole negre, la fel ca noi, cei ce urmam sicriul. Însă ei își plîngeau în clipele de singurătate morții de pe front, ori din spitalele militare, pe care nu-i putuseră conduce pe ultimul drum. Căci morții aceia nu aveau parte nici măcar de „ultimul drum“, erau azvîrliți în groapa stropită cu var, și atîta. Ca și cînd cîmpurile de luptă ar fi oferit exemple, imbolduri nestăvilite, în oraș sporeau întruna cortegiile funerare, tot mai multe erau veșmintele cernite, însă toate acestea le observasem abia acum, cînd îmbrăcaserăm și noi haine de doliu. Ba ici, ba colo, pe fațadele caselor se zăreau steaguri negre, atîrnînd în umezeala toamnei. Materialele negre, pătrunse de umezeală, se agitau cu fluturări greoaie, plesnindu-și faldurile lipite de ploaie. Pe cîte acoperișuri unde cu numai patru ani în urmă fluturau culorile naționale, înfoindu-se de mîndrie, fericite, în extaz, în razele soarelui de vară, plesneau acum sumbre steaguri negre ! Copacii din parc erau năpădiți de mii de ciori, care se așezaseră în ciorchini negri, și de acolo urmăreau cortegiile funerare ce treceau pe arterele principale ale orașului. Alte cete se roteau și băteau din aripile lor mari, negre, cîrîind flămînde, pe deasupra străzilor, grădinilor și cimitirelor, spintecau leneșe aerul plumburiu, apoi se lăsau cu grijă, încet, pe pămînt și începeau să caute cu imensele lor ciocuri vineții prin gunoaie, prin covorul zornăitor al frunzelor moarte ori pe mormintele presărate cu buchete de crizanteme. Prietenii și cunoscuții ce înaintau cu cortegiul funerar se

plictiseau sub umbrelele de pe care apa şiroia, vorbeau despre cazuri mortale, siuncigaşi ori înecaţi, ori despre rudele ba unuia, ba altuia, căzute pe cutare sau cutare front.

După înmormîntare, apărură şi la noi prietenii casei, bineînţeles mai ales femei, căci bărbaţii trebuiră să alege la birou, cazarmă, cafenea, la randevuurile lor secrete sau la vreo partidă de cărţi. Nici tata nu fu prezent la praznicul acesta, respectiv dispăru dintre oaspeţii ce potopiseră locuinţa cu uşile deschise. Zadarnic îl căutasem, nici urmă de el. Poate se întorsese la cimitir, pentru a rămîne în sfîrşit singur cu amintirile lui, încă o dată, pentru ultima dată, acolo, în vîntul şuiător de toamnă, lângă mormîntul proaspăt al bunicii. Poate că într-adevăr tata se întorsese acolo, lângă mormînt, pe ploaie, printre pietrele de marmură şi granit, diforme şi înclinate, unde în singurătate, faţă-n faţă cu mormîntul, îşi reînvia copilăria, pusta, sărăcia, atelierul, făptura girbovită a bunicului, prima dimineată a conştiinţei sale : începutul vieţii, cînd şi-a dat seama în ce mizerie trăieşte şi a hotărît să se smulgă de acolo, şi bunica îl sprijinea şi-l îndemna : „Pleacă, băiete !“ Poate că şi tanti Giza s-a întors murată de ploaie la mormînt, şi plîngea cu sughiţuri, sufocîndu-se, cu inima sfîrşiată de durere, ca şi tata, care dispăruse dintre oaspeţi, dintre femeile strînse la praznic — şi unde să se fi dus, dacă nu acolo, lângă mormîntul proaspăt ?

Bărbaţii, cum am mai spus, n-au venit la noi după înmormîntare şi, hai să recunoaştem, tata nici nu s-ar fi simţit bine în această societate, între aceste burgheze, care se instalaseră îndată comod, şi pentru că bărbaţii nu erau prezenţi, discuţiile lor alunecară foarte repede pe nişte teritorii unde tot de bărbaţi era vorba, dar ceva mai altfel, aşa cum numai femeile pot vorbi între ele despre bărbaţi. Astfel că pe feţele pînă mai adineauri triste şi muiate de lacrimi, în curînd apărură, fireşte, zîmbete

cochete, străfulgerară viclene strîmbături de gură, răsurnară apropouri, se lăsă cu bîrfe. Ca 'aperitiv, mama le trată pe doamne cu saleuri și cu vișinată preparată în casă.

Despre bărbați se pronunța în special madam Tischler, ca mai pricepută și, cu siguranța pe care i-o dădeau atît succesele ei recoltate printre tinerii ofițeri ce frecventau casa ei, cît și averea sporită nemăsurat în anii de război. Dealtfel, cu doamna Tischler nu se putea măsura decît o proaspătă locatară de-a noastră, văduva Dusity, și ea la fel de corpolentă și la fel de pricepută la bărbați, ba chiar cu un plus de superioritate. Nu mai puțin versată era și nevasta băcanului din colț. Și parcă învidiind enormii sîni ai celor două femei cu înfățișare respectabilă, compensa totala lipsă a sînilor ghemotocind ciorapi vechi în sutien, dar fără folos, căci pe lingă aceste trupuri pline pînă la refuz și parcă gata să explodeze, cum erau madam Tischler și văduva Dusity, apărea oricum pipernicită. De la bărbați, discuția alunecă repede pe tărîmuri mai sigure, și tocmai cînd mama aducea kuglhof¹-ul auriu, cu stafide, pentru a fi servit la cacao cu frișcă, băcănița vorbea despre ultimul ei raclaj, cu amănunte atît de cumplite, încît pînă și celelalte două femei erau consternate, ele, care făceau vizite destul de dese, în același scop, fie la doctorul Klein, fie la o moașă ce se bucura de o excelentă faimă, undeva în celălalt capăt al orașului, dincolo de gară. Căci, spre marea supărare a medicilor noștri, brava moașă făcea aceste operații zi de zi cu duzina, și în fața casei ei curățele staționau permanent două-trei trăsături închise, cu perdelele trase.

Cînd treceam prin odaia în care se purtau aceste discuții, mama își ducea arătătorul la buze și spunea în șoaptă :

— Copilul !

¹ Cozonac rotund, copt în forme cu margini șerpuite (germ.).

Deși era inutil și absurd să se ferească de mine, doar nu trecuse nici o lună de când fusesem cu mama în vizită la băcănița din colț, unde de obicei era o dezordine cumplită, dar atunci ne-a întâmpinat un tablou ce ne-a uluit mai tare decât cea mai cumplită harababură. Pe un cearșaf, erau înșirate felurite instrumente lucitoare, clești, lărgitoare, grozăvii și minuni cu aspect de cuțite, toți atâtea instrumente reci, înspăimântătoare, care l-ar fi înfiorat și înghețat pînă și pe un om mare. Pe jos era așezată o uriașă vană de tablă, umplută cu apă fierbinte, aburindă. În odaie se zbenguiau copiii prost crescuți ai băcăniței. Servitoarea, și ea aproape un copil încă, spăla cu apă de ploaie amestecată cu oțet geamurile afumate, iar băcănița ședea la oglindă, îmbrăcată într-un capot cu modele turcești. Își pieptăna părul negru, bogat, și cînd am intrat cu mama, se gîdea, desigur, ce apariție grozavă ar fi ea pe scena unui teatru. Ne-a zărit în oglindă. Cu un gest de tragediană, ca o altă Eleonora Duse, își aruncase pe spate splendidul cap cu trăsături pătimașe, minunate și, de parcă chiar în clipa aceea ar fi primit cea mai cumplită lovitură din viața ei, sârise în sus și cu ochii scăldați în lacrimi se aruncase pe umărul mamei și-i explicase sughițînd, în timp ce arăta spre groaznicele instrumente medicale așternute pe cearșaf :

— Iarăși ! Madama poate sosi în orice clipă... A dat fuga numai pînă la farmacie să ia sublimat... Nu pot răzbi cu Sándor al meu...

Eu mă holbam îngrozit la lucrurile acelea lucitoare, fantastice, pînă ce mama a strigat la mine :

— Nu-i voie să te uiți acolo !

Dar lucitoarele obiecte îmi atrăgeau privirile irezistibil. pur și simplu mă înrobeau, nu știam la ce folosesc misterul emana din ele ca niște raze, mă paralizau, mă fascinau. întocmai ca acele lucruri pentru înțelegerea cărora avem prea puțină putere și sîntem dispuși să le în-

veșmintă în mistere, cînd de fapt, privite mai de aproape, sînt neînsemnate, rolul lor e de obicei banal. Totuși, din semne, frînturi de cuvinte, jumătăți de frază am înțeles de ajuns, ba chiar tot, căci printre copiii din subsol am cîștigat cunoștințe ceva mai temeinice, fără ca mama să bănuiască ceva...

Cînd am trecut prin sufragerie, văduva Dusity nici nu se uita la semnele făcute de mama. Spre deosebire de celelalte femei, respectiv de celelalte mame prezente, avea cu totul alte principii de educație și rosti degajată :

— Nu trebuie feriți chiar așa de exagerat copiii. Mai ales băieții. Știu mai multe decît bănuim noi în general, ba mai degrabă trebuie să li se spună chestiile astea legate de viață, să fie pregătiți la timp. Dar nu le-ar strica nici fetelor să știe cum e cu treaba asta...

Madam Tischler, care știa despre fetele văduvei Dusity — apropo de principiile ei de educație — niște lucruri într-adevăr interesante, se aplecă spre madam Schmüller și-i șopti ceva la ureche. Desigur, faptul că societatea bărbătească a orașului cunoaște din practică principiile de educație lejere ale lui madam Dusity, și influența acestora se oglindește destul de neplăcut în modul de viață îndobște cunoscut al fetei lui madam Dusity, o anume Gorica. Dar, pesemne, mai șopti și niște amănunte palpitate, pentru că madam Schmüller, ducîndu-și mîinile cu degetele pline de inele la gît, scoase un țipăt ușor.

— Dumnezeule, doar nu cumva...

Desigur, cu instinctul ei fin, madam Dusity va fi ghicit că acest țipăt ce exprima surpriza putea fi în legătură cu ea sau cu fiică-sa Gorica ; totuși, continuă să melizeze calmă și cu superioritate, fiind sigură că i se va ivi prilejul să i-o plătească lui madam Tischler, chiar acolo și atunci, pentru această șusoteală răutăcioasă, cînd nici nu se așteaptă, căci în binecunoscuta condică de aventuri a femeilor din cartierul nostru nici la doamna Tischler nu figurau mai puține întîmplări deochiate, decît la ea. „Și, la urma

urmelor, madam Tischler nu-i văduvă !” „Numai averea îi apără onoarea și distincția de care face atîta paradă, de se poartă cu nasul pe sus.”

— Nu le-ar strica absolut deloc, continuă madam Dusity, tamponîndu-și în fugă, dar distins, cu batista-i de mătase mirosind a „chipre”, nările un pic cam roșii, însă întotdeauna fremătînd nervoase, absolut deloc, și totuși trebuie să fim decente noi însene, dacă vrem să ne educăm copiii să fie decenti. Asta-i cealaltă față a chestiunii și cea mai importantă. Asta a fost primul principiu educativ al lui bietu' bărbatu-meu, Dumnezeu să-l odihnească. Dar eu, draga mea prietenă, spuse, întorcîndu-se spre vecina ei, care tocmai își muiase o bucată de kuglhof în ceașcă și pescuia cu lingurița aluatul ce se destrăma, eu în schimb sînt de părere că în ce privește formele decenței, ele pot fi învățate sau ba, însă fondul, ei bine, cu fondul trebuie să te naști ! Nu poți de pildă să înveți că se cuvine, și acest cuvînt îl sublinie apăsător, rostindu-l pe un ton mai înalt și săltîndu-și sprîncenele deasupra feței rotunde, puhave, să te speli pe dinți înainte de a te duce la dentist.

Madam Tischler, care se interesase de la educatoarele vieneze ale fetelor ei despre obiceiurile altor popoare, popoare de cultură, francezi, englezi, suedezi, se pregăti de un atac imediat, intervenind nu cu puțină ironie :

— Așa e, desigur, stimată doamnă, numai că de pildă englezii consideră că e o adevărată necuviință să vorbești despre asemenea lucruri în timp ce se mănîncă...

Fața lui madam Dusity se împurpură toată, cafeaua cu frișcă dulce, puternic aromată i se opri în gît, și madam Schmöller, pe care jignirea fățișă o sperie de moarte, răsturnă intenționat zaharnița de porțelan, și cuburile albe, lingurița, cioburile se împrăștiară zornăind pe fața de masă. Clipa asta penibilă salvă situația. Cucoanele săriră să adune cioburile și o linișteau pe mama, care pălise, asigurînd-o că poate găsi același serviciu, de cristal, la negustorii de sticlărie din centru. Băcănița din colț, răsco-

lindu-și cu degetele părul negru, se apucă să spună o anecdotă nesîrșită și nesărată, lungind, amînînd intenționat poanta lipsită de haz, pentru a salva cît de cît atmosfera aproape scandaloasă a praznicului mortuar.

Mama Miluței se retrăsese sub palmier, de unde savura cu ascunsă plăcere duelul celor două prietene trupeșe, știind, ca și toate celelalte, că în spatele acestui duel trebuie desigur căutat un bărbat, și mai exact căpitanul Fazakas, șeful tatei. Noroc că discuția apucă pe alt făgaș. Întîi cucoanele conversară despre puterea ocultă a cioburilor, și anume în ce împrejurări și cui ce noroc îi aduce o mică *malheur* ca asta. La care fiecare și toate deodată se grăbiră să povestească cîte-o întîmplare, cum a cîștigat cutare de pe urma unor cioburi premiul cel mare la tragerea cea mare a loteriei, cum s-a măritat o fată săracă și urită, cum a izbutit să se descotorosească o cucoană, care nu era de față, de soțul ei, un zgîrcit și-un porc de cîine. Apoi trecură la diferite nimicuri, și în cele din urmă mama Miluței descrise într-un extaz fantastic o masă extraordinară la prefect, unde toată sufrageria strălucea în culori uluitoare, roșii, înțelegînd prin asta și florile ce împodobeau masa, broderia de mînă a feței de masă din pînză irlandeză, și marginile înflorate ale farfuriilor belgiene, lucrate tot de mînă. Iar cu altă ocazie — continuă ea — sufrageria era împodobită cu aceeași strălucire orbitoare, dar toată în galben. Se ofereau adevărate „dineuri roșii” și „galbene” în somptuoasa casă a prefectului, culori cărora li se adăuga și simțul culorilor de care făcea dovadă și bucătarul. Astfel, dineul roșu — după mama Miluței — se începea cu raci și se încheia cu mere ionatane și o uriașă roată de brînză de Eidam, care, cum se știe, e îmbrăcată în ceară roșie. Dineul galben era deschis cu un *consommé à la grecque* de un galben-pal și, în ciuda războiului cu Anglia, se încheia cu conserve de ananas de nuanță arămie, conserve englezești veritabile, producție garantată

din Honolulu, și în pofida faptului că, vorba domniei-sale amfritrionului, americanii s-au amestecat cît se poate de murdar în acest război ce aparține exclusiv Europei. Însă povestirea ei pornită dintr-o imaginație bogată nu stîrni admirația și încrederea unanimă în societatea acelor cucoane pornite pe arțag. Se știa doar că mama Miluței n-a pus niciodată piciorul în casa prefectului și le descrisese ceva ce citise într-un roman — dar „în care ? în care ?” — și că nu urmărise decît să le atragă atenția că, în ciuda originii lor sîrbești, elita ungurească îi respectă.

Madam Tischler și mama își făcură cu ochiul, doar ele o cunoșteau bine pe prietena lor, știau că-i place să se grozăvească, ba tocmai din pricina acestei manii a ei de a exagera, soțul ei — funcționar superior la fisc, un sîrb cu mustăți mari, bine făcut, rumen la față — nu o dată o snîpise în bătaie, smulsese în mai multe rînduri fața de masă dimpreună cu mîncărurile și tacîmurile, în prezența unor oaspeți, bușindu-le de pămînt, zvîrlise scrumiera masivă de cristal în oglindă, și trîntea atît de tare ușile în urma sa, încît lăcătușul mereu avea de lucru la broaște și belciuge, ba odată smulsese policăndrul din tavan și-l azvîrlise pe geam afară.

Dar, chiar dacă sanguinul tată al Miluței, om iute la mînie, o bătea uneori cîncen pe această femeie limbută, sprintenă, neliniștită, zveltă și cu ochi negri, cetățenii mai de vază din cartierul nostru îi arătau același respect, cuvenit poziției sale înalte. Și el, domnul consilier financiar dr. Vujasić, era socotit un adevărat domn maghiar ca și Dragonescu și, ca și acesta din urmă, obținuse scutire de armată din oficiu, cu atît mai mult cu cît, ca eminent jurisconsult financiar și ca funcționar recunoscut pentru incoruptibilitatea sa, asigurase o avere nemaipomenită Coroanei.

Prietenia dintre Vujasić și părinții mei începuse în al doilea an de război, cînd cele două femei, întîlnindu-se la piață, descoperiseră că sînt din același sat sîrbesc.

Vujasié venise în oraşul nostru cam tot pe-atunci, transferat de la Pančevo, şi consilierul era deja membru al „Cercului Burghez“, cînd tata abia era primit, după îndelungi insistenţe şi dorindu-şi fierbinte, şi propriu-zis nu atît pentru dorinţa lui fierbinte, cît pentru că ajunsese proprietarul uneia din cele mai mari case de închiriat din cartierul nostru. Aşadar, prestigiul tatei crescuse, conţinînd acum nu numai în faţa domnilor de la Bancă, ci şi în societate. Marea şi anonima opinie publică, cea care ţine evidenţa, împărţind favoruri şi pedepsind fără milă, îl privea senin, cu ochi zîmbitori, arătîndu-se dispusă să-i uite obirşia simplă şi rudele de rînd : ţăranii, meşteşugarii şi proletarii. Casa de închiriat şi influenţa prietenilor de vază ai tatei îi aduseră recunoaşterea clasei, şi trebuie arătat că amicii săi fideli, Tischler şi domnul doctor Klein, care semnaseră recomandarea, se luptaseră pentru protejatul lor.

Ce moment deosebit şi sărbătorec a trăit tata în ziua cînd preşedintele, un jude pensionar, cu favoriţi mari, căruia i se bîîia capul, şi director al şcolii primare unde învăţam eu, l-a invitat în scris să facă o vizită la Cerc. Acolo i-au adus la cunoştinţă, ceea ce el ştia oricum, anume că domnii s-ar simţi onoraţi dacă le-ar prezenta o cerere să fie primit membru, anexînd recomandările a doi domni, în plic închis. Peste cîteva zile, bătrînul preşedinte cu favoriţi al „Cercului Burghez“ — el însuşi proprietar al mai multor case, ateliere meşteşugăreşti, pămînturi, al băii cu aburi ce purta numele zeiţei Diana, al unei mori din marginea oraşului şi, în secret, proprietar al unui bordel dintr-un oraş învecinat — îl primi pe tata cu o strîngere de mînă fierbinte, înţelegătoare şi distinsă, în rîndul membrilor. Preşedintele îl conduse apoi pe noul membru îmbrăcat în haine de sărbătoare prin diferitele încăperi învăluite în fum şi cu risipă de covoare pe jos, pentru a-l prezenta domnilor de acolo. Ce va fi simţit tata cu prilejul acestei glorioase încununări a carierei ! Plutea ca în vis lîngă

președinte, aproape înotînd prin fumul albastru de țigară, picioarele nu-i atingeau covoarele, mai-mai că mîngîia cu creștetul miile și miile de cristale strălucitoare, orbitoare, ale candelabrelor, în acel ceas tăcînitul pieselor de domino, plesnetul cărților de joc, foșnetul gazetelor, zumzetul estompat, vuietul acela ca al mării i se părea o adevărată muzică beethoveniană, un marș triumfal, muzică eroică, sunet amețitor, în timp ce domnii se întrerupeau din joc și se ridicau, pentru a putea fi părtași la primirea sărbătorească.

Făcînd înconjurul saloanelor, președintele îl prezintă deci rînd pe rînd celor aflați acolo, deși celor mai mulți nici nu le rosti numele, ci numai rangul, titlul — ranguri și titluri pe care le rostea plescăind, savurîndu-le, aproape cu poftă și admirație și în același timp saluta și el pe eminenții membri ai „Cercului“, înclinînd capul, după rang și titlu, mai adînc ori mai de sus. — Domnul director ! — Domnul consilier ! — Domnul președinte ! — Domnul medic-primar ! Domnul grefier-șef ! — Domnul medic veterinar ! — Domnul farmacist ! — Domnul profesor ! — Domnul secretar-general ! — Domnul doctor de circă ! — Înălțimea-sa ! Excelența-sa !

...Și așa mai departe, la nesfîrșit, în timp ce tatei, pentru că din păcate titlurile ca „domnul proprietar“ sau „domnul șef de birou“ nu erau folosite și nici nu sunau prea distins, președintele îi mormăia doar numele și cînd făcea prezentarea punea accentul mai mult pe „domnul“ decît pe nume, căci era normal să fie aleși în „Cerc“ numai domni, exclusiv domni sadea. Se pare că momentul democratic plăcu, deoarece ba ici, ba colo se bătu din palme și răsună cite un „bravo“.

Despre acest înconjur glorios, cu care odrasla de jeleri venită din trecutul pusteii pășise pe culmile glorioase ale afirmării, tata ne-a raportat cu însuflețire seara la cină, unde bunica nu mai era prezentă. Nu eram la masă decît noi trei, renunțasem la obiceiurile de la țară, pe care în

vechea casă le mai păstram — bunica nu mai şedea printre noi cu năframa pe cap, în rochie de creton, stringînd nu prea distîns în mîna-i roşie, cu degetele noduroase, muncite, cuţitul şi furculiţa. Părea ca şi cum prin lipsa ei s-ar fi încheiat o lume, pentru a începe, netulburată, un soi de viaţă nouă : tata era acum membrul „Cercului“. Însă, în ciuda tuturor acestora, nu se schimbă nimic. Poate doar atîta că tata, care şezuse de atîtea ori între noi crispat, cu ochii ţintuiţi în farfurie, încruntat şi supărat, acum se îmblinzise, rîdea şi glumea, lăuda mîncarea. Era ca şi cum înşine am fi fost oaspeţi la noi acasă în aceste zile, căci pe tata nu-l părăsea proasta dispoziţie decît în prezenţa oaspeţilor. Tata dădu răportul despre felul cum se desfăsurase primirea şi prezentarea lui la Cerc, amîntînd de nişte bărbaţi care după cîte se zvonea erau şi membrii unor societăţi secrete internaţionale, ai lojei masonice, printre ai cărei fondatori unguri se număra şi domnul Kazinczy Ferenc, poetul. Dar toată treaba asta e un secret despre care e mai bine să nici nu se pomenească, să stea, vorba ceea, încuiat sub şapte lacăte. Bineînţeles, poetul abia dacă-şi imagina un astfel de viitor, care acum e într-o oarecare măsură şi pentru noi doar trecut, n-avea cum bănuî că masoneria va deveni ceva, atunci cînd călătorea pe meleagurile noastre cu fata lui şi, oprindu-se pe cursul superior al râului mai tîrziu îndiguit, notase aceste fermecătoare cuvinte în jurnalul său : „...subt razele feerice ale Lunei, ce era atîta de luminoasă precum Soarele toamna, ne întinserăm în vale, aproape de pod, deasupra căruia daurea Luna, şi unde cătai cu nesfîrşită bucurie cînd la sclipirile apei şi ceaţa caldă a serii de vară şi turnurile ce se-nălţau din ea cum şi clădirile înalte, cînd la masele întunecoase ori limpezi ale magiceii iluminatii“. Cel puţin tot atît de fermecător era pentru tata cazinoul, precît cu un veac în urmă un colţisor fermecat al meleagului nostru pentru ochii romantici ai poetului călător, şi tata îi putea fi recunoscător Cercului pentru multe cele, printre care şi faptul

că a citit în biblioteca sa aceste rînduri. Dar tata n-avea cum să vadă, n-avea cum să știe atunci, la fel cum nu prevăzuse nici scriitorul, că notabilitățile pe care opinia publică atoateafătoare le înveșmîntase cu zvonul că ar fi aparținut unor societăți secrete, furnizori, comercianți, farmaciști și alți aventurieri, nu păstrează nimic din nobilele tradiții ale conspiratorilor de pe vremuri, doar aceștia nu-s decît niște simpli oameni de afaceri oarecare, poate chiar hoți și tîlhari, care, ca atîția alții în acest oraș, obțineau posturile și distincțiile ajutați de noroc și de bani. Dar trebuie să recunoaștem fără teamă că acești bărbați se caracterizau și printr-o oarecare demnitate și bunăvoință și — de ce am tăgădui ? — de bine, de rău, și noblețe, prin dorința sinceră de a ajuta pe cel aflat la ananghie. De Crăciun, membrii acestei societăți împărțeau, sub egida Cercului, cîrnați copiilor flămînziți de la periferie, apoi ciorapi de bumbac, piele pentru încălțări, ba chiar și bani, cu care își cîștigau liniștea conștiinței pînă la viitorul Crăciun. Nu-i de mirare deci că-și trăiau viața cu sufletele atît de împăcate, în această lume, și că priveau și ascultau absolut opaci tablourile tot mai groaznice de pe străzi, în anume locuri, în fața măcelăriilor și prăvăliilor de coloniale, zvonurile din ce în ce mai sîngeroase, potrivit cărora ostașii de pe fronturi se agită deocamdată mocnit și în taină, dar din ce în ce mai fățiș. Nu înțelegeau de ce demonstrau ferovarii din capitală, iar cînd s-a tras cu armele în demonstrații, acești respectabili bărbați, membri ai societății secrete, au spus : „E firesc !“

Un membru sosit din capitală se exprimă că „guvernul a scăpat hăturile din mînă“, statul se află în fața unei catastrofe, regele a vrut să încheie o pace separată, trădătoare, cu Antanta, dar „domnii“ îi dejucaseră planurile. Mătăhălosul preot-paroh al cartierului nostru, cel care-o înmormîntase pe bunica, deși nu era membru al „Cercului Burghez“ și cu atît mai puțin al societății secrete, își exprima părerea despre zvonurile defetiste, că atîta timp

cit în oraşul acesta, şi în general în patrie mai există un singur nobil ungar, patria nu e în pericol. În schimb tata relata cu lux de amănunte, febril şi cu oarecare emfază, cum obişnuia orice om „bine informat“, un lucru pe care-l auzise de la domnul Dragonescu, însă discutat şi de alţi membri, strînşi grupuri-grupuri în salonul de lectură al „Cercului“, în sala de jocuri, în sala de şedinţe, la garderobă, şi anume că Tisza se gîndeşte înainte de toate la burghezia înstărită, pe care se mai poate bizui, singura care ar putea oferi un sprijin operativ guvernului. În Macedonia, armatele bulgare erau înfrînte şi, aşa cum relata căpitanul Faragó din cele aflate în „cercurile de sus ale armatei“, confirmate şi de ofiţerii de stat-major germani, Puterile Centrale înaintaseră o propunere de pace aliaţilor. Dar asta n-o credea nimeni din membrii „Cercului“, tot aşa cum nu erau crezute nici veştile ce-şi aveau sursa la Budapesta. Însă făcu vîlvă în oraş un semn trădător. Se zvonî că doctorul Barna a luat legătura cu Jászi¹ şi cu contele Károlyi Mihály², şi a mediat între conducătorii partidului social-democrat din oraş şi domnii cu vederi mai radicale, care erau mai ales avocaţi şi medici, clienţi nelipsiţi ai unei cafenele din centru. Poliţia secretă îi ţinea sub ochi de cînd izbucnise războiul — asta dealtfel o ştiau —, căci la acea masă se „descoperise“ că marele stat-major nu şi-a ţinut făgăduiala cu victoria rapidă şi se dădeau explicaţii din ce în ce mai sceptice, ba chiar defetiste.

¹ Jászi Oszkár (1875-1957), militant de frunte şi teoretician al radicalismului burghez din Ungaria, desfăşurînd o bogată activitate publicistică şi literară. Membru al Consiliului Naţional după revoluţia burghezo-democratică din 1918, apoi ministru fără portofoliu în guvernul lui Károlyi.

² Károlyi Mihály (1875—1955), adversar al ideilor lui Tisza István, ca şi al alianţei cu Germania. Ia parte la revoluţia burghezo-democratică din 1918, este ales în fruntea Consiliului Naţional, apoi prim-ministru şi preşedinte al Republicii. A contribuit la preluarea în mod paşnic a puterii de către proletariat, dar, deşi urmărea cu simpatie activitatea Republicii Sfaturilor, în iulie 1919 emigrează.

Deși, ce furtunos salutase doctorul Barna izbucnirea războiului ! Și tocmai el era cel că dăduse tonul : „Locul nostru e lângă Antantă, trebuie să rupem alianța cu germanii și să scăpăm de Habsburgi, numai așa poate fi salvată integritatea statului nostru istoric, iar dacă-i nevoie de rege, n-ar fi rău nici un Hohenzollern, și astfel am putea obține trecere liberă la Marea Neagră !“

Părea că însuși orașul se agita și tremura, unde va în străfundul mai bun al sufletului său, care însă pînă acum nu se arătase încă. Buna dispoziție a vechilor amici ai tatei scădea întruna. Întîlnirile din casa noastră se răriră, dar cauza nu trebuia căutată în doliul nostru și nici în faptul că tata își petrecea tot mai multă vreme la „Cerc“, a cărui atmosferă politică agitată îl atrăgea, ci în acea atmosferă generală de neexplicat, înfricoșătoare, care brusc ofilise veselia autoamăgitoare și înconștienta lipsă de griji de pînă acum. În oraș, oamenii se strîngeau grupuri-grupuri, dezorientați, pe străzi, în fața porților, discutau speriați pe la colțuri de stradă, dar nimeni nu știa ce-i adevărat și ce nu, ce se pregătește, ce ascunde în matca sa toamna asta somnoroasă, cenușie, apăsătoare și plină de noroaie. Prindeau aripi zvonuri grozave, cum că sîrbii înaintează spre orașul nostru, ceea ce bineînțeles nu era adevărat, cel puțin deocamdată nu. Uneori noaptea sirenele fabricilor sunau pe neașteptate și oamenii ascultau înfiorați de spaimă : ce se întîmplă ? Unii săreau repede din paturile calde, își îmbrăcau pe apucate hainele vechi, treceau din papuci în pantofi și alergau afară în noaptea năucă. Apoi iar se așternea peste oraș o liniște de moarte, și aerul parcă zornăia și trosnea uscat. Ziua-n amiaza mare erau jefuite prăvălii cu alimente. Știrile despre spargeri și fărâdelegi sporeau surprinzător în ziarele trase pe hîrtie din ce în ce mai proastă. În capitală, social-democrații convocară o adunare, și oamenii lor politici, ca și distinșii domni de la „Cercul Burghez“, se temeau că evenimentele din Rusia se vor repeta și în Ungaria. Rudele noastre, care locuiau în

subsolul de pe malul Begăi, apăreau acasă la noi cerîndu-ne cu insistență să le ajutăm, doar știe deja tot orașul că scrinurile ni-s pline cu alimente, podul geme de mărfuri ascunse, și ne puneau întrebări de genul : „Ce, o să fie mai bine dacă vă ia tot ?” Bineînțeles, cel mai amenințător se purta belicoasa de tanti Giza, și tata găsea că e înțelept și domnește să-i dezarmeze pe revoltați cu vorba bună, calm și politicos, să nu se certe cu ei, cum făcuse cu un an în urmă, ci să-i lase să-și spună oful, căci — mai știi ? — poate că au dreptate. Apoi îi reducea la tăcere cu cîteva kilograme de zahăr, făină, untură, și pacea familiei se refăcea. Tata primea cu rezerve părerile membrilor „Cercului” : dacă pînă acum am suportat atît de bine războiul, nici de acum încolo nu se poate întîmpla vreo nenorocire mai mare. Deși prefectura și autoritățile militare aduseră la cunoștința populației, prin mari afișe comune, să consume pe cît posibil mai puțină lumină, mai puțin curent electric, să-și procure toți lumînări, și cînd sirenele fabricilor și locomotivele sună alarma cu semnale scurte, intrerupte, să stingă toți toate luminile în casă și să se ascundă în pivnițe, căci în orice clipă se pot aștepta la un atac aerian. Apelul suna alarmant, dar noi eram liniștiți : „Avem lumînări berechet, avem și pivniță”.

Cerul nu voia să se limpezească, ploaia de toamnă cădea bezmetică, amenințătoare, fără oprire. Șiroia pe geamurile noastre pur și simplu ca din găleată. Pereții locuințelor de subsol se umeziră. Locatarii, deși nu plătiseră chiria pe luna trecută, și fără să țină seama de împrejurări, cereau în gura mare să le uscăm urgent pereții, lucru pe cît de imposibil, pe atît de caraghios. Dar ei argumentau că pentru banii lor au dreptul la locuință sănătoasă și bună, și în privința asta aveau oarecare dreptate. În toată regiunea, rîurile se umflaseră și ieșiseră din albi. Cartierele periferice ale orașelor, satele, orgoarele zăceau sub apă, Bega amenința să iasă din matcă, să inunde străzile, să pătrundă în Centru, să împovăreze populația cu o lovi-

tură necruțătoare, ca și cînd aceasta ar mai fi putut suporta să se adauge fie și-un strop încercărilor la care fusese supusă pînă atunci. Pe rigole apa se scurgea cu nemiluita, vuind. Copacii deveniră goi înainte de soroc, se pleșuviră jalnic, palele de apă și vînt îi asaltau, îi scuturau. Grădina din fața casei noastre parcă se ofilise, sau ar fi intrat la apă ca o pînză. Copacii parcă se piperniciseră, iar acoperișurile, care abia se mai zăreau de la geamul locuinței noastre prin perdeaua ploii, erau mai pleoștite, mai prăpădite și obosite ca oricînd. Printre băltoacele de pe străzi nu mai circulau decît cei pe care treburile și ocupațiile îi alungau afară în puhoiul polii ori în vijelia umedă ce-i făcea să dîrdîie. Numai chelnerii își făceau amarnicele drumuri din zori, soldații, muncitorii și funcționarii, bețivii notorii, paznicii și polițaii obosiți. Cînd se stîrnea întimplător vîntul dinspre sud și ploaia se oprea cîte-o cră, două, oamenii ce se întîlneau pe stradă discutau speriați și descumpăniți, schimbîndu-se de pe un picior pe altul ca năuci, în încălțămîntea muiată leoarcă, întocmai ca berzele-n apă în zile reci. Numai cetățenii de naționalitate sîrbească circulau de colo-colo cu pieptul bombat, în această panică și spaimă generală. Se uitau unii la alții încurajator și enigmatic și numai zîmbetele și apropourile emfatice pe care ni le trimiteau trădau că se așteaptă la ceva, că știu ceva, un lucru pe care-l ascund față de noi și pe care noi nu-l putem ghici, nici măcar nu ne-am putea imagina să fie posibil ceea ce gîndesc ei. Ca și cînd nesiguranța generală nu i-ar fi tulburat, duminică înainte de masă se adunau cu sutele în piață, în dreptul bisericii cu jaluzele verzi ce se chircea vizavi de „Capra de argint“. Burghezii îi ocoleau, nimeni nu risca să le spună ceva. Nici ploaia nu-i descumpănea, deși cădea în cantități de-a dreptul biblice, ca un blestem. Orașul, pămîntul erau numai apă, oamenii erau pătrunși pînă la os, păsărețul se pipernicise, laptele vacilor secase, oile mureau și caii nu mai trăgeau, decît biciuiți fără milă, trăsurile prin noroa-

iele mari, în care se împotmolea roata. Cădea o ploaie uci-gașă. Cum era acea ploaie, nu poate ști decît omul care a călătorit vreodată pe ploaie și noaptea pe mare, cînd pre-tutindenii, jos, sus, la dreapta, la stînga, sub acoperiș ori neacoperit, călătorul nu poate vedea, nu poate distinge decît apă, apă, apa ce curge, șiroiește, clocotește, vruisește, plesnește, urlă, se rostogolește într-o parte și alta, înghi-țind totul, fără sfîrșit, în noaptea de smoală.

Apoi, într-o noapte, cam pe la jumătatea lui octom-brie, ploaia se opri, undeva în adîncuri aproape de nepă-truns bezna bolții cerești se luminează și se iviră stelele. Oa-menii ridicară ochii la ele ușurați, ca la un semn al lui Dumnezeu. În cîteva ceasuri tot cerul se limpezi și apăru luna plină. În noaptea asta se întîmplă acel ceva de care se temea tot orașul. Sirenele fabricilor răsunară și anun-țară gîjiind, lătrînd, vuind și hăulind, atacul aerian. Întii doar una, vestind ca din depărtări, urmată apoi de cele-lalte, ca un acord orchestral, și peste un minut cîte fabrici, cîte locomotive și cazane încinse erau, toate vuiau, răc-neau, mugeau și urlau : „Atac aerian ! Atac aerian !” Urlau să audă străzile tăcute și scufundate în întuneric, unde lămpile se stinseră pîlpîind ca răsufllarea, ca și cînd fiecare ar fi fost stinsă în parte, dar ca la un singur semn, de mii și mii de suflări grijulii, și ca și cum împreună cu lămpile, și în aceeași clipă, s-ar fi stins tot atîtea vieți. Dacă pînă acum se prăbușise peste lume potopul, acum se lăsa în jos, cu bezna-i clocotitoare, însăși urgia, panica mută, îngrozitoare, nepătrunsă și nesfîrșit de adîncă, in-conștiența, demența.

Pînă să ajungem în pivniță, coridorul scufundat în beznă, mirosind a mucegai, era deja înșesat de locatarii de la etaje și din subsol ce se văicăreau. Ajungînd jos, pe scara îngustă a subsolului, ne-am strecurat cu chiu cu vai în locuința portarului, unde bucătăria era plină de fum de țigară, de șușoteli, ca și camera portarului, tristă,

semănînd pe întuneric cu o peșteră din preistorie. Însă chiar și pe bezna aceea cumplită, portăreasa, politicoasă, făcu rost de scaune pentru mama și tata, iar pe mine mă vîrî în patul din care se ridica un abur cald, cu miros omenesc, împrăștiindu-se în odaia rece, cu aer stricat. În apropierea mea auzeam pe cineva răsufliînd egal, și în timp ce oamenii refugiați aici clănțăneau din dinți și mișeau ochii pentru a se recunoaște pe întuneric și a-și găsi un loc, eu m-am dat mai aproape de răsufllarea aceea, căci, ascunsă în adîncul moale al pernei, furată de somn în acest zgomot estompat și în vuietul de afară, ființa care dormea acolo nu putea fi decît Iluska, ea, care mă învățase ce și cum anume fac stăpînul camerei și tovarășa lui de noapte. Îi simțeam răsufllarea foarte aproape, pe față mea, cînd mîna mi-a ajuns la brațul ei moale și m-am convins că într-adevăr e ea. În spaima generală stîrnită de bezna deplină și de alarmă, tata, portarul, subchiriașul camerei, Valer Cosma, învățătorul de la etaj și fabricantul de cutii de la parter schimbau păreri și informații despre noua armă, bombele lansate de avioane. Domnul Cosma era surprinzător de bine documentat despre aparatele franțuzești, despre posibilitățile lor, despre locul de unde decolau, cît de întinsă e raza lor de acțiune și ce fel de bombe transportă. Cucoanele de la etaje ședeau care speriate, care scîrbite în acest amestec social silit, însă obosite și somnoroase, fără a scoate o vorbă, ca orbii, și mai presus de orice-mai degrabă pîndeau pe geam afară să vadă ce grozăvie le mai coace clipa următoare. Eu, uitînd de frică, am întins mîinile după Ilus, cuprins de un fior fierbinte, interior, ca un om ce nu mai poate să se opună unei porunci instinctuale inexplicabile, deși știe că poate, undeva, ascuns în întuneric, pîndește martorul rău voritor al faptei sale. Brațele mi se încolăciseră în jurul gîtului fetei, care era atît de fierbinte cum nu poate fi decît pielea fetelor tinere încinsă în somn. Acum trebuie că îmi simțea și ea răsufllarea, bătaile iuți, fierbinți ale ini-

mii. Mi-am ȗguit buzele pentru sărutat, poate că i-aş fi şi sărutat v rful nasului, ochii, fruntea, obraii, sau măcar gura, c nd brusc şi-a ridicat capul în întuneric — eram sigur după mişcarea ei că îşi  nal a capul şi-şi cască larg spre mine fermec torii ei ochi albaştri, acum nev zu i — şi după o clipă, v r t  cu totul în urechea mea, mi-a şoptit at t de încet şi misterios,  nc t numai eu puteam auzi în liniştea ce se lăsase :

— Tu eşti, Sanyi ?

Ce-am sim it eu atunci ? Se poate spune oare ce chin îmi sf şia inima clocotindă, pieptul şi g tlejul, că Ilus, cu care jucam nişte jocuri at t de înnebunitoare, împarte şi cu altul tainele noastre, că a trădat taina pe care, iscodind şi zbucium ndu-ne în jurul secretelor vie ii, aveam impresia că o căutasem numai noi doi, dar nu găseam cheia ei, pentru că timpul încă nu se p rguise pentru noi. Dar de ce joacă, de ce repetă jocurile noastre tocmai cu Sanyi, cu puştiul acela încăpăținat, sălbatic, de care tremurau to i, care ne tiraniza, de parcă ar fi vrut să-şi răzbune pe pielea noastră o vină nespusă şi necunoscută, şi mai ales pe pielea mea, de ce tocmai cu el, pe care nu îndrăzneam să-l înfrunt, şi nu numai pentru că ar fi fost oricum zadarnic, ci pur şi simplu pentru că avea asupra mea o putere magică, cu toate că în clipa aceea, în bezna nop ii, în mu tenia şi spaima aceea, de s-ar fi ivit în fa a mea în întuneric, aş fi fost poate în stare să-l atac şi să-l lovesc nebu-neşte, să-l bat, deşi ştiam că mă doboară c nd poşteşte, iată la ce fapte mă împingea instinctiv dureroasa gelozie ce m-a cuprins, gelozia la care nu m-a învățat în nici un caz lumea din afară, acea lume cu care m-am  nt lnit aici, şi mi-  şopteau instinctele s lbatrice născute la via a chiar în clipa aceea. Căci până şi copilul care n-a văzut în via a lui dec t z mbete şi n-a cunoscut dec t bunătatea şi iubirea, nu o dată devine sălbatic, plin de ură, duşmănos, îndărătnic, ca şi când ar renaşte în el instinctul orb al firii, încăpăținarea, încăpăținarea naturii, care  nfirm  toate

zîmbetele și bunătatea. Aveam toate motivele să mă cuprindă furia, să sparg, să sfișii, de vreme ce Iluska m-a adus la o astfel de disperare. În clipa aceea, nu mai știam nimic de nenumăratele noastre planuri și necazurile legate de ele și nu mai auzeam cuvintele oamenilor mari, care probabil își spuneau că acum, cînd pericolul războiului ne-a venit peste cap, acum chiar că a cam sosit vremea să se sfîrșească toată nebunia asta. Nimeni nu se mai temea să vorbească despre asta, și parcă nimănui nu i-ar fi dat prin cap că abia cu un an în urmă, că să nu vorbesc de vara lui 1914, era cu totul de altă părere. Urletul sirenelor tot mai sfișia aerul fluid al nopții, făcea să tremure tencuiala șubredă a caselor și răscolea cele mai mărunte particule ale trupului omenesc. Numai pe mine mă sfișia, mă, mușca și mă rupea înăuntru, în afundul inimii, în piept, o altă durere distrugătoare : gelozia. Zăceam nemișcat, încremenit acolo, în patul cu iz acrișor, de transpirație, al portarului. Nu îndrăzneam să-mi retrag brațele tremurătoare de pe gîtul Iluskăi, și mintea mi se crampona de o frază care răsunase așa fel în odaie, încît nici nu-i prinsesem înțelesul, nici nu-i zăream sensul, nu auzeam decît cuvintele, șirul cuvintelor, sunetele și nimic altceva, cuvintele rostite de portar în întineric. Căci el vorbea, desigur îmbrăcat doar în cămașă, izmene, tremurînd, dîrdîind, retras lîngă zidul umed, ca nu cumva să se ciocnească de vreun locatar de la etaj ori tocmai de proprietarul casei.

— Oamenii sînt răi, spunea respectuos portarul, poate numai pentru că suferă...

Mai tîrziu — nu știu dacă se scurseseră minute sau ceasuri, ori numai o clipă — iar mi-a ajuns la ureche o frază. Vorbea domnul Cosma, cu vocea lui sumbră și răgușită, adresîndu-se desigur portarului sau poate doar lui însuși, dar poate lumii întregi, care era surdă, nebună și disperată.

— Lasă, nu face dumneata pe profetul, spuse. Aici nu-i vorba de suferință, ci de faptul că omul trebuie să

se ajute, să se apere. Omul nu-i animal. Oare asta înseamnă să te aperi, să stai aici, în hruba asta, în beciul ăsta ? Vom mierli-o la fel ca bieții oameni de pe front. Trebuie să ieșim de sub pământ, de sub etaje și partere, și să spunem răspicat că-i de ajuns. Ne-a ajuns cît am trăit o viață-ntreagă în beciul ăsta puturos și muced. Și-i de ajuns cu războiul, cu foamea, cu frica. Oamenii trebuie să iasă afară, pe stradă, să protesteze, să distrugă toată cetatea asta de carton, să înțeleagă limpede că numai așa se pot apăra... Și încă nu e tot. În locul vechii lumi ar trebui durată una în care să nu mai fie niciodată...

Dascălul de la parter îl întrerupse :

— Degeaba faci pe predicatorul antimilitarist și socialist, domnule Cosma, nici Dumnezeu nu poate schimba realitatea că există oameni buni și oameni răi.

— Păi tocmai asta ziceam, răspunse pe un ton și mai sumbru subchiriașul, căruia cei de sus îi spuneau domnu' Cosma, dar portarul și ai lui îi spuneau pe numele de botez, Valer, știu, eu sînt un om rău, pentru că locuiesc aici jos, în subsol, în hrubă, pentru că nu-s decît un tolerat, și pentru că vreau altceva. În schimb, dumneata, domnule învățător, dumneata ești om bun, pentru că locuiești ceva mai aproape de Dumnezeu, la parter, în două camere cu baie. Cine șade în cadă, în apa caldă și bună, poate apuca pe Atotputernicul de picior. Dar pune mîna pe inimă, domnule învățător, și numai pentru că adineauri ai spus de s-ar termina odată războiul, spune ce faci dumneata ca să se termine ? Căci ai făcut destule pentru ca să izbucnească. Ce ți-ai învățat pe copii ?...

Dascălul replică pe un ton ridicat, furios, indignat că îi dă lui lecții un om necultivat. Nevastă-sa îl tot tempera. Brusc, bezna din odaia portarului se umplu de zbierete, țipete, clocot de neliniște. Afară, copacii se scuturau trosnind în vînt, se stîrni un zumzet amenințător, undeva viața ceva ce răsuna mai tare chiar decît sirenele depărtate ale fabricilor, geamurile zornăiau, fremătau. Se făcu liniște.

Iar Ilus, Iluska se lipi de mine, mută, desigur de spaimă, se lipi de mine cu tot trupul ei și, fără a ști că lângă ea sînt eu, își lipi gura de buzele mele ținute. Iar eu am uitat toată durerea, pornirea ucigașă mi se topi, m-am desprins din acel vuiet, din acea spaimă, care izbucnise și se întinsese în jurul nostru ca un foc ucigaș. În bucuria mea fără noimă, sub pleoapele închise, bezna se transformă într-o lumină orbitoare. În sfîrșit, Ilus pare-se că mă recunosc, își așează capul cu vinovăție — așa simteam eu — pe pieptul meu, ca și cînd eu aș fi fost stăpînul camerei și ea femeia aceea pe care o văzusem nu o dată ghemuindu-se așa lângă stăpînul camerei, sub plapuma ponosită. Liniștea de cîteva clipe se destrămă, explodînd ca un balon de săpun, și brusc toți începură să-l obrăznicească, să-l facă în fel și chip, drept ultimul om, pe domnul Cosma, care nu era decît un intrus, un venetic necunoscut în casa asta boierească, și aducea o femeie de moravuri ușoare în casa asta cinstită, iar cineva, poate că tata, urlă acoperind vocile tuturor.

— Provocator de-al Antantei ! Valah !...

Uitînd de alarma aeriană, tata, dascălul și ceilalți îl înjurau care mai de care pe bărbatul acela, făcîndu-l ba socialist, ba provocator de-al Antantei, ba revoluționar rus, însă vocea chiriașului nu se mai auzi. Poate zîmbea cu superioritate pe întuneric de această agitație izbucnită brusc și se gîdea că iată dovadă : în sfîrșit, ăștia și-au pierdut capul, au ajuns la faliment, nici Dumnezeu nu-i mai salvează. Noi doi, Iluska și eu, eram ca și cînd am fi călătorit printre tunete și fulgere spre un uriaș curcubeu, înconjurați de furtună, patimi devorante, de o panică sălbatică, clocotitoare, demența mascată a trufiei, batjocurii, înrăirii, emfazei și aroganței, și sufocați de teama întunericului. Cine știe cîtă vreme s-a scurs așa, sub vuietul sirenelor, și cînd în sfîrșit afară se așternu liniștea, încît aproape că simteam lipsa acelui vuiet, ne-am ridicat capetele, ca și cînd această liniște, această muțenie neașteptată

n-ar mai fi însemnat trecerea pericolului, ci ar fi adus ceva, altceva, o veste nouă, necunoscută, străină. Dar despre ce ? Cum va fi viața noastră după asta ? Undeva în depărtare tuna. Chiar să fi aruncat bombe francezii ? Alara, pe trotuar, se auzeau pași, câțiva își și luaseră inima-n dinți și ieșiseră din casă, și deodată, întocmai ca după o buimăceală adâncă și grea, simțirea și conștiința reveniră iar la lumină și, ca și lămpile pe șirurile negre ale străzilor, geamurile se luminară. Toți răsuflară adînc, din inimă, oftînd :

— S-a sfîrșit...

Portarul aprinse lampa: Valer Cosma nu mai era nicăieri. Cînd și unde dispăruse ? Dar cui îi mai păsa ? Am dat buzna sus, grăbiți să ne vedem în locuințele noastre.

Tata ieși în stradă împreună cu dascălul și portarul. În ciuda refuzului meu — căci mi-era rușine să mă vadă Iluska — portăreasa respectuoasă, deși abia-și ducea sarcina, mă duse în spinare, înfodolit în pătură, sus la etaj, unde îi ajută mamei să pună focul în bucătărie, pentru a ne face tuturor cîte un ceai. Nu peste mult sosi și tata. Căzuseră două bombe pe maidanul de lîngă triajul gării, dar nu se întîmplase nimic grav, se spărseseră doar cîteva geamuri.

Acum reieși în ce fel de seră trăiam. Abia acum aflarăm de la cei sosiți de pe front că nu numai regele, ci și Puterile Centrale, în a căror putere, chiar dacă îndoindu-ne, continuam să credem, ceruseră pace deja de o lună, din douăzeci și patru septembrie, în panica ce cuprinsese marile stat-major după dezastrul din Bosnia ; ceruseră într-adevăr pace Antantei. În orașul nostru, soldații aflați în permisie, dar care nu se mai puteau întoarce la unitățile lor, se aciuiră prin cafenele, chefuiau prin cîrciumi, își rupeau în bucățele și-și lipeau de oglinzile cafenelelor foile de permisie și anunțară patrulilor că nici prin gînd nu le trece să se mai întoarcă pe front ; bătrînii rezerviști din

patrula dădeau de dușcă câte-un foi-două și-și vedeau de drum. Pe străzi umblau creanga soldați cu fețe necunoscute, din ce în ce mai mulți. În circumi și în sările de așteptare ale gării, necunoscuții aceștia povesteau întâmplări îngrozitoare, vestind ultimele zile ale fronturilor, și pretutindeni discutau cu cei ce le plăteau consumația, spunându-le ce se întâmplă în Rusia.

Într-o zi, la serviciul tatei, și nu numai acolo, ci în tot orașul, oamenii lăsară lucrul. Bărbații, strînși grupuri-grupuri, discutau deprimați, speriați și descumpăniți evenimentele. Circulau zvonuri înspăimîntătoare, poliția aresta oameni despre care nu se putea descoperi în nici un chip ce vină poartă de fapt. La gară era totul întors pe dos, trenurile înșesate alergau unul după altul pe șinele încinse; și călătorii din fiecare tren aduceau și duceau mai departe mereu alte și alte vești, care mai de care mai înspăimîntătoare. Muncitorii și muncitoarele se adunau în număr tot mai mare în Centru. Oratorii lor apăreau din necunoscut, ca și cînd s-ar fi ivit de sub pămîntul scuturat de cutremure, soldați zdrențăroși țineau discursuri despre sfîrșitul războiului, aminteau desepre pedepse și ticăloșii și sfîrșeau vorbindu-le cu înflăcărare despre puterea străzii și despre revoluție. Și atunci se abătea asupra lor mașinăria ce se clătina ameteită, dar încă înarmată, și aparent neliniștea străzii se potolea iar : sub nisipul presărat deasupra, câte-un ochi mai continua să mocnească, și brusc iar se transforma în foc câteva străzi mai încolo, iar se aprindea nestăvilît într-o fabrică, într-un alt cartier, iar răsuna și izbucnea o demonstrație fulger. Apăreau afișe după afișe. Guvernul decretă pedeapsa cu moartea pentru dezertori. Pînă a doua zi dimineața afișele dispăreau pe tot teritoriul orașului, smulse de pe stîlpii de afișaj, de pe copaci și garduri. Cîțiva soldați de rînd fură executați, pentru ca ziarele să poată anunța cu litere uriașe : „Cinci dezertori executați în zorii zilei“.

Dar nimeni nu mai credea aceste anunțuri Dezertorii nu alegeau drumul întoarcerii, ci se ascundeau în păduri și în munții cu sate românești, se adunau în cete din ce în ce mai mari și se ciocneau cu jandarmii. Sosiră zvonuri despre furturi, omoruri, jafuri. Războiul se întorsese împotriva lui însuși. Armatele diferitelor țări mai trăgeau unele în altele. Însă nu numai unele într-altele, ci și în propriii ofițeri. Ardea tot mai mult, cu flăcări, și se întindea acel ceva care la Cerc era numit pericolul războiului civil. „Dar mai periculoasă decât toate astea e fraternizarea, cu alte cuvinte, când nu mai trag unii-ntr-alții pe fronturi, ci se îmbrățișează și se sărută.“

În zorii unei zile de toamnă târzie, pe când dormeam adânc, ne trezi din somn sunetul insistent al soneriei. Afară era încă întuneric. Dincolo de geamuri înota o ceață viscoasă, și jos în stradă răsunau pașii obosiți și dezordonați ai patrului de noapte. Soneria țîrîia strident. Mama îl apucă pe tata de braț și-l rugă speriată să nu deschidă. Sunatul acesta neașteptat din zori nu putea să însemne decât vreo nenorocire pe capul nostru. Soneria țîrîia insistent, demential, fără oprire. Pînă la urmă, tata își îmbracă pantalonii, vestonul, și-și trase în picioare papucii scorțoși. Soneria continua să țîrîie. Tata străbătu palid, dar cu pași apăsați dormitorul învăluit în întuneric. Soneria țîrîia. Tata străbătu sufrageria ; lîngă ușa ce dădea în antreu se opri o clipă. Soneria țîrîia. Inspiră adînc aerul, apăsă pe clanță, dar apoi o lăsă la loc. Soneria suna deasupra creștetului său. De după ușă, aproape lipit de ușă, strigă, căuțînd să imprime asprime glasului său tremurat, cît mai metalic. cît putea să se prefacă, cu inima bătîndu-i tare, tremurînd din tot trupul :

- Cine-i ?
- Rudă, se auzi răspunsul amenințător, întunecat.
- Ce rudă ? întrebă tata, mai nehotărît.
- Păter. Marinarul.

— Nu te cunosc, răspunse tata, deja cu o disperare vădită în glas, pentru că se aștepta să apară cel puțin poliția secretă, în frunte cu un bărbat cu fața brăzdată de cicatrici, cu ochii mistuiți de ură, și fluturînd în mînă permisul de percheziționare a casei, și prima sa întrebare sunînd : „Unde-s colonialele, unde-i zahărul ? Și toate alelalte...”

Se vede că răspunsul tatei îl surprinse o clipă pe cel ce suna nerăbdător la ușa, căci găsi potrivit să urmeze pe un ton mai prietenos :

— Dumnezeu să te binecuvînteze, unchiule Ferenc, hai, deschide. De ieri seara vă tot caut prin tot orașul. Eu is nepotul dumitale, băiatul lui Miklós...

Tata trase nehotărît și încă tremurînd clempușul de siguranță, pe care ai mei îl montaseră cu ajutorul unui lăcătuș de-al garnizoanei abia de cîteva zile, sub influența zvonurilor alarmate, într-un moment de derută, dar care nu folosea decît să le amintească mereu de teama pe care-o aveau de spărgători, hoți și de revoluționari, așa cum și-i imaginau ei că ar fi. În sfîrșit, tata trase clempușul cu mîna tremurîndu-i și cu ochii holbați de spaimă, și deschise ușa pregătit pentru orice.

Eu și mama stăteam desculți în ușa sufrageriei. Tremuram ca varga. Ne clănțăneau dinții.

În cadrul ușii distinseserăm un marinier înalt, bine legat, cu picioarele rășchirate, pîrînd în geana lăptoasă a zorilor ca înconjurat de o aureolă. Numai bereta îl trăda ce anume e. Armă nu avea. Trăsăturile încă nu i se distingeau. Fața, pieptul lat, gambaie picioarelor rășchirate era doar o pată întunecată. Și în acea masă întunecată, ca niște focuri de pază undeva departe în vîrfurile unui munte, dinții și cei doi ochi îi străluceau albicioși. Undeva, din dreptul gurii, ieșea, împungînd aerul, o pipă. Fuiore de fum negre se înălțau pe fundalul cenușiu al unui zid înclinat. Un tablou ciudat. Am răsuflet ușurați. Totuși ne uitam mirați și neîncrezători la cel ce intra. Dacă zice că e băiatul lui nenea

Miklós, nu poate fi dușman. Treaba asta se adevăra foarte curînd. Ne strînse mîna pe rînd. Nici că-i păsa de uluirea noastră, ne sărută furtunos pe obrajii palizi. Ne îmbrățișă cu brațele-i uriașe, de ne trosniră oasele. Pe tata îl bătu de cîteva ori pe spinare. Mie-mi făcu un benghi în creștetul capului. Dîndu-se cîteva pași îndărăt în fața mamei, plescăi tare din limbă și spuse rîzînd gîlgîitor :

— Hei ! Asta da ! Asta mai zic și eu, nene Ferenc !

Stăteam neclintîți ca niște catîri și priveam. Pînă la urmă, tot el ne împinse înăuntru în sufragerie, de parcă nu noi, ci el ar fi fost gazda.

— Puîșor, îi spuse mamei, fă-mi o papară din zece ouă. Cu șuncă prăjită, ca la engleji. Pîine, ceapă. Ai ceapă roșie ? Și o sticlă de vin. Aveți vin ? Mi-e o foame de lup. N-am mîncat de două zile. Toată țara-i golită lustru, nu găsești nicăieri nici o bucătură de pîine, nici pe aur. S-a terminat cu petrecerea și ospățul boieresc ! Unde-i bunica ? I-am adus o maramă neagră, brodată, italienească...

Péter ne era într-adevăr rudă, băiatul unui frate de-al tatei, un meșter plecat departe de casă, care umblase în America. Despre fiu-său știam doar atîta, că se tocmise cu vreo doi ani înainte de izbucnirea războiului pe un vas comercial. Dar cînd sosi știrea revoltei de la Cattaro, nici prin gînd nu ne-ar fi trecut că și el slujește acolo, pe Adriatică. Cînd află ce se întîmplase, puse pe umerii mamei marama adusă pentru bunica. Spre uluirea noastră, o scoase dintr-o săculeață de pînză atîrnată sub cămașă, dar nu numai marama, ci și o frîntură de istorie : salutul unui grup al marinarilor răsculați din Dalmația către revoluționarii din capitală. Spre groaza tatei, vîntură prin aer un teanc de hîrtii, și spuse vesel :

— Moartea muștelor !

Atunci, Péter, acest tînăr lup de mare cu dinți albi și puternici, ni se părea un fel de cavalier rătăcitor pus pe tilhării, un smintit. Azi știu că era mai mult, că era altceva, alt soi de om, alt soi de suflet, unul nou, care s-a

format în prăbușirea primului război mondial pe vasele de război de la Cattaro, printre flăcăii chinuiți și umiliți de ofițerii lor, în febra visului ce-l țeseau despre o altă lume, mai bună. În timp ce îl priveam la masă cu gura căscată, nu mă gîndeam decît ce palmă grozavă i-ar putea arde Péter băiatului care mă chinuia, lui Sanyi, dar încă n-aveam cum să-mi dau seama că cel ce stă la masa noastră e un revoluționar și vorbește ca și chiriașul părinților Iluskăi, Valer Cosma, și poate că tot revoluționară e și fata aia din Budapesta, care doarme din cînd în cînd la domnul Cosma, sosește cu în geamantan, pleacă fără el și cine știe unde duce apoi domnul Cosma acel geamantan. Péter petrecu în casa noastră numai cîteva ceasuri. Apoi tata, sub pretextul că-i va face un pachet de merinde pentru drum, la menage, îl luă cu el. Nu îndrăzni să-l lase cu noi.

Péter aduse vestea că armatele comandamentului din sud pregătesc retragerea generală — și care însemna și sfîrșitul soartei noastre — pînă la fluviul cel mare ce străbate șesul, și apoi : Dumnezeu cu noi, armatele sîrbești și franțuzești vin pe urmele armatelor noastre ce se retrag. Ajungem pe mîna sîrbilor, sau pătrund românii, cine știe, „Monarhia s-a dus de rîpă“, „paștele lor de generali !“, chiar că s-a zis cu războiul, dar poate că abia acum se abat asupra noastră toate grozăviile lui, în ultimele zile sau ceasuri ale sfîrșitului, nu se poate ști exact. Iată ce spuse Péter, simplu, vorbind liniștit și deplin încredințat, bucurîndu-se vizibil de toate și rîzînd din cînd în cînd tare. Repeta întruna că s-a terminat cu Monarhia, nu numai din pricina înfrîngerilor suferite de armată, nu numai pentru că una peste alta flota militară a fost distrusă aproape în întregime la Cattaro și la fel și armata de pe frontul rusec, unde soldații nu mai vor să tragă, ci și pentru că cehii și slovacii așteaptă ceasul răscoalei, la fel ca și croații și slovenii. Și, bineînțeles, și românii.

— Ai să vezi, nene Ferenc, îi spuse rîzînd tatei, că românii au să coboare cu baltagele din munți peste fai-

moasele voastre orașe, peste fișpanii, subprefecții, finanții, jandarmii și băncile boierilor voștri unguri.

Am devenit atent cînd a spus „din munți“. Din acei munți care vara se văd în depărtare, vineții.

— Tu de unde știi toate astea ? întrebă tata, înălțînd capul speriat.

„De unde dracu a cules toate astea bruta asta care înfulecă o papară din zece ouă ?“ își spuse el fără a-și rosti cu glas tare gîndul. Se temea de nepotul său, de acest flăcău trăsnit. Péter își puse pumnii murdari pe masă, lîngă farfuria din mare mîncase, făcu cu ochiul și zise :

— De la Marx.

„Băiatul ăsta-i nebun sadea — se gîndi tata — da, nebun sadea.“

— De la Marx, repetă Péter și rîse tare. Nici nu-l cunosc pe Marx. Nici măcar nu l-am văzut. Marxul meu a fost František Ras și Jerko Sisgority. De la ei știu toate. Uite !... Și spunînd acestea își virî mîna în buzunarul de la spate și puse dîta mai pistolul pe masă. Vrea pace frumuseșelul de Karcsi ? Vrea pace domnu' Pista ? Se referea la rege și la Tisza. Ca să-și salveze pielicica ? Va fi pace ! Bătu cu palma-i lată peste pistol. Uite cu ăsta ! Dar nu pentru ei. I-au executat pe Ras, Sisgority, Bruisecity și Grabar ? Și nu mai pe ei ? Numai pe ei ?...

Péter se uită îndelung în gol. Rîsul îi dispăru de pe față. Mama privea ca hipnotizată pistolul aflat pe masă. Nici tata nu știa ce să spună, dar apoi sparse totuși lunga pauză :

— Ia de-acolo arma aia, băiete.

Péter iar izbucni în rîs. Își virî pistolul în buzunarul de la spate, făcu vesel cu ochiul și spuse, simplu, liniștit, nici încet, nici tare :

— Revoluția va învinge. Garantez cu capul meu, nene Ferenc, că revoluția va învinge. Vezi, nene Ferenc, așa sinteți voi : „Ia de-acolo arma aia, băiete“. Bine. Am luat-o. Da' trebuie să știi că revoluția va învinge. Garantez cu capul, nene Ferenc, că revoluția va învinge.

„Revoluția va învinge“. Dacă dimineața de toamnă însemna cîndva doliul, destrămarea și disperarea, dimineața sosirii lui Péter vestea într-adevăr asta. Tata nu îl contrazise pe nepot nici măcar cu un cuvînt. Ba începuse să-i pară rău și de faptul că sârise cu gura la domnul Cosma. Prăbușirea unei lumi își arunca asupra noastră umbra întunecată, o lume a cărei explicație n-o căutasem, al cărei sens nu-l cercetaserăm niciodată, de vreme ce ne simțeam bine în ea, precum fătul inconștient legănat în apa de treizeci și șapte de grade din matca mamei. Eram fericiți, căci nu trăsese rădăcină decît foloase din acești ani. Ne încălzeam pe partea însorită a războiului, ne îmbogățeam și savuram viața, huzurul, petrecerile, îmbogățirea, existența noastră aflată în afara pericolului. Péter tăie o felie din pîinea aflată pe masă, o unse toată, gros, cu brînză Liptauer, galbenă și grasă, din oala de pămînt, și se apucă s-o mănînce furat de gînduri. În jurul gurii grăsimi strălucea. Cînd termină de mîncat toată felia, rîse cu fața întoarsă spre mama.

— Ești un înger, tanti mică. N-am mai mîncat așa de cînd am dat iama-n popota ofițerilor de pe crucișătorul Sfîntul-Gheorghe. Da' acolo avea și șampanie.

Mama zîmbi forțat și împinse în fața lui Péter jumătatea de șuncă pe care-o adusese pe un fund de lemn, alb de frecat ce era. Tata rosti ca și cînd s-ar fi smuls din niște gînduri ce-l apăsau :

— Totuși, Péter, băiete, e imposibil. Dacă toate astea s'adevărate, înseamnă că am pierdut războiul.

Péter strivi sub pumn o ceapă roșie, apoi își tăie o felie zdravănă din șunca groasă, de culoarea somonului, străbătută de fișii roșii de carne, îndesă între dinții o uriașă bucătură de pîine și se uită la tata cu o seninătate nevinovată, cu o milă sinceră. Îl contemplă un pic cu milă, apoi răspunse cu gura plină :

— Ai ghicit, nene Ferenc, războiul ăsta l-ați pierdut. Războiul ăsta s-a terminat !

Apăsă anume pe cuvîntul ăsta.

— Imposibil, imposibil, repeta tata palid.

— Orice-i posibil. Numai cît trebuie să te obișnuiești.

Doar cu temnița nu te poți obișnui. Și cu războiul. Și cu foamea. Că pînă să te obișnuiești, exact în sfînta clipă cînd te obișnuiești, o mierlești...

Tata se ridică fără o vorbă, se apucă să se îmbrace, mama strînse mîncarea ce-a mai rămas și tacîmurile, și Péter, pufăind mulțumit din pipă, mă distra pe mine, îmi povestea. Îmi vorbea minunîndu-mă. Eu, cum s-ar spune, mă simteam în al nouălea cer. Îl ascultam fericit. Eram fericit. Nu avusesem niciodată parte pînă atunci de o jumătate de ceas atît de fermecătoare, atît de minunată ca aceea în care mi-a povestit Péter. Marinarul îmi mai făcu un benghi în creștetul capului, apoi sărută respectuos, nespus de firesc, mîna mamei.

— Dacă mai viu pe-aici, tanti mică, îți aduc o sticlă de colonie franțuzească. Iar ție, se întoarce spre mine, o pușcă-mitralieră rusească cu cingătoare și gloanțe cu tot.

Péter și tata plecară.

La măcelăria aprovizionării, tata puse de i se împachetă lui Péter șuncă, sîngerete, caltaboș, jumări și o pîine. Se despărțiră pe stradă. La birou, tata găsi întreaga companie strînsă în jurul biroului căpitanului Fazakas. Pe caporalul Grün, pe plutonierul Mathesz, pe ceilalți funcționari, pe canagiii ascunși în uniforme militare și pe băieții de măcelărie, cu mînele lor suflecate și mîinile pline de grăsime și sînge. Căpitanul Fazakas sosise în zori cu trenul de la Budapesta, era obosit, nebărbierit, fleșcăit de nopțile de chefuri din capitală, ochii holbați îi erau străbătuți de vinișoare roșii.

— Băieți, am pierdut războiul, spuse răgușit, pe un ton abia auzit. A recunoscut-o însuși primul ministru în cuvîntarea rostită ieri la camera deputaților. L-am pierdut. Marele Stat-Major a dispus evacuarea orașului și județului. Ne retragem. Aici vin deocamdată sîrbii. Cine vine după ei, nu se poate ști. Francezii? Românii? Sau poate întii

francezii ? Și în fiecare minut ne putem aștepta să izbucnească revoluția. S-a sfârșit cu Monarhia. Și pare-se că și cu noi. Dumnezeu să ne ocrotească.

Bărbații ședeau în jurul său fără a scoate un cuvânt, muți și palizi, și priveau doar cum îi tremură mîna cînd își duce la gură paharul cu cafea neagră, fierbinte. Tata, ca și cînd abia acum s-ar fi trezit la realitatea pe care refuzase s-o creadă pînă cînd nu-i vor fi adus fețm la cunoștință adevărul, se întoarse într-o parte, orbecăi pînă la biroul său, se așază, își lăsă brațele pe vraștea actelor și-și aplecă încet capul, plîngînd, pe brațe ; îi picau lacrimile pe coloanele de cifre, pe rol, pe registrul de casă, pe facturile neachitate, pe bloc-notesuri, pe catastifele unei mari și încălcite orînduiri devenite brusc lipsită de sens, ca și cum toate acestea și-ar fi pierdut abia acum, într-o singură clipă, sensul, înțelesul și valoarea, ca și cînd n-ar fi semnificat din capul locului vidul, iluziile deșarte, prăbușirea.

Situația o aprecie just unul dintre măcelari, de parcă s-ar fi vorbit cu ruda noastră, marinarul picat din cer. Își scoase de pe gît șorțul însîngerat, își împinse pe ceafă capela militară cenușie, cu margini slinoase și, ca venit parcă din altă lume, dădu buzna în doliul și spaima burheză cu un ton obraznic, cu o umbră de victorie în glas :

— Păi, dacă-i așa, dom' căpitan, atunci Dumnezeu să vă ocrotească, plec și eu acasă în Harghita !

Și cu acestea se răsuci pe călcîie, trecu dincolo, în colțul măcelăriei, luă de pe tabla tejghelei două cuțite de măcelărie cu limba lată, le probă tăișul, apoi le împachetă alene, cu grijă, într-un ziar plin cu știri despre victoriile armatelor monarhiei, după care luă de pe cîrligele de fier un cîrnat, îl împachetă și pe acesta și, urmărit de privirile ofițerilor și subofițerilor ce se holbau muți, ieși în stradă fără să mai salute, fără să-și mai rotească privirile, fără să le mai arunce o privire duioasă aceloră cu care petrecuse ani întregi aici, în această clădire, în fericită hoție și dulce huzur. Lăsă deschisă în urma sa ușa cu geam murdar, care mai vibra de

cîteva ori, apoi, ca și cînd ar fi pus punctul după o propoziție bearcă, se închise brusc, izbindu-se cu mare zgomot.

Primul se dezmetici caporalul Grün și strigă indignat, aproape isteric :

— Dar, dom' căpitan ! Țăranu' ăsta ne fură depozitul ! Cuțitele-s ale garnizoanei. Și marfa... Situația...

Căpitanul Fazakas dădu din mîină a renunțare.

— Se vede treaba că n-ai fost atent, băiete. Nu pricepi ? Războiul s-a sfîrșit. Urmează revoluția. Se sculă, se apucă de marginile biroului său. Și acum, copii, să vedem ce mai putem salva înainte ca strada să dea iama prin depozit.

Cînd, la prînz, tata veni acasă cu o birjă hodorogită, cu sute de pachete stivuite sub picioarele birjarului, sub jeț, în coviltirul trăsorii, pe băncuța de rezervă, mama mai făcea curățenie împreună cu portăreasa. Ba mama aducea vorba despre Péter, ba portăreasa despre domnul Valer, care încă astă-primăvară sau tocmai pe la începutul anului povestise ceva despre acele vapoare, și mai spusese și că va fi revoluție. Domnul Valer și prietenii săi vor împărți săracilor tot ce-o să ia de la bogați și mai spunea că nu mai e mult și vin românii. „Doar pe cucoana aia fină n-o pricep eu — spunea portăreasa — aia de vine de la Pesta în fiecă lună la domnu' Valer, cum poate să se culce cu un zdrențăros ca ăsta, că aia are niște lenjerie, doamnă, ca spuma, numai și numai mătase.“ Între timp eu, ghemuit cu Iluska prin vreun cotlon ascuns din subsol, visam să fug. Cu ea. Să fug. La început chiar credeam că e posibil. Péter, marinarul, îmi înflăcăraseră imaginația, mai exact el îmi stîrnise pentru prima dată dorul conștient după lumea mare și îndepărtată, dorul de mare și libertate.

— Bagă la cap, copile, mi-a spus atunci dimineăta, privindu-mă cu ochii săi limpezi, senini, albaștri, în timp ce tata se îmbrăca, află de la mine că libertatea o cunoști cu adevărat pe mare. Și că merită să-ți dai chiar și viața pentru libertate.

Și la școală amintea de libertate domnul director Schwartz, dar deși ne recita poezii de Petőfi și-i vibra glasul, nu înțelegeam, nu realizam din ce ne spunea el ce e libertatea. Însă cînd mi-a vorbit de ea Péter, chiar dacă nu înțelegeam nici de la el ce-i libertatea, o intuiam, simțeam că e un lucru sfînt, cel mai mare, adică un lucru pentru care merită să mori. Realizasem ceva despre libertate încă de cînd Péter povestise că bravii conducătorii ai răscoalei de la Cattaro au fost executați, alții închiși, iar alții au fugit, ca și Péter, luînd-o unul cîte unul spre Budapesta, și că se pregătesc de revoluție.

Cum se_edeam acolo într-un colț întunecos din magazia de lemne, ținînd-o visător de mîna pe Iluska, repetam întruna același cuvînt fascinant :

— Marea...

Încercam să-mi imaginez marea, căreia nu-i mai vedeam decît umbra, marea din ultimii ani de pace, cînd mergeam iavaș-iavaș cu un vaporeș de la țărmul dalmatian la Veneția, peste Adriatica, aproape înotînd prin cerul și vîzduhul verde. Nu, nu aceea era marea. Acea mare imensă, puternică, cutremurătoare pe care o despicase Péter, peste care domnea, pe care o stăvilise cu brațul său și unde înfruntase cu pieptul său soarele arzător și vîntul sărat, precum o stîncă loviturile uriașe, nevăzute și distrugătoare ale timpului. N-am să uit niciodată acea dimineată cînd Péter a adus ceva, altceva, ceva ce n-a existat niciodată, n-a fost cunoscut niciodată în casa noastră, nu știu ce, dar ceva de care toate, toate s-au schimbat.

Péter mi-a arătat pe rînd desenele tatuate pe pielea sa, desene mai albastre chiar și decît vinele sale proeminente. Mi l-a arătat pe bărbosul Neptun, cu furca lui cu trei brațe, mi-a arătat naiada jumătate femeie, jumătate pește, apoi inima sa străpunsă de o săgeată, și un nume de femeie, pe care-l citise înduioșat împreună cu mine, — „citește-l tare !” — și care suna așa: LUCIA, cu litere mari. Numele acesta semnifica dragostea stăpîină peste inima sa vitează. Italia scufundată în vise, poate un port : Ta-

ranto, Palermo sau poate Livorno, și un pic amintirea
păcii de odinioară, ce nu se va mai întoarce niciodată.
Și, Doamne, cum vorbea despre mare și despre vapoare !
Cîte am învățat și-am auzit în acea jumătate de ceas !
Despre înmormîntarea marinarilor pe mare, cum sînt scu-
fundați în valuri, înfășurați în giulgiu, despre pescăruși,
rechini, despre delfinii cu joaca lor copilărească, despre
insule de corali ametiitor de roșii, despre puterea diabolică
a valurilor, despre cicloni și flux, despre legendele nemai-
pomenite și despre naufragiați. Despre o zi furtunoasă,
cînd marinarii au pus mîna pe arme și-au zis : „De-ajuns
cu războiul !“

Și am aflat și că drumul spre libertate și spre mare e
complicat și cît de departe, grozav de departe e oceanul,
pe care-l străbătuse odată Péter, înconjurat de înspăi-
mîntătoare minunății, așadar că era un adevărat marinar.
Oceanul, peste care călătoriseră cu vaporul atîtea rude de-
ale noastre, fugind de mizerie și de sărăcie dincolo, pe cea-
laltă parte, bogată, a pămîntului, printre ei și fratele tatei,
și cîte alte milioane și milioane de unguri, români, croați
și slovaci, săraci de pe la țară, din pustă, și sărăcime de la
oraș. De la Péter am aflat că apa noastră, canalul ce se
hrănea din apa rîurilor de munte ce mărginea șesul, canalul
pe care atîtea vaporașe prăpădite transportă toate spre apus
griul, minereul de fier, vitele cu coarne răsucite, florile și
legumele noastre, își revarsă apele înspumate în fluviul
cel mare și fluviul într-o uriașă deltă răcoroasă, mlăști-
noasă, că apa dulce se azvîrle clocotind cu vuiet mare între
brațele fremătătoare ale mării sărate și de acolo, ocolind o
mulțime de insule și bancuri periculoase, trecînd prin
strîmtori, după patru zile transoceanicul iese în largul ne-
sfîrșit, unde zi și noapte nu mai e nimic decît apă și cer,
stelele și Luna, pescăruși, pești sîngerii, spre nord balene,
spre sud insule, colțuri de lume feerice, și în această imen-
sitate plină de primejdii, puterea care călăuzește vaporul
și viața oamenilor : marinarul cu voință neînfrînată, îndră-
gostit de libertate și nebun după ea.

Iată cîte de toate — nesfîrșit vis despre libertate — mi-a stîrnit Péter marinarul în acea primă și ultimă întîlnire a noastră, și despre acest vis îi vorbeam eu Iluskăi bîlbîindu-mă, îmbrățișați, cu ochii umezi de lacrimi, în timp ce ba mama mea, la mama Iluskăi, strigau fără folb după mine pe palierul pustiu, plin de ecouri, și zadarnic mă căută și tata, după ce sosi cu pachetele, zadarnic bombăni unde oi fi dispărut, cînd eu nu mă ascunsesem decît în subsol cu Iluska și nu tînjeam decît să fug. Aș fi vrut să mă ascund, să dispar cu Iluska, pe care o iubeam, să fug pe îndepărtatele mări, să mă urc pe un vapor de vis și să cunosc imensul, nesfîrșitul, eternul ocean, cel cu milioane de fețe, lumea lui Péter, stăpînit de o singură dorință : să mă transform ca prin farmec și să fiu ca el.

Péter nu mai apucă să vadă niciodată marea, oceanul.

Mult după înfrîngerea revoluției proletare apăru în ziare o știre : N. Péter a fost prins asupra unui furt și în timp ce căuta să scape, a fost împușcat la Budapesta, pe malul Dunării. Dar cum, în cel fel a ajuns cadavrul său în fluviu ? De unde proveneau rănille adînci, împunsăturile din spinarea lui, de unde urma gloanțelor dum-dum, cercetările nu mai putură stabili, și nu aminteau nimic despre acestea toate. Vestea ne-o aduse un marinar, vechi prieten de-al lui Péter, care scăpase în timpul contrarevoluției din lagărul de la Kecskemét, și întîi se ascunsese la Budapesta, la fratele tatei, care locuia acolo, apoi venise încoace. Ne mai spuse și că Péter fusese „leninist“, din cei cu „scurtă de piele“.

Știam, eram încredințat că Péter nu luase parte niciodată la jefuirea vreunei bănci și cea mai mare vină a lui nu era desigur decît că e, vorba tatei, „nebun“, adică iubea libertatea, era oricînd gata să moară pentru ea. Tata cercetă îndelung știrea despre moartea lui Péter. O știre încărcată de taine cețoase, trecută prin foarfeca cenzurii. O privi, o tot privi, apoi își scutură întunecat capul și rosti cu o voce înfundată, parcă amenințătoare — simțeam că

mie-mi adresează cuvintele, mie, care eram copil și plîngeam, jelindu-l cu adevărat adînc și omenește pe Péter — ațintindu-mă încruntat :

— Să nu se fi jucat cu focul ! Nebunul !

Dar se simțea în glasul său — vocea îi trenhura — că de mai rostește un cuvînt, glasul i se înmoaie și izbucnește în lacrimi și el. Omului care-a adus vestea morții, mama îi făcu un pachet cu merinde, cele mai bune merinde ce se nimeriră în grabă pe rafturile din cămară, și o bucată zdravănă de pîine proaspătă. Tata îi dădu un palton și o pereche de ghetе. Apoi prietenul de odinioară al lui Péter dispăru. Pentru totdeauna. N-am mai auzit nici de numele lui. Nici măcar de pe unde o fi. Nici unde merge. Nu ne vorbise nimic despre el și noi ne-am dat seama instinctiv că ar fi fost indiscret să-l iscodim.

ȘI FRUNZELE S-AU SCUTURAT..

Și frunzele s-au scuturat... Iar frunzele moarte năpădiră străzile, piețele, parcurile și cimitirele, acoperind parcă definitiv și pentru totdeauna orașul, parcă ascunzându-l de soare, parcă vrînd să-l facă să dispară de pe fața pămîntului, cum merita într-adevăr, pe măsura faimei și moravurilor cetățenilor săi. Acoperișurile umede, străzile pline de băltoace și tremurul copacilor bătuți de vînt semnificau ceva mai mult și mai groaznic decît simpla, obișnuita, aspra amenințare a toamnei : erau semnele unei vremi și mai rele, semnele iernii. În timp ce armatele germane și austro-ungare lovite și împrăștiate se retrăgeau încet-încet în coloane ce nu se mai sfîrșeau, burghezii din oraș se închideau acasă între zidurile mohorîte ale locuințelor lor, de frică. Nici petreceri, nici festinuri, nici cîntece. Străzile, cafenelele deveniră pustii. Numai în ploioasele dimineți de duminică, oamenii năpădeau bisericile, aproape tot atît de mulți ca în primele săptămîni de beție ale războiului. Așadar, aceasta era întîia pală a sfîrșitului. „Cine ne mai poate ajuta ?“ „Numai Dumnezeu !“

Episcopul însuși considera că acest salt după grațiile bisericii e un semn ceresc și, dealtel, în sfintele sale predici de duminică nu uita să facă aluzie la minunea că, iată,

omenirea suferindă și păcătoasă s-a întors în sfârșit la credință. Noi înșine — tata, acum iar îmbrăcat în civil, fără ca să fi cerut sau să fi primit învoire pentru asta, căci la birou nu mai mergeau decît cîtiva și dealtfel tata trecea din ce în ce mai des pe la prefectură, la directorul său, domnul Dragonescu, pe care-l găsea neobișnuit de vesel și care-l liniști, spunîndu-i că un funcționar atît de conștiincios ca tata nu are de ce să-și facă griji, de ani de zile îl așteaptă biroul rămas orfan, slavă Domnului războiul s-a terminat, mai bine puțină răbdare și toate se întorc în vechiul făgaș, și ordinea se va restabili, chiar dacă nu exact cum a fost... „La urma urmelor, nu uita că a trecut peste noi un război“, spunea exprimîndu-se încă de pe acum la timpul trecut — așadar noi înșine ne înghesuiam sub amvonul baroc, aurit din belșug, la liturghia cea mare oficiată de episcop, și ascultam cu gurile căscate cuvintele ce răsunau retrimise de bolta bogat ornamentată, glasul bărbătesc, cu vibrații teatrale, pornit din pieptul oratorului. Deși după unele birfe răutăcioase, adevărata bărbăție a episcopului se bucura de o reputație foarte îndoielnică, în sensul că întretinea relații deochete cu anumiți tineri studenți teologi, ministranți, însă toată povestea asta era disgur doar o calomnie de-a înrăiților radicaliști de cafenea și se răspîndise numai pe la sfîrșitul războiului. Răzbind nobila vibrație din frumosul glas al episcopului, precum și corul din spatele nostru, orga răsuna pe toate țevile ei, vuind, pătrunzîndu-ne pînă-n măduva oaselor. Afară ploua, pe drum pînă la Catedrală încălțările ni se umezeau rău de tot, și evlavioșii dreptcredincioși strănutau, tușeau, gîfiau, își curățau gîtlejurile încărcate, ba ici, ba colo, unul după altul, aidoma unei canonade de artilerie. În ciuda acestei necuviințe silite, în fumul de tămîie totul era atît de tainic și totuși înălțător, încît ne gîndeam cîntremurați și adînc pătrunși la situația, soarta și viitorul nostru, întocmai ca, în urmă cu un an, acele femei și acei bărbați ce-și ștergeau cu batistele lor albe ochii și nasul la înmormîntarea bu-

nicii, și care vărsau lacrimi nu atât din pricina bunicii, cât mai mult pentru că acolo, în cortegiul funerar, în lipsa altor gânduri mai bune, fiecare își imagina ce impresionant ar fi dacă întâmplător în sieriul ce înainta hurducându-se, nu bunica, ci el ar fi cel ce merge spre veșnicie, devenit nimeni și nimic, și ce mult i-ar durea asta pe oameni, ce îndurerată ar fi lumea... Dealtfel, biciuitoarea cuvîntare a episcopului accentua o anumită față a acestei atmosfere de sfîrșit al lumii, lóvind în tot felul de vicii și metehne civile și în special în desfrîu — despre vicii „militare“ nu aducea vorba — o accentua într-atîta, încît la sfîrșitul predicii sale zadarnic mai aducea vorba despre mila și îndurarea lui Christos, despre iertarea sa ; mulțimea celor veniți la biserică vedea viitorul cu desăvîrșire lipsit de speranțe și nu-și mai afla consolare, decît poate doar cîteva ceasuri, căci nimeni nu putea ști ce-i aduce ziua de mîine, ce grozăvii se pot abate asupra lui, iar acest mîine era mai apropiat decît raiul făgăduit, ori judecata de apoi. Dar dacă era totuși cineva fericit la acele liturghii mari oficiate de episcop la Catedrală, acel cineva era mama, doar ea simțea cel mai puțin că sub cei îngenucheați în jurul ei terenul se clatină, că a sosit într-adevăr vremea desperării. Ridicîndu-și mîndră capul sau rezemîndu-și bărbia pe mîinile înmănușate, împreunate a rugă pe bancă, mama nu se gîdea decît că, iată, se împlinise dorința ei și se poate înființa mai degrabă decît sperase, cu conștiința egalității, aici în biserica notabilităților, în Catedrală, printre elegantele femei de vază ale orașului, că soțul ei are un rol, o greutate în societatea cartierului nostru, doar e membru al Cercului, și că, chiar dacă n-avem slujnică, avem o femeie, portăreasa, și poate că mama era singura făptură care murmură rugi de recunoștință fără să se mai gîndească de ce plîng, de ce oftează credincioșii în jurul ei. Trebuie să recunosc că toți îl iubeam pe episcop. Îl admiram. Și cum oare să nu-l fi admirat ? Doar cunoștea exact toate lacătele sensibilității

bărbaților, femeilor, babelor și copiilor, la fel cum își cunoștea organistul instrumentul de acolo de sus din chor, știa exact de unde trebuie să scoată la iveală conștiința păcatului, cum trebuie răstignită deznădejdea în credință, apoi, urmare a acesteia, catharsisul, cum să sădească credința în moravurile creștinești și hotărîrea că acum se vor îndrepta într-adevăr, că le va părea rău de scîrbăvnicile lor, pentru a sfîrși cu „n-am să mai...” Numai că acum senzația „falimentului” plutea apăsătoare chiar și peste calitățile de iluzionist ale episcopului. Ultima sa carte: „intervenția lui Isus” nu-i ieși, și dreptcredincioșii, în loc să murmure ușurați ultima rugăciune, plîngeau tare, parcă îndemnîndu-se unii pe alții, ca și cînd ar fi venit într-adevăr sfîrșitul lumii. De ce-aș tăgădui, cînd i-am văzut pe mama și mai ales pe tata plîngînd, am început să urlu și eu, și plînsul îmi făcea categoric bine. Bineînțeles, noi nici nu bănuiam că toată această solomonie pentru purificarea sufletului pe care-o făcea episcopul s-a spulberat izbită de stăvilarele istoriei, doar se știa prea bine că acest veritabil orator vorbea, cu un neobișnuit talent cameleon, în cele mai deosebite medii și ocazii.

Într-un fel vorbea duminicile printre coloanele de marmură atît de variat ornamentale ale Catedralei. Într-alt fel le vorbea școlarilor. Altfel în spitalele militare. Și iarăși altminteri în raidurile sale cînd umbla cu miruitul, prilej cu care ici-colo intra în cîte un sat călare pe un cal alb, unde iarăși vorbea altfel decît în capitalele de plasă. Aici îi ieșeau în întîmpinare găzdoi cu fețe grase, negustori cu burți respectabile, notarul și primarul, cu prapuri de fir și ciucuri auriți, urmați de liota celor avizi de mîngîiere sufletească, femei bătrîne și văduve ce se văitau. Altfel le vorbea iarăși pelerinilor din așezările de pe cîmp, care porneau într-un cortegiu pestriț, carnavalesc, cu ceva fantomatic, stîrnind groaza cu zdrențele lor, spre locurile muntoase numite Harul Sfintei Mării, vrînd să scape de

instinctele lor oarbe, de chinurile și de sărăcia lor insuportabilă : toți așteptau minunea nicicând înfăptuită, și anume, că, atingînd moaștele, vor scăpa de vătămătură, reumatism, oftică, beție, de boli incurabile, de mizeria lor cronică.

Înălțînd cîntări Sfintei Fecioare, pelerinii treceau o dată pe an prin oraș, străbătîndu-l de la un cap la altul, cu ochii extaziați, dar inspirînd teama cu mersul lor foarte lent printre palatele din Centru și masivele clădiri comerciale, prin fața teraselor înțesate ale cafenelelor, parcă sugerînd că pot trece pe străzi minăți de niște porniri cu desăvîrșire altele. Și parcă mai degrabă se vîtau decît cîntau sub prapuri bisericești brodați cu belșug de fire aurii, purtați drept în sus, și care produceau un efect atît de contrastant cu sărăcia celor ce purtau flamurile. An de an, pelerinii aceștia ofereau vederii un asemenea tablou al mizeriei, nenorocirii, disperării și deznădejdiei, încît episcopul ar fi trebuit să aibă o inimă de piatră pentru a nu fi mișcat și el însuși la vederea lor, în timp ce binecuvînta convoiul, căruia iarăși, chiar dacă oarecum fals, știa să-i vorbească pe tonul cel mai adecvat, cînd recunoștea deschis starea mizeră a acestei mulțimi — „fericiți nu numai cei săraci cu duhul, ci pur și simplu toți cei săraci, căci a lor va fi împărăția cerurilor, dragii mei frați întru Domnul“ — dar se străduia ca pricina acestei sărăcii s-o releve în modul de viață păcătos al acestei mulțimi, față de care însă le oferea perspectiva fericirii din viața de dincolo, cu prețul ispășirii păcatelor.

De acești oameni din așezările de pe cîmpie ne era milă și nouă, în felul nostru, în acord cu episcopul, dar și după concepția relativ cucernic-catolică a tatei erau răspunzători exclusiv ei înșiși de starea lor — căci nu știau să fie nici economi, nici „să se gospodărească“, dovadă „eclatantă“ tanti Giza și familia ei — ba, colac peste pupăză, probabil că nu le place nici să muncească, uită că buna

gospodărire, chiverniseala, chibzuiala sînt condiții indispensabile pentru a avea cu ce te gospodări, din ce să economisești, și această optică a lui se suprapunea perfect observațiilor morale ale dumnealui episcopului nostru. „Ce e de mirare — întreba adesea tata în acele zile, vorbind cu mama despre rudele noastre din subsolul casei de pe malul Begăi — dacă sînt năpădiți de boli, amoralitate și vicii nu numai în coșmeliile lor murdare, ci și în tot orașul, în țară ?” Pe scurt — și aici a urmat una din expresiile preferate ale tatei — „le-am acordat toată compasiunea noastră!” Compasiune la care dealtfel îndemna și domnul episcop în cuvîntările sale duminicale, apropo de atmosfera revoluționară. Bineînțeles, rațional accepta și el această înțelegere, de sus din amvonu-i aurit, pînă acolo unde ei, săracii răsplătiți dealtfel numai cu mîngîierea sufletească, nu amenințau că au să distrugă toată ordinea. La prima vedere, treaba asta suna într-adevăr foarte rațional, de vreme ce amenințau cît se poate de serios că au să se smulgă cu forța din starea lor, cum scapă sălbăticiunea din cușca în care a fost închisă. Iar cît privește cușca, dacă aruncăm înapoi o privire din perspectiva timpului, e limpede că spre sfîrșitul războiului cușca Monarhiei Austro-Ungare nu mai era decît un fel de cîrpăceală bună de luat ochii, pînă și un sticlete bine hrănit i-ar fi putut frînge gratiile cu ciocul ; totuși, episcopul nostru își făcea datoria, cît îi stătea în putere, vrînd a stîrni în stîlpii milenarului stat catolic, în credincioșii săi — care nu erau niște fitecine — nu numai catharsis-ul, ci dorind a le întări inimile cu noi puteri, pentru a putea înfrunta, înarmați sufletește, vremile ce-i așteptau, pentru a fi tari în efortul de salvare a statului, această operă a lui Dumnezeu, și spre a avea parte de răsplata din ceruri, dincolo, în fața Domnului, și a Domnului nostru Isus Christos, căruia îi datorază supunere, și-n fața căruia răspund de faptele lor. Dar să n-o luăm razna. Noi, sensibili cum eram, an de an ne pătrundeam de emoție pînă-n adîncul inimii văzînd convo-

îul pelerinilor ce purcedea spre Harul Sfintei Mării, biet
popor din așezările de pe cîmpie, apăsător de mizerie și
vrednic de compătimire. Dar atunci cînd aceștia uitară de
pelerinaj, de avertismentul episcopului, de Sfînta Fecioară,
de prapuri bisericești și de cucernicele cîntece bisericești,
și potopiră inima orașului, cînd și locatarii din subsolul
casei noastre se ridicară și-și îndreptară spinările aproape
să spargă cu creștele parterul clădit deasupra lor și ta-
vanul etajului, devenirăm îndată nervoși, dragostea creș-
tinească ne părăsi și îi găsirăm răi, sălbatici, iresponsabili,
nerecunoscători și periculoși. Și, iată, nu ne mai gîndeam
nici măcar o clipă cu simpatie la starea lor, la situația lor,
care altădată, în împrejurări mai blajine, ne deșteptase
cît de cît simțăminte mai „omenești“, compătimire, milă
creștinească, înțelegere. Cu alte cuvinte, cu cît era mai
inumană starea lor, cu atît deveneau noi mai umani. Și
invers. Cu cît ni se trezeau ifosele, cu atît ne dispăreau
firimiturile umanitarismului, cu atît mai vizibilă era fața
mîncinoasă a simțirilor noastre umanitariste. Firește, asta
nu e de mirare, doar în fața ochilor noștri flutura mereu
primejdia ce ne pîndea, spaima că se vor năpusti asupra-ne,
că ne vor jefui, că vor răsturna, cu nesupunerea lor, nu
numai un stat, ci și ce-am agonisit, sau, cum se exprima
tata, „ce-am realizat cu trudă“. Iar în toamna asta ni se
și destrămă definitiv liniștea, cînd reieși totuși că liniștea
exista numai în închipuirea noastră, liniștea pe care am
fi putut-o numi, dacă se poate exprima așa : „ordinea
burgheză“, ceea ce în realitate nu există și nici n-a existat
vreodată...

Bineînțeles, în discuțiile purtate de tata cu prietenii
săi nu era vorba numai despre asta, și nici atît de limpede.
Iată de ce panica generală de la sfîrșitul războiului răscolii
și mai abitur această senzație, în care ne alarma nu numai
neliniștea „nerecunoscătorilor“ din subsol ci, mai mult
chiar decît ea, teama că dacă „trupele“ noastre vor continua
să se retragă în același ritm prin oraș, pînă la urmă ne vor

lăsa într-adevăr singuri, ca pe niște ciurucuri sau hoituri pe marginea șanțului, și atunci rămâneam aici pradă mulțimilor deja vizibil întăritate, care-au și uitat de sfinții prapuri.

Ne era frică.

Ne temeam că pînă la urmă manifestațiile de stradă, grevele și adunările muncitorești, toată această frămîntare ce ni se părea nebunească și haotică se va transforma într-o revoluție organizată, ca în Rusia, unde, după cîte se zvonea, se întimplaseră lucruri îngrozitoare cu proprietarii de case, fără a mai vorbi de oamenii mai bogați, de comercianți, de bancheri, miniștri, sfîrșind cu însuși țarul și onorata sa familie. Ne temeam că ne va cuprinde și pe noi această neliniște pînă acum prezentă doar ca idee, care bintuia ca un vîrtej sălbatic, ce bătea și din față, și din coastă, și din spate, și de sus, și de jos ; ne temeam că ne va smulge așvirlindu-se fără țintă, fără sens, ca pe frunzele de toamnă așternute asupra orașului, sau cum ar mătura colbul, că ne va tîrî acel ceva ce stîrnise această neliniște, amenințînd cotloanele burgheze, că va răsturna toată șandramaua pentru a cărei menținere puneau umărul atîția *beamter*-i zeloși — printre care și tata — atîția militari, agenți secreți, jandarmi, avocați isteți, negustori și antreprenori ageri, afaceriști și fabricanți, căci vezi bine, pînă la acele zile nici măcar nu era de presupus că odată și-odată se vor stîrni și astfel de vînturi. Adică tocmai această neliniște, care pusese stăpînire pe fiecare „domn onorabil“.

Pe scurt, aveam de ce să ne temem, la urma urmelor ajunsesem domni și noi, oameni cu credit, proprietari de casă și tot ce mai ținea de asta.

Poporul rebel din cartierele periferice și din subsoluri, nisiparii, muncitorii din fabrici, țesătoarele de la marea fabrică de textile, servitorimea, zidarii, ucenicii de brutărie, lăcătușii, tîmplarii, ca și portarii, spălătoresele și cine mai poate să înșire cîte feluri-și soiuri de făpturi cu

sau fără ocupație, toți trăind în mizerie și flămânzi și ajunși în zdrențe, iată, brusc se urniră și, firește, nu se rezolvă chiar nimic prin faptul că-i credeam nebuni periculoși, pe toți, ca pe Péter, marinarul...

Darmite soldații !

Soldații, care se plictisiseră fără doar și poate de toată porcăria, de război, începură, în masă, să dea cu tifla disciplinei și armatei, zurbă din care își făcu și tata partea lui, când nu-și mai îmbracă mundirul, fără să fi știut că prin acest act de indisciplină își taie cracă de sub picioare, că ajută la distrugerea tocmai a acelui lucru de a cărui pierdere se temea cel mai mult. Pentru că cerul, cerul nostru se clătinașe totuși... Nesiguranța noastră, ce nesiguranță ? — groaza noastră, disperarea familiei Tischler, a familiei Schmöller, a domnilor de la „Cercul Burghez” sporea tot mai mult, și anume pe măsură ce teritoriile sumbre, ce se întindeau în preajma orașului nostru, pline de ecoul plînsetelor, vaietelor și blestemelor, se goleau de armată, iar retragerea armatei dădea cale liberă unor evenimente neprevăzute, căci trupele austro-ungare lăsate de capul lor și cuprinse de panică se destrămau aidoma întregii existențe tezaurizate a Monarhiei și, ca urmare a acestui fapt, se ducea de rîpă și clasica iluzie a sentimentului de siguranță ; iar pe meleagurile noastre popoarele de dezmeticiseră ca atinse de un vînt proaspăt, necunoscut, ce le trezea speranțele.

Da, ne temeam. Ne temeam, ce-i drept, și totuși chipul orașului se schimbă din nou, destul de brusc. Deveni vesel. În ciuda căderii frunzelor, în ciuda vîntului și ploii, se luminează de un zîmbet încurajator. În ciuda fricii noastre, sau poate tocmai din pricina asta. Căci acum petrecea nu burghezimea, nu domni, nu clientela bine cunoscută nouă a cafenelelor din centru și a „Caprei de argint”, ci — și asta părea atît de bizar — în felul lor barbar, aceia care în cei patru nesfîrșiți ani de război circulasera, trăi-

seră, se chinuiseră aici, mohoriți și înspăimîntați, și urmăriți tot de teamă, însă de un alt soi de teamă, așteptînd altceva, o schimbare, ori măcar încetarea războiului.

La început, soldații în retragere, chiar dacă se opreau în oraș doar un ceas, năvăleau, în grupuri mai mari, numai în bodegile cu miros de spirit. Acolo se străduiau să-și dea gata bănuții, ca și cum ar fi simțit că mîine nu vor mai putea obține nici un pahar de băutură cu aceste petice de hîrtie albastre, purtînd pe ele chipul imprimat al împăratului și regelui. Se zvonea că la fel e și în Rusia, banul se devalorizează. Nesiguranța generală, slăbirea zăbalei, teama burgheziei și pregătirea soldaților și poporului pentru evenimente noi și nemaicunoscute, clătina definitiv nu numai credința în „glorioasa noastră armată“, ci șubrezi și încrederea anticipată în banii aceștia ce simbolizau puterea.

Cui i-ar fi dat prin cap pînă acum că sensul, valoarea, sfințenia și rolul bancnotelor se pot clătina, cînd generații întregi se zbătuseră, munciseră, săvîrșiseră crime pentru aceste bancnote, și nu un singur funcționar de stat ce merita o soartă mai bună omorîse pentru ele, ca să nu mai pomenim de acel soi de furt numit delapidare, care era amintit în sentințele judecătorești așa, pe numele său, numai cînd era comis de cei lipsiți de bani, dar, dacă fura unul care avea bani, fapta era calificată îndată drept boală psihică, numită cu o expresie delicată „cleptomanie“... Dacă prietenul tatei, domnul Tischler, negustorul dotat cu un genial simț al banului, dar „solid“, a mirosit acest simptom, adică pericolul ce plana asupra banilor, nu e de mirare că l-a putut întoarce spre folosul său: se angrenă în noi speculații, cu valută. În felul acesta tata, grație iscusinței financiare a domnului Tischler, se dumiri că de vreme ce treaba asta stă așa, atunci datoriile sale către bancă, care-l strîmtorau într-o perspectivă încă îndelungată, scad întruna, și dacă va urma într-adevăr o prăbușire economică, de care după spusele domnului Tisch-

ler unii bancheri și mari industriași se temeau, el cîștiga bătălia, sacii de nisip de pe aerostatul datoriilor sale se rup, balonul împrumutului zboară inevitabil în înălțimi, și undeva, unde nu se mai poate vedea cu ochiul, explodează ca o bășică de săpun.

Astfel deci în toată teama se strecură și oarecare speranță. Și anume că dacă va izbucni într-adevăr revoluția, și soldații, muncitorii și țărani din ce în ce mai neprietenoși vor mătura odată cu războiul și valoarea banului, noi nu vom avea ce pierde. Dimpotrivă. Putem cîștiga iar.

— Vezi, puișor, îi spunea tata mamei, care-l asculta moțîind și care se pricepea chiar mai puțin decît tata la politica economică, de asta-i bine că n-am nici bancă, nici fabrică, pentru că atunci, împingînd raționamentul pînă la absurd, ni s-ar duce pe apa sîmbetei totul. Deși..., adăugă, eu unul nu cred că va fi o revoluție în toată puterea cuvîntului. Sînt de aceeași părere cu Tischler: dacă vin francezii, o să fie cel mult un fel de pseudo-revoluție...

Abia cu un an în urmă tata se pronunța încă ritos, cu glas sonor, ca și cînd ar fi recitat o odă, despre instituția bancară atît de prietenoasă cu el, doar numai datorită creditului pe termen lung putuse cumpăra noua casă, cu toate că banca se asigurase sută la sută prin așa-numita intabulare, pentru cazul că tata nu și-ar fi respectat obligațiile legate de plata ratelor și dobînzilor. Dar banca știa că nu putea fi vorba de așa ceva decît în urma unui caz extrem, neprevăzut, doar un cetățean atît de brav și pus pe agoniseală ca tata n-ar concepe să piardă ratele deja achitate și suma reprezentînd camăta plătită pentru considerabila restanță. Banca prevăzuse orice, numai la acest soi de schimbări istorice radicale nu se gîndise, la falimentul economic ivit după război, care se înstăpîni în toamna aceea în toată Monarhia, și nici la devalorizarea banului nu se gîndise. Așadar, pe tata nu-l mai neliniștea

cîtuși de puțin primejdia ce amenința banul și banca, nu-i păsa dacă banca va anunța eventual „bancrută“, că-și va închide porțile și va trage obloanele fie și pe vecie, dimpotrivă se mai și bucura, foarte recunoscător, „avea trac“, gîndindu-se la această posibilitate. Deși spaima de revoluție, care plutea deja pe-aici de cînd cu evenimentele din Rusia, îi înghețase pe buze zîmbetul speranței depline. Dar se consolă iar cînd domnul Tischler îi mărturisise pe ascuns că operase noi investiții, se ambalase în datorii mai masive, deplin încredințat că aceste sume speculative le va achita, vorba lui, din buzunarul vestei.

Spaima îl năpădi pe tata prima oară, ca și pe companionii săi cu care se strîngea laolaltă din ce în ce mai rar, abia cînd în cafeneaua „Capra de argint“, în orice caz mult după izbucnirea revoluției ruse, pătrunseră într-o noapte de beție niște răcani și, stîrnind cu cîteva chiote cumplite întîi indignarea, apoi panica, puseră capăt petrecerii selecte, trandafirii, cu delir de șampanie, a burghezilor și ofițerilor, poate ultima.

Soldații pătrunși în cafenea erau murdari, bărboși, ba poate că și plini de păduchi. Soseau de pe front. De pe frontul rusc, unde toate erau „cu susu-n jos“ și unde acești răcani, în loc să se mai hărțuie cu soldații ruși aflați în fața lor, se înțeleseseră, sau cum suna pe limba celor din Cerc „fraternizaseră“, și schimbau romul pe votcă. Dar nu din pricina asta se îmbătau, ci din tot ce le povestiseră soldații ruși despre evenimentele de la Petrograd și Moscova. Sub izbiturile pumnilor lor murdari, plăcile de marmură acoperite cu fețe de masă albe ale meselor de la „Capra de argint“ se cutremurau, și paharele fine, de cristal, zburau care încotro zornăind. Răcneau, beau ca spartii, comandau nebunește, și domnul Blau nu îndrăznea să-i întrebe dacă au bani cu care să plătească prețul furtunoasei orgii. Membrii tuciurii, supti ori burtoși, ai orchestrei se supuneau cu zîmbete silite, făcînd

temenele în fața noilor mușterii neașteptați, a răcanilor și sergenților furioși, care pînă atunci — dacă se repezeau întîmplător pe-acasă, în permisie — nu priviseră decît de afară, de la o distanță respectabilă, la ofițerii ce petreceau, la domni și cucoane, și nici nu îndrăzneau să se gîndească vreodată să pătrundă în cafenea. Acum deschiseseră ușa bușind-o cu piciorul, se așezaseră pe comodele scaune Thonet împletite din trestie, pe locurile calde încă ale afaceriștilor, directorilor de bancă, căpitanilor, țăntoșilor sublocotenenți și ale burghezilor, la mesele unde cu cîteva minute în urmă pocneau sticle de șampanie și stăpînii de pînă acum — pentru că acei ce se retrăseseră adineauri strîmbînd din nas se comportau aci ca niște stăpîni — chefuiseră noapte de noapte vreme de patru ani. Domnul Blau urmărea îngrozit cum se retrag vechii, bunii săi mușterii, crema „Caprei de argint“, și în acest timp șoptea încet la urechea coanei Nelly, așa fel ca să nu audă nimeni :

— Nellyșor, *aus*, s-a terminat totul !

— Da, domnu' Blau, răspundea Nelly, s-a terminat...

Așadar nu numai zilele, ci și nopțile se umplură de teamă. Ici-colo, prin oraș, noaptea fișnea sec în aer zgomotul unor împușcături rătăcite, ca niște tuset. În asemenea momente tata o scula din somn pe mama și-i spunea :

— Auzi ?

Apoi ședeau în pat cu inimile bătîndu-le tare, cu ochii cășcați în beznă și tata vorbea, cu gîtlejul uscat, răgușit, în șoaptă, parcă temîndu-se să nu-l audă cei ce trăgeau cu pușca undeva departe, sau locatarii de la subsol.

— Cheile-s la locul lor, mămicule ? Am încuiat ușile ? Am tras zăvorul ? Ar trebui să montăm o grilă la ușa antreului...

Așteau abia în zori și aveau, desigur, vise înspăimîntătoare.

Se vedeau pe fundul unei ceți involburate, înotînd în josul canalului. apoi scufundîndu-se în milocul spu-

mei murdare și amestecându-se cu uleiul și sutele de feluri de reziduri care se vărsau fără oprire din marile canale de scurgere ale uzinelor de pe mal, și ceața lăptoasă plutea la suprafață, iar ei apăreau când și când cu fețele albe ca varul și, rotindu-se în jurul lor înșile, erau înghițiți de mulțimea morților lumii, iar pe maluri ardeau acoperișele caselor, orașul, păcătosul oraș dispărea de pe fața pământului, aidoma Pompeiului sub cenușă, cetate a cărei istorie — cunoscută dintr-un roman la modă — preocupase într-atâta imaginația tatei, încât visa ca, după război, când n-o să mai avem datorii, să călătorim odată acolo, unde, cum îi povestise mamei, ferindu-se de mine, pot fi văzute tot soiul de picturi murale „frivole“, ca să nu le spunem altfel, înfățișând mici porcărele, deși în acel vis de groază nu-și mai aflaseră loc nici idilicul, nici porcărelele, ci numai imagini de groază, și tata, ca urmare a spăimoaselor întâmplări ce circulau despre evenimentele petrecute la Petersburg, se pomeni brusc, în vis, în fața țevilor unor puști, zări izbucnind limbi de foc și auzi bubuit de arme, căci strigă: „M-au omorât bolșevicii!“ — iar mama scoase un țipăt...

Dar și nopțile Tischlerilor și ale celorlalți fură populate de coșmaruri. Se așezară pe pieptul întregului oraș, mai precis pe pieptul orașului domnilor. Numai vise urâte, groază, țipete. Seara, străzile înecate în murdărie din pricina delăsării măturătorilor de stradă, cărora nu le mai păsa de obligațiile lor, se înviorau totuși, prindeau viață, dar altfel ca pînă acum. Se auzeau tot mai des împușcături.

Căpitanul Fazakas, care și-altminteri nu prea dormea noaptea, se îmbracă în zori pe la trei, își încinse sabia, își vîrî în buzunar pistolul de salon, nichelat, și porni spre locul unde se auzeau împușcăturile. Nu din alt motiv, ei numai de plictiseală, din curiozitate, căci nu suporta singurătatea în pat și tocmai era singur. Porni așadar, și undeva la un colț de stradă scufundat într-o beznă ca

smoala, unde becul fusese furat de cîteva zile din felinar, nişte străini cu ochi ca de pisică se năpustiră asupra sa, îi zburătăciră fulgerător chipiul ofiţeresc de pe cap, îl bumbăciră, îi smulseră stelele, îi unseră faţa cu păcură, îi smulseră sabia din teacă, frîgînd-o şi azvîrlind-o, apoi, rîzînd în hohote şi înjurînd, îl aruncară lîngă un zid şi dispărură fără urmă. Fazakas se ridică de pe trotuar bine scărmanat. Undeva ţîşni în înalt o rachetă sfîrîind şi căzu înapoi într-un jet de pieături albe, arzînde, peste oraşul murdar. Era o rachetă din cele care se foloseau pe front, în timpul atacurilor de noapte. Acum însă jetul ce lumina norii care se tîrau jos şi acoperişurile umede vestea cu desăvîrşire alt atac. Se pregătea nu asaltul frontal al trupelor, ci un atac ce pornea de jos în sus, împotriva păturilor de sus ale societăţii. Cei ce-l atacaseră pe ascuns pe căpitanul Fazakas, aşa cum ziceam, dispăruseră, dar rămase acolo, pe marginea trotuarului, rezemat de zidul unei case, făcut de ocară în noapte, adoratul femeilor, căpitanul Fazakas. Cînd îşi reveni şi puse mîna pe pistol era prea tîrziu pentru a mai putea slobozi după cei ce-l batjocoriseră gloanţele de nichel din pistolul său. Acasă, trebui să-şi desprindă cu briciul păcura de pe faţă...

Aşa treceau nopţile, urmînd, doldora de întîmplări, apăsătoarele zile, pînă cînd, pe neaşteptate, şi zilele înseşi devinîră spectaculoase şi agitate, întocmai ca la începutul zgomotos şi turbulent al războiului, deşi, cum se poate ghici din descrierea de adineauri, pentru noi, şi prin asta înţeleg : pentru clasa noastră, mai puţin însufleţitoare.

Prin oraş treceau trupele germane în plină retragere de pe frontul de sud, cu atelaje încărcate pînă la cer, în trenuri fără sfîrşit de lungi, cîntînd din armonici sau din gură. Bucurîndu-se vizibil că trenurile se scurg în direcţia opusă frontului, chiuiau strigînd întruna către oraşenii ce căscau gura la ei :

— Gata, s-a terminat războiul !...

Nimeni nu le arunca flori. Nimeni nu striga „trăiască“, nimeni nu aclama, căci noi, care habar n-aveam de unde, din ce iad vin acești bărbați zdrobiți, zbîrciți, din ce foc, din ce distrugere și prăbușire se retrăgeau, n-aveam cum să știm că de fapt ar fi fost singura clipă — de nu se știe cîtă vreme! — cînd s-ar fi convenit să ne bucurăm și pentru ei în această toamnă ce îngropa trecutul, să strigăm un „trăiască“ sincer, puternic, în umbra vechilor case și biserici, și să plîngem de bucurie că războiul s-a terminat într-adevăr. Firește, exista și o astfel de sensibilitate, numai că nu în meleagurile noastre sociale. La gară, feroviarilor cu bărbile nerase le dăruiră celor ce se întorceau acasă țigările lor, intrară în vorbă cu ei, se interesau agitați dacă au văzut prin Rusia bolșevici, cum sînt, ce spun?

Însă, în ciuda tuturor acestora, nu lîncezi total pofta de alishverişuri a nemților care se întorceau de pe frontul românesc. E drept, nu mai era decît o palidă umbră a vestitelor afaceri din timpul războiului, încît mai degrabă ajungeau la cheremul speculanților din orașul nostru, care, asaltînd trenurile militare germane, se cățarau în vagoane și desfăceau nărăbdători boccelele, ranițele, pentru a obține de la ei, pe bani, pe o sticlură de rom, pe pîine sau cîrnați, ceea ce aduceau cu ei ca amintire — ca să ne exprimăm delicat — din orașele românești, ucrainene și rusești. Marfa cea mai căutată provenea de pe la conacele jefuite ale boierilor români. Găseau acolo cu hurta blănuri de astrahan veritabile, samovare de argint, icoane în rame de aur, înfățișînd rigizi sfinți bizantini, cizme, covoare, țesături, bijuterii și multe altele. Trenurile nemților erau atît de încărcate cu „amintiri“, ba chiar și cu animale, încît semănau cu niște veritabile arce ale lui Noe pe șine. Pe geamurile vagoanelor priveau capre de felurite soiuri necunoscute, căscînd ochii la lumea noastră bizară, uneori viței și cai pitici, cu priviri triste, cu coame năclăite, țesălate Dumnezeu știe cînd. Pe acoperișurile vagoanelor

legaseră cărute țărănești, încărcate cu coase, sape, greble. Pe trei ouă se puteau cumpăra hamuri destul de bune pentru un cal, și ordonanțele de cîndva ale unui general neamț schimbă uniforma generalului pe un borcan cu compot de prune. Dar se puteau cumpăra de la soldați și revolvere, puști, cartușe, dinamită. Și se nimereau și cumpărători pentru așa ceva. Bineînțeles, aveau mare căutare vulpile, lupii și urșii împăiați, care desigur proveneau din vreun muzeu de științe naturale. Dar aveau și broaștele țestoase, mașinile de cusut, butoaiele cu benzină, ca și briantina, unsoarea de iepure pentru mușiat bățături, și cîte și mai cîte, care prin culoarea și mirosul lor ofereau farmecul necunoscutului și noutății.

Copiii de domn din orașul nostru cumpărau pistoale militare pentru tras rachete de semnalizare; firește și băieții bogatului Tischler se numărară printre cumpărători și în aceeași seară și sloboziră rachetele deasupra orașului stîrnind panica în cartierul nostru, de parcă s-ar fi abătut un cutremur ori s-ar fi aprins stăzi întregi, pentru că noile lor jucării se deosebeau foarte mult de obiectele rachete militare binecunoscute, ardeau împrăștiind cîntecul altor culori și se înălțau și mai sus, după care se scurgeau în jos foarte încet și arzînd multă vreme, ca ploaie de culori.

Vecinii speriați dădură buzna afară în cămăși și izmenite femeile și fetele țipau, alergînd de colo-colo ca năuc vîtîndu-se, căci în spaima momentului, uitînd de toate descrierile cît de cît fidele ale soților, își imaginau război așa, cu explozii și focuri bengale. Ochii li se umplură de groază, piepturile li se zbăteau, nimeni nu știa ce înseamnă toată treaba asta, și frații Tischler, postați la geamlic din podul casei lor, se prăpădeau de rîs, savurînd glîndă de reușită.

Ce-i drept, ticăloșia fraților Tischler era totuși mîndră nevinovată decît cea a prietenului lor, băiatul lui Rózs care-a ascuns și a uitat în sobă un pachet cu dinamită.

și la prînz, cînd menajera a pus focul ca să gătească, sări în aer împreună cu toată casa. „Spre norocul lor“, farmacistii Rózsa, tata, mama și năzdrăvanul lor băiat, cum i se spunea de-atunci, nu erau acasă. Domnul Rózsa vindea pe undeva pomadă. Doamna Rózsa era tocmai plecată în secret la căpitanul Fazakas, deși despre treaba asta știa tot orașul și, pare-se că și domnul Rózsa, iar diavolul de băiat, în pofida vîrstei încă fragede, „bătea cărțile“ la un prieten de-al lui mai vîrstnic. Am scris anume „năzdrăvan“, căci și oamenii mari, cînd vorbeau de groaznica întimplare, calificau fapta băiatului drept năzdrăvănie, și deplîngeau sincer familia Rózsa pentru paguba ce-o suferiseră, dar nimeni nu-și răcea gura pentru menajeră. Iar faptul că avocatul familiei mușamalizase împreună cu înțeleghătoarele autorități „ghidușia“ puștiului, era iarăși firesc...

În vremea aceea Tischlerii, cum povestiră ei înșiși cu mult haz cîțiva ani mai tîrziu, își ascunseseră bijuteriile, îngropîndu-le în grădină, lîngă trunchiul unui pîn. Ajunseră în pămînt masivele tabachere de aur, grelele brățări de aur bătute cu pietre scumpe, lanțurile, broșele, medaliale, colierul de perle combinate cu mărgele de aur rar, de India, cu strălucire roșcată, colier care, vorba lui Tischler, nu era pentru atîrnat la gît, ci făcut parcă pentru mijlocul baiaderelor. Într-un moment de slăbiciune și îngăduință, madam Tischler îi arată mamei acele bijuterii pe care nu obișnuia să le poarte, ci doar îi plăceau și le strîngea, căci, vorba ei : așa simte ea plăcere pentru frumos. Firește, domnul Tischler se exprimă mult mai sobru cînd caracteriză această suspectă pasiune drept o „investiție ce nu aduce dobînzii, dar sigură“, căci aveau vreun kilogram de lăntșoare și mărunțișuri de aur cum pătate de ici-colo, pietre dispartate, safir, smaragd, rubîn, diamante prost șlefuite sau impure. Apoi celelalte. Acțiunile și polițele de asigurare — nu hirtii oarecare, de valoare locală, ci din acelea care erau cotate la tumul-

tuoasa bursă londoneză întemeiată încă în Anglia elizabetană și purtind însemnul vulturului de aur, ori la Zürich și New York — și toate acestea le puseseră într-o cutie închisă ermetic, îngropându-le la rădăcina unui păr. Dar în ciuda acsetui fapt, domnul Tischler își încuia micul și frumosul seif de oțel, acum total gol, și pe care îl așezase în dormitorul lor exact în fața largului pat conjugal, pentru ca să-l poată vedea și noaptea, când se trezește din somn...

În rarele nopți când nu se auzeau împușcături, tata se mai încumeta să iasă pe balcon. Stătea acolo, în balconul umed, în papucii săi de lână cu carouri cafenii și limbă lungă, cu scurta pe umeri, și privea în lungul străzii, hăt departe, unde drumul pietruit se pierdea, dincolo de grădini, în porumbiște sau în maidanul de gunoaie, și de unde — cum se zvónea — puteau fi așteptați răsculații, venind dinspre munte spre oraș.

După anumiți martori oculari, o oaste alcătuită din țărani români din munți, cu baltage-n mâini, pe umăr cu puștile vânătoarești jefuite de la pădurari și de pe la castelele din ținut, ori înarmați cu fușteie, furci de fier, înainta spre oraș în marș forțat, sub comanda unor dezertori.

În orice caz, sigur era că nu numai în orașul nostru își suflecau mînecele socialiștii, porecliți în cercul tatei „mungo“, din alipirea cuvintelor muncitori și golani, fără să fi știut că mungó este numele unguresc comun al lui *Herpestes grisens*, mamifer răpitor din specia felineilor. Așadar, nu numai acești „mungo“ își suflecau mînecele, ci și țărănimea de prin munții ce abia de distingeau în zare, căci acolo nu se nimerea decît o brumă de pămînt roditor, sărăcia și mizeria erau înfiorătoare, mai cumplite decît în marginea șesului, unde realitatea concretă era mai blîndă, cei lipsiți de pămînt se puteau tocmi ca jeleri la moșie, slugi, zileri, secerători „în parte“, sau puteau ajunge mai lesne la oraș, ca muncitori în fabrici...

Despre ce anume se întâmpla de fapt în munți, veștile ajunseră la urechea noastră abia târziu, cînd totul se sfîrșise, cînd răsculații erau înfrinți, dar atunci, în acele zile și nopți, știam doar atîta : că înspre sud-est, spre munți, zarea e-n flăcări. Acolo, în marginea Monarhiei, locuiau români, flămînzind, roși de mizerie, în unele sate trăind într-o înapoiere aproape ca pe vremea dacilor, despre care stau mărturie și azi, în acei munți, ruinele cîtorva ziduri de cetăți. De acolo coborau spre vale țărani, primind veste nu se știe de unde și de la cine că a sosit vremea să pornească spre oraș, nu numai pentru a se răfui, ci și pentru a ajuta o forță nemăsurată, de care erau legați și ei, și anume sărăcimea de la orașe, cel puțin despre asta îi asigurau dezertorii ce-i îndemnau la răscoală. Acoperișurile castelelor și cazărmilor clădite în munți pentru apărarea granițelor răsăritene ardeau cu flăcări mari — ultimele fiind aprinse de soldații rămași acolo — și ardea cu flăcări însăși Monarhia. Trosneau grinzile mistuite de flăcări și sensul acestei muzici îl înțelegeau exact pînă și cei ce nu auziseră încă niciodată de revoluția socialistă, însă — cum, necum — ajunsese la urechile lor vestea că în Rusia mușicii sînt liberi, cei de-o seamă cu ei îi alungaseră pe țar și șleahța lui, pe moșieri, popi, pe cei ce exploatau pădurile, pe prinții cu averi chiar mai mari decît ale latifundiarilor unguri și pe negustorii ce jupuiau poporul. Așadar se zvonea că se pregătește un asalt împotriva orașului, deși răsculații nu ajunseră niciodată la zidurile noastre...

Moșierii scăpați cu fuga aduseră știrea că țărani îi inhățau pe burtoșii notari, pe perceptorii, pe popii ce-și băteau joc de văduvele de război, pe finanții ce puteau fi corupți cu bani, brînză, unt, ouă, pe negustorii ce jupuiau șapte piei de pe om, prin capitalele de plasă, și-i încuiau în beciurile de vin în care răsculații nu mai lăsaseră nici picătură pentru proaspeții lor captivi.

La auzul acestor întâmplări mult înflorite, ochii părinților mei se umpleau de spaimă, însă eu mă străduiam să acumulez fiecărui amănunt al aventurilor, și-mi și imaginam acele beciuri, deși cu totul altfel decât erau descrise. Despre acele beciuri în care îi încuiiau atunci pe cei din „elita” societății sătești aveam idei bine conturate, doar știam deja despre „butucii” și „calul” din beciul acelei case de la moșie.

Beciul acela îmi revine în minte poate pentru că în toamna aceea lumea era cuprinsă de vîlvătăi și aici la șes. Birișii din pustă, sărăcimea din margine de sat, cei întorși acasă din război ciungi și ologi, cei ascunși prin marile stu-fărișuri, puseseră mîna pe coase, sape, arme. Într-o noapte îl dibuiră pe vechilul ce se pregătea s-o șteargă, tocmai cînd înhăma la șaretă cei mai frumoși cai ai moșiei. Îl tîrîră în sat și-l încuiară în acel beci cu gratii, dimpreună cu notarul. Cred că din punctul de vedere al notarului situația va fi fost mult mai interesantă, tocmai pentru că putu gusta pe propria piele pedeapsa pe care înaintașii săi și poate el însuși o aplicau sărăcimii. Puși în lanțuri, ședeau oftînd amîndoi în hruba aceea fără lumină, pe pămîntul umed, pe paie mucele și putrede. În jurul lor foșneau șobolanii, ca pe vremuri în jurul slugilor, haiducilor și oropsiților din 1849 închiși aici. Tremurau îngroziți, acolo unde zăcuseră străbunicul și bunicul; iar știrea asta însemna pentru mine o emoție extraordinară și nu știu dacă, auzind cele povestite, mi-era milă de vechil și notar, pe care tata și mama în orice caz îi compătimeau, doar îi și cunoșteau, fuseseră prin casa noastră și se respectau, se stimau reciproc cu părinții mei, și aveau toate motivele să se respecte, aparținînd aceleiași categorii sociale, ba, cum reieși din cuvintele compătimitoare ale părinților mei, erau de-a dreptul solidari cu ei, mult mai strîns decât cu rudele noastre sărace, țărani și muncitori, care în acea vîltoare istorică, chiar dacă nu știau în ce s-au

amestecat, auzind veștile, desigur nu împărtășeau mila tatei și mamei.

Ziua judecății nu întârzie prea mult.

Vechilul și notarul fura legați de un stilp bătut în pământ pe imasul satului, unde era strînsă de obicei la prînzul mare cireada. Sărăcimea din sat și din pustă le puse celor doi domni niște funii ponosite la gît. Deocamdată nu cu un scop sau dintr-un motiv deosebit, ci doar așa de podoabă și simbolic, ori poate ca să le aducă aminte că așa a trăit aici poporul secole de-a rîndul, cu juvătul la gît, și că de astă dată zarurile căzuseră altfel. Slugile din pustă și toată suflarea satului, de la mic la mare, se adunară în jurul lor și-i priveau. Nu pentru că n-ar fi văzut de-ajuns mutrele vechilului și notarului, ci pentru că, legați acolo așa, era o cu totul altă situație : nu ei se temeau. Nu trebuiau să amuțească în fața lor și să aștepte cu clopul în mînă pînă li se îngăduie, și lor să vorbească, încet și cu umilință.

Acum, iată, puteau vorbi despre domni, de parcă nici n-ar fi existat în fața lor, așa cum vorbiseră aceia despre ei și în fața lor, a țăranilor, despre țărani, privind prin ei, de parcă ar fi fost niște obiecte neînsuflețite, de parcă nici n-ar fi existat, decît numai atunci cînd aveau nevoie de ei. Ce-i drept, slugile se aplecau și-acuma, se ploconeau în fața domnilor, îi salutau cu „sărumîna“, dar în derîdere, cu ură necruțătoare și dornice de răzbunare. Nu numai înțeleptul, ci și poporul descoperise că deriderea ucide. Teamă se inversase deci, mutîndu-se jos, din subsolurile societății, la etaj.

După cîteva ceasuri prinseră curaj și copiii strînși în jurul celor doi domni legați de stilp în vîzul tuturor. Miorlăiau și lătrau ca cîinii spre potențații ajunși la ananghie, din fața cărora abia cu cîteva zile în urmă fugeau îngrozii cînd apăreau în șaretele lor, de parcă se iveră însuși diavolul, în carne și oase, pentru a-i răpi cu el. Oamenii aduseră pe imas de undeva, poate tocmai din celarul vechilu-

lui sau al notarului, un butoi de vin. Apoi făcură un foc din mesele de stejar ale birourilor primăriei și deasupra jarului slugile traseră în frigare un vițel. Apăru și Gyurilăutarul în zdrențele lui și cu vioara-i veche sub braț. Notarul pusese să-l caute, și îl căutau cu disperare de doi ani zadarnic prin tot ținutul, cu ajutorul jandarmilor, olăcarului, ciripitorilor, spionilor săi, pentru a-l lua la oaste ca și când numai de prezența lui Gyuri ar fi atârnat ca Monarhia și Imperiul German să câștige războiul. Nu trebui mult, doar două ulcele de vin, și Gyuri-țiganul prinse atîta curaj, încît se infipse în fața notarului legat burduf și, spre hazul mulțimii, parcă în numele întregului ținut, îndrăzni să-l scuipe pe acest dumnezeu pus în lanțuri, care în cîteva zile se înmuiase în propriu-i beci ca un jalnic vierme. Distracția atinse culmea cînd Gyuri îi spuse notarului că tremura ca varga că stătuse ascuns, de doi ani, drept deasupra capului său, în podul primăriei... Apoi Gyuri-țiganul începu să cînte de zor. Îi trase la ureche notarului un cîntec iute, de sălta și mortul din groapă, și poporul prinse să joace în jurul celor doi domni legați de stîlp.

— Barbari. Barbari... zicea indignat tata, în timp ce asculta îngrozit istorioara.

Numai dezertorii iviți și-acolo, și care stătuseră ascunși ani de zile, rămaseră mohorîți la acea „petrecere” cîmpească a sărăcimii. Nici focul, nici carnea, nici vinul nu le scoase frigul umed ce li se cuibărise în oase prin păpurile de dincolo de șes. Erau patru. Cutezaseră să iasă din împărăția de ape și mocirlă numai pentru că noaptea zăriseră, ba ici, ba colo, înroșindu-se cerul. Aveau de împlinit o răfuială nespus de mare și de cumplită. Vechilului și notarului le clănțăneau dinții în gură numai cît îi vedeau. Dezertorii întorși acasă ședeau lipiți unul lîngă altul pe ghizdul fîntinii cu cumpănă. Arar, strecurau cîte-un cuvînt printre dinții lor cariați, și uneori își ridicau ochii la cumpăna cu funie, pe care bușteanul o înălțase atît

de sus, încît mai-mai că sfişia burta norilor ce lunecau aproape de pămînt. Privirile celor legaţi se întîlneau uneori cu privirile încărcate de răzbunare ale celor patru bărbaţi, dar aceştia îşi aruncau ochii asupra domnilor numai într-o doară, aparent fără să-i intereseze în mod special. „S-a sfîrşit cu noi“, se gîdea vechilul. Unul dintre dezertori se juca alene cu un pistol.

Creierul notarului funcţiona mai bine decît al vechilului, în care raţiunea se oprise. „Ajunge un pahar de vin şi şleahta devine sîngeroasă.“ „S-a răsculat gunoiul satelor, îndură-te de mine, Doamne.“ „Cine s-ar fi aşteptat la asta ? Numai o minune, da, numai o minune mă mai poate salva... numai o minune...“ „Ajută-mă, Doamne Isuse Cristoase şi tu, Sfîntă Fecioară !“ Încercă să se roage. Îşi dădu seama speriat că uitase *Tatăl Nostru*. Dacă i s-ar proţăpi în faţă cu pistoalele şi i-ar spune : „Hai, cîine, rosteşte-ţi ultima rugăciune“ — ar muri fără să se fi rugat. Repetă totuşi : „Tatăl nostru, carele eşti în ceruri...“ Mai mult nu-i veni în minte. „Pistolul... Nu... N-au să îndrăznească să se atingă de un notar... Tatăl nostru, carele eşti în ceruri... Şi dacă, totuşi ?... Dar de ce se uită în sus mereu, spre capătul cumpenei, unde atîrnă funia ?“ „La ce se gîndesc ?“ „De ce tac ?“ „De ce nu beau mai mult ? Ar fi mai bine dacă şi-ar bea minţile, să cadă acolo-n ţărna galbenă şi să umble-n patru labe, sughiţînd, jur-împrejurul fîntinii. Liniştea asta a lor e mai periculoasă decît beţia...“ Creierul vechilului amortîse. Se rotea cu el întreaga lume. Tot trupul îi era acoperit de o sudoare rece. În partea interioară a coapselor i se scurgea o umezeală caldă. Făcuse pe el. Dar nu era conştient nici despre asta, nu simţea decît căldura şi după aceea frigul ce lua locul umezelii, ca şi cînd însăşi moartea s-ar fi urcat tîrîş din pămînt pe trup în sus, ca, ajungînd la inima sa, la gîtul său, să-l dea gata. Lumea se învîrtea în juru-i. Ce scîrţîie ? Vioara lui Gyuri-ţiganul ? Sau ciutura la capătul funiei ? Ce scîrţîie ? Ce scîrţîie ? Ce scîrţîie ?...

Vinul se imputîna repede, și nu era un vin rău ! Vin de dealuri. Nu poșirca crîșmarilor șvabi. Și încălzea. Circula prin tot trupul, prin brațe, creieri, picioare. Picioarele frămîntau bubuind pămîntul, în ritmul muzicii. Și Gyuri simțea că degetele sale înțepenite în cei doi ani petrecuți în pod, acum deveniseră sprintene. Iar hălciile aburinde, picurînde, afumate, tăiate din pulpa vițelului dădură fierbințeală și-o iuțime aparte trupurilor vlăguite, degetelor lui Gyuri. Pajiștea fu năpădită de arome ațîțătoare, mirosuri vii, înviorătoare : mirosul cărnii, al hranei dătătoare de viață, sînge, putere. Și toate acestea dezlegară jocul, oamenii începură să joace, să se învîrtească, să se aplece, să-și bată carîmbii, în ritm — un joc ciudat, straniu, căci bărbații și femeile, și fetele, nu erau îmbrăcați în straie de duminică. Jucau cu țundrele lor de toamnă, zdrențuite, de toate zilele, cu năframe vechi în cap, în bocanci spărți. Și cine jucau ? Că doar nu era nici un bărbat mai de doamne-ajută în sat, numai ofticoși, betegi, ciungi, ologi, oameni întorși acasă cu fața ciumpăvită, fără un ochi, apoi bătrîni și copii. Băiețandrii de cînșpe-șaișpe ani treceau deja drept flăcăi ce cîștigau o pîine, și chiar dacă la muncă nu făceau față cît un bărbat în toată firea, apucătura și îmbrățișarea lor erau totuși bărbătească. Bărbați adevărați nu se găseau decît patru printre sărăcanii din sat și din pustă, dezertorii întorși din păpurișuri, dar ei nici nu se clinteau, de parcă i-ar fi pironit cineva de ghizdul fîntînii. Și nu beau, nu mincau decît dacă femeile tinere le duceau acolo vinul și carnea, pentru a se face observate. Tăceau și erau sumbri, deși ochii li se opreau cu plăcere la joc, la unduirea mereu schimbătoare a jocului, și muzica le era plăcută urechii, glasul viorii lui Gyuri-țiganul, nu ca notarului, căruia toate acestea îi sunau asurzitor, năucitoare. Nu erau destui bărbați să joace. Se împerecheaseră fete cu fete, și jucau așa, și rideau eliberate, fericite, fără măsură și nestăvilit. Fiece sunet, fiecare melodie, fiecare țipăt și chiuitură,

fiece glas spunea un singur lucru : Nu mai trebuie să ne temem. S-a terminat cu teama...

Ploaia mărunță venită odată cu seara și vîntul ce sufla tot mai puternic împrăștiară pe cei ce petreceau. Numai cei patru dezertori rămaseră pe locurile lor, ca niște pietroaie, și Gyuri-țiganul, cu vioara sub braț, și trei-patru jeleri prăpădiți, din cei de pe pustă ori din margine de sat.

Abia își lăsă seara perdelele întunecate, sure, de pă-nură, că în patru părți diferite ale satului izbucniră focuri. Notarul se orientă îndată, cu mintea încă limpede : ard hambarele celor patru bogătani. El unul știa cum scăpa-seră aceștia de mobilizare. Prin perdeaua ploii mărunte, vîntul aduse de undeva de departe, dinspre șes, lătrat de mitraliere. Cel mai slab dintre dezertori se sculă în întunerice — doar jarul țigării i se zărea, în ciuda ploii — și spuse :

— A fost de-ajuns ! Haidem !

Apoi se auzi glasul lui Gyuri :

— Uite funia...

Trei dintre ei traseră în jos funia cumpenei, căci în timpul zilei legaseră de buștean două pietroaie grele. Sus, furca scîrțîia fantomatic... Mitralierele traseră iar o rafală. Cine știe unde. Și cine știe de ce. Femeile de la hodăi și din margine de sat se ghemuiră lîngă cuptor și acoperiră cu șorturile capetele copiilor. Bărbații, punînd mîna pe baltage și sape, se întîlniră în via notarului, lîngă cramă. Aerul devenise atît de umed încît tutunul — sau poate numai foile de sfeclă — din pipele lor mici, zvelte, de lut, abia mai fumega. Împărțeau pămîntul, vorbind încet, în șoaptă... Piriul curgea clipocind pe șes, parcă purtînd spre mlaștini și păpuriș visele lor. Ici-colo ieșea dintre malurile-i joase și-și dăruia apa ogorului negru, gras. Pe la miezul nopții, sosiră printre ei cei patru dezertori și Gyuri.

— Am terminat, spuse slabul.

— Și noi, răspunse cel mai bătrîn jeler, un bărbat ca de vreo șaptezeci de ani. Voi patru și Gyuri-țiganul căpătați

din pământul notarului, ăla din hotarul de dinjos și pe de-
asupra animale de jug, unelte, care, vite. Așa am hotărît.

Glasul slăbănogului nu trădă nici o bucurie. Răspunse
sec :

— Să vedem ce fac tovarășii la oraș. Spuse „tovarășii“,
așa cum învățase la sindicatul muncitorilor agricoli. Împăr-
țirea asta a pământului nu-i definitivă, zise, nu se poate
face o împărțire definitivă fără soldații ce se întorc acasă
și fără tovarășii de la oraș. Da' pământul trebuie luat ime-
diat de la bogați. Tot pământul... .

Trecuse binișor de miezul nopții când vîntul își schimbă
direcția, ploaia se opri, norii se despicară brusc și prin
crăpătură luna privi spre pământ ; șesul întins răsufla
încet sub ploaie, carele moșierilor ce fugeau străbăteau
codrii și mlaștinile pe drumuri neumblate, cu osiile trosnind
sub poveri, ocoleau satele ce clocoteau și năboiau ca lava
fierbinte, în urma lor se auzeau împușcături, și mari hohote
de rîs, înjurături mustoase și blesteme se pierdeau în zarea
zdrențuită, luna ba apărea, ba dispărea în nori, ba bătea
vîntul, ba se oprea, ici ploua, dincolo drumul de țară eră
colbuit, apoi, mai încolo, norii ce-și țirau umbrele pe iarba
umedă a pășunilor se lăsau peste fugari, în hotarele sate-
lor fumul le ustura ochii, nasul; ei aduceau la oraș vestea
celor întimplale, ei povesteau tremurînd, cu cearcăne
adînci sub ochi, cu fruntea brobonită de sudoare, că satele
ard și fumegă,... că țăranii sălbăticițiucid, distrug și je-
fuiesc... pretutindeni numai grozăvie și jaf... undeva am
văzut atîrnînd sus, în cumpăna unei fîntîni, doi bărbați.
unul lîngă altul... cred că erau notarul din B, și vechilul de
pe moșia învecinată, așa am auzit... se legănau amîndoi
unul lîngă altul, în lumina lunii, și vîntul umed biciuia
șuierînd cadavrele.

Mama își făcu cruce. La fel și tata. „Îndură-te,
Doamne !“.

În aceste nopți, toți oamenii de pe meleagurile noastre
fură siliți să dea socoteală de trecutul lor.

Pe tot globul pămîntului alergau telegrame după telegrame. Prin cablurile ce atîrnau în aer și prin cablurile ce se legăneau în adîncul mărilor, pluteau simfonii electrice. Redacțiile ziarelor, flămînde după senzații, întîmpinau fiecare oră cu urale, ca pe un învingător al fostului campion. În oraș era liniște. O liniște de moarte. Orașul se umplu de refugiați. Orașul mustea de întîmplări care mai de care mai înspăimîntătoare. Portăreasa îi povestea mamei în taină, în șoaptă, că Valer Cosma dispăruse de zile întregi și abia acum își dă seama, abia acum își amintește că mereu veneau pe la el țărani români, oameni în șubă și opinci, și soldați zdrențăroși, totdeauna pe la miezul nopții, și sușoteau în bucătărie pînă-n zori. „Azi-mîine auzim că domnu' Valer îi cine știe ce tartor peste lotri, numa' pe domnișorica aia din Pesta n-o pricep...” Cînd mama povesti ce grozăvie a auzit de la portăreasă, tata stătu mut multă vreme, apoi zise doar atît :

— Dinamita e chiar sub noi...

Mama nu înțelese la ce se gîndea tata, dar găsi mai înțelept să nu mai întrebe nimic.

DECAPITAREA UNUI HABSBURG

Le urarăm deci drum-bun Tischlerilor. Noi rămăse-
răm. La urma urmelor, unde să fi mers ? La țară ? Acolo-i
spînzură pe domni. La Budapesta, la fratele tatei ? Nu.
Era un fel de boem, „și dealfel“ — de cînd totul devenise
atît de relativ, asta era expresia preferată a tatei : „și
dealfel“ — acolo harababura e și mai mare, iar la Viena
nu aveam pe nimeni și nimic. Cu acest prilej părinții mei
își dădură seama că nu sînt cu adevărat oameni bogați,
căci, după ce se molipsiră de la Tischleri de isteria pleca-
tului, descoperiră că nu au cu ce și nici unde, că sîntem le-
gați de casa asta nenorocită, de datoriile la bancă, de lo-
cuință, că nu avem bani gheață, nu avem bijuterii să le
putem vinde, nici acțiuni, numai castele clădite pe nisip.
Dar „dealfel“ de ce-am fugi ? Și-apoi Tischler, bunul
prieten, nu suflă nici un cuvînt să ne împachetăm bulen-
drele, să mergem cu ei, să nu ne facem griji, că au avere
destulă ca să ne încercăm norocul în altă parte. Nu că
tata și-ar fi lăsat aici prăpădita de avere — în comparație
cu a lui Tischler — tot ce-a agonisit cu greu în zece ani de
zile și de care era atît de mîndru, ci pentru că dacă Tischler
ar fi fost un prieten adevărat, dacă era de părere că aici
totul e condamnat la distrugere, atunci ar fi trebuit, ori-

cum, măcar de dragul aparențelor, să ne spună : „haideti cu noi“. Ne-am luat adio de la ei plîngînd, ne-am sărutat unii pe alții, apoi am pornit grabnic, aproape alergînd, acasă prin întuneric, doar era o adevărată nebunie să circuli pe străzi în aceste zile. Iată ce riscam pentru prietenii noștri ! „O aventură atît de periculoasă, cînd orașul mișună de hoți și tâlhari ! Și ei ? Păi da, prietenul la nevoie se cunoaște !“

Tischlerii ședeau istoviți și fleșcăiți printre boccelele pîntecoase din locuința lor spațioasă. Cine i-ar mai fi putut recunoaște ? Domnul Tischler — într-o scurtă ponosită, cu gulerul de iepure ros de molii, și cu o pălărie spartă, slinoasă în cap, cu niște pantaloni vechi, peticiți, cîndva pantaloni de frac, și cu bocanci militari în picioare. E drept, sub aceste zdrențe purta vestonul său pepit, sport, din stofă englezească ; nu trebuia decît să azvîrle vechiturile îmbrăcate pe deasupra și putea păși îndată ca el însuși în cel mai luxos hotel, restaurant, pe poarta unei bănci sau a unui minister... Madam Tischler era pur și simplu de nedescris. Nu mai puțin copiii, cele două fete și cei doi băieți, care niciodată nu fuseseră mai fericiți ca atunci, pregătindu-se de marea aventură. În casă lumina nu ardea, lumina o lampă cu gaz în mijlocul mesei din sufragerie, o lampă tot din aceasta în salon și, cum pîlpîia flacăra fitilelor sub pala curentului, fețele mărgelilor de cristal din șiragurile policandrului venețian aruncau lumini amintînd de sclipetele unor bijuterii. Nu se putea ști dacă băieții tăiaseră undeva cablul electric, reușind astfel să întrerupă curentul în jumătate de cartier, sau aruncaseră în aer distribuitorul de curent din stradă. În penumbra din salon, unde ședeau, mobila din lemn de trandafir apărea de un roșu mai întunecat decît în realitate. Obloanele ferestrelor erau larg deschise, deși, vorba lui madam Tischler, nu era exclusă primejdia ca „mungo“-ii să tragă cu armele pe geamurile deschise.

— Ca și cum n-ar putea trage tot atât de bine și prin ferestre închise... argumenta împotriva ei, pe un ton scăzut, Tischler. Dar ar putea veni odată șoferul.

Așteptau un camion militar german. Un șofer militar neamț coruptibil, dar tocmai pentru asta demn de încredere, pentru a porni la drum, înfruntând întunericul și nesiguranța. Tocurile vădit noi ale ghetelor și bocancilor cu aspect ponosit ascundeau monede de aur de zece coroane, căptușelile Țoalelor zdrențuite erau doldora de ludovici de aur, și vestonul fin de sub scurta destrămată era căptușit cu mărci germane. Domnul Tischler încă nu bănuia ce soartă va avea marca germană, deși el însuși prevestise profetic și la soroc scăderea valutei Monarhiei. Ca orice om de afaceri „serios“, activînd pe teritoriul austro-ungar, un om care nu mai avea încredere în coroană, se axase și el pe banii nemțești, pentru că nemții, nu-i așa, în pofida știrilor tendențioase lansate de Antantă, chiar dacă n-au să cîștige războiul, vor obține cel puțin o pace de compromis, iar pe de altă parte se știa prea bine că Monarhia era datoare vîndută Germaniei. Un singur lucru nu știau Tischlerii : unde să se refugieze ? Oare la Viena, unde Tischler avea o casă mare, sau în Germania, unde trăiau asociații săi ? Sau în Elveția, unde își comasase și depusese o parte din capital ?

În fond, și Viena era neliniștită, în Germania, la fel, muncitorii făceau opoziție, mai ales în Bavaria, deși partenerii din Lipsca ai domnului Tischler îl asigurau prin telegrame liniștitoare pe principalul lor furnizor că în Germania n-o să se întîmple nimic rău, iar Elveția și-a închis granițele în fața refugiaților, în pofida faptului că la sediul din Geneva al Crucii Roșii Internaționale trăiau deja — după unele foi din străinătate — numeroși prinți și prințese ruși, și oameni de afaceri refugiați, statul neutru oferindu-le azil politic. Madam Tischler nu-i iertă soțului că nu-și cumpărase un titlu de baron de la Budapesta, cînd avusese toate relațiile de afaceri, mai ales în anii de răz-

boi, pentru a și-l obține ; cu un astfel de titlu, își spunea ea, ar fi fost primiți oriunde, chiar dacă baronia nu se poate măsura cu titlul de prinț. Întrebarea era, deci : încotro, când sosește șoferul neamț cu automobilul ! — Pe atunci lumea cultivată încă îi spunea mașinii, în expresie manierată, automobil. — Bagajele Tischlerilor constau în totul din câteva schimburi de lenjerie, pentru rolul de oaspeți în străinătate, ca să nu mai vorbim de bogata trusă de toaletă a doamnei Tischler, de oglinda de mână prinsă în argint bătut, de pieptenii de fildeș și periile de păr, de cele trei periute de dinți de forme diferite — pentru dimineată, amiază și seară — de alifii emoliente pentru piele, soluții împotriva pistruiilor, creme pentru înmuiat pielea miinilor, pile de unghii, apă de ochi, demachiante, soluții împotriva transpirației, pudre de talc, și de felurite minuni pentru întreținerea părului, cîrmizuri pentru față, rujuri de diferite nuanțe, creme pentru întins fața și pudră de orez franțuzească de nuanță roză și galbenă, pe care eucoana izbutise să le comande, în anii războiului, din Elveția. Afară de asta, bineînțeles, mîncare pentru cel puțin două-trei zile de călătorie pînă în cel mai apropiat oraș mare, de trafic internațional, unde domnul Tischler își va putea încasa cecurile, valabile de la San-Francisco la Hong-Kong, de la Sidney la Zürich și pînă la Londra.

Cel puțin aparent, capul familiei se străduia să-și păstreze buna dispoziție, căci întîrzierea șoferului neamț le dădea într-adevăr prilej de neliniște. Minuind un aparat de făcut țigări de tip nou, berlinez, îl umplea cu tutun de Hertegovina cu miros de miere, spre a-și prepara pentru drum o rezervă de țigări „Abadie“, albe ca spuma laptelui. Din ceas în ceas, de parcă ar fi fost ultimul, madam Tischler bîlbîia niște fraze dramatice, le fierbea copiilor ceai rusesec, vîra praline în gura fetițelor, care moțăiau strîngîndu-și la piept păpușile, și pe băieți, care pritoceau chiar și cu pleoapele închise cine știe ce pozne afurisite,

li îndopa cu ciocolată Milka. Când nu fierbea ceai, îl cicălea pe soț :

— Acum ți-ai găsit să-ți faci țigări, Henrik ?... Și după câteva minute : Eu simt că mă apucă toți dracii, și dumnealui își prepară tacticos țigări...

În același ceas, în preajma gării, sub epavele unor vagoane cu osiile ruginite stăteau ghemuiți niște prizonieri ruși. Pîdeau un tren care s-o ia spre patria lor. Barăcile lor dărăpănate zgribuleau părăsite pe maidanul bătut de vînt, cu iarbă moartă, de dincolo de gară. Geamurile înfundate cu carton se trîneau întruna scîrțîind, curentul împrăștiase din saltelele sparte paiele mirosind a mucegai, pline de ploșnițe și de păduchi ; balamalele ruginite ale ferestrelor și ușilor scîrțiau, scrîșneau, scoteau vaiere. Acei pe care nu-i luase tifosul, din acești oameni cu ochi albaștri, melancolici, scoși ziua la munca grea a deținuților, sau care îndeplineau toată ziua, stînd pe priciurile lor, inele și brățări de mărgelă trase pe fire de coadă de cal, tot așteptînd în barăcile ce-i ocroteau de ploaie și vînt, pe neașteptate se duminiră că drumurile s-au deschis, că le-a sunat ceasul libertății, că erau lăsați de capul lor. Ce-i drept, paznicii lăsaseră deja de luni întregi friul mai moale, fraternizînd cu ei. Apoi într-o zi, bătrînii paznici rezerviști își împinseră pe ceafă șepcile, își încărcară traisetele cu hrana sărăcăcioasă ce-o găsiră la magazia de lîngă bucătărie, scuipară apăsător în dreptul porții lagărului cu barăci și o luară cu arma pe umăr, ori fără armă, spre orașul cuprins de fierbere. Unii din ei își aruncară puștile, cartușele, pe care prizonierii mai agili le strîngeau și le piteau. Poate vor avea nevoie de ele.

Tata culegea astfel de întîmplări la prefectură, în biroul domnului Dragonescu, unde se înjghebase un adevărat club politic ; zi de zi, la prînz, amicii se înființau la un pahar de tescovină, și faptul că tata era binevenit la aceste taclale nu demonstra decît că respectul de care se bucura sporise, că unul din cercurile importante ale orașului ținea

la prezența sa, deși el era cel mai tânăr dintre acei domni.

— În fond, la ce te-ai putea aștepta din partea unor cai bătrâni, ca acești rezerviști prăpădiți ? opina tata.

— Nu crezi, băiete, că simțămîntul național e un lucru sfînt ? răspunse blajin alternul tatei. Rușii vor să plece acasă. Și dacă acești „cai bătrîni“ nu-i împiedică, zău că fac o treabă bună.

— Te înțeleg, dragă domnule director, interveni apăsător Zorkóczy, te înțeleg. Începi să respecti simțămintele naționale ale dușmanului, faptul că fiecare vrea să se întoarcă acasă. Recunosc, Monarhia e la pămînt. Asta o știam din iulie 1918. Însă te gîndești, nu-i așa, că românii doresc să se „întoarcă acasă“ împreună cu teritoriile din Ardeal ?

Dragonescu ocoli provocarea.

— Uite, scumpul meu Zorkóczy, eu unul am depus jurămîntul de credință, ca slujbaş. M-am conformat dorinței prefectului, formulată în spiritul legii lui Bánffy Dezső¹, și îmi scriu numele cu ortografie maghiară. Știu, pentru asta am fost cotate drept trădător și aulic. În special printre români. Sînt specialist, expert, motiv pentru care n-am fost dus în lagăr, împreună cu popii. Am fost considerat un bun ungar. Un domn ungar. Zîmbi. Dar cine mai ține seama azi de treaba asta ? Iar zîmbi. Puterea centrală s-a destrămat, și ce-a mai rămas continuă să se destrame. Cred că e o treabă cinstită din parte-mi să stau aici, la masa mea de lucru, asigurînd prin asta ordinea, continuitatea spiritului de ordine, într-un context de evenimente tulburi. Căci ce-a fost, nu mai e. Iar ce va fi, nu s-a născut încă. Am asigurat și asigur ordinea... cel puțin la acest

¹ Bánffy Dezső (1843—1911), baron, unul dintre cei mai șovini politicieni reacționari din perioada dualismului austro-ungar. Este inițiatorul unei serii de măsuri represive, printre care și al faimoasei legi din 1898, care interzicea grevele la muncile agricole și împuternicea patronatul să recurgă la forță, pentru a-l readuce pe cei ce-și părăseau locul de muncă ; această lege a fost caracterizată încă de pe atunci drept „sclavagistă“.

etaj, pe acest culoar, la serviciul financiar județean... Dar dacă mâine voi depune jurământ pentru regatul român, ca funcționar superior, n-ai să mi-o iei, desigur, în nume de rău. Și, desigur, nici că îmi voi scrie numele iar cu vechea ortografie, românească, așa cum m-a înscris popa, când m-a botezat, în catastiful bisericii ortodoxe din Caransebeș. Și cred că nu te îndoiești, dragul meu Zorkóczy, că în situația când se va întâmpla într-adevăr așa, îți rămân prieten și n-aș sta nici în ruptul capului mut dacă ți-ar cere cineva să-ți schimbi frumosul nume nobiliar de pildă în Zorchescu. Deși mie nu mi-a luat nimeni apărarea în fața domnului prefect...

— Îți mulțumesc, directore, dar legăturile lui Károlyi Mihály cu Antanta sînt cel puțin tot atît de bune ca ale Brătienilor. Deși... mai poți ști ? !... Grozavă-i tescovina asta ! Prosit ! În sănătatea ta. Uite, îți propun o afacere. Tu, directore, să bei pentru Fortuna mea, și eu pentru a ta. E bine ?

— Nu, răspunse Dragonescu, bea tu pentru a ta, și eu pentru zeita românilor. Așa afacerea-i cinstită.

Ciocniră și își goliră paharele. Tata, ca și ceilalți domni, ascultau uluiți, cu gurile căscate, duelul verbal. Zorkóczy izbucni în rîs :

— Ne jucăm, ne jucăm cam ușurel cu istoria, directore, nu mi-o lua în nume de rău dacă-ți amintesc că ne-am mai întîlnit odată tot aici, în biroul ăsta, și tot la un pahar de tescovină, în 28 iulie 1914. Mai ții minte, dacă-mi permiți ?

— Da.

— Atunci ai ridicat paharul, spunînd că în două săptămîni învingem, învingem împreună, tu cu mine, voi împreună cu noi...

Dragonescu îl întrerupse :

— Atunci încă nu vă declarase război România. Nu duseserăți în lagărele de pe Tisa și de dincolo de Dunăre toată intelectualitatea română din Ardeal. Atunci încă n-ați pierdut războiul... Mă rog, mă rog, știu, nu mă între-

rupe, știu că tu *personal* ai condamnat barbaria asta făcută de unguri. Dar să continui, atunci eu încă eram supus credincios al regelui și al Monarhiei, într-adevăr fidel jurământului. Regatul ungar nu mai există. Istoria m-a dezlegat de jurământul depus. Biata țărănime română, oameni sărmani, s-a răsculat în Caraș-Severin și Ardeal. Împotriva boierimii ungurești, împotriva administrației imperiale, căreia îi aparțineam și pe care azi o reprob și eu. Dar ce nu pot admite, firește ? Îmi repugnă violența baltagului, ciomagului, precum și orice fel de revoluție. Ne aflăm în fața unui context istoric nou. Mai presus de orice, trebuie să revedem toți vechiul nostru punct de vedere, întemeiat pe vechea situație, milenară. Și tu, și eu. Rezultatul va fi fără doar și poate contradictoriu.

— Numai în parte, îl întrerupse Zorkóczy, căci dacă în 28 iulie 1914 ai aprobat războiul, fie de ochii lumii, fie inconștient, eu unul am știut întotdeauna despre tine că măcar cu jumătate din ființa ta urăști Monarhia, ce-i deznaționaliza pe români, înrobitoria lege din 1898 a lui Bánffy Dezső, în vreme ce eu, și treaba asta nu ți-am ascuns-o atunci, la 28 iulie, uram din tot sufletul *Schweinstall*-ul vienez și pe acoliții lui Tisza, uniforma militară și aparatul județean. Până la căderea ce se petrece azi — ce cădere, prăbușire ! Așadar eram de acord și puteam fi de acord. Și totuși, nu. Eu unul îi aplaud pe țărani români, cu baltagele și ciomegele lor. Aplaud focurile ce-au cuprins așezările moșierești. Aplaud stelele smulse de pe epoleții ofițerilor, faptul că în sfârșit sînt azvîrlite în noroi și călcate în picioare aceste simboluri sumbre ale K.u.K.-ului. Aplaud pe rezerviștii ce-au lăsat baltă tot gunoiul. Și pe prizonierii ruși ce se întorc acasă pe barba lor. Îi aplaud pe soldații întorși acasă ori fugiți de pe front, și care fac zob pereții de la „Capra de argint“. Pe scurt, aplaud democrația, sau, dacă poștești, revoluția. Dar, ca să fiu exact, revoluția lui Károlyi, și nu pe bolșevici. Aplaud republica. Si dacă din pălăria ce ni se întinde în

față, lozul cel mare va fi scos de Fortuna ta, atunci mi-ai face plăcere să aplaud republica română. Însă nu pe Hohenzollerni.

— Asta nu mă interesează, răspunse sumbru Drăgulescu, eu sînt funcționar. Și azi declar pentru prima oară deschis, aici, în fața voastră, a unor unguri, că sînt un bun român, că în adîncul inimii am fost întotdeauna, chiar și-atunci cînd păream un trădător și-un aulic, cînd eram silit..., aici Drăgulescu se opri o clipă, căznindu-se vizibil cum să-și formuleze declarația, dar o rosti totuși, cînd eram prefăcut... Și dacă va veni rîndul, și va veni, voi depune jurămînt pentru România, fie ea republică sau regat. Mie unuia mi-e perfect egal. Numai România să fie !

Cu asta, discuția luă sfîrșit. Făcea impresia că punctele de vedere se lămuriseră pentru prima oară în acest cerc, probleme la care nimeni de aici nu se gîndise cu adevărat pînă acum, dar sosise, în sfîrșit, și momentul acesta, cînd trebuiau rostite. Cîțiva domni părăsiră biroul directorului fără a mai saluta, plecînd indignați. Tata rămase. Îl privea cu gura căscată pe protectorul său, căruia îi datora atîta... „Uite ce poate să zacă într-un om ! De necrezut !” Nu era de acord cu el, după cum nu era de acord nici cu Zorkóczy, dar inteligența, sinceritatea lor îl cuceriseră. Ei doi parcă vedeau ceva mai limpede situația decît domnii din Cerc, deși tata ținea totuși cu ceilalți, simțindu-se dintre ai lor. „Vezi bine, se frămînta, în timp ce societatea rărită se întoarce la tema lagărelor de prizonieri și la rezerviști, vezi bine, de ce aș fi plecat cu Tischlerii ? N-o să se întîmple nici o nenorocire aici. Într-un fel sau altul, trecem noi și peste zurba asta. La ce dracu' folosește războiul ăsta idiot ?”

Paza prizonierilor ruși fusese încredințată într-adevăr unor rezerviști cu plete cărunte și mustați lungi, care se întorceau acasă cu grabă, fericiți, nu la copiii lor, ci la nepoți, cu vestea că s-a terminat robia lor de la armată. căci nu se deosebeau de prizonierii lor decît prin faptul că, paznici fiind, stăteau în afara sîrmelor ghimpate, în glod,

în ger, iar ceilalți tot în glod și ger, dar înăuntru. Dacă paznicii n-ar fi sucit cînd și cînd gîtul vreunei găini sau unui cocoș de pe la marginea orașului, pe care-l fierbeau apoi, dîmpreună cu felurite legume furate pe ascuns de prin grădini, s-ar fi slăbănogit din mîncarea trupei, ar fi ajuns ca prizonierii, și pînă la urmă chiar că nu se mai îngriji nimeni de hrana lor, nici măcar pîine-nu le trimiteau...

La început, numai prizonierii mai curajoși îndrăzniră să iasă din lagărul rămas fără pază. Mai curajoși. Nu cei mai curajoși. Pentru că cei mai curajoși o șterseseră unul după altul încă de un an, mai precis, îndată după evenimintele de la Petrograd. Nu mai sosise niciodată nici o veste despre ei în lagăr. Nu se aflase dacă au ajuns la sfintele stêpe rusești, sau i-au prins undeva și i-au pus la zid renumiții gardieni de lagăre. Cei mai isteți ajunseseră desigur departe, pentru că se aflau printre ei și din aceia care, tot muncind la cîmp, învățaseră ungurește ori nemțește.

Deținuții ieșiseră din barăci și stăteau pe șoseaua desfundată, întrebînd dezorientați : „Unde drum acasă ?” Apoi, sub ocrotirea nopții, porniră flămînziți, cu pași clătinați, dar hotărîți pentru orice. Curînd, descoperiră că puteau circula și dormi netulburați pînă și în oraș, că nimeni nu se lega de ei. Erau flămînzi. Sparseră ușile prăvăliilor, jefuiră ? Poate că da. Cine le-ar fi putut-o reproșa ? Erau flămînzi. Prin mulțimea ce se foia în piața din dreptul gării auzeau tot mai des de la soldații unguri întorși de pe frontul rusesc numele de Lenin, pe care-l rosteau și ei între ei, pe ascuns și în șoaptă, cam de vreun an. Observară cu uimire că mulțimea se strînge buluc în jurul unui maior austriac ce nu știa nici o boabă ungurește și a unei cete de patru-cinci rezerviști bătrîni. Bătrînii soldați tăiară cu bricegele stelutele maiorului. Un gardian de lagăr privea indiferent, fumînd, scena asta, iar cînd oamenii se apucară să-l bată pe austriac, se vîrî și el să-l lovească,

și lovi pînă cînd doi soldați mai tineri, apucîndu-l de pâr, îl înșfăcăară și-i administrară și lui o porție. Piața se umplu iute de lume. Străzile laterale fură inundate de muncitorii ce ieșeau de la atelierele feroviare, de la fabrica de pălării și uzina de armament, și un soldat neras, ajuns numai piele și os, cățarat de stîlpul sur, de fier al unui lampion, începu să vorbească. Însă nu se auzeau decît frînturi. Rușii, amestecați fără teamă prin mulțime, deși nu înțelegeau decît cîte un cuvînt, pricepură după această scenă sensul celor spuse ; se lămuriră : desigur și în Rusia revoluția începuse așa, pe străzi.

— ...Nu vă vindeți stăpînirii grofești ascunse sub paravanul social-democrației de dreapta... Károlyi, Garami, Jászi și conducătorii social-democrați ce sprijină războiul vînd Antantei, la Belgrad, viitorul clasei muncitoare revoluționare, al țărănimii și soldaților... Șambelanul regelui Carol, contele Berchtold, și șleahța sa vor să ne călărească, pe spinarea social-democrației de dreapta... vin împotriva noastră cu trupe coloniale franceze... Respingeți-i pe acești antibolșevici mincinoși... visul *Manifestului Comunist* va deveni realitate... să tremure clasa stăpînitoare... jos burghezii, trăiască înfrățirea între popoare...

Cîte cuvinte necunoscute, expresii necunoscute, pe care, foarte ciudat, mulțimea strînsă acolo le înțelegea totuși exact. În fața clădirii afumate a gării scufundate în noapte, un soldat ungur, bărbos, strînse mîna unui prizonier rus ce dîrdîia de frig lîngă el, înfășurat în niște zdrențe. „Servus kamerad... servus, frate... trăiască revoluția proletară internațională.“ Cei doi soldați necunoscuți se îmbrățișară, înțelegîndu-se unul pe altul mai bine decît toți ceilalți, știind fiecare ce simte celălalt. „Trăiască înfrățirea dintre popoare !“ Răspunsul la acest strigăt fu un iureș de urale furtunoase. Țîșniră în sus, în aer, pălării, șepci, căciuli, tot atîtea stele murdare, slinoase, decolorate, mate, lipsite de raze. „Trăiască sovietele !“ — izbucni un alt glas, și oamenii îi ridicară pe un cărucior de bagaje aflat acolo pe

cei doi soldați de rind, cu veșminte ponosite, largi, uniforme zdrențuite de-ale Habsburgilor și Romanovilor, încît arătau ca o statuie nouă, simbolică ; privitorii cățarați pe stîlpii lampioanelor și pe garduri fluturau spre ei batiste murdare, mecanicii de locomotivă și fochiștii își părăsiră armăsării de oțel plini de ulei și zgură, alergară în piață, telegrafiștii se amestecară în mulțime, tramvaiele zăboveau goale, oprite în șiruri lungi pe șine, un unic curent electric circula prin inimile ce băteau iute, emoționate, mediul mîngîietor al aburilor de fum și lăptoși, peisajul nostru învîrtejît pînă-n naltul cerului, universul șesului jefuit și-al munților triști se contopi în văzul mulțimii cu stepele nesfîrșite, cu Petersburgul, cu Moscova, un băiețel îmbrăcat în zdrențe se cățără pînă sus pe paratrăsnetul din colț al clădirii gării, fixă acolo, legînd cu sîrmă, un steag roșu, razele lampionului din apropiere luminară bucata de postav, vîntul se opintea în cirpa sîngerie, o desfășură ca pe un comunicat nemaivăzut, fără litere, dar grăind pe toate limbile, care dădea înțeles tuturor evenimentelor ce se petrecuseră aici, în orașul năpădit de toamnă, și le înveșmînta în noi sensuri, drapel ce flutură acolo toată noaptea și dimineața...

Abia se iviră zorile printre frontoanele ornamentate din centru, unde părea că fanfara pieții cîntase într-un timp foarte depărtat, de dinaintea istoriei, dar că amuțise și ea de nu se știe cînd. Era ceasul cînd, la chemarea sindicatelor, începu să se reverse spre piață poporul fabricilor, și binecunoscuții salcîmi zgribuleau goi printre mulțimea tot mai deasă, iar cu brațele lor fantomatice păreau să arate spre statuia într-adevăr plină de maiestate a străbunicii tînărului rege detronat.

În mijlocul pieței, pe un soclu cu aspect etajat, cu în-crustații și zvelt, stătea măreață, în veșmintele-i cu pliuri rococo, odihnindu-și o mîină pe mînerul spadei, Maria Te-reza, privind undeva în depărtări, spre sud, spre melea-

gurile de dincolo de Carpați, acelea spre care de secole se străduiau Habsburgii să-și deschidă cale, pentru a ajunge la cealaltă mare și a-i tăia țarului orice cale pe uscat spre Balcani. Căci își pusese ochii și pe Balcani. Stătea statuia acolo, măreață, și sînii i se bombau atît de abundenți, de viguroși spre piață, încît privitorul nu-și va fi putut spune decît : iată, sînii aceștia imperiali hrănesc de generații întregi tot acest imperiu uriaș, dar pînă cînd, era o întrebare pe care nimeni nu și-o pusese în acest oraș. Pînă atunci împărăteasa stătuse acolo sus atît de impunătoare, atît de măreață, de poruncitoare, încît nici beat nu i-ar fi putut da prin minte cuiva s-o numească, să zicem, Tereza ori Teri, în vreme ce despre descendentul ei, Carol, cel care renunțase de curînd la tron, oamenii vorbeau, încă din ziua încoronării sale, de-a lungul și de-a latul Monarhiei, că-i debil mintal.

Printre soldații amestecați cu muncitorii și muncitoarele din piață se zăreau și neobișnuit de mulți ofițeri, chiar dacă de pe căștile și capelele lor dispăruse rozeta imperială și regală. Și apărură și avocații și funcționarii, amestecați printre studenți, elevi și meșteșugari, discutînd cu necunoscuți și cunoscuți de-a valma despre proclamarea republicii, dacă va dura, dacă se va menține. Femeile, fetele, văduvele ce tropăiau în bocancii scîlciati, cu talpă de lemn, strîngîndu-și înfrigate năframele mari pe umeri, încercau cu eforturi mari să înțeleagă ce le povesteau muncitorii de la uzinele de armament, care se împărtășiseră prin mulțime de parcă ar fi fost organizați, și răspindeau vorba că muncitorii n-au încredere în contele Károlyi și că o fi ea republică, da' pînă nu va fi un guvern curat muncitoresc, ca în Rusia, nu va fi ordine aici. Tărani cu puști de vînătoare pe umăr se alipeau cetelor soldaților de rînd, ici-colo se puteau vedea și muncitori cu cartușiere și puști pe umăr. Un soldat neamț, purtînd în virful capului o capelă ungurească de infanterist, povestea că englezii au pătruns în Franța la Valenciennes, americanii odihniți

— la Sedan, și că tot frontul din Franța al Puterilor Centrale s-a prăbușit. Alții, bătrâni pensionari, care supraviețuiseră războiului citind ziarele la „Capra de argint“, erau de părere că soarta bolșevicilor a fost pecetluită la Brest-Litovsk, și cu asta germanii câștigaseră războiul. Un ofițer cu aspect onorabil, fără epoletă, explica pe-ndelete că debarcarea englezilor în Siberia și înaintarea japonezilor are să readucă pe țar pe tronul Rusiei, „fără doar și poate“, apoi se apucă să-i blesteme pe sîrbi și pe români, pînă nu se strecură lîngă el un soldat bătrîn și-l apucă de piept, pentru a-l amuți. Onorabilul ofițer ar fi feștelit-o, desigur, dacă în clipa aceea un alt tip, un domn pedant și cu aspect de funcționar superior, cu pălărie tare și monoclu, n-ar fi fluturat chiar lîngă el ultimul număr din *Pesti Hírlap* și n-ar fi exclamat :

— Fantastic, domnilor ! Fantastic ! Joseph de Habsburg a depus jurămînt pentru republică ! Și-a schimbat numele. Și-a luat numele lui Alcsut József... Prințul Joseph și fiul său, Joseph-Franz au dat o declarație... Prințul Joseph a zis așa, domnul cu melon citi cu glas tare declarația : „Credem că dreptatea va învinge în bezna revoluției, numai dacă n-are să curgă sîngele nevinovaților !“...

Bătrînul soldat lăsă mîinile de pe ofițer, scuiپă în ziarul larg deschis și urlă răgușit :

— Dar-ar moartea-n voi !...

Și cu acestea, soldatul le întoarse spatele și-și croi drum prin mulțime spre o ceată de muncitori. Ori de cîte ori îmi povestea tata această scenă, al cărei martor ocular a fost, fața i se înroșea de furie și indignare. Acolo sus, Maria Tereza, cu ochii ațintiți în depărtări, nepăsătoare la toate acestea, privea pe deasupra brațelor uscate ale salcîmilor golași și a mulțimii ce fremăta, ca și cînd la picioarele sale s-ar fi jucat o scenă simplă, trecătoare, și nu s-ar fi întrerupt definitiv și veșnic stăpînirea și visele urmașilor născuți din matca ei.

Sub razele soarelui de toamnă tîrzie, țîșnite brusc și neașteptat, doi bărbați tineri, unul arătînd a meseriaș, ce-lăltalt poate un practicant de avocatură, un „juratus“, se repezîră la temelia statuii împinzită cu o rețea de ornamentație barocă și se cățărără, cu o agerime ce-ar fi lăsat de rușine pînă și pe niște artiști de circ, în sus, pe zveltul zid de piatră pe care stătea dreaptă și singură împărăteasa, cu o maiestate ce iradia nemurire.

Mulțimea agitată amuți, urmări cu sufletul la gură și din ce în ce mai emoționată cît de repede se cațără cei doi bărbați, și dacă nu se prăbușește vreunul dintre ei, iar cînd ajunseră sus, se întreba dacă nu-și frîng gîtul cei doi acrobați amatori, ca în cele din urmă să țiție dacă vor ajunge pînă-n vîrfurile statuii, și dacă da, ce au de gînd să facă cu împărăteasa, doar era limpede că pususeră la cale ceva în legătură cu ea.

În ciuda grabei, cei doi bărbați își fixau piciorul, păind atenți fiecare ieșitură, cățărîndu-se de pe un ornament pe altul, pînă cînd, în sfîrșit, cu fețele îmbujorate în lumina palidă și rece a soarelui matinal ivit dintre nori, ea într-o ingenioasă iluminare scenică, adunîndu-și ultimele puteri se cățărără pe treapta cea mai de sus a soclului, cea de sub picioarele împărătesei. Cineva strigă tare, desigur unul care poate știa, ori poate bănuia că acum va urma o răfuială simbolică cu Habsburgii, un act festiv, la care din 1849 nimeni de-aici nu îndrăznise nici măcar să gîndească :

— Jos Austria ! Jos Habsburgii !

Izbucniră niște urale și aplauze asurzitoare, ca o canoadă, ce durară minute întregi, strigătele de „trăiască“ și „jos“ amestecîndu-se de-a valma, apoi vuietul glasurilor se întee, devenind un fel de tunet, urlet, de uragăn, cuvintele nu se mai puteau distinge, toate răsunau laolaltă, înspăimîntător și cumplit, biciuitor și însuflețitor.

Cei doi bărbați se proțăpiră în picioare, se îndreptară și-și fluturară îndelung, cu însuflețire pălăriile. Erau niște

flăcăi bine legați, deși, vai, plebeii nu ajungeau nici pînă la mijloc împărătesei și, în ciuda izbîndei lor, priviți de jos, așa cum se țineau acolo de mîinile și faldurile rochiei împărătesei, păreau niște pitici. Cel mai zvelt, care aducea a meseriaș, puse piciorul în căușul palmelor împreunate ale tovarășului său, în timp ce se apucă de spada de bronz, cu patină verde, a împărătesei, apoi își așază piciorul cu bocanc pe umărul larg al îndesatului său ajutor, și de acolo se cățăară pe brațul mușchiulos, întins înainte, al statuii. O singură greșeală cît de mărunță, și amîndoi s-ar fi prăbușit. Tînărul, agil ca o maimuță — se dovedi că era un excelent gimnast — se așază pe sîinii mari, ca niște ugere, ai Mariei Tereza, apoi cu un singur salt fu pe umerii împărătesei. Acolo își scoase din cap pălăria ponosită și-o trînti deasupra coroanei. Numai pentru asta? Țasta-i tot spectacolul? Oamenii zimbeau. Dar mai așteptau ceva, altceva, mai acătării. Tînărul gîfîia. Se îndreptă, desfășură o funie, lăsînd-o în jos spre tovarășul său de pe cu luare-aminte. Își deschise vestonul. Din jurul mijlocului desfășură o funie, lăsînd-o în jos spre tovarășul său de pe postament, care și el își desfășură o funie de pe mijloc. o înnodă de cea de sus, făcu un semn și o lăsă să cadă în adînc. Jos, în piață, toți ochii urmăreau fiecă mișcare într-o tăcere încordată, într-o așteptare mută. În mîinile tinerilor apărură o funie de sîrmă, pe care-o meșteriseră încă dinainte, ca niște pionieri, așa fel încît din cîteva mișcări se și afla strîns încolăcită pe gîtul Mariei Tereza. Funia pe gîtul împărătesei! Funie pe gîtul dinastiei de Habsburg! Apoi o porniră în jos, întîi tînărul de dedesubt, de pe pedestal, apoi cel de sus, ținîndu-se cu ambele mîini de cablu, cu trupul în unghi ascuțit față de colosul de piatră, de statuia împărătesei, proptindu-și tălpile de suprafața pietrei și coborînd cu spatele spre pămînt. În drumul lor iute, îi însoțiră aplauzele furtunoase ale mulțimii, ca la circ, cînd artiștii își termină saltul mortal și coboară lejeri, cu mișcări rutinate, pe funie sau pe scara suspendată ce

atîrnă pînă la pămînt. Cînd atinseră solul dispărură ; iar se făcu tăcere, apoi izbucni un zumzet surd. O ceată de băieți, desigur rebelii elevi ai gimnaziului teologic, pentru că printre ei se învîrteau și cîțiva preoți, siliră mulțimea să se retragă un pic, înghesuind-o, și deodată deveni limpede : vor răsturna statuia, o vor smulge jos, în adînc, pe Maria Tereza. Cablul se întinse, toți cei ce apucară, bărbați, femei, bătrîni, tineri, își protăpiră picioarele în pămînt și trăgeau, zgîlțiau de el, pînă cînd apăru un om de meserie și înmănunchie mișcările dezordonate într-un efort unit, ritmic, strigînd sacadat „heei-rup“. După cîteva clipe, mii și mii de oameni participau fascinați la treaba asta istorică, preluînd efortul ritmic. „Hei-rup... hei-rup... hei-rup... hei-rup!“

Și nici urmă, nicăieri, de polițiști, jandarmi, armată. Jur-împrejur, la geamuri, capetele curioșilor, ca ciorchinii de struguri. Ferestrele sediului comandamentului german erau închise, draperiile din sala mare de consiliu lăsate. Vizavi, în balconul primăriei, ieșise primarul cel deșirat, cu fruntea brobonită de sudoare. Îl înconjurau conducătorii sindicali și delegații soldaților. Printre ei și un prizonier de război rus, cu panglică roșie la capelă. Apăru-se în bună înțelegere, sau primarul era prizonierul lor ? În orice caz, stătea acolo ca ultimul reprezentant al puterii care a căzut, el însuși căzut, model bun pentru pictat prăbușirea, cu o față tragică, pleostit, cu capul gol și cravata alunecată într-o parte. Cei din jurul său zîmbeau. Și rusul. Ca unul care înțelegea ce moment e acesta, un moment mare nu numai aici, nu numai pentru orașul acesta, un moment european în acest oraș.

Zadarnic îl mai așteptară Tischlerii pe șoferul neamț pînă dimineața. „Găinarul, a șters-o cu avansul.“ Acum, domnul Tischler stătea pe treapta cea mai de sus de la intrarea Băncii împreună cu tata, în obișnuitul său pardesiu pepit, făcut la Viena, la butonieră cu un trandafir alb, de toamnă.

— Henrik, șopti tata, aplecat la urechea lui Tischler, ai putea scoate trandafirul din butonieră. Astă-i revoluție bolșevică. Uite la rusul ăla de lângă primar ! Mîna cea lungă a Moscovei. Doctorul Barna ne-a mințit, i-a înșelat pe membrii Cercului, zicea că n-o să se ajungă la asta...

— Doamne, oftă Tischler, ce-au făcut japonezii ? De ce întirzie englezii ? De ce nu dau zor ? Unde zăbovesc francezii ?...

— Bietul dom' primar ! Uite e palid 'e. Tremură tot. Groaznic...

— Are să moară văzînd scena asta... Ce infamie... Unde-i doctorul Barna ? Nu-i în balcon...

— Presimt că nu-i a bună...

Doctorul Barna, eminent avocat în orașul nostru, făcuse carieră își deschisese un birou propriu și era prieten la cataramă cu Kunfi Zsigmond, secretarul organizației de oraș a Partidului social-democrat. Acum se afla în micul salon despărțit printr-o ușă invizibilă, tapetată, de biroul primarului, și stătea de vorbă în franțuzește cu un domn scund de stăt, cu mustață blondă, îmbrăcat în haine civile. Domnul acesta agitat sosise abia de cîteva minute la intrarea din spate a primăriei, într-o mașină cenușie, mînjită de noroi pînă și pe capotă, însoțit de curierul doctorului Barna ; venea de la Belgrad, din însărcinarea comandamentului francez. Acum ședea într-un fotoliu biedermeier și fuma dintr-o pipă scurtă, englezească. Discuția se desfășură scurt, la obiect. Pe francez nu-l interesa ce se întîmplă afară, în piață. Anunță că comandamentul armatei franceze de sud sprijină cu plăcere dorințele domnilor social-democrați din oraș și se arată dispus să pătrundă în orașul nostru și în A-ul aflat la șaiszeci de kilometri mai la nord, pentru a preîntîmpina evoluția acțiunilor bolșevice, cu atît mai mult cu cît, oricum, chiar și fără această dorință, s-ar fi ajuns la aceeași situație. După modesta părere a domnului francez, agitatorii de profesie sosiți la

Budapesta de la Moscova găsesc în acest haos de tip Károlyi Mihály cel mai propice teren. În același timp, oferea următorul sfat practic și bine gândit : domniile social-democrați să-și concentreze toate eforturile ca partidul lor să rămână în fruntea mișcărilor muncitorești, în conducerea comitetelor militare trebuie asigurată majoritatea și influența hotărîtoare a ofițerilor și, pentru orice eventualitate, trebuie înarmată pătura mai înzestrată a burgheziei. În fruntea poliției, ca și a oricăror organizații militare, trebuie puși domni social-democrați. În cazul unor acțiuni ce pot fi periculoase, trebuie intervenit fără rezerve. „Restul e treaba domniilor-voastre.“

— Noi, *monsieur*, sîntem militari, spuse francezul, nu cunoaștem altă rezolvare, decît cea militară. Revoluție ori ba, vă privește pe dumneavoastră cum numiți aceste evenimente. Totul e pe muchie de cuțit. Ați pierdut războiul, domnilor. Aveți grijă să nu pierdeți și pacea. Apoi reveni la sfaturi practice : La nevoie puteți alcătui și un guvern. Azi, e la modă. Dar cu condiția să coopțați în el și cetățeni de vază dintre sîrbi, români și evrei, ca și pe înalții lor prelați. Apoi, puteți conta și pe un sprijin rapid din partea marelui stat-major român...

— *Monsieur*, răspunse doctorul Barna, care stătea în poziție de drept în fața francezului, vă rugăm să transmiteți excelenței-sale domnului general Franchet d'Esperay tot respectul și toată admirația noastră, ca și asigurările noastre de fidelitate față de puterile Antantei. Și dacă domnia-voastră mai are puțină răbdare, vă invit să poftiți pînă aici, la fereastră, și să priviți ultimul act al căderii dinastiei habsburgice... Cu acest spectacol vom potoli, cred, cel puțin deocamdată, mulțimile, și în același timp activizăm și burghezia, pe bună dreptate îngrozită. Doar partidul nostru nu e adeptul violenței, al actelor extremiste, noi facem toate eforturile pentru a menține pacea socială și-a asigura menținerea capacității de producție a industriei. În cazul cînd dumneavoastră veți înainta spre est, uzinele

noastre vă stau la dispoziție... Iertați-mă, dar acum mă cheamă datoria. Sînt așteptat, și pînă nu apar în balcon, oamenii nu răstoarnă acest simbol spurcat și dușmănit al Habsburgilor.

Cum însă pe ofițerul francez nu-l interesau ceremoniile localnicilor, se retrase fără a mai da mîna.

Doctorul Barna ieși pe balcon tocmai în mijlocul celei mai furtunoase manifestări. Evenimentul se petrecuse și fără el, cu cîteva minute în urmă. Masivul pedestal al statuii nu ceda, nici măcar nu se clintea, însă gîtul nu se putu împotrivi furioasei forțe ce trăgea ritmic de funie, se rupse, și capul zbură înainte, descriind un mare arc de cerc, făcu ferfeniță coroana unui salcîm golaș și căzu bușind cu fața în pămînt. Cînd se năpustiră la el, abia îl putură smulge vreo patru inși din lutul compact, îl ridicară, săltîndu-l sus, deasupra capetelor, ca pe un trofeu fără egal, deși nu se vedea decît un bloc inform, noroiuos, atîta mai rămăsese din Pragmatica Sancțiune, din cea care împărțise Polonia, înșfăcase Bucovina, din victoriile militare, din alcătuirea corpului de gardă unguresc de la Viena, din cenzură și sistemul urbarial — o față de piatră acoperită de lut și dincolo, sus pe pedestal, un trup decapitat. În cel mai de încredere oraș, în simpaticul oraș atît de răsfățat, iubit și onorat cu o statuie, căzuse capul unui Habsburg, capul dinastiei. Tata îl strînse de braț pe domnul Tischler și-i șopti la ureche : „S-a terminat“. Amîndoi își ridicară ochii spre cer și-și scoaseră pălăriile din cap. Poate că era ultimul gest de salut de pe tot teritoriul Monarhiei prăbușite. Deasupra pieței se înălțară doi porumbei albi ca neaua, pînă aproape să dispară, dar se întoarseră și se așezară pe gîtul lipsit de cap...

Așadar doctorul Barna ieși în balcon. Îl împinse deo-partă pe primarul cel fleșcăit, se urcă pe un scaun, pentru a fi și acolo, în balcon, mai sus decît cei ce stăteau în jurul său. Cu trupul său îndesat părea ca așezat peste piață, deși fie și numai capul său prematur pornit pe

chelier, rotund, lucios, atrăgea atenția. Cu brațul drept întins spre cer, cu mâna stângă strânsă pumn și lăsată în jos, tot acest om părea un unic gest revoluționar, o nouă statuie, ca să zicem așa, în locul celei vechi, al cărei loc îl și ocnea de pe acum. Era clipa cea mare a lui, a avocatului, începutul vertiginoasei sale cariere politice, startul succesului, chiar dacă întârziase câteva minute, ratând cel mai potrivit moment. De mult îi îmbrobodise pe „șoarecii” sindicali, pe tipograful bătrîn, pe legători, pe zugravi, pe chelneri, apoi îl simpatizau și domnii emancipați, amicul său Kunfi, clienții, marii comercianți și marii industriași, episcopul, care, în ciuda rezervelor rasiale, îl numise „un domn rezonabil”, oamenii speriați ai vechii administrații, prefectul, subprefectul, deși își dăduseră demisia, și care nu mai aveau speranțe decît în el, și-apoi, îl priveau cu încredere și domnii sîrbi și români, și rămășițele armatei, școala de ofițeri, ai cărei conducători și elevi depuseseră jurămint că au să apere orașul pînă la ultimul om. Și noul chestor al poliției orașului, domnul Guțu ? Despre el pot spune că, indiferent ce era, sîrb sau român, a fost ofițer de poliție la Komárom, dar asta n-o știa nimeni din oraș, însă nici că doctorul Barna îl pusese în acest post important. În ultimele zile, Barna avusese o mulțime de consfătuiri, partenerii săi urmăreau toți, cu gurile căscate, cascada lui verbală, uluiți de simțul său diplomatic demonstrat în legătură cu neașteptatele evenimente ce se alungau unul pe altul, își crease relații bune cu Budapesta, cu cabinetul Károlyi, lucru desigur cîtuși de puțin dificil, pentru că în acele săptămîni oamenii făcuseră tot felul de revoluții, și oricine avea chef, și vreo mică răfuială opoziționistă, își putea aranja „baza viitorului”. Doctorul Barna nu credea în Károlyi, nu era convins că un aristocrat, unul din cei mai bogați moșieri din Ungaria, oricît de democrat, oricît de faimos în protipendadă, poate să se mențină la putere dacă poporul nu-l cunoaște. În timpul unor scurte călătorii, de o zi, două, la Budapesta,

mirosise că nu numai Károlyi, ci un alt conte, Bánffy Miklós, același Bánffy care organizase încoronarea regelui Károly la Buda, se orienta tot spre Antantă, dar că nu se aliase cu radicalii și democrații, ci cu ofițerii din Ardeal, și Barna relatase din surse sigure că groful din Ardeal părăsise Budapesta din însărcinarea unei conspirații ofițerești și pornise spre Londra, să-l sape și doboare pe Károlyi. Doctorul Barna se întorsese de la Budapesta hotărât ca, în aceste împrejurări, să ia legătura pe propria barbă cu Antanta, și nu „acolo, sus“, la Paris, ci „aici, jos“, cu armata de sud-est, în speranța că va întemeia „o mică republică“ aici, printre frinturile de teritoriu ale sîrbilor, românilor și ale Ungariei aflate în pragul dezmembrării, cu alte cuvinte că creează un *fait accompli* și-și conferă el însuși titlul, scaunul și demnitatea de președinte al republicii ; și dacă nu merge asta, el va fi omul care, renunțînd la funcția sa, va preda noii puteri orașul și regiunea, acest corn al abundenței, cu industria-i înfloritoare, cu agricultura sa nemai-pomenit de productivă și cu cetățenii săi care-l urmaseră loiali, adică o bază pe care poți construi, și viața va renaște îndată pe ruine.

Nu-i mai rămînea decît un lucru : să convingă aceste mulțimi. De asta organizase, cu ajutorul fracțiunii aliate a conducătorilor sindicali și al unui consiliu militar încă neînchegat, răsturnarea statuii împărătesei. Apăruse cu întîrziere. Dar nu-i nimic. Sosise momentul hotărîtor.

— S-a terminat cu scamatoria, dragi tovarăși și dragi prieteni ! Ultimele cuvinte, rostite cu glasul său de obicei cu răsunset de trîmbiță, le accentuă cu un ușor ton baritonal și metalic, pentru ca ofițerii și burghezii să sesizeze sentimentele prietenești pe care le are față de ei. Da, s-a destrămat himera ! Cu o mișcare bruscă, își rezezi arătătorul spre statuia ciuntită. Puterea Habsburgilor, o fantomă istorică fără cap. Toți ochii se întoarseră iar irezistibil în direcția arătată de degetul avocatului și se opriră la gîtul fără cap pe care adineauri se așezaseră doi porumbei.

Cele două păsări pașnice se foiau pe loc nervoase, ca și când ar fi găsit ceva în neregulă, de parcă ar fi greșit și nu s-au așezat în loc bun, apoi pe neașteptate își luară zborul și dispărură deasupra acoperișurilor caselor, pierzându-se în depărtare. Tovarăși, prieteni, revoluția a învins, puterea e în mâinile noastre...

— În mâinile cui ? se auzi un glas plin, aspru, din mulțime, dar doctorul Barna făcu semn că nu merită nici o atenție, o întrebare atît de secundară, și de fapt nici nu-i dădu atenție, și continuă :

— ...păstrați cuceririle revoluționare. Dreptul de a alege, zorii votului universal și secret ne salută ! Republica îi face egali pe săraci și bogați. Drepturi egale tuturor ! Apărați tot ce partidul nostru a cucerit prin luptă pentru voi, fără deosebire de naționalitate, sex, religie.

— Ce-a cucerit ? strigară mai mulți, dar doctorul Barna se strecură din menghina întrebării.

— Păstrați-vă sîngele rece ! Cucerirea cea mai mare constă în faptul că revoluția s-a înfăptuit fără vărsare de sînge ! Partidul nostru, în înțelegere cu autoritățile, ce ne stau la dispoziție, va izbuti să rezolve cu succes toate problemele. Atît problemele privitoare la bunăstarea soldaților demobilizați întorși acasă, cît și problema locuințelor și a aprovizionării. Tratativerile duse de partidul nostru, și aici își puse o mîină pe umărul ofițerului lipsit de stele de lîngă el, iar cealaltă pe umărul funcționarului sindical aflat în partea apusă, cu reprezentanții consiliului militar și ai muncitorimii organizate avansează pe calea cea mai bună și în curînd veți afla despre bunele lor rezultate. Deviza revoluției e : Răbdare, încredere, calm !...

— Ce om inteligent ! Ce politician !... îi șopti domnul Tischler lui tata.

— Genial !... răspunse tata.

Restul se desfășură înăuntru, în sala de consiliu. Consiliul militar orășenesc se împărți în două tabere. Subofițerii și soldații, împreună cu delegații sindicali care

revendicau înființarea consiliului muncitoresc, cerură schimbarea imediată a autorităților administrative. Primarul demisionat amenința că va pune pe elevii școlii de ofițeri, care stau în alertă, să tragă. Doctorul Barna aluneca printre capcanele celor două tabere ca păstrăvul printre bolovani — tactica sa concentrându-se asupra tratativelor. Orice problemă o diseca separat și punea să fie consemnată în procesul verbal. Discuții. Discuții. Discuții. Încă două-trei zile de dispute și toate se vor rezolva. Dar în sala cu ornamentații și stucaturi aurite, cu lambriuri de stejar, de pe al cărei perete din fund nimeni nu îndepărtase încă portretul regelui, nu se nimerea nimeni care să bată cu pumnul în masă și să spună răspicat : „Nu discutăm !” Cei care ar fi bătut cu pumnul în masă rămăseseră afară, dincolo de porțile de stejar încuiate ale primăriei. Cîțiva, o ceată, izbeau cu patul puștilor în poartă, dar nimeni nu deschise nici măcar vizeta. În piață, mulțimea se agita unduind. Muncitorii dădură glas *Marseiezei* ; între timp, un soldat bărbos, cu mantaua zdrențuită, se urcă pe pedestalul statuii decapitate. Își roti capela pe deasupra capului, dar nu-l îndemnară decît cei aflați în preajma lui.

— Să auzim ! Să auzim !

Mai încolo, mulțimea vuia, clocotea, mormăia. Cu o mină, soldatul se apucă de un ornament al pedestalului, cu cealaltă, în care ținea capela, descrise în aer cîteva gesturi energice și încercă să acopere cu vocea-i metalică vuetul mulțimii. Un grup de cadeți apărut pe neașteptate începu să-l fluiere, dar, în ciuda lor, atenția cucerii piața încet, ca inelele tremurînde pornite din jurul unei pietre azvîrlite în apă.

— Fraților ! Tovarăși ! strigă soldatul spre mulțime. Opriți-vă și judecați ! Lanțurile vi s-au frînt, dar încă nu v-ați spart cătușele de pe încheieturi. Dușmanul de clasă nu e dezarmat. A pierdut hățurile, dar zăbala tot ne mai taie gura. Vai de proletariat, dacă dăm răgaz burgheziei ! Dacă-și revine, revoluția e pierdută. Să punem dictatura

proletară pe dușmanul de clasă ! Tovarăși, trebuie să smulgem puterea din mîna clăntăilor și trădătorilor clasei muncitoare ! Puterea trebuie să fie în mîna muncitorilor, soldaților, țăranilor ! Nu avem ce pierde. Ascultați ce scrie...

Își vîri în buzunarul mantalei capela din mîna cu care gesticulase, și scoase din dreptul inimii un ziar mototolit, pe care-l flutură prin aer...

În clipa aceea, în balconul primăriei apărură, cu garoafe roșii la butonieră, doctorul Barna, cu fața zîmbitoare; și primarul, iar în spatele lor oamenii de serviciu ai primăriei, scoțînd la vedere niște coșuri pline vîrf cu de-ale gurii. Prietenul poporului și al domnilor începu să azvîrle cu mișcări largi mulțimii țigări, pîine și altele. Oamenii infomețați și înghețați dădură buzna spre balcon, călcîndu-se în picioare. Oamenii doctorului Barna scoaseră pe poarta secundară poloboace cu bere și cu vin, rostogolindu-le în piață. Pe cine să-l mai intereseze oratorul ? ! Oamenii se călcau în picioare, bulucindu-se. Oratorul rămase singur pe pedestalul statuii, cu ziarul în mînă.

— Îmi stă mintea, ce om genial e Barna ăsta ! zise domnul Tischler. Mîine mă înscriu în partidul social-democrat.

Doctorul Barna puse să se frigă boi la proțap. Centrul se umplu de mirosuri din vremuri de pace. Scoase — după atîția ani — și fanfara militară...

Poporul încă mai petrecea în întunericul destrămat de lumina lampioanelor și de zarea slabă strecurată din ferestre, sărbătorind „nașterea revoluției“, cînd membrii „Cercului burghez“ se strînseră la o sumbră consfătuire. În saloanele cu iz acru, reci, mirosind a tutun bîhilit, nu mai zornăiau pietrele de domino, nu mai plesneau cărțile, nu foșneau ziarele, și „rulourile de Essling“ căzuseră grele peste geamuri, ascunzînd orice lumină. Așezat în spatele unei mese de joc, președintele Cercului vorbea cu glas estompat, dar rar și limpede, cu o energie militărească ce-i

dezmințea vîrsta. Trăsăturile feței se pierdeau în lumina chioară a unicului bec ce ardea, camuflat, în spatele său. Gravitatea istorică, dîrzenia și conștiința degajate din vocea sa umpleau salonul și creau atmosfera unei festivități dramatice.

— ...Și, domnii mei, curgeau cuvintele din el, în aceste momente pericolul e tot atît de mare pe cît speranța. Revoluția s-a încheiat. Pînă la stadiul acesta și nu mai departe. A sosit momentul organizării armate a burgheziei. Pentru că tot mai multe puști și pistoale sînt în mîinile gloatei, a muncitorilor și țăranilor asmuțiți. Armata a dat faliment, nu ne putem baza decît pe ofițeri și pe elevii disciplinați ai școlii de ofițeri. Am onoare a vă aduce la cunoștință că domnii social-democrați continuă încă să ducă tratative cu muncitorii și soldații nemulțumiți, dar dacă aceste tratative se întrerup...

— Jos cu ei !... strigă cu voce groasă un membru al cazinoului, aflat undeva în ultimele rînduri.

Președintele își ridică mîna dreaptă cu o demnitate festivă. Manșeta scrobită foșni. Zumzetul de aprobare pentru strigăt amuți îndată și președintele continuă :

— După informațiile obținute de la domnul doctor Barna, amîndouă grupările, respectiv aripa de stînga a muncitorilor și soldaților, pe care în esență le putem considera una singură, așteaptă o evoluție anarhică a evenimentelor, aidoma celor din Budapesta. Paza școlii de cadeti a izbutit să confişte un camion întreg de afişe și ziare bolșevice. Ne amenință o revoluție de orientare rusească. Nu i-a indus în eroare faptul că în mașină ședea fata unui distins domn din Budapesta, fată care, așa cum a reieșit la interogatoriu, se află de multă vreme în strînse legături cu conducătorul organizației revoluționare secrete din orașul nostru. Iar dacă această grupare de aventurieri hotărîți izbutește să se cuibărească la fabrica de armament, la atelierele feroviare, la fabrica de chibrituri și dacă intră în legătură cu satele românești răsculate și cu scursorile anar-

liste din periferii, atunci pierim pînă la unul, se va repeta vărsarea de sînge de la Petrograd și Moscova. Domnilor, ce mai la deal, la vale ! La arme !... Din acest moment declar alcătuită garda civică. Vă cerem cîteva zile de disciplină dirză. Dar pînă atunci : *Sustine et abstine*, adică : răbdați și renunțați...

Un ceas mai tîrziu, cînd jos larma se potolise și străzile se goliseră, onorabilii membri ai „Cercului burghez“ se strecurau tiptil și grăbiți spre cazarma „Franz Ferdinand“. De la miezul nopții, uzina electrică nu mai funcționa. Orașul se scufundă într-o beznă ca smoala. În fața depozitului de armament al cazarmii, într-o nișă cu răsuflet de gheață, la lumina unei lanterne de buzunar, doctorul Barna împărțea arme, împreună cu un ofițer, poate tocmai căpitanul Fazakas. Mîinile negustorilor, avocaților, farmaciștilor, contabililor și ale vechilor funcționari distinși, fideli lor înșile — printre care și tata — mîini obișnuite cu pana, cărțile de joc, biliardul, se întindeau tremurînd după puști și pistoale ; domnii își vîrau hotărîți în buzunarele lor pline de praf de tutun cartușele reci, cu vîrf de nichel. Apoi, cu gîturile ghemuite în guler, cu pălăriile trase adînc pe ochi, se grăbeau spre case, atenți de pe acum dacă nu răsună clopotele în turnul bisericii catolice, dînd semnalul cunoscut numai lor, căci în acest amplu „plan de apărare cetățenească“ erau amestecați, la nivel mai înalt, și episcopul nostru, iar la nivel mai jos, preotul paroh și capelanul din cartierul nostru, și la cel mai de jos nivel piosul țircovnic, care totodată îndeplinea și onorabila slujbă de clopotar. Așteptau semnalul, ca luînd arma pe umăr să alerge la locul de adunare, dinainte stabilit, din fața „Caprei de argint“, pentru a apăra o stafie, un pseudoideal într-adevăr definitiv sfîrșit, o lume disprețată, pe cale de destrămare, care se holba înnebunită în beznă nesiguranței.

La început, eu și mama — fără să avem habar de eroismul acesta pe care tata nu apucase să și-l manifeste în

tot timpul războiului, dar care i se stîrnise acum pe ne-aşteptate — ne-am tot învîrtit de colo-colo prin bucătăria plină de aburii aromați ai mîncărurilor, străduindu-ne să preparăm o cină cît mai gustoasă — puțici cu măghiran ! — dar apoi, văzînd că tata continuă să întîrzie, am devenit din ce în ce mai nervoși. Nu îndrăzneam să ne culcăm. Mama mă rugă să rămîn cu ea, să n-o las singură, că îi e foarte frică. La miezul nopții lumina se stinse și aprinserăm lumînări, patru, cinci, șase, nu conta cîte, căci aveam destule în casă. Mai tîrziu, iluminarăm toată casa, și această lumină nocturnă de alt soi umplu odăile cu un tremur ciudat, neobișnuit, moale și atemporal. Pînă atunci, mie aproape că mi se lipiseră ploapele, dar acum m-am oprit din scînceli și căscam ochii ca fermecat : era o iluminatie ca-n basme. Uită și mama de neliniștea ei pricinuită de tata, se rezeamă de tocul ușii deschise dintre cele două dormitoare, privi jur-împrejur cu plăcere și rosti încet, ca pentru sine :

— Vai, ce frumos e... Apoi se întoarse spre mine, ochii îi străluceau, și repetă : Uite, pușor, uite ce frumos e...

După care ne apucarăm să căutăm prin odăi cele mai potrivite locuri pentru fiecare lumînare. Ne jucam. Obiectele se clătinau înspăimîntător, dansau, se balansau, de parcă n-ar fi existat, ci s-ar fi azvîrlit dintr-un punct mișcător printre pereții odăilor unde mama și eu continuam să trăim în lumea visului, a reveriei. Cînd am ajuns în odaia mea, mi-am adus aminte de moartea bunicii și-am izbucnit în lacrimi, extenuat.

— Nu plînge, prostuțule ! Uite ce minunat e ! îmi sușoti mama extaziată și mă sărută.

Bunica, dacă ar fi trăit, ne-ar fi muștrat desigur pentru risipă, chiar dacă în pod aveam cîteva lăzi, unele chiar de proveniență dubioasă, pline ochi cu lumînări de seu, albe, așteptînd ca peste cîteva ani să facem săpun din ce-a mai rămas.

Cheia se răsuci în broasca ușii antreului. În sfârșit. „Ai sosit, totuși !“... „Da' ce mai e și ăsta ?“ Tata nu se arătă dispus să explice proveniența secretă a Männliche-ului. Conspiratorii, salvatorii orînduirii burgheze, sau mai exact : contrarevoluționarii îi promiseseră, pe cuvînt de onoare, președintelui Cercului burghez, că misiunea, pregătirile, planul și țelul lor vor rămîne secrete. Da, numai că tata, înflăcărat de propriu-i rol istoric, nu se putu abține ca în timp ce, în ciuda orei tîrzii, mîncă la masă, în bucătărie, unde luam masa de obicei, să nu adreseze un logos micii sale familii, un discurs însuflețit, aducîndu-ne la cunoștință că a sunat ceasul să pună mîna pe armă cei ce pînă acum nu se atinseseră niciodată de arme, dar sînt datori să se incline în fața unei porunci sfinte. Cu alte cuvinte, în interesul unui țel etic mai înalt și mai sfînt. Țel sfînt, căruia capul familiei noastre și oratorul casei îi rămăsese dator, printr-o decizie mai concretă.

Mamei i se lipeau ochii de somn, căska, și la această comunicare neobișnuită răspunse că ea una nu e curioasă să știe decît un singur lucru : dacă și prietenii tatei pun mîna pe armă, și ce-or să facă ei cu puștile și gloanțele, cînd habar n-au nici să încarce o armă. Observația asta aproape cinică a mamei jigni cumplit orgoliul tatei, care înșfăcă pușca rezemată în colțul bucătăriei și minuind îndîrjit încărcătorul, introduse cinci gloanțe în el, și în timp ce eu și mama, care acum regreta cele spuse, îl imploram țipînd să nu facă o nebunie, el, care într-o dramă zguduitoare, deschise impetuos geamul, trase adînc aer în piept și ridică arma în aer, ce-i drept palid. Mama își duse palmele la ochi. Eu mi le-am lipit de urechi, dar cu coada ochilor urmăream să văd ce se întîmplă. După cîteva clipe de ezitare, tata trase în văzduhul gol și cernit. Pușca bubui. Din țeavă țîșni o flăcăruie scurtă, apoi fum, iar patul puștii îl izbi pe tata în piept, și ecoul împușcăturii se rostogoli îndărăt spre noi ca un ris batjocoritor și strident, venit din adîncurile tainice ale grădinilor și străzilor, pă-

trunse în bucătărie, ne făcu pe toți ridicoli, lacrimile și spaima mamei, țipătul meu și gestul eroic al tatei ; iar cîinii din cartier se puseră pe-o goană și-un lătrat nebulnesc. Cu excepția trasului la țintă la bîlci, cred că aceasta a fost prima și ultima faptă de arme a tatei, nu numai în război și în revoluție, ci și în toată viața lui. N-am mai vrut să dorm singur. Mi-am petrecut noaptea lîngă mama, în patul tatei, fără să dorm și cu presimțiri negre, ca de-altfel și mama.

Tata își scoase din scrinul ce mirosea tare a naftalină bunda cea lungă, de-i ajungea pînă la genunchi. Deși nu era nici pe departe iarnă, o îmbrăcă, și-și trase galoșii peste papucii calzi, de pîslă cadrilată. Ieși așa, fără teamă, cu Mannlicherul pe umăr, în balcon, și-i ceru mamei să-i aducă din timp în timp ceai fierbinte, cu rom. Stătu de strajă acolo, în balcon, în balconul propriei case, în „postul de observație cetățenesc“, cum zicea, pentru că Cercul îi dăduse ordin confidențial, într-un plic lipit pe care scria : „Secret ! Se va desface acasă“, ca de pe acoperișul casei sale cu o excelentă poziție strategică să țină sub observație ziua-noaptea periferia estică a orașului, să vadă dacă nu sosesc cumva ceva trupe revoluționare din provincie în sprijinul răsculaților organizați în oraș. Din punct de vedere strategic — acesta era cuvîntul preferat acum de tata — această măsură era genială, căci, după cum știm, în jurul casei noastre cu etaj nu se aflau decît case scunde și nu împiedicau vederea. Bineînțeles, tata decise, fără să se gîndească prea mult, că acoperișul sau chiar geamlîcul podului erau cît se poate de incomode pentru a face de strajă, că lipsa de comoditate scade atenția ochiului și că cel mai comod, așadar cel mai indicat post de observație ar fi balconul. În acest scop, își așază deci un fotoliu în direcția stabilită, se înfășură în pături și-și puse pe un scăunel de bucătărie o sticlă de rachiu de dudu dublu rafinat, din care trăgea cîte-o gură, între două ceaiuri, și luă sub

observație orizontul estic, unde nu vedea nimic, căci era noapte, beznă.

Pușca nu și-ar fi lăsat-o nici un minutel. În depărtare, se auzeau șuierile trenurilor cu destinație secretă. În liniștea deplină se puteau auzi și sunetele metalice ale roților ce goneau duduind sacadat. Vîntul tîra în strada noastră un miros ce amintea săvîrșirea cîmpiilor de toamnă umede și obosite, și undeva, departe, brusc răsunară armele, răpăind prelung. Răpăielile acestea nu sunau însă ca împușcăturile ce le auzeam de obicei noaptea. Nu trebuia să ai un auz de soldat cu experiență pentru a-ți da seama că sînt arme automate, departe de casa noastră, dar în perimetrul orașului. Și nu era greu să-ți imaginezi că acolo unde armele răsună, în faptul zorilor, atît de energetic și sălbatic, curge și sînge.

Începură să urle și cîteva sirene de fabrică. Cine știe cîtă vreme se scurse așa ? ! Minute sau ceasuri. Apoi însă iar se lăsă tăcerea peste oraș. Liniștea înfiorătoare, surdă, a morții. În ciuda ceaiului cu rom și-a rachiului de dude, tata era scuturat de fiori reci. Se frămînta dacă n-ar fi mai bine să bată în retragere și să ascundă pușca și cartușele... Dar nu putu lungi mult monologul său mut, căci atenția îi fu atrasă de un fenomen ciudat : încet-încet, bezna fu destrămată de o lumină roșie, scînteile ce umplură aerul pîrînd că începeau să se încingă. La început nu înțelese ce se întîmplă. Dinții îi clănțăneau zgomotos. Deodată își retrase capul : deasupra Centrului zări înălțîndu-se spre cer mari limbi de foc, fuioare de fum răsucindu-se roșii. Iar acum, în jurul casei noastre se vedeau limpede acoperișurile, zidurile purpurii, contururile alungite ale copacilor golași. Deasupra Centrului, trîmbe mereu crescînde, mereu mai uriașe, roșii, cafenii, albastre, negre, se alungau de-a valma printre norii ce pluteau foarte jos. Ar fi vrut să strige, să urle : „foc !... foooc !... foooc !” dar gîtlejul îi era ca sugrumat cu funia. Nu-i ieșea nici un sunet pe gură. Întocmai ca în copilărie, cînd frații îl spîn-

zuraseră de creanga dudului. Sirenele fabricilor răsunară din nou. Dar de data asta cerînd ajutor. Pe străzi, ferestrele se luminară, se deschiseră cu zgomot ; apărură capete somnoroase, ciufulite, bărbați zbîrlîți și speriați, femei în ca-poate se aplecară afară în noaptea luminată, și de-a lungul străzilor răsunară țipete și strigăte de spaimă :

— Foc !... Arde orașul !... Ajutor !... Isuse Cristoase !... Dumnezeule-Doamne !...

Tata deschise tiptil ușa și întrebă încet, cu voce tremurată :

— Dormiți ?

Puse pușca în șifonierul cu trei despărțituri, și lângă ea cartușele cu vîrf lucitor. Ne chemă apoi în balcon. Mama își făcu cruce și izbucni în lacrimi.

— Doamne-Dumnezeule, ajută-ne ! Doamne, iartă păcatele noastre ! Arde orașul...

Para sinistră, pîlpîitoare, mînjea nu numai casele, ci și pereții locuinței noastre...

Din pricina frigului, ne-am retras în odaie. Am ridicat storurile și ne uitam așa afară. Pe bulevard, mașinile pompierilor voluntari goneau spre locul sinistrului, sunînd asurzitor din clopote și sirene. Tîrnăcoapele, gălețile și scările, fiecare cu alt sunet, contopindu-se cu huruitul roților grele, acopereau vuietul metalic, sacadat și isteric al clopotelor de alarmă ale pompierilor. Birjarul cu chivără de aramă smucea hățurile și biciuia la sînge caii scâlțați în spume, în timp ce pompierul voluntar așezat lângă el agita nebunește limba clopotului. Undeva, dincolo de foc, armele răpăiră din nou, lătratul lor se putea auzi chiar și de la cîțiva kilometri, acoperind vuietul clocotitor al flăcărilor și trosnetele seci ale copacilor aprinși. Tata își lipise fruntea de geamul rece al ferestrei ; tot trupul îi ardea ; își făcu cruce :

— Isuse Cristoase, apără-ne, să scăpăm teferi din vîlvora asta...

Pe neașteptate, își reveni. Îi porunci ritos mamei :

— Umpleți îndată cada din baie. Și ciuberele. Hîrdaiele, oalele, cratițele și toate vasele pe care le avem. Anunțați pe locatari să fie toți pregătiți ! Pregătiți apă peste tot ! Apă în fiecare vas. Ciubere în pod !...

Dar porni el însuși alergînd, sună la toate ușile, dădu dispoziții scurte, concise, locatarilor săi, străbătu coridoarele de la etajul întii și de la parter, doar la subsol nu se încumetă să coboare ; dealtfel, locatarii de la subsol ieșiseră în fața porții casei, de unde urmăreau îngrozitorul spectacol, căci pe geamlîcurile lor de la subsol abia dacă se strecura ceva din lumina roșietică a incendiului.

Tata încuie în urma sa cu grijă ușa apartamentului, scoase arma din șifonier, o rezemă lîngă ușa balconului și ieși iar la postul său de observație. Dar nu zări nimic suspect la marginea orașului. Îl pătrunse frigul și se întoarse în casă, își săltă pușca pe umăr și ieși în antreu. Verifică broasca. Apoi se uită pe geamul bucătăriei afară, scrutînd întunericul pe cealaltă parte a casei. Pretutîndeni unde se uita, totul plutea într-o lumină roșie. Mama se așeză scufundată în gînduri la masa din sufragerie și, de spaimă, tot trupul îi era scuturat de frisoane, ca și cînd ar fi fost grav bolnavă. Apoi se sculă, își făcu cruce și începu să se roage umblînd de colo-colo prin odaie. În semiobscuritatea purpurie, se duse brusc la șifonier și se apucă de împachetat. Auzind zgomot, tata își vîrî neliniștit capul pe ușă, dar nu scoase nici un cuvînt. Dar oare ce-ar fi putut spune ?

Eu dîrdîiam în adîncul patului. Sughitînd, luptîndu-mă întruna cu plînsul ce mă încerca, ascultam zgomotele din depărtare și urmăream agitația mamei, fără a îndrăzni s-o întreb ce rost au toate acestea în alarma asta îngrozitoare, de ce această alergătură disperată, această neliniște, la ce folos împachetatul, unde plecăm ? Însă chiar dacă nu înțelegeam tot, bănuiam cît de cît că a sosit clipa cînd trebuie să plătim. Să plătim pentru cei patru ani ce pentru noi se scurseseră fără griji, îmbelșugați, fără jefite de sînge, ani legendari, anii cei grași. Bănuiam, ba într-un

fel simţeam chiar, respectiv abia acum simt că sînt vinovat şi eu, care — chiar dacă fără voie şi inconştient — am participat totuşi la acest teatru blestemat ; am fost membru al unui grup de personaje vinovate într-o piesă de neiertat şi absurdă, deşi indiscutabil uşoară şi agreabilă, căci trăiam acolo şi atunci în acel mediu scelerat, şi pentru că datorită vieţii mele, deşi în şuvoiul împrejurărilor — iată, deci, caut totuşi o porţiţă salvatoare, căci un copil nu e într-adevăr responsabil — deşi fără voia mea, am fost prezent în acel joc, despre care doar mult mai târziu se poate descoperi că a fost istoric, şi că bineînţeles ar fi uşor să te descotoroseşti, cum se scutură cîinele de apă, dar se poate trăi oare, se mai poate trăi, dacă nu ne asumăm responsabilitatea, vina pentru tot ce alţii, trăitori ai unei vieţi false şi rele, nu-s în stare să-şi ia răspunderea, deşi copilul, cum spuneam, nici măcar nu bănuia aceasta ; n-avea cum bănui că odată şi-odată va ajunge astfel singur în pragul dezlegării, dacă va distruge micul burghez din el, burghezul din el, cu mărturisirea-i dezavuantă ; şi prin aceasta îşi condamnă şi în el însuşi clasa, cîndva, cînd tot ce s-a petrecut în ceţurile începuturilor, de va privi retrospectiv întîmplările, va deveni conştient în el, căci dacă n-ar spun *tot*, ar porni într-o viaţă iarăşi vinovată, cu ade-vărat de neabsolvit — tot ? cel puţin o parte, o frîntură din tot, acel nenorocit puţin care e viaţa unui om, începutul vieţii unui om, căci trebuie spus tot, fără a ţine seama pe cine condamnă mărturisirea, fie chiar tată şi mamă, dacă ei au fost particianţi la nedreptate ; să spui tot, pentru ca, dezlegat, să treci de partea acelor care au suferit de pe urma nedreptăţii, a acelor pe spinarea că-roră s-au bucurat „favorizaţii de soartă“, conştient sau inconştient, dar asigurîndu-şi oricum, în funcţie de interese, avantajele, tihna, siguranţa, bucuriile de tot felul ale vieţii. Focul bîntuia furios în oraş, şi eu urmăream de sub pilotă, cu ochii larg deschişi, înfiorat, aş putea spune în-străinat, teama părinţilor, groaza lor ; îi priveam, cînd pe

tata — unde-a dispărut siguranța lui ? —, cînd pe mama, cum înghesuia într-un geamantan cele mai absurde bu-
lendre, ca apoi să renunțe la această împachetare febrilă ;
viata de ea, se azvîrli epuizată în patul răvășit și începu
să plîngă disperată, cu țipete ; tot trupul îi era scuturat de
chin, mi se rupea inima cînd o vedeam, și bineînțeles împac-
heta fără rost, fără motiv, nu călătoream nicăieri — unde
să fi plecat ?... De plecat nu are rost să plece decît unul
care nu posedă nimic sau, dimpotrivă, e foarte bogat.

Dimineața, cînd tata avu curajul să iasă afară din locu-
ință pentru a afla ce s-a întîmplat, era de-acum lumină
puternică, străzile se populaseră, locatarii casei alergau
de colo-colo pe culoare. În zorii aceia, cînd tata făcu de
strajă în balcon, în timp ce se foia cu teamă de colo-colo
prin locuință cu Mannlicherul, și în timp ce mama împac-
heta cuprinsă de panică, cadeții se ciocniseră cu muncito-
rii, și în Centru teatrul arsesse pînă la temelii.

În piața din fața gării zăceau treizeci de morți cu fața
întoarsă spre pămînt sau spre cer, majoritatea muncitori
de la uzina de armament. Se adunasenă și ei în fața gării,
cu puști și pistoale, pregătindu-se să ocupe primăria ;
elevii de la școala de ofițeri îi înconjuraseră și trăsaseră
în ei cu puștile mitralieră, trăsaseră din gitlejurile a patru
străzi și de pe acoperișul gării, ca și al hotelului, și îi
atacaseră cu grenade de mînă. Printre morți zăcea înțepenit
și un soldat bărbos, cu ochii larg deschiși spre pavelele
cenușii de granit, acela care cu o zi înainte vorbise de pe
pedestalul statuii împărătesei, adresîndu-se mulțimii, și
care nu ajunsese decît pînă acolo unde fluturase un ziar,
însă mulțimea îl părăsise, îi întorsese spatele, cînd în bal-
conul primăriei apăruseră coșurile cu alimente scoase din
dispoziția doctorului Barna... În Centru, spre dimineață
teatrul arsesse pînă aproape de temelii. Luase foc îndată
după ce se ciocniseră muncitorii cu cadeții. Flăcările izbuc-
niseră în mai multe locuri deodată, și pînă să ajungă acolo,

pompierii voluntari erau neputincioși în fața furtunii de flăcări. Încă dis-de-diminețată se zvonii în oraș că teatrul a fost aprins de agenții trimiși de la Moscova. Acesta ar fi fost semnalul pentru dezlănțuirea terorii belșevice. După mulți ani am auzit șoptindu-se că o anumită bănuială era întemeiată : teatrul fusese incendiat de cîțiva ofițeri, mină-n mină cu doctorul Barna, pentru a abate în cele mai critice clipe atenția orașului de la luptele din fața gării și a îndrepta atmosfera orașului împotriva dușmanilor lor, creînd în acest fel totodată o justificare pentru decimarea unităților muncitorești revoluționare și a unităților revoluționare de soldați. Și în același timp, focul servi drept temei pentru ca social democrații, conduși de doctorul Barna și oamenii săi, să poată motiva „de drept” de ce anume chemaseră armatele franceze „în apărarea securității obștești și a populației” în acest oraș devenit, în ce privește autoritățile, pămînt al nimănui. Încă în cursul dimineții cîțiva curieri cu mașini adunară laolaltă pe membrii gării civice. Trebuiau să se prezinte cu arme și cartușe în curtea primăriei. Aici alcătuiră din ei unități ofițerești și, cu escorte de polițiști, constituiți în patrulare, băteau străzile orașului cu arma pe umăr, cu ghetre în picioare și pălării tari pe cap. În aceeași zi, se retrase din oraș ultima unitate militară : elevii școlii de ofițeri. O șterseră cu un tren special spre Szeged. Francezii erau mai aproape decît bănuiau domnii, nu se lăsară așteptați două-trei zile.

Nici nu dispăruse bine în zare ultimul vagon cu cadeți, cînd, cu un pistol automat în mînă, pătrunse călare în oraș, pe drumul dinspre Belgrad, primul soldat străin, un francez, și în urma lui un regiment.

Bucuria fu mare. Dar și spaima. Tata înfășură Mannlicherul într-o pătură și-l duse la Cerc, dar pe ușa găsi un petec de hîrtie pe care nu scria decît : Închis.

Ce să facă, Doamne, cu pușca ? Ce să facă, de vreme ce peste tot apăruseră niște afișe purtînd semnătura „pre-

ședintelui consiliului revoluționar“, doctorul Barna, potrivit căroră se interzicea portul oricărui fel de armă sub amenințarea pedepsei cu moartea. .

Într-o dimineață, în zori, tată înfășură iar pușca în pătură, se urcă într-o birjă, ieși în marginea orașului, dincolo de fabrica de chibrituri, îi plăti birjarului și porni de-a lungul Canalului. Într-un moment de „imprudență“, scăpă în apă mașinăria ucigașă ce-i cauza atâtea neazuri, apoi azvîrli după ea și cartușele cu vîrf nichelat.

În felul acesta, cred eu, am scăpat destul de ușor în acele zile ale revoluției.

BATJOCORIȚII

Primul soldat străin, un francez, pătrunse călare în oraș pe drumul ce venea dinspre Belgrad. Iar în urma lui sosi un regiment. Flăcăi veseli, cu fețe senine. Știau și ei că războiul e de fapt terminat. Însă poate că tot colindînd pe cîmpurile de luptă, soldații aceștia nu văzuseră Parisul căzut în beznă și distrus, disperat, dar plin iarăși de speranțe, nici Flandra pustiită. De fapt, acești francezi nu prea știau că misiunea lor era să pornească împotriva Rusiei răsculate, în ajutorul a tot felul de generali ruși, însă iată, aici revoluția îi împiedica și-i ținea pe loc. Nu știau toate acestea, și de asta vor fi crezut că războiul s-a terminat, cînd în realitate războiul nu s-a terminat cu adevărat nici pînă azi, el continuă, în alt chip, cine știe pînă cînd, poate la nesfîrșit... Nu vor fi știut ce se întîmplă în patria lor, din care cauză erau voioși, fără griji și dornici de necunoscut, de aventură. Soseau ca învingători și priveau în jur cu ochi visători — „erau francezi, nu nemți!“ — desigur oarecum decepționați, căci traseul pe care veniseră dinspre fluviul cel mare pînă la orașul nostru era sărac în atracții, pentru ei aceste meleaguri nu aveau nimica de faimă, și chiar dacă

au avut cîndva, le pustiiseră tătarii, turcii, așa că nimic, absolut nimic nu găseau aici renumit. Pe aceste meleaguri, peste amintirile și vestigiile dispărute, se așterneau doar niște lucruri omenești simple și neînsemnate, înapoiere, sărăcie, vulgaritate, neștiință, lașitate, sub o ieftină pudră trecătoare.

La drept vorbind, nici nu ne reveniserăm încă și habar n-aveam cine a învins în oraș — revoluția, care decapitase statuia bravei împărătese și chemase la arme tocmai pe muncitorii de la uzinele de armament, sau cadeții, „Consiliul revoluționar“ înființat în urma acțiunii contrarevoluționare a ofițerilor, în frunte cu doctorul Barna ? Nu știam cine și de ce e victorios, dezordinea, neștiința ne rămăseseră neschimbate, doar cît răsufлам ușurați și fericiți că tata scăpase de ciocnirea propriu-zisă — deși nu știu ce-ar fi căutat el acolo ! ? — și că lupta se decisese atunci cînd tata păzise orașul noaptea, acolo, în balcon, sau cînd se ascunsese între pereții odăilor noastre.

Cadeții se retrăseseră, surprinzător, și încă și mai mare surpriză stîrni printre cetățenii orașului sosirea neașteptată a soldaților francezi, apoi, a doua zi, și a treia, a trupelor lor coloniale din Maroc și Somalia. Între retragere și sosirea asta imediată era desigur o legătură, altfel de ce s-ar fi dat bătuți cadeții ? Tot acest joc era o enigmă pe care pînă și doctorul Barna zadarnic încerca s-o dezlege ; un singur lucru era cert, și anume că într-un fel sau altul unele unități ale armatei austro-ungare înfrînte, printre care și cadeții, aveau anumite legături cu francezii, înțelegîndu-se cu ei fără știrea doctorului Barna.

„Halal aliați !“ — se vorbea deja cu mult înainte de aceste evenimente la biroul de contraspionaj al comandamentului german de sud, unde fiecare mișcare era urmărită cu atenție, și îndată după primele zile ale revoluției lui Károlyi se îngrijiseră ca să fie ars conținutul arhivelor — acte, rapoarte, ordine, dispoziții, informări, adrese, tone de hîrtoagărie rămasă inutilă, dar ținută într-o perfectă

ordine prusacă. Deasupra Centrului oraşului, plutise zile întregi un miros dulceag, de hîrtie arsă, însă fără ca vreun om din afară să ştie de unde provine. Nemţii împachetară numai cele mai importante documente în lăzi de oţel rezistente la foc, depozitul de acte personale ale generalului Mackensen şi dosarele biroului de spionaj, şi acestea erau cele mai importante, căci după orice război pierdut ia naştere o nouă structură politică, sau militară, dar pe ce să se sprijine, dacă nu pe datele cele mai secrete ale vechilor arhive secrete, pe ce, dacă nu pe secretele ce apasă antecedentele vinovate, arhive care conţin cele mai ascunse documente ale vechiului stat, vechilor prieteni, vechilor duşmani, şi fac posibil ca noul spionaj, continuator al celui anterior, să se orienteze în prezent ? Ardeau hîrţiile şi nemţii împachetau de zor. Nu se retraseră toţi deodată, nu în pas de paradă, nu festiv, cum veniseră, ci sub obroc, sub obrocul nopţii, rînd pe rînd, în formaţii mici, succesiv. De cîteva ori deconectaseră turbinele centralei electrice a oraşului ; atunci se retrăsese grosul armatelor germane şi acele grupuri de camioane care transportau utilajele de telegrafiat demontate în ultimele ore, banii şi seifurile, sub paza unor escorte întărite. Nimeni nu observă cînd dispăru Mackensen şi statul său major. Pînă să aibă loc măcelăreala din piaţa din faţa gării şi să ia foc clădirea teatrului, nu mai era picior de neamţ în oraş, nu rămăseseră decît cîţiva cerce-lasi şi agenţi ascunşi în haine civile ; ei trăsaseră perdelele geamurilor clădirii *Korpskommando*-ului ce dădeau spre piaţă, cînd mîlîimea smulse capul Mariei Tereza. „Aşa-s' aliaţii“, ziceau, căci într-adevăr aşa sînt, cînd se pierde un război şi nu există altă scăpare, decît la duşman, nu există altă soluţie decît să faci pe dezamăgitul, pe martîrul, pe fecioara siluită, „noi n-am vrut, am fost siliţi să ne aliem, noi am fost din tot sufletul şi întotdeauna alături de voi, noi n-am vrut războiul ăsta, ne-au silit aliaţii, abia acum a venit clipa să ne întoarcem împotriva

lor, să fim cu voi, lîngă voi, o viață și o moarte avem, da, numai lîngă voi!" Bineînțeles, Antanta nu credea nimic din toate acestea. Și despre toate acestea aliații știaau tot, serviciul de spionaj transmitea mai repede la Berlin, la ministerul de război, decît ar fi aflat ceva acei ce erau într-adevăr împotriva declanșării războiului și făcuseră eforturi disperate încă de la început să se pună capăt ucigașei înclătări, pe care o respingeau din capul locului, fără a bănuî măcar că atunci cînd se va schimba roata și răspunderea va cădea pe umerii lor, ei vor trebui să ia pe umeri răspunderea, ei, și nu acei ce făcuseră acest război, care se înfruptaseră ca beți din iluzia alianței, însă, individual, și din foloasele concrete, și cînd noroiul le ajunsese pînă la gură, cînd pierduseră într-adevăr, se strecuraseră cu tertipuri de scamatori din toată ciorba asta, îi părăsiseră pe nemți, salvînd ce mai putea fi salvat, apoi după mine potopul, să bea alții amarul paharului, cei ce vin după ei, că și-așa sînt niște dușmani cei ce vin în locul lor și-i schimbă, da, însă pînă cînd? Pînă cînd le frînge gîtul Antanta...

Cînd sosiră soldații de culoare, alergarăm și noi la marginea orașului, în fața coloanei ce aducea cu parada unui circ. Uitaserăm de starea noastră deprimată, îi priveam curioși pe marocani, căci așa ceva nu mai văzusem decît cel mult la circ, și ascultam cu gurile căscate vorbele iuți, sprintare și parcă mereu agitate ale francezilor.

Văzurăm de departe cum episcopul nostru, fostul primar, cîteva alte notabilități și doctorul Barna îl primesc pe general cu o fericire debordantă. Ni se păru, deși nu eram siguri, că episcopul li se adresează ofițerilor nu pe latinește, ci în franceză, curgător și familiar, printre cuvintele veneticilor. Bănuiam că episcopul le mulțumește, în numele nostru, pentru eliberarea orașului, căci în ciuda vărsării de sînge, a ciocnirii dintre cadeți și muncitori petrecută în cursul nopții, burghezia tot mai tremura de teamă că revoluționarii își vor strînge rîn-

durile, că încă plutește deasupra capetelor primejdia răsculațiilor din împrejurimi, în special un atac al țăranilor români din munți. Apariția francezilor puse capăt fricii. Notabilitățile locale îi sărbătoreau pe francezi ca pe e'iberatorii lor, și desigur că nu greșeau, dovadă că chiar a doua zi după sosire, zuavii, cu puștile lor lungi în spinare, cu fesuri roșii în cap, ocupară atelierele gării, fabricile mai mari, uzina de armament, unde se zvonea că uriașele mașini zac distruse. Stăteam pe marginea drumului și căscam gura la convoiul lent, dezlinat al străinilor. Un copil îndrăzni să se avînte printre soldații din coloniile franceze. Îl priveam cu invidie, dar apoi am văzut cu spaimă — cîțiva țipară scurt — cum o mîină aspră, de soldat, îl îmbrînci de-o parte pe copil, care căzu cu capul într-unul din plopii de pe marginea drumului și rămase lungit acolo. Ne-am trezit brusc că spectacolul oferit de francezi nu e numai distractiv. Curioșii ce umpleau străzile se uitară unii la alții. Abia acum descoperiră, privindu-se așa, cît de jalnic își pierduseră rolul, înfrînți, neînsemnați, că n-au rămas decît niște neputincioși spectatori ai crudei realități, că au fost înfrînți, că îi doborîseră propriile iluzii, ca pe acel copil căzut pe marginea trotuarului, că au ajuns pe mîina dușmanului și nici nu crîcniseră.

La capătul străzii noastre, dincolo de gropile de gunoi, pajiștea din marginea orașului era acoperită de o brumă cenușie, prima brumă. Orizontul părea apropiat și lipsit de culoare, munții cu chemarea lor spre depărtări parcă dispăruseră pe veșnicie. La fel va fi fost peisajul pretutindeni în țara asta destrămată, sfîșiată în bucăți. Tăvălugul de fier al învingătorilor duduia din toate părțile și, dacă vreme de patru ani nu ne gîndiserăm la ce se petrecea în jurul nostru, acum brusc observam că, iată, a sosit pedeapsa, urmarea logică pentru tot ce-am făcut. „Ne-au ocupat!“ Apoi zăpada începu să se lege ușor, cu fulgii uriași, pe deasupra străzilor, caselor, întregului peisaj. Fetele negre ale africanilor se proiectau ciudat, țesute în

perdeaua moale a fulgilor. Curînd, tot oraşul fu acoperit de un vâl alb. Curioşii de pe străzi se întoarseră, căutîndu-şi salvarea acasă şi se ascuseră iar în locuinţele lor. Comercianţii nu-şi deschiseră prăvăliile, şi în oraş se înstăpîni un soi de amărăciune, totul se vesteji, totul se ofili, ajunsese cenuşiu. Ce devenise bucuria de odinioară, beţia victoriei, spiritul victorios al Puterilor Centrale, asaltul minciunilor ce vorbeau de victorie, inconştienta fericire a celor înşelaţi şi a celor ce se înşelau singuri! La început, cum ştim, credeam că războiul va dura cel mult patru săptămîni, care nu vor fi altceva decît patru acte ale unei operete vieneze. Însă, iată, dura de mai bine de patru ani! Tremuram chirciţi în casele noastre turtite sub zăpadă, deprimaţi şi dezorientaţi. Pe străzi umblau lela patrule străine. Totul se schimbase, revoluţionarii se ascuseseră din faţa poliţiei ce acţiona sub oblăduirea sau chiar îndrumarea francezilor, şi care, sub conducerea noului ei şef, domnul Guţu, prietenul „tovarăşului Barna”, îi căuta zi şi noapte pe bolşevici. În fabrici lucrul stagna. În locuinţe, parcă se mutase doliul. Zimbeau ori se înseninau la faţă numai acci inconştienţi cărora nu le păsa nici măcar de schimbarea asta decisivă şi radicală. Acolo unde, în spatele obloanelor trase, se urzeau noi planuri şi oamenii se pregăteau pentru o altă zi de mîine, nouă, acolo, printre sîrbi sau români, noi nu ajungeam. Îşi făureau planurile fără noi, cei care-am gustat din cupa înfrîngerii.

Slujba militară a tatei încetă definitiv, parcă de la sine şi în chip firesc. Deveni o amintire, sfîrşită, de ieri, se spulberă ca şi timpul, în care acest „serviciu militar” nu-l împovărase pe tata cituşi de puţin, căci înţelesese cum să tragă foloase din el. Vesela companie, care ani în şir mîncase, băuse, rîsese şi se îmbogăţise împreună, şi împrăştiată fiind uitase pînă şi de salutul de adio, membrii veselei companii nu-şi spusese nici măcar „Dumnezeu cu tine”, nu se strînseseră laolaltă la o ultimă întîlnire,

nu ridicase nimeni paharul pentru cele trecute și cu atât mai puțin pentru viitorul necunoscut. Cheile depozitului de alimente al garnizoanei și conținutul casei de bani intrară în buzunarele șefului tatei, căpitanul Fazakas, care plecă definitiv la Budapesta în chiar ziua când pătrunseră francezii în orașul nostru. Ceilalți cărară cu ei, care încotro, tot ce mai putea fi luat din depozit, birourile goale, rafturile, lăzile, uneltele. Rămaseră acolo numai pisicile. De căpitanul Fazakas nu mai auzirăm niciodată, și după câteva zile, cind francezii umblau ca la ei acasă prin orașul nostru și nici vorbă nu mai putea fi ca armatele maghiare să se reîntoarcă, așa cum se zvonise pe străzi în primele zile, tata răsuflă ușurat. Era limpede că nimeni n-o să-i mai ceară socoteală pentru casa de bani, chei, marfă, acte contabile, tot ce se făcuse de-a lungul anilor la *ménage*, dar pentru care la urma urmelor nu era el responsabil, ci Fazakas.

Francezii, cu soldații lor de culoare, se obișnuiră repede cu orașul. Învățară câte-un cuvânt unguresc, nemțesc, românesc, sîrbesc, ba ofițerii se instalară prin case, împodobiră odăile rechiziționate cu tot felul de nimicuri și împărțiră printre femei articolele de toaletă ce se mai găseau în oraș. Cetățenii noștri descoperiră curînd că acești tineri francezi sînt niște băieți foarte de treabă și simpatici. „În fond, de ce ne-ar fi dușmani ?” „Nu se comportă așa.” Societatea domnească se amestecă iute cu ofițerii francezi și ura față de Antantă fu înlocuită cu simpatia față de Antantă. Între ei, ofițerii nu-i mai numeau „boche” pe cetățenii orașului, și în societate deveni o modă ca printre cuvinte să fie intercalate câteva expresii de gust franțuzesci și formule de politețe, ba se nimeriră, și nu puțini, din aceia care se apucară să învețe de zor franceza. Marea burghezie, directorii de bancă, avocații mai de vază, medicii și funcționarii superiori, societatea aristocratică trăia într-un nou extaz, în timp ce noi, burghezii de rînd, încercam să ne acomodăm cu noua viață de

toate zilele ce lua naștere, alta decît cea veche. Tata primi înștiințare de la serviciul său, de la prefectură, să se prezinte la slujbă. Dragonescu îi ceru să-și reocupe vechea masă de scris și îi făgădui că se va ocupa el personal să obțină gradațiile rămase restante de patru ani, și că după normalizarea împrejurărilor va rezolva totul. Nici acolo nu mai domnea vechea lume. Dintre colegii tatei, numai surzii, miopii și cei aflați în pragul pensionării rămăseseră în posturile lor, ceilalți se împrăștiaseră care încotro prin țară și prin lume. S-au aciuat la Budapesta sau luaseră parte la revoluția rusă, vegetau în Serbia sau zăceau bolnavi prin spitalele din Ardeal, oricum, li se schimbase modul de viață. Unii se îmbogățiseră, alții căzuseră pe frontul italian. Abia acum reieși cîte cele răvășise pînă în temelii războiul. Vechea bună-dispoziție de la serviciu dispăruse fără urmă. Dispăruse optimismul epocii de aur austro-ungare, de parcă s-ar fi ascuns de gerul iernii și de ocupații străini. Cîrciumile vegetau. Clientela cafenelelor se rărise, doar nenea Nándor, întors de pe front rănit și cu grad de maior, ședea la amiază cu coniacul în față la „Capra de argint“, mîndru și grav, de parcă ar fi stat acolo anume în ciuda francezilor. Își alesese un loc fix, în dreptul unei vitrine, se împăuna în uniformă-i austro-ungară, cu decorațiile pe piept, cu monoculul la ochi — lucru nou ! —, aplecat peste paginile gazetei locale. Într-o zi, nenea Nándor îl bătu în fața cafenelei, în plină stradă, cu cravașa pe un tuareg buzat, care nu voise să-i facă loc. Soldatul de culoare din armata colonială suportă bătaia cocîrjat și cu resemnare mută, ca unul care se obișnuise și cunoștea bine sfichiul mîinii ofițerești, și care dacă-i bătut de un ofițer, rabdă fără să crîcnească, chiar dacă ofițerul nu-i francez. Flăcăul cu piele tuciorie, mătăhălos, răbdă nemișcat furioasa bătaie, pînă cînd o patrulă îl înhăță pe nenea Nándor și-l conduse la comandamentul pieții, în clădirea unde înainte vreme trona peste viață și moarte Mackensen. Pe ruda

noastră indignată o interogă un colonel francez zîmbitor, cu mustăcioară în furculiță. Spre surprinderea lui nenea Nándor, francezul se purtă extrem de politicoasă cu el, vorbea fluent nemțește, îl pofti amical să ia loc, îl trată cu țigări Caporal, cu coniac franțuzesc și biscuiți, apoi, după ce-l îmblînzi astfel, îl puse să-și dea cuvîntul de onoare că nu va mai ieși niciodată prin oraș îmbrăcat în uniformă.

— Altfel, și roști asta cu accent semnificativ, dar făcîndu-i cu ochiul, însă totuși atît de convingător, încît lui nenea Nándor nu-i rămase decît să ia la cunoștință această comunicare propriu-zis amenințătoare, altfel, *mon cher*, nu-ți pot garanta securitatea personală, soldații mei pur și simplu te împușcă sau te burdușesc, deși, te rog să mă crezi, dragă prietene, eu personal îi respect foarte mult pe colegii austro-ungari.

Ba, mai mult, descoperiră că și străbunii colonelului francez, și cei ai maiorului ungur erau alsacieni. Dacă ar mai fi ciocnit cîteva pîhărele, ar fi găsit că de fapt sînt rude, dar nu ajunseră pînă acolo, căci nenea Nándor își dădu deodată seama că porcul de francez își bătuse joc de el. Îl apucă furia împotriva lui însuși, că adică pînă și el „fraternizează“, sări în picioare, salută și se retrase fără a scoate un cuvînt. „Austro-ungarii ăștia-s nebuni incurabili, încă nu realizează că s-a sfîrșit cu ei.“

Cum însă nu i se oferi alt chip de răzbunare, nenea Nándor îi pedepsi pe francezi, nemaipunînd piciorul afară din casă toată perioada cît mai stătură francezii în orașul nostru ; acasă purtă numai uniforma de ofițer, cu decorațiile pe piept, condamnîndu-se singur la detențiune.

Și pe noi, pe copii, ne țineau părinții din scurt. Un pas nu puteam face prin oraș fără a fi însoțiți ! Printre locuitorii îngroziți circulau istorii înspăimîntătoare, despre atentatele pederaste ale marocanilor împotriva unor copii, despre crime și jafuri, deși nimeni nu știa nimic sigur, nimeni nu știa să spună exact unde, cînd și asupra

cui s-a săvîrșit atentatul, cetățenii orașului nostru răspindeau în șoaptă numai detaliile înflorite și amănunțite ale grozăviilor, atît de înflorite și atît de viciate de imaginație, încît ar fi stîrnit invidia oricărui romancier german. Însă, bineînțeles, faptul că ororile celor patru ani de război nu stîrniseră într-atîta imaginația, nu era cîtuși de puțin ciudat. Dar poate că această vorbărie spăimoasă era un semn că începe să se întoarcă o anumită atmosferă de pace. Cea mai înfiorătoare era pare-se acea întîmplare despre un negustor care venise după marfă în oraș, africanii chipurile l-au tîrît între boschetele încărcate de nea din parc și i-au smuls fără milă din gură toți dinții îmbrăcați în aur, douăzeci la număr, l-au zdrobit în bătaie, „ba i-au mușcat și nasul și urechile“, l-au lăsat să sîngereze, au șters-o și bineînțeles n-au mai apărut niciodată, taman ca duhurile rele din basme. E inexplicabil de ce inventau cetățenii noștri asemenea întîmplări înspăimîntătoare și de necrezut, dar poate în felul acesta își răzbu-
nau la modul grosolan teama, neputința și lașitatea în fața armatei franceze, devenită, fără voia ei, vestită pentru asemenea fapte. Nimeni nu se alarma dintr-o mică spaimă, dacă i se întîmpla altuia, în fond cînd unul, cînd altul din negustori sau bancheri își distrusese și pînă acum cu sînge rece, de pe o zi pe alta, prietenul sau asociatul — ca să nu mai vorbim de clienți — rudele își suceau gîtul una alteia, însă duminică sau sîmbătă învingătorii mergeau fără excepție la liturghie, de Crăciun și de Paște se spovedeau și se împărtășeau, sau în ziua împăcării își iertau unii altora — dar în special lor înșile — cu inima ușoară păcatele. Afacerile se duceau una după alta de ripă, dar primăvara comercianții își îngrijeau grădinile cu flori, duminică după-masă mînceau plăcintă cu brînză, la aer liber, și beau bere, serile urmăreau reprezentațiile furtunosului cabaret ce vuia de porcărele, căci, la dorința francezilor, cabaretul intrase iar în funcțiune, într-o încăpere a unei cafenele din centru, transformată special

în acest scop, și care totodată putea fi folosită și ca salon de restaurant. Părerea bravului nostru episcop despre locuitorii orașului se schimbă pe bună dreptate. Întîmplări cum era aceea care, de pildă, circula despre fratele mai mic al doctorului Klein, stîrnind în tot orașul puzderie de palavre, erau curențe; toată lumea era indignată de profanarea de-a dreptul sălbatică săvîrșită de acel frate, faptă care desigur le fusese sugerată acestor europeni altminteri cumsecade și civilizați de povestea cu africanii și cei douăzeci de dinți. Pentru că toți îl cunoșteau ca pe un tînar cu simțiri delicate, amator de literatură, scria poezii în ungurește și chiar nemțește, publicate în ziarele locale, despre toamnă și primăvară. Pe deasupra, trecea și drept unul dintre cei mai buni interpreți de muzică de cameră, cînta la violă. După cîte țîn minte, acest frate al doctorului Klein se numea Ödön, și nu o dată fusese oaspete la masa noastră îmbelșugată. În asemenea ocazii, Ödön ăsta se comporta întotdeauna straniu, ținea discursuri despre literatură, despre Schnitzler, din operele căruia cita, firește, nu demascatorul *Lieutenant Gustl*, ci pe *Anatol*, pe *Liebelei*, pe *Reigen*¹, căci cu aceste mici ocolișuri putea strecura destule aluzii fără perdea în discuțiile rafinate pe care le purta cu femeile „cochete”. Bărbaților le vorbea mai degrabă de filozofi, despre Freud și Bergson, treabă care-i plictisea destul de tare pe domni, și foarte curînd îl și excluderă din societatea lor ca instincte sănătoase, căreia, cum se știa îndeobște, îi plăcea nu să filozofeze, ci să mănînce, să bea, să petreacă și să discute politică. Acest spirit ales, de o rară sensibilitate, ne făcu apoi — „nouă!” — pocinogul. Cînd muri socru

¹ Scriitor impresionist austriac, *Arthur Schnitzler* (1862—1939) s-a remarcat mai ales în proză și dramaturgie. Piese de teatru *Anatol* (1893), *Liebelei* (*Dragoste ușoară*, 1896), *Lieutenant Gustl* (*Locotenentul Gustl*, 1904), volumul de dialoguri *Reigen* (*Horă*, 1896—1897), oglindesc atmosfera vieneză. Influențat de psihanaliza freudiană, Schnitzler a folosit ca tehnică generală de expresie monologul interior.

său, exact în zilele critice ale răsturnării, ajungînd primul dintre rude la mort, o dădu afară pe menajeră și înhătă nu numai inelele, ceasul de aur, lanțul și banii bătrînului, ci, sfidînd orice pericol, luă la rînd, în plină noapte, pe toți tehnicienii dentari din oraș, întrebînd dacă nu pot veni să scoată aurul în care erau îmbrăcați dinții mortului. „Ar fi curată nebunie, domnule, să vîrim în pămînt împreună cu cadavrul această mică avere, acum, cînd prețul aurului urcă de pe o zi pe alta.“ Numai că oamenii, care se delectau la auzul unor întîmplări de groază, de data asta rămaseră uluiți și atît de indignați, încît refuzară cererea vizitatorului nocturn. Zadarnic se ruga de ei Ödön : „Dar, dragă domnule, am ținut seama de rigiditatea firească a mortului. N-am legat falca bietului socru-meu — și aici își storcea cîteva lacrimi din ochi — i-am vîrit între dinți o călimară, ca dumneata să poți lucra mai ușor... Facem jumate-jumate. Zece eu, zece dumneata.“

Ispita nu avu succes. Însă în cele din urmă, spre zori, unui dentist bețivan de pe la periferie — cînd Ödön îl sculă din pat a doua oară — i se făcu milă de „bietul ticnit“ și, în schimbul unui onorar „de folosire“ substanțial, respectiv a unei garanții bănești, îi împrumută tot felul de dălți, ferestraie pentru os și clești. Pînă să se lumineze de zi și să sosească rudele ce plîngeau și se jeluiau, Ödön, logodnicul literaturii, termină treaba, legă falca mortului și aprinse pios lumînări. Atentatul se descoperi însă datorită faptului că rudele, cercetînd și ele conștiincios locurile răcite ale obiectelor de valoare ale testatorului, așa cum făcuse Ödön luîndu-le-o înainte, se uitară în gura mortului, să vadă dacă nu găsesc în ea vreo comoară ascunsă, pentru că în casă nu găsiseră nici un obiect cît de cît valoros, deși răsturnaseră cu sapa straturile de flori din grădină, sfîșiaseră saltelele pline de puf, răscoliseră afundurile scrinului, ba mai și ciocăniseră palmă cu palmă în pereți și dușumele, după aur.

Știrea despre furtul dinților se răspîndi în oraș cu iuțeala fulgerului. Nu s-a pomenit mort pe care să-l conducă la cimitir atîta lume ca pe socrul lui Ödön, pe care mulțimea ținea morțiș să-l vadă, și paznicii cu jobenuri de diplomați nu-i putură stăvili decît cu mare greutate pe curioși să deschidă sicriul și să se uite în gura mortului. Firește, doctorul Klein și ai săi, oricît de greu le-a venit, nu se duseră la înmormîntare. „Mai greu e să apari acolo.“ La cimitir, Ödön și nevastă-sa stătură ceva mai retrași, la cîțiva pași de cele cîteva rude care veniseră totuși. El plînsese însă cel mai amarnic cînd răsunară cuvintele preotului; prietenii francezi ai lui Ödön îl sprijineau pe bunul lor amic de braț; ofițeri tinerei, filfizoni, pe care acest gurmand spiritual și-i alesese în funcție de contingențele lor cu literatura. Unul dintre locotenenți se trăgea dintr-o familie nobilă din Cambrai și nu ostenea niciodată să vorbească îndeajuns despre doi dintre cei mai vestiți episcopi ai orașului, Fénelon și Dubois, ca și de episcopia de Cambrai, dintre zidurile căreia porniseră în lume nu mai puțin de patru papi, șazeci și opt de cardinali și două sute de episcopi, pentru a îmbogăți cu ei universitatea catolicismului. Celălalt tînăr distins, un sublocotenent, se socotea nici mai mult, nici mai puțin decît strănepot al lui Stendhal, se născuse la Grenoble și ajunsese pe front din școala de ofițeri de la Saint Cyr. Al treilea declarase că e născut la Clamecy. Povestea întotdeauna cu entuziasm, iar și iar, despre întîmplările hazlii ale lui nenea Benjamin, eroul încîntătorului roman al unui fiu al Clamecyului, Claude Tillier, dar nu amintea niciodată vreun cuvînt despre celălalt mare fiu al Clamecyului, Romain Rolland, care nu vedea Franța victorioasă nici în aceste zile, cînd conducătorii celei de a Treia Republici împreună cu geniile militare ale Imperiului Britanic și cu Wilson își băteau capul cum să lege de mîini și de picioare, vreme de cîteva generații, Europa golită de sînge, slăbită și jefuită. Dar

nici prezența acestor prieteni nu-l putuse salva pe Ödön de ruptura iminentă ; societatea locală îl exclusese din rândurile ei, îl depusese de rangul domnesc, căci „un domn nu poate săvârși una ca asta“. Ceea ce, de altfel, e adevărat.

Sîrbii din orașul nostru începură să se agite iar, încă din zilele ocupației franceze. Tata găsi pe biroul său, la prefectură, o scrisoare anonimă, în care i se aducea la cunoștință că în curînd au să ajungă ei, sîrbii, la putere, și să nu se aștepte la milă, pentru că-i un trădător și tilhar, un vîndut, care, deși poartă un foarte frumos nume croat, a uitat limba străbunilor, așa că va zbura din postul său fără să mai pupe vreo pensie ; să nici nu încerce să se justifice. Și în casa noastră se petreceau lucruri ciudate ; sosirea francezilor nu aduse cîtuși de puțin liniștea atît de așteptată. Poliția, sub conducerea personală a căpitanului Gușu, umblă pe strada noastră din casă în casă, căutînd arme ; agenții săi răscoliră paturile, ridicară scîndurile dușumelelor, se zgîiră în latrine și în cuptoare, nu rămase cotlon unde să nu-și vîre nasul, dar de fapt căutau un revoluționar periculos, care „a locuit pe strada noastră“. Părinții mei tremurau, însă erau bucuroși că tata fusese destul de isteț și se descotorosise la vreme de acel Mannlicher. Într-o noapte, după ce în podul clădirii învecinate dibuiră niște revoluționari și dezertori, agenții pătrunseră și în locuința portarului nostru, îl smulseră din pat pe Valer Cosma, care zăcea în odaia rece, pe canapeaua strîcată. Era cu brațul bandajat și îl îngrijea Iluska. Așa cum se descoperi mai tîrziu, nu fusese îmbrîncit dintr-un tramvai înțesat, cum le povestise locatarilor din subsol, ci luase parte în acea noapte de groază la încăierarea din fața gării, unde fusese lovit în braț de un glonț de mitralieră. Treaba asta nu-l surprinse pe tata. Cu atît mai mult însă îl ului faptul că în zorii cînd fusese rănit, domnul Cosma ciocănisese la ușa doctorului Klein, care îl tratase apoi pe ascuns. Multe ceasuri am

șezut eu aici, în odaia asta, ghemuit cu teamă într-un colț mușcălit, privind cum pune Iuska compresele pe rană, cum îi dă ceai bolnavului — ceaiul și zahărul îl furam eu din bucătăria noastră —, privind fața chinată de durere, care se desprindea atât de palidă din semiobscuritate. La prînz, locatarii din subsol îi aduceau domnului Valer cîte-un blid cu ciorbă de cartofi, ba și slujnicele de la etaje șterpeleau și aduceau jos cîte-o bucată de carne și ce fiertură mai rămînea de la masă ; ceilalți însă, burghezii, nu uitaseră că în acele zile fierbinți, cînd avioanele franțuzești țineau sub teroare orașul, Valter se demascase că era dușmanul lor. Acum, cînd zăcea nenorocit în odaia portarului, nici nu voiau să audă de el.

Tîrîră bolnavul afară, îl îmbrînciră într-un camion hodorogit, alături de muncitorii și tinerii pe care poliția îi dibuise în podul casei învecinate. Portăreasa se jeluia întruna că bravul locatar va muri de foame în spitalul deținuților, doar ea știe de la paznicul închisorii, rudă de-a lor, că deținuții, și mai ales „ăștia politici“, nu căpătă afară de mămăligă rece și apă aproape nici o altă hrană. Toată suflarea casei, de la mic la mare, ieși buluc pe scări cînd agenții secreți înarmați îl tîrîră pe subchiriașul portarului pe cimentul de sub bolta porții. Valer Cosma nu scoase nici un geamăt. De-atunci, n-am mai auzit niciodată de el. Ba, totuși. După cîteva ani, am citit că un anume Valer Cosma era acuzat principal în procesul unor comuniști, în Capitală. Probabil că el era, Valer, cel pe care-l îngrijise Iluska...

Bineînțeles, soarta subchiriașului rănit nu ne preocupă prea multă vreme. Evenimentele se succedau cu repeziune. Se restrînsese și societatea noastră, din marea cunună de oaspeți din vremea războiului nu rămase decît o singură prietenie cu un trecut mai vechi — Tischlerii ; pe doctorul Klein, cum spunea tata, nu-l mai lega de noi nici un interes, de mult renunțase la afaceri, la mită — mă rog, „în privința lui Cosma, trebuie să recunosc, oricît de tică-

los era omul acela, faptul că l-a îngrijit a fost o treabă pe cinste din partea lui, zău, cine-ar fi crezut ?..." Domnul Schmöller se întorsese acasă din război atît de decăzut și alcoolizat, de pe acel tren sanitar plin de aventuri, încît era aproape imposibil să stabilești vreun contact cu el. Stăpînul de cîndva al spălătoriei cu aburi, omul virtuos, acum era ziua-noaptea beat turtă, înjura și vorbea îngrozitor, îi umbla mîna după sînii și fustele femeilor de lume. Pe căpitanul Faragó îl doborî pînă la urmă la pat astma stîrnită de prea marea sa durere patriotică. Exemplara închisoare austro-ungară de pe vremuri, al cărei director fusese în timpul războiului, se umplu de ploșnițe și păduchi, curtea închisorii fu năpădită de bălării, gunoiul se strînsese de-o palmă în celule, deținuții azvîrleau de pereți mămăliga rece ce se numea mîncare, și din care acum mîncea scîrbit și domnul Cosma în *Krankenzzimmer*¹, și corul deținuților, pe care-l înființase Faragó în anii de război, nemaiaivînd dirijor, se desființase bineînțeles demult — pe scurt : „s-a zis cu lumea asta". Prietenii de rînd ai tatei, compatrioții militari, așa cum am mai spus, se împrăștiaseră fără să-și ia măcar bun-rămas. Doar plutonierul Máthesz mai apărea cînd și cînd — întîmplător întotdeauna exact la ora mesei de prînz — venit să transporte de la rudele lui de-aici la băcănia lui de acasă, în capitala plasei, din lucrurile furate, acelea pe care le strînsese de-a lungul anilor, ori le luase cînd s-a desființat depozitul de aprovizionare al garnizoanei.

Evenimentele puseră capăt și întîlnirilor cu părinții Miluței. Și poate că tocmai la timpul potrivit, pentru că mă luptam disperat cu mine însumi, întrebîndu-mă cine e cea pe care o iubesc cu adevărat, Miluța sau Iluska cea din subsol, fetița portarului — căci între timp copiii îmi povestiseră ce înseamnă să „iubești". Simțirile mai adînci, mai tainice mă atrăgeau spre Miluța ; cînd o priveam de de-

¹ Infirmerie (germ.).

parte, fața îmi era năpădită de roșeață și căldură, aș fi zburat spre ea, aș fi alergat cu brațele deschise spre frumoasa copilă, dar nu se putea, nu mai eram copil, și totuși în adîncul meu tremuram și mă cuprindea emoția cînd o vedeam, senzație pe care n-o aveam niciodată față de Iluska. Ba dimpotrivă, atracția față de Iluska izbuteam s-o ascund ușor, cu o răceală prefăcută, și eram în stare să trec nepăsător pe lîngă ea cînd porneam cu mama undeva la vreo prietenă de-a ei, la croitoreasă, la cumpărături sau la plimbare, și ea stătea afară pe stradă, rezemată de salcîmul bătrîn, cu scoarță aspră, zbîrcită, din fața porții, sau iarna, cînd înfocolită într-o uriașă broboadă cafeinie, lucrată de mînă, curăța cu lopata zăpada de pe trotuar. Treceam mai departe fără să clilesc măcar, făcîndu-mă că nici n-o cunosc, de parcă n-aș fi văzut-o niciodată, treabă pentru care mama mă mustrase nu o dată.

Într-o zi de început de primăvară, cu ninsoare, cînd ne obișnuiserăm deja cu francezii și nu mai tremuram nici de frica zuavilor, și conteniseră și istorioarele de groază despre ei, soldații străini începură pe neașteptate să se agite vizibil, se zvoni că-și fac bagajele, că împachetează, Dumnezeu știe ce, pentru că veniseră fără calabalîcuri. Abia ajunseră francezii la capătul nordic al orașului, că în capătul sudic, exact acolo unde apăruseră cu cîteva luni în urmă cei ce plecau acum, pe același drum apărură sîrbii.

Sîrbii, de care în urmă cu patru ani și jumătate ne băteam joc, rideam, îi disprețuiam, despre care cîntam cîntece batjocoritoare, a căror capitală fusese distrusă de artileria noastră, sîrbii pe care — cum auzeam una peste alta din comunicatele oficiale — „cavaleria noastră, atacînd cu săbiile scoase“ îi doborîse și-i făcuse praf și pulbere, îi nimicise și-i alungase. Așadar, apărură sîrbii. Ca și cum ar fi apărut niște fantome. Cînd de fapt noi eram fantomele. Noi, care încă refuzam să vedem că „războiul, războiul nostru“ ne amăgise definitiv, iremediabil. Pentru că uneori, în taină, tot mai speram că se vor

întoarce cadeții și husarii și odată cu ei și vechile zile, frumoasele zile de petrecere ale epocii de aur. Noi eram fantomele, care în urmă cu patru ani și jumătate ne pregăteam, urlînd, să dăm foc bisericii lor, să le dărîmăm casele, să le facem zob prăvăliile, să-i alungăm, cu o ură dementă, sălbatică, barbară, în războinica, beata noastră pornire patriotică, căci nu ne mai încăpea pielea de prea mult ungurism milenar și arpadian. Și acum, iată, sîrbii trăgeau victorioși răgușitele clopote din turnul bisericii lor, năpădit de mușchi, în piața mare din cartierul nostru. Veneau sîrbii. Era o realitate inevitabilă. Și n-ar exista dreptate pe acest pămînt, dacă ei n-ar fi pătruns în orașul înfrînt, pentru a-l umili, pentru a-și pune talpa pe gîtul său și a ne face să ne aducem aminte, chiar dacă pentru scurtă vreme, cine și ce am fost și cum ne-am purtat cu ei. Coana Nelly ieși în ușa „Caprei de argint“, învecinată cu biserica, se opri pe trepte, îl înghionti cu pumnul în coaste pe Gyula, chelnerul cu ochelari, și rosti cu vocea-i răgușită :

— Ei, ce-ți spuneam, Gyuszi ? Ce ziceam eu, hai ? Mai ții minte ? Cine merge pe front în pantofi de lac, cu baston de trestie și beat ca porcu', nu poate cîștiga războiul ! I-am urît și-atunci. Dacă tot e musai, atunci mai bine cu răcani, marinari, voiajori, cu popi. Aia cel puțin nu-s porci. Ptiu, scîrbele de ofițeri ! Acum, în sfîrșit, s-au umplut de cîcat din cap pînă-n picioare ! Au venit sîrbii...

— S-ar fi umplut, dacă n-ar fi fugit ca iepurii, bălmăji Gyula. Au rupt-o la fugă. Da, au venit sîrbii...

În colțul de vizavi, băcanul sîrb nici vorbă să tragă obloanele de tablă ; împodobise borcănelele de bomboane, ce sticleau goale în galantar, cu mici stegulețe sîrbești și din niște panglici în culorile naționale sîrbești făcuse fundițe pe gîtlejele zvelte ale sticlelor de vin, și ele goale, și pe care le păstra și îngrijea ca pe cele mai îndrăgite pozoabe din galanfarul său. În tot orașul, cucoanele plîngeau

după ofețerii francezi. Printre ele, desigur, și doamna Tischler, care cum, necum izbutise să pună mîna pe un tînăr -sublocotenent de cavalerie din Bretagne, instalîndu-l în camera ei de oaspeți, aranjată aproape cu gust, ai cărei pereți erau împodobîți cu excelente tablouri, cumpărate în anii trecuți la prețuri derizorii. Ieri, nebănuind încă nimic, cucoane din protipendadă, femei parfumate, se strecurau, cu voalurile lăsate peste ochi, în odăile cu intrare separată ale ofițerilor francezi. Azi, străzile îmbrăcaseră altă haină, nici nu mai știu a cîta în ultimele luni, însă nu și pentru ultima oară. Străzile deveniră iar brutale, ușmănoase, și poate că numai prezența francezilor făcuse ca, atîta vreme cît fuseseră aici, să nu se observe aerul mitocănesc al orașului — cel puțin ei așa aveau senzația. Veșnicii curioși năpădiră iar străzile. Și dacă la izbucnirea războiului strada era a burghezilor euforici, a voluntarilor erijați în eroi apriori, a ofițerilor sărbătoriți, mai apoi, în ultimii ani, a văduvelor de război, manifestanților, răzvrătiților și doliului, și în cele din urmă a revoluției, a muncitorilor și a soldaților răsculați, cărora ca-deții și francezii le smulseseră iar piețele și arterele principale, aerul și soarele, acum pe trotuare se iviră deodată locuitorii sîrbi ai orașului, inunda ră strada pe care intrau ostașii sîrbi, se buluciră în primele rînduri ale privitorilor, plîngeau, rîdeau de fericire, fluturau batiste albe, îi sărutau pe soldații nerași, obosiți și slăbiți, le ofereau pîine și vin, în timp ce strigau : *jivio...* ¹ *jivio...* și bineînțeles nu se auzea nici măcar un *éljen* ² rătăcit, deși, Doamne, cît se tot strigase *éljen* în acest oraș în cele cincizeci de luni, cele două sute optzeci de săptămîni, cele o mie patru sute și ceva de zile trecute, și dacă am socoti numai un strigăt pe zi de cap de om — în anii războiului, au răsunit o sută patruzeci și șase de milioane de urale, dar putem înmulți, cu conștiința împăcată, chiar și cu zece, ceea ce înseamnă

¹, ² Trăiască (lb. sîrbă și maghiară).

paisprezece miliarde șase sute de milioane de urale ungurești — numai într-un singur oraș din Ungaria cuprinsă în Monarhie ! Altfel, vezi bine, puteai să-ți frîngi gîtul !

În ziua aceea, în acele ceasuri m-am întîlnit cu Miluța. N-o mai văzusem de mult. Minunata ei față, ochii ei strălucitori, făptura ei îmi păreau mai îngerești ca oricînd. Fetița crescuse, ochii i se rotunjiseră, avea părul ondulat și în el era prinsă o uriașă fundă roză ; dar cînd, uitînd totul, am alergat la ea cu sufletul la gură, fericit, ea se opri pe trotuar în fața mea, mă măsură de sus pînă jos ca un dușman, ca un învingător crud, cu un zîmbet batjocoritor, apoi îmi întoarse spatele și mă lăsă fără o vorbă acolo, în mijlocul străzii murdare, pline de noroi ; stăteam mut, cu brațele căzute de-a lungul trupului, cu fața schimonosită de uluire, și glasul nu mă mai ajuta : „Miluța, Miluța... nu-ți mai aduci aminte, Miluța... acolo, sub tufa de alun... în casa cea veche... cînd ne-am dezbrăcat goi-goluți și ne-am jucat... încă de-atunci te iubeam, Miluța !“

Părinții mei, cu fețele strălucind de bucurie, se îndreptară în grabă spre părinții ei, ca omul care, căutînd îmbărbătare, se aruncă la pieptul primului prieten bun întîlnit în cale. Dar aidoma Miluței, și aceia își întoarseră capul în altă parte. Brațul tatei se opri în aer, în mîină cu pălăria de velur ridicată pentru un salut larg, și mama se holba uluită după prietena ei, cu care de ani de zile flecăreau intim, pe sîrbește, și care-i era consăteancă. Eu n-am auzit nici un oftat, nici un cuvînt din ce și-au spus între ei părinții, căci în clipa cînd am zărit-o pe zîna grădinii, boschetelor, a verii și a vechii case, mă și repezisem înainte, eram departe de ei și n-am văzut ce se întîmplă cu ai mei, ce umilire li se adusese. Așa era deci Miluța, cînd mie îmi apărea pe neașteptate ca o melodie ce trebuia cîntată, și aproape în aceeași clipă mi-am dat seama că e un cîntec pe care nu-l cunosc și nu-l cunoscusem

niciodată. N-o văzusem de mult și uitasem de toate reține-
rile ivite între timp, am alergat spre ea întocmai ca în
urmă cu câțiva ani și, când nu mă mai despărțea decît un
pas s-o strîng în brațe și să-mi lipesc fața îmbujorată de
frig de fața ei, mi-a întors spatele, a făcut câțiva pași,
îndepărtîndu-se de mine, și și-a fluturat batistuța-i albă,
de mătase, către un soldat sîrb bărbos și transpirat, ce
călărea marțial, legănîndu-se în șa. Mîna ei ușoară, mică,
îmbrăcată în mănășă albă croșetată, cu înflorituri albas-
tre și roz, se unduia ca o floare plutind într-o ceață lăp-
toasă, și pe care o smulge și duce de lîngă noi o pală de
vînt, și devine tot mai mică, tot mai pierdută în depărtare.
M-am întors abătut la părinții mei, lovit și umilit, am
rămas acolo cu tata și mama, împietrit în lumea devenită
brusc străină, prăbușit în mine însumi, cu un zîmbet
înghețat pe buze, contopit cu disperarea tatei și a mamei.
O clipă, devenisem ca o triplă statuie împietrită a durerii.
Acum aflarăm că se sfîrșise definitiv cu ceea ce credeam
a fi de nestrămutat și, ciudat, acum mă asaltă un senti-
ment într-adevăr rar încercat alături de amîndoi, anume
că noi trei, noi, cei umiliți, sîntem solidari. Deveniserăm
o minoritate. Aș putea spune chiar că în acele clipe am
devenit toți trei maturi ; da, și eu, copilul, pentru că și eu
gustasem din ceea ce se numește umilirea omului.

Devenisem o minoritate...

ULTIMA CÎNĂ

Ne retraserăm speriați din Centru, unde de-acum încolo sîrbii erau cei ce simțeau că a sosit ceasul victoriei finale, poate acel sentiment pe care noi, ungurii, ni-l avansaserăm la izbucnirea războiului. Cum, necum, de ce tocmai acum, cînd eram înfrinți — trecurăm pe la tanti Giza, pe malul Canalului, pe a cărei spinare mată acum nu se mai oglindeau vase venite de departe și nu fluturau steagurile unor țări îndepărtate. Verișoară-mea Katica zăcea iar în șezlongul ei, cu fața roșie și ochii injectați de temperatură, cu atîta frumusețe și atîta dragoste în toată expresia ei, cum nu strălucise niciodată nici pe fața Miluței, nici a Iluskăi — cel puțin așa am simțit cînd am intrat în locuința din subsol. Sfîrșitul apropiat să fi dat frumusețe acestei fețe, sau numai strălucirea plină și fermecătoare a maturizării fetei, dincolo de temperatură, de boală — nu știu. Nu mă lăsară să mă apropii de Katica, nu mă lăsară ca, la fel ca pe vremuri, să alerg la ea și să mă lipesc de sinii ei mici, rotunzi, să mă îmbrățișeze, să mă sărute, să-i fac declarații în șoaptă, să-i vorbesc, ca pe vremuri, să-i vorbesc despre un lucru pe care atunci, ori-cum, tot nu i l-aș fi putut exprima exact; dar pe care Katica poate l-ar fi înțeles. Și anume că Miluța mă umi-

lise, cu sînge rece, intenționat, că ucisese în mine o dragoste de copil, o joacă, distrugînd un întreg mecanism feeric al viselor, tot ce era nevinovăție, puritate în noi, taina noastră comună veșnică, de neuitat, de sub tufa de alun.

Aici, printre rude, rușinea și spaima intervenite în situația noastră brusc nouă, schimbată, găsi un teren bun, cel mai nimerit. Găsirăm mîngiere în disperarea, în nenorocirea noastră. Chiar dacă nu un leac tămăduitor, măcar un dram de compasiune, în durerea ce ne încerca. Katika zăcea cu ochii închiși, fără grai, respirînd scurt, o respirație aproape șuierată. Ai casei umblau prin jurul ei plîngînd mut. La salutul nostru, bolnava ne răspunse numai cu un gest, își flutură fără speranțe frumoasa mină albă ca marmura, cu degete subțiri, din vîrfurile cărora acul de cusut nu mai amăgise de multe-multe luni o picătură de sînge, își flutură mîna, ca un călător ostenit de moarte, care știe că acestea-s ultimele semne, ultimele sale mișcări. Aici găsirăm deci mîngiere, o ieftină mîngiere, în apropierea unei muribunde. Mîngierea că dacă oamenii pot trăi și așa, ca ei, în această hrubă, ca sora tatei și familia ei, atunci trebuie să ne dăm seama că în fond încă ne mai putem considera fericiți, sau cel puțin nu atît de nefericiți ca ei, dacă aceste două necazuri atît de diferite pot fi comparate, căci ce-i interesa pe ei ce armate pleacă sau vin, n-aveau nici în clin, nici în mîneacă cu asta, nu-i interesa decît subsolul acesta și nimic în afară de el — adică singura realitate, subsolul ! Dar ce contează asta ! ? Să rămînă Katika în viață. Bineînțeles, nouă nu ne dăduse prin cap nici o elipă deosebirea reală dintre cei din subsol și noi ; în ciuda evenimentelor din trecutul apropiat, ni se părea firesc că noi avem o locuință burgheză durată cu grijă, și nici aici, în preajma Katicei, care se lupta cu moartea, nu ne simțeam recunoscători soartei, măcar o clipă. Ne gîndeam desigur că așa e firesc pentru noi, că e bine că nu ne apasă griji din cele mai comune, și chiar dacă se rup toate

funiile, orice nenorocire ar urma, slavă războiului, prăbușirii, falimentului absolut inevitabil al băncilor, avem și vom avea din ce să trăim, nu trebuie să luptăm cu mizeria, ca aceștia aici sub pământ, în odaia asta infestată ; și nici o clipă nu credeam posibil un lucru care a urmat mai târziu, și anume că acest mic eșafodaj al siguranței noastre va slăbi, că familia se va destrăma și vîntul va împrăștia averea mic-burgheză. Am plecat abia seara, cînd se întuneca. Inima tatei se înmuie, vîrî niște bani în buzunarul șorțului lui tanti Giza, să-i cumpere bolnavei lapte, unt, doar Giza făcuse aluzie că proprietarul casei iar are un lăptar, deși e foarte scump, și-apoi pare-se că acestea vor fi ultimele înghițituri și ultimele îmbucături. Îi dădu și mama lui tanti Giza din banii ei secreți, dar femeia roasă de lipsuri, deznădăjduită, nu mulțumi pentru banii dăruiți, îi primi apatică, așa cum primesc condamnații consolarea gîngavă a paznicului de închisoare.

Zilele lipsite de siguranță zburau repede, rămîneau în urma noastră, și orașul, care în acea vreme deveni scena unor întîmplări care mai de care mai ciudate, parcă părăsea în goană clipele prezentului, acea atmosferă năucă, acel grad de latitudine al realității de unde nu poți decît să mergi mai departe, pentru că nu ai unde să ancorezi. Într-o zi de vară bătu un vînt atît de rece, de parcă ar fi năvălit asupra-ne aerul Polului Nord, rafalele reci răscoliră colbul dintre tarabele vînzătorilor din piață, și acest frig sosi dinspre cursul superior al Canalului, trecînd peste stu-fărișuri, păduri, sate și coșmeliile suburbiilor, așadar, într-o astfel de zi aflară că undeva, lîngă Paris, s-a decis că Monarhia Austro-Ungară a zburat în aer într-adevăr definitiv și ireversibil, că regele Carol și regina Zita nu se mai întorc, că s-a terminat cu Tisza István, că s-a sfîrșit cu orice iluzie, că am primit lovitura de grație.

Dinspre munți, călări pe caii lor mărunți, se îndreptau în trap iute spre orașul nostru avangărzile unei armate noi. În chiar noaptea aceea oștile sîrbești plecară. Iar dimi-

neața, ducîndu-și caii de dîrlogi, cu căruțele ce hodorageau tare, istovită și epuizată, sosi pe drumurile dinspre răsărit armata română, pecetluind hotărîrea semnată lîngă Paris.

Vestea asta o primirăm deja cu indiferență, căci nu se mai putea reîntoarce nimic, era mai bine așa, decît în furtuna neprevăzută a revoluției, chiar dacă știam că ceea ce urmează după asta e definitiv. Nu era același lucru ca atunci cînd veniseră francezii ori sîrbii ; eram obosiți, tînjeam după liniște, oricum, numai să avem parte odată de liniște și tihnă. Totuși, îi urmăream curioși pe cei ce soseau. Bunica s-ar fi înțeles cu ei, noi însă nu le cunoșteam limba, nu le puteam ghici gîndurile și nici ce obiceiuri au. Va trebui să ne obișnuim cu ei. Tata nu era neliniștit. Ținea bine minte discuția de la prefectură, dintre Dragonescu și Zorkóczy. Apăruseră iarăși alt soi de soldați, alt gen de ofițeri. Clopotul cel greu al bisericii române ortodoxe răsuna cu vuiet adînc, amenințător, apăsător, dar totodată și festiv. Cercetam fețele noilor veniți și încă nu izbuteam să le distingem pe cele dușmănoase de cele prietenești. Faptul că acum sîrbii erau cei ce umblau pe stradă cu ochii plînși și deprimați nu era pentru noi o satisfacție, și durerea lor ne interesa tot atît de puțin pe cît bucuria nestăvilită a românilor, ca și înaripatele cuvîntări festive ale oratorilor lor, într-o limbă necunoscută nouă, vioaie, dar melodioasă. Populația românească întîmpină în fața bisericii primul drapel național care apăru în acest oraș. Înaltul lor prelat, pare-se un episcop, un bărbat cu ochi negri și barbă mare, purtînd un bogat veșmînt în fir de aur, odăjdii bizantine din aur și catifea, purcuse în fața comandantului militar, aducînd pe o tavă de argint pîine și sare, tavă pe care pînă la urmă, o preluă de la el cel mai vîrstnic dintre bărbații români de vază ai orașului, un domn bătrîn în frac și cu mănuși albe, și o întinse spre ofițerul de rang înalt, apoi spre stegar, un soldat de rînd, cu mustăți mari, cu mantaua mototolită și pătrunsă de

ploaie. Domnul cel virstnic se aplecă adinc, dar în gestul acestă se mai simțea ceva vienez, ceva din deprinderile căpătate sub monarhie, un gest devenit brusc anacronic, al unui deputat de pe vremuri în parlamentul din Budapesta. Bătrînul domn părăsise nu de mult închisoarea Csillag din Szeged. Chiar în spatele lui stătea Dragonescu, și el în frac, joben, mănuși, și pantofi de lac. Fără voia sa, lacrimile îi curgeau încet, nestăvilite, pe față, în timp ce pe buzele tremurînde îi flutura un zîmbet. Ofițerul român frînse după datină o bucată din pîinea țărănească plămădită din făină neagră, o întinse în sare, apoi începu s-o mestece repede, privind cu interes tava măiestru făurită de aurar, din care cine știe cine mai primise pîine și sare, poate un Karagheorghievici, ce trecuse înaintea sa pe-aici, sau poate un ministru ungur, un prefect ungur — deși ar fi desigur o greșeală capitală să ne închipuim așa ceva — sau, cel mai plauzibil, episcopul de Caraș-Severin, mult înainte de război, venit la sfîntirea noii biserici românești. Domnii unguri lipseau ostentativ de la primirea oștilor române, pe primar îl alungaseră sîrbii, în schimb în primele rînduri putea fi văzut înghesuindu-se doctorul Barna care, spre cea mai mare uimire a celor prezenți, scoase din buzunarul de la piept al jachetei o foaie de hîrtie albă și dădu citire în românește unui „fulminant” discurs de bun-sosit. „De unde știe românește, doar e venit de la Munkács?” „Doctorul Barna știe de toate. E om politic.” Tatei nu-i venea să creadă, însă zadarnic îl căuta cu privirile, episcopul nostru nu apăru, deși ar fi putut cuvînta pe franțuzește. Se spunea că toată protipendada din regatul român vorbește franțuzește, că, în familie, aristocrații lor vorbesc tot atît de curent această limbă, precît unii aristocrați unguri nemțește. Brusc, fiecare își aduse aminte, fiecare știa ceva despre români. De parcă în 1916 nu această tagmă a beamterilor i-ar fi batjocorit, de parcă nu ea ar fi aplaudat arestările, întemnițarea unor persoane civile în lagărele de dincolo de Tisa.

Tata mergea la slujba sa, la prefectură, dar drumurile sale de dimineața și de seara duceau pe străzi pustii. Cetățenii unguri, funcționarii, micii meseriași se încuiau în casă. Sêrile, din casele românilor se strecura glas de petrecere și cîntec. Tata îl căută disperat pe Dragonescu, voia o certitudine, ce va fi cu el, însă directorul său era ocupat cu organizarea noii administrații, lucra ca „ad interim” în biroul luxos al prefectului. Prima sa preocupare fu să îndepărteze portretele perechii imperiale și regale, uitate în vîlmășagul evenimentelor acolo, treabă cu care, firește, esența nu se schimbă, pe cele două scoabe de oțel apărură în grabă portretele regelui român și al reginei sale, în-acele-și rame Blondel, aurite și încrustate cu frunze de stejar. Iar afară, noua, cealaltă viață, începu cu faptul că pionierii români doborîră și luară statuia decapitată și cu sîni bogăți a Mariei Tereza, vrînd parcă să arate intenția noii puteri, și anume că nu recunosc nimic din ce a alcătuit aici lumea Habsburgilor, că-i șterg pînă și urma și, într-adevăr : nu rămase nici piatră pe piatră din temelia statuii. Oricîte crime și nelegiuri am făptuit în trecut, ne dorea că alții cei ce șterg mărturiile rușinii noastre, căci încet-încet ne dădurăm toți seama că pentru noi, Austria, stăpînirea Habsburgilor însemnase numai rușine. Se treziră și în tata simțiri mai umane, pașoptiste, căuta compania lui Zorkóczy, încerca să înțeleagă ceea ce nu înțelesese pînă atunci : cum și de ce ajunsese în situația asta. Printre altele, Zorkóczy preciza, și așa se și întîmplă, că noua putere va cere funcționarilor săi să depună jurămîntul și că domnii, *beamterii*, vor fugi cu miile în Ungaria, cei mai mulți firește întorcîndu-se acolo de unde au fost trimiși aici, sau de unde veniseră să se stabilească aici, și vor poza acolo ca martiri ai națiunii, vor solicita răsplata martirajului lor, dar Ungaria doborîtă la pămînt nu va avea nici coajă de pîine, și ei, acești martiri, vor fi dinamita noului naționalism ungar, noua nenorocire istorică a ungurimii, urmașii vechii nenorociri. El, Zorkóczy, cu

mintea sa lucidă, nu-i poate da tatei decît un singur sfat : să nu-și lase slujba, cînd va veni sorocul, să depună jurămîntul, aici e pămîntul său natal, „aici cunoști ce și cum e“ și, una peste alta, în cîțiva ani se îndreaptă ele treburile, și-apoi cît de cît mai poate conta pe cuvîntul lui Drago-nescu, pe vechea simpatie și pe sprijinul lui — așadar, să rămînă aici și gata. Fuga de care vorbea începuse.

Tischler era de acord în toate acestea cu Zorkóczy, „dar își permitea să mai adauge doar atît“ că, după catastrofăul „crah mondial“ de după război, va trebui să urmeze și conjunctura, și el unul se bizuise negreșit pe ea, e convins că tata se va putea reface ; aici se construiește o nouă țară, și unde se construiește, se poate și cîștiga.

Nici nu apucaseră să se odihnească noii veniți, că se și schimbă caracterul orașului. Domnii români cu experiența cîștigată în Monarhie știau ce trebuie făcut, botezară cu alte nume străzile mai importante, piețele, reorganizară instituțiile, dîndu-le o structură mai puțin rigidă. Dădură orașului un alt aspect exterior, altă atmosferă cafenelelor, transformară spiritul, obiceiurile și stilul negustoriei, străzile căpătară alt ritm, mai alert, mai neli-niștit, imprimară alt curs vieții ; numai afundul viziunelor locuite de străvechii cetățeni ai urbei rămase la fel ca și mai înainte. Nici în suburbii, în cartierele muncitorești nu se schimbă nimic. Nimic nu se schimbă acolo, la periferii, cu toate că în fabrici se reluase lucrul și nu peste mult ieșiră ca din pămînt noi uzine, în afară de faptul că un nou capital se scurgea spre industria dezvoltată în anii războiului, pe lîngă vechile bănci își deschiseră porțile alte bănci, noi, iar în uriașele și splendidele *sleeping car*¹-uri sosiră, în *Schlafwagen*²-uri, cu valize de piele și valută de aur, antreprenori străini, comis-voiajori de importuri-exporturi, care vindeau bumbac și mătase și exportau porci și vite. În ciuda tuturor acestora, realitatea, care pe

¹, ² Vagoane de dormit.

toate le croiește, nu se schimbasse ! Prăpastia dintre Sus și Jos rămase, ca și cea dintre Centru și Periferie, sau dintre Etaj și Subsol. Adică legea de nezdruccinat a construcției : subsol, parter, etaj. Cine să se mai gîndească la Monarhie ?

În aceeași seară cînd sîrbii dispărură pe drumul pe care sosiseră, pentru ca dimineața să și pătrundă oastea română, acasă la noi, după planurile mamei, urmau să se strîngă la un ultim ospăț puținii prieteni care mai rămăseseră în orașul acesta pierdut în ceață și înecat în ploaie. În primul rînd îi invitaserăm pe Tischleri, pe doctorul Klein, pe unchiul Nándor și pe mătușa mea, căci după retragerea francezilor unchiul ieșea iar prin oraș, ce-i drept în haine civile, deoarece sîrbii chiar că l-ar fi omorît în bătăie dacă ar fi apărut la „Capra de argint“ în uniformă. Îl invitaserăm pe căpitanul Faragó, pe domnul Schmüller cu familia sa, în speranța că bravul proprietar al spălătoriei cu aburi va sosi la cină nebăut și că nu va provoca scandal cu nestăvilitele-i manifestări desfrî-nate, însă oricum trebuia să-l chemăm, doar ne fusese ani de zile prieten. Pe Zorkóczy tata nu-l găsise nică-ieri, nici la redacție, unde se știa că guvernul revoluționar din Budapesta îl numise ambasador la Londra și că plecase deja acolo — abia a doua zi se descoperi că nu era decît o vorbă aruncată la beție. Apoi, trebuiau să vină la masă și părinții Miluței, care aflînd știrile sosite de la Paris și intuind schimbările la care se puteau aștepta după stăpî-nirea sîrbilor, se arătară iar prietenoși cu noi, spre marea mea bucurie, căci asta însemna că mă voi putea întîlni iar cu Miluța, la care, în ciuda umilirii suferite, în ultima vreme mă gîndeam tot mai mult. Mă simțeam mereu singur, mereu orfan. Iluska și părinții săi, portarii, se muta-seră la țară, numai să scape de zilnicele sîcîieli ale poli-ției. Într-o noapte își încărcară calabalicurile în căruță, și dimineața găsirăm locuința lor goală. Și ceilalți loca-tari de la subsol își schimbaseră gazdele, și odată cu loca-

țării plecară bineînțeles și copiii. Sanyi dispăruse de câteva săptămîni, Iluska știa că fugise la Budapesta, „s-a dus să se facă revoluționar“. După ce-l luară cu forța pe domnul Valer, și cum nici Sanyi nu se mai întoarse, Ilus imi destăinuî că băiatul îl ajutase în multe cele pe subchiriaș, ducea pachete în orașelele din jur, fusese de mai multe ori în orașul minier, „domnu’ Valer îi încredința niște fițuici, ziare și scrisori din alea de le scria cu cerneală invizibilă“, dar treaba asta era secretă. taină ce trebuie ținută sub șapte lacăte, Sanyi o amenințase pe Ilus că dacă „suflă o vorbă, o tunde chilug, și pe deasupra îi mai și pocește mutra“, iar mie îmi trimisese vorbă că „are să-mi sucească gîtul, și mie, și burjuilor scîrboși de taică-meu și maică-mea“, însă Ilus imi ascunsese asta multă vreme, nu îndrăznise să-mi spună, de teamă că dacă va începe să vorbească, nu se va putea stăpîni să nu trădeze secretul lui Sanyi, căci ea mă iubește foarte mult, și dacă tot a apucat să-mi spună atita, atunci nu-i mai pasă, pot ști și că Sanyi a plecat la Budapesta, nu numai „așa“, să se facă revoluționar, ci a dus cu el și o scrisoare de la domnu’ Valer pentru domnișoara aia care dormea la el mai demult, și domnu’ Valer i-a dat și bani să-și ia bilet de tren, dar Sanyi lăsase banii la maică-sa, zicea că poate-l ia vreun camion militar pînă la Budapesta, are să le spună că-i orfan de război și vrea să se întoarcă acasă la maică-sa, la Kőbánya. „Știi, Kőbánya e la doi pași de Budapesta... și jură-te că n-ai să suflă o vorbă nimănui, niciodată.“

Cui să-i fi suflat ? Doar și despre Valer Cosma tăceam ca mormîntul, n-aș putea spune de ce, dar simțeam că n-am voie să suflu nici o vorbuliță despre el, nici măcar bunicii, deși uneori ei îi mai destăinuiam frămîntările, necazurile, îi povesteam aventurile și descoperirile mele. îi spuneam într-adevăr toate secretele mele, pe care nimeni altul nu le putea afla de la mine. Mă asculta, niciodată nu se amesteca în treburile mele, nu mă trăda, și ori de cîte ori îi destăinuiam vreun necaz, sfîrșea prin a se duce

la celar. de unde-mi aducea o prăjitură sau ceva bun. Și îmi spunea : „Mîncă, băiete, ca să crești mare. Nu-i nici un bai. Așa-i viața.” Cui să-i fi destăinuit ce-mi povestise Iluska, de vreme ce bunica nu mai trăia...

Frații Tischler părăsiseră ceata noastră, ceilalți copii, ai proaspeților îmbogățiți, se împrieteniseră cu odraslele celor „mai bogați decît noi”, și în această mare însingurare a mea am recăzut în vechile mele reverii și nu găseam altă consolare decît în Miluța, în amintirea ei. Simțeam cu atît mai mult un lucru pe care nu l-aș fi putut spune, ca mic copil, în vechea casă, în limitele acelea fatal înguste, și anume că sînt singur, părăsit și în jurul meu totul e pustiu și fără sens, că oamenii între care trăiesc sînt înspăimîntători, îngrozitori, că nu-i înțeleg, nu le înțeleg faptele, transformările lor, pripeala, că nu am cu cine să schimb o vorbă, nu am pe nimeni să mă îmbărbăteze, pe nimeni nu-l interesează treburile mele. Nimeni nu-mi dădea un răspuns și de la nimeni nu puteam primi un răspuns la disperările și negrele presimțiri ce mă asaltau nestăvilit. Toată această existență a mea de copil de burghez era vrednică de plîns și deznădăjduită, această excomunicare, izolare în singurătate, neapartenență la nimic, golul acesta. Zădarnic mă îndopa mama cu mîncăruri alese, slăbisem, eram numai piele și os, învățam mîi prost ca oricînd — zadarnic urla tata, nu mă mai ajuta mintea, nu eram în stare să-mi rezolv îndatoririle școlare, zăceam ceasuri întregi în odaia mea, mă holbam în gol, secat de gînduri, seara îmi era teamă să mă culc, căci ori mă chinuiau vise de groază, ori mă zvîrcoleam fără somn pe pernele ude de transpirație, și-mi era frică, teribil de frică, pînă se lumina de ziuă.

În seara cînd așteptam oaspeți la ultima cină, mama și eu habar n-aveam ce se pregătește în oraș. Numai cînd ajunse tata acasă, ud ciuciulete, pătruns pînă la piele de ploaia care se prăvălea peste tot orașul, biciuind, lovind ca o adevărată pedeapsă — numai atunci aflăram ce se

pregătește, ce tristețe îi năpădiseră pe sîrbi și cît de extaziați umblă românii pe străzi, întorcîndu-se de la biserică lor. Căci, aflînd vestea, se strînseseră în grabă la biserică ortodoxă. Cei ce nu încăpuseră înăuntru, rămăseseră, cu lumînările aprinse, în jurul bisericii puternic iluminate și ascultau cîntările, și stătuseră neclintîți acolo, în ploaie și noroi, ocerotind cu pălăriile și ziarele flăcările lumînărilor, și cîntaseră, apoi porniseră cu lumînările aprinse străbătînd orașul învăluit în ploaie, ca în cele din urmă să se răspindească pe străzile întunecate, fiecare spre casa lui, cu luminițele clătinate de vînt, pentru a pune în fața icoanelor mucerile încă pîlpîitoare, așa cum se obișnuiește de Paște, după slujba de Înviere de la miezul nopții. Căci pentru ei, pentru români, evenimentul era într-adevăr ca o sărbătoare de Paște, o înviere. Iar pentru noi : Vinerea mare, sfîrșitul, pecetluit o dată pentru totdeauna.

Totuși, nici o clipă nu ne-am gîndit că din pricina asta oaspeții s-ar putea să nu vină la cina pregătită cu atîta grijă, cu care — „grăitor pentru modestele noastre posibilități“, tata îi înștiințase pe invitați că e vorba de o cină simplă, obișnuită, ca-n familie — mama se ostenea de zile-ntregi, frecase creme, frămîntase aluaturi, făcuse rost de carne de la țară, fripsese mușchi și antricoate, preparase sosuri și aspicuri, ca și cînd n-ar fi găsit pentru o sărbătoare tristă, de adio, apăsată de gîndul celui „hai să ne mai vedem cu toții o dată, ca pe vremuri, că cine știe ce ne mai rezervă viitorul“. Tischlerii bălmăjiseră ceva, în sensul că se mută la Viena, familia Klein se pregătea să meargă la Budapesta, cîțiva colegi de vază ai doctorului îi făgăduiseră că „îndată ce se vor mai liniști aceste evenimente imprevizibile“, îl „aranjează“ într-un post bun, de medic-primar, la spitalul militar, și în plus va putea cîștiga foarte bine și în particular, familiile și rudele ofițerilor constituind o „bază sigură“. Căpitanul Faragó aștepta să fie scos la pensie, doar că deocamdată nu știa, în răscolul acestor schimburi mari, cui să i se adreseze

cu cererea-i îndreptătită. Dacă se rezolvă, se va retrage la Badacsony, lângă Balaton, unde s-a născut și avea o vie. Nenea Nándor renunțase la rangul său ofițeresc, își căutase un cumpărător pentru casă ; și își și ochise, în capitala plășii apropiate, acolo unde-și avea plutonierul Mathesz băcănia atît de prosperă, o moară cu aburi pe cînte, deși în prag de faliment, pe care intenționa s-o cumpere și totodată să-i restituie tatei datoria, treabă care, de-altfel, avînd în vedere scăderea valorii banului, nu părea dificilă, însă deocamdată ducea tratative cu tata, dacă n-ar vrea să se asocieze la moară cu cele opt mii de coroane de aur, la valoarea lor de cumpărare din 1914, idee la care însă tanti Ágnes se opunea și, după tata, ea și nenea Nándor își împărțiseră între ei rolurile, cumnatul arătîndu-se vădit îngăduitor, în timp ce Ágnes reprezenta punctul de vedere al nemiloasei nerecunoștințe, sperînd să găsească în sora mai mică un aliat, dar se înșela. În privința soților Schmöller, ei bine, cum opina doctorul Klein, în curînd va fi inevitabil să-l interneze pe proprietarul spălătoriei cu aburi la ospiciu ; bineînțeles, Schmöller nu fu izolat într-un ospiciu, însă, una peste alta, ideea mamei, cîna de adio, nu era nejustificată, o aprobase și tata, dar cu mențiunea că „o facem, însă cu asta basta, s-a terminat cu gătitul, cu benchetuiala și risipa“, ne așteaptă zile grele, cine știe dacă mai rămîne în slujba lui de la județ, dacă-l mai păstrează acolo, doar nu se poate baza o veșnicie pe protecția lui Dragonescu, căci oricum va fi, sub orice fel de autorități vom ajunge, fie ele sîrbești sau românești, directorul său va face o carieră strălucită ; e român, dar vorbește excelent și sîrbește, știe nemțește, englezește, cel mai de jos post pe care i-l prezice tata e acela de prefect, însă nu crede să se mulțumească cu un scaun sub rangul de ministru, sau cel puțin de secretar de stat, pe scurt, să fim pregătiți, după anii grași ne așteaptă anii slabi, trebuie să stringem cureaua, deși, ce-i drept, în toată perspectiva asta tristă ne mai consolează

faptul că ratele restante la casă le vom lichida destul de ușor, lucru absolut sigur.

Pe masa destul de subredă din sufragerie, mama pusese tacîmuri pentru treisprezece persoane — puseseam la socoteală și doi oaspeți ce puteau pica pe neașteptate — ardeau toate lămpile, iar paharele, așezate ceremonios lângă farfuriile lucitoare, aruncau scînteii, tacîmurile străluceau festiv, șervețelele își luau ochii. Mama, brusc năpădită de ideii regizorale — desigur, își amintise de o scenă pe care o jucase într-o seară, nu de mult — adunase toate sfeșnicele, pe care le lustruise lună cu o pastă făcută din făină și oțet, și ceruse împrumut și sfeșnicele locatarilor evrei din casa noastră. Lumînările ardeau deja în odaia ce aștepta oaspeții, mama privea fericită spectacolul — „niciodată n-a fost mai minunată podoaba casei noastre, sufrageria“ — cînd auzirăm primul sunet al clopoțelului de la intrare. Mama alergă îmbujorată să întîmpine oaspetele, dar se întoarse dezamăgită.

— Ne-a adus ziarul... Atît de tirziu. Poștaşul zice că plouă de se scufundă orașul sub ape și totuși e o vînzoleală pe străzi, că abia a putut răzbi pînă aici.

— Exagerează, răspunse tata, adîncindu-se în lectura ziarului, dar pe un ton din care se putea simți că nu vrea decît să ne liniștească, însă că de fapt are impresia că seara asta nu va fi așa cum am dorit-o.

Mama se așeză sã-și mai trîgă sufletul, să strîngă puteri pentru servit și pentru amabilitățile de rigoare, căci tăvile și platourile erau gata pregătite, vinul și sifoanele erau puse în cada din baie sub robinet, tortele în geamul deschis al celarului, cafeaua proaspăt prăjită și măcinată, ca și vasul de fier, alb, vienez, și ceșcuțele de culoarea cobaltului, ornamentate cu frunzulițe de aur, și lingurițele de Mocca. Din cînd în cînd dădea o fugă pînă în bucătărie, de unde, ca dintr-un laborator de vrăjitoare, aromele se strecurau ațîțătoare în sufrageria feeric luminată, în mijlocul căreia, în lumina lumînărilor, cele treisprezece tacîmuri

sclipitoare priveau mute și într-o fantomatică așteptare la tavanul ce se clătina după cum pîlpîiau flăcările. Accep-tase și tata jocul acesta, citea la lumina lumînărilor, poate pentru că i se făcuse milă de mama și știa că zadarnică era toată osteneala, toată truda asta, nimeni n-are să aprecieze feerica iluminată, pe care o gîndise desigur mama, fie că auzise de la Tischleri despre așa ceva, fie că citise în vreun roman. Cuțitele, furculițele, farfuriile, paharele păreau să privească în sus, dincolo de acel tavan cu desene neliniștite, schimbătoare, dincolo de acoperiș, pînă sus, departe, la stelele ce se ascundeau după nori, și cu a căror lumină se luau la întrecere. Părea că în jurul mesei ședea un sobor de fantome mute, nevăzute. Numai ziarul foșnea în mîinile tatei. În sobă, focul trosnea. Ușile erau larg deschise, se puteau vedea de la un cap la altul toate patru odăile, iar ușa balconului era doar crăpată, cît să iasă mirosul lumînă-rilor aprinse și să se strecoare puțin aer proaspăt în casa de care mama era atît de mîndră, căci toate străluceau de curățenie, parchetul, mobilele, covoarele, pereții, ramele tablourilor, bibelourile. Acum, stăruia în odăi o liniște rău-prevestitoare. Tata citea nerăbdător și-și consulta tot mai nervos ceasul de buzunar, îl scutura, îl ducea la ureche, să se convingă dacă mai merge. Mama se perpelea, din ce în ce mai tristă, rezemată de soba de teracotă. Ieși în bu-cătărie, se așeză acolo pe un scaun, apoi se întoarse. Nici unul din noi nu îndrăznea să rostească „nu vine nimeni”. Mama îndrăzni totuși să arunce o vorbă :

— Păcat de ștrudelul ăla cu smîntînă, se usucă tot...
Ce păcat. Ce păcat...

Tata dădu din mîină nervos, ceea ce, știam prea bine, însemna să tăcem. Ședeam neclintit în odaia mea, în lu-mina slabă a veiozei de pe noptieră, avînd în față cartea de geografie, acum golită de înțeles, și o priveam, dar nu vedeam nici literele, nici ilustrațiile. În sobă, flăcările ba se repezeau vuind în susul hornului, ba le împingea vîntul înapoi, mormăind. În sufragerie ceasul de perete ticăia

ucigător, întocmai ca celălalt, atunci, în noaptea aceea, cînd am găsit-o pe bunica moartă în pat și cînd tata a oprit, distrus, pendulul. Afară, dincolo de tocurele negre ale ferestrelor, ploaia fără oprire, izbind, biciuind în geamuri, ori parcă frecînd sticlele cu șomoilogul. Ascultam ca deocheat zgomotele, în timp ce holbam ochii la carte. Mi se păru că aud ciocănind la ușă. Era mai-mai să strig : „Intră“. Mi-am înghițit cuvîntul. Nu îndrăzneau să vorbesc. Deși parcă a ciocănit cineva. M-am strecurat tiptil lîngă ușă și-am privit în sufragerie. Fruntea tatei era toată încrețită de supărare. Pe cine ? Pe mine ? Pe mama ? Pe sîrbi ? Pe români ? Pe rege, pe care-l considera un dezerter, sau poate pe Tisza István ? Sau să se fi dumerit că n-a fost decît părtașul unei groaznice aventuri și că ar trebui să se supere pe el însuși ? Era supărat oare pe ploaia care biciuia, biciuia întruna orașul ? Sau poate totuși pe mine. Pe toate și pe toți. M-oi fi tirît înapoi la locul meu ? Sau ședeam cu ei acolo, în sufragerie ? Mama nu îndrăznea nici să se clinească. Încea să respire cît mai încet, ca tata să n-o audă. Somnul se apropie, cu palma-i catifelată, de pleoapele-mi lipite. De ce, cînd murise bunica, tata îi închisese ochii cu palma ? Aș fi vrut să alerg la fereastră, să văd dacă nu sosește totuși vreunul din oaspeți, poate că au să vină măcar părinții Miluței. Măcar ei să vină. Nu îndrăzneau să mă mișc. Tata bombăni :

— Ce tîmpenie...

Lăsa ziarul să cadă pe covor. Era supărat pe ziar. Apoi se sculă, aprinse lampa și suflă pe rînd, fîgios, în lumînări, încercînd să le stingă. Dar becurile candelabrului de bronz nu se aprinseră. Mucurile lumînărilor, ca niște rîme carbonizate, continuau să ardă mocnit, scoțînd fum. Tata se comporta de parcă becurile ardeau totuși. Sau ardeau într-adevăr ? Turtea cu degetul gros sau cu arătătorul cîte un muc, să nu mai scoată funingine. Dar lumînarea continua să ardă, și el nu băga de seamă. Apoi iar se duse la comu-

tator și-l răsuca o dată, ca să rămână aprinse numai șase din cele douăsprezece becuri, deși nu ardea nici unul, doar el credea că ard... însă nu sînt sigur... Și cît de apăsător sparea tăcerea acel păcănit al comutatorului !

— Of, risipa asta ! Mereu risipa asta !... bombăni scrișnind din dinți, ca și cînd nu el ar fi aprins adineauri toate becurile candelabrului, ci mama sau eu.

Ardeau numai luminările.

Nu îndrăzneam să mă uit la mama. Știam că dacă mă uit la ea, dacă ne uităm unul la altul, ea are să înceapă să plîngă și atunci izbucnește furtuna. Încordarea ajunsese la limită. Ajungea o scînteie invizibilă și ar fi explodat. Simțeam că acum, aici, între cei patru pereți, în adîncul tăcerii bîntuie patimi, porniri înspăimîntătoare. O singură răsuflare greșită, și furia tatei explodează împotriva noastră, și farfuriile, paharele lucitoare, sfeșnicele, zboară izbindu-se de toți pereții, și luminările ard, perdelele iau foc, mama se aruncă țipînd asupra tatei, să-l îmbrățișeze, să-l readucă în minți, îl imploră scîncind, cu glasul sufocat, lasă, oprește-te, oprește-te, și îi sărută, pe unde nimerește, vestonul, mîna, i se agață de braț și-l sărută smiorcîind, tata o îmbrîncește de lingă el, o îmbrîncește cu toată puterea, scaunele se răstoarnă cu zgomot, mama se prăbușește sub masă, apoi ușile se izbesc bufnind tare, zboară mortarul și cade din jurul tocurilor, Dumnezeuule-Doamne, mama zace pe jos, cu bluza-i de mătase albă, frumoasă, sfîșiată, țipă, urlă, și-și zgîrie fața cu unghiile — și totuși era liniște, ploaia izbea în geamuri, și totuși era liniște, și ornicul ticăia inuman, înnebunitor, cadentat, cioburi, fum, colb, sînge, plîsete, sau mai degrabă scîncete. Eram teribil de obosit, nu mă mai puteam mișca, nici măcar mîna n-aș fi putut-o ridica, nici degetele nu mi le-aș fi putut mișca.

Nu mai știu, ședeam lingă veioză, ori la masa din sufragerie, ori eram culcat în pat, totuși cred că ședeam la masa frumos așternută, singur, în lumina luminărilor. În

timp ce se scurgea și pica, lucind umedă, pe trunchiul lă-
mînărilor, ceara topită închipuia imagini înfricoșătoare.
Părinții mei umblau de colo-colo prin locuință, tăcuți.
Ușile scîrțiau. Liniste. Să se fi culcat ? Stau oare culcați
în dormitor, cu ochii larg deschiși, muți, scrutînd întunericul ?
Ornicul răsună iar și iar, bate sfertul de ceas, jumă-
tatea; trei-sferturile, apoi ora unsprezece, apoi douăspre-
zece, unu, două, urmat cu o oarecare întîrziere, doar atît
cît sunetul să ajungă pînă aici, puțin mai sonor ca altă-
dată, de glasul clopotului bisericii românești. Pendula
ticăie, ticăie din jumătate în jumătate de secundă,
unu, doi, trei, patru, cinci, șase... Și parcă ar veni spre noi
ceva, ceva imposibil de exprimat, ceva ce încă nu știm
ce e, sau ar alerga spre noi cineva, cu pași cadențați, egali.
Dacă n-ar ploua, s-ar auzi desigur bocănitul tălpilor acelu
cineva pe caldarîm. Cineva fuge, aleargă spre noi. Și timpul
parcă s-ar dilua între ritmurile iambice dintre două bocăni-
turi. Mașinăria ornicului bate de trei ori și îndată după
aceea răsună și clopotul, de trei ori, în depărtarea umedă,
în bezna de afară, în turla bisericii române, ajung pînă la
noi trei dangăte îndepărtate, triste, pînă la noi, care, treji
sau în vis, fantazînd sau lipsiți de cunoștință, ședem,
dormim, umblăm sau stăm nemîșcați, închiși între patru
pereți, înmormîntați în puhoaiete ploii abătute noaptea
asta peste oraș, în noaptea asta, cînd sîrbii plecau și soseau
trupele române. Abia se stinse cea de a treia bătaie a orni-
cului, că se auzi o pietricică lovind în geam, apoi alta,
și jos, cineva disperat, cu o voce sufocată, gîfuitoare, strî-
gînd, repetînd :

— Nene Ferenc, nene Ferenc...

Tata sări din pat, își puse peste cămașa de noapte pele-
rina militară transformată în halat de casă, deschise iute
fereastra, ploaia îl izbi în obraji, pătrunse înăuntru pe
parchet, pe covor ; el se holbă speriat în beznă, dar nu
văzu nimic și strigă :

— Cine-i ?

Jos, pe trotuar, în întunericul negru ca smoala, în ploaie, muiat pînă la oase, stătea András, fratele Katiciei, numai în veston, și răspunse, strigînd din toți bojocii :

— Eu sînt... András...

— Ce-i ? Ce s-a-ntîmplat ?

— Katica...

— Aleargă după o trăsură. Dă fuga repede după doctorul Klein, hai, repede...

Buzele mamei nu rostiră decît un „Vai, Doamne !“

Restul, adevărul crud, nu îndrăzni să-l mai rostească. Eu am rămas împietrit. Știam ce s-a întîmplat, dar nici un mușchi, nici un nerv nu mi se clinti la auzul groaznicei vești. Nu cutezam să deschid ochii. Știam că în aceste clipe, acolo, pe malul Canalului, toate se petrec la fel ca la noi, cînd a murit bunica. La căpățiul moartei cu trupul încă moale și cald, arde o luminare. Tensiune, tanti Giza, Fanny și nenea Ádám se vaită, o jelesc pe moartă, pe palida, frumoasa, tînăra Katica, neclintită în nemiscare. Părinții mei alergau de colo-colo prin odăi, se îmbrăcau în fugă.

Broasca scrișnește, ușa antreului se deschide, se închide trîntindu-se, iar scrișnește broasca. Au plecat...

M-au lăsat aici. ✓

Singur.

Am rămas singur.

EPILOG

M-au lăsat aici. Singur.

Am rămas singur.

Mă duc la fereastră ca un somnabul. O deschid pe pipăite, cu ochii închiși. Realizez că ploaia a stat. Undeva departe trece o birjă, se aud potcoavele calului bocănind pe granit. Deschid ochii. Norii s-au destrămat, spintecați în două, luna lucește printre spinările lor negre. Privește cu fața-i rece acoperișurile umede, străzile dispărute sub apă cu trotuare cu tot. Luna luminează, luna săracului, știrbă. Katica zîmbește. Pe străzi, mare de frunze — plutesc frunzele de mult căzute. Vîntul aleargă vuind. În grădini, pomii bătrîni își înalță ramurile goale, clătinate de vînt, spre lună, spre luna omului sărac.

Nici urmă de stea, doar luna omului sărac.

Mă întorc la loc. Lumînările continuau să ardă, la jumătatea lungimii lor. Acum cîteva ceasuri tot așa ardeau, la jumătatea lor. Totuși nu mă surprinde ce văd. Priveliștea mi se pare firească, de parcă oaspeții ar șede acolo, în jurul mesei din sufragerie, de cînd lumea, alți oaspeți, nu cei pe care-i așteptasem, însă parcă numai acum deveniseră vizibili, acum, cînd tata și mama pleaseră, ei rămăseseră cu mine, mă privesc cu prietenie, nu

vorbesc, dar mă invită să stau cu ei, să mă așez acolo unde dealtfel îmi am și locul, atunci cînd tata îmi îngăduie să iau parte la cina onorată de atîția oaspeți. Numai fețe palide, albe ca peretele, galbene ca ceara, iar ochii citorva, închiși, și nimeni nu se clintește. Și ce veșminte stranii, bizare ! Doar două scaune stau goale, față-n față cu scaunul meu, în celălalt capăt al mesei. Mă așez la locul meu și-i cercetez cu coada ochiului ; ciudat, nu mi-e frică de ei. De ce mi-ar fi frică ? Cum spuneam, șed muți, fără să scoată o vorbă. Nemișcați. Nu întind mîna după șervețelele de damasc, nici după tacîmuri, nici după pahare. N-au lăsat urme de noroi în casă, nu cîntă cîntece deocheate, nici arii de operetă tembele, nu rîd. Doar zîmbesc, și cu toate că din pricina asta ba unul, ba altul mă măsoară acuzator, nu-mi inspiră cruzime, groază. Privesc pe rînd cele două șiruri de oaspeți, da, desigur, e o nălucire, totuși știu că de vreme ce ei sînt aici și șed așa, înșirați unul lîngă altul, fiecare din ei e de fapt identic cu mine, sau cel puțin aș dori să fim identici. Oare toată speranța mea să fie în ei ? Oare nu-mi mai pot pune nădejdea decît în acești morți ai mei ? Pe locul obișnuit al doctorului Klein șade Józsi, cu zîmbetul acela nespus de trist pe care i-l văzusem ultima oară, atunci cînd ședea chircit pe scăunelul din bucătărie. Mă scol, mă duc la el, să văd dacă nu e lîngă el și lada lui militară, umblată peste Oceanul cel mare. Nu e. S-a dus întru veșnicie acest cel mai drag talisman al familiei. Oare se va fi gîndit atunci că odată și-odată se va mai întîlni cu bunica, însă numai aici ? Bunica ședea față-n față cu el. Zîmbea și ea. Acel zîmbet bun, senin, drăgăstos și îngrijorat, ce-i lumina atît de rar fața. Purta veșmintele-i negre, basmaua de mătase neagră înnodată sub bărbie. Nimic n-o neli-niștește, cu toate că n-a mai șezut niciodată la masa asta, nu acceptase nici o invitație, nici cu sila, locul ei era afară, în bucătărie, la masa din bucătărie, și acolo, pe prici. Mîna grea, cu degete noduroase, care acum pare totuși atît

de ușoară și albă precum clăbucul de săpun din albie, când spăla rufe, la fel și-o ține și acum, în poală, pe șorțul negru, ca pe vremuri, duminică după-masă, șezînd singură la masa de sub nuc, așa cum își petrecea ea sărbătorile, dar acum zîmbetul ei parcă ar vrea să spună că-și cere iertare că s-a așezat aici, fie și moartă, la masa frumos așternută, la această ceremonie din urmă, la acest ospăț fără mîncare și vin și rachiou, pentru noi toți, dar și pentru mine, pe care cei aflați aici m-au primit între ei, între morți. Pe toate locurile, ale Tischlerilor, Schmüllerilor, soților Klein, al căpitanului Faragó, șade altcineva, sed alții, și nu străini, îi cunosc pe toți, cel puțin tot atît de bine ca pe aceia care de obicei ocupau loc aici. Îi cunoscteam pe toți cei care le ocupaseră scaunele, îi văzusem cîndva, știam întîmplări despre ei. Uite, aici stă băiatul stăpînului micului castel din vecini, pentru care înălțaseră într-o noapte steagul cernit, cercetez trăsăturile sale fine, aristocratice, și mîinile prelungi, cu degete fine și cu inelarul mîinii stîngi, pe care lucește inelul de aur, cu piatră de smaragd, mîini care parcă s-ar fi odihnit de cînd lumea pe fața asta de masă din damast, albă ca neaua. Dar deasupra sprîncenei stîngi se zărește o gaură neagră, cu marginile pirjolite, însă fără pic de sînge, ca și cum s-ar fi gătit anume frumos pentru întîlnirea asta, ar fi dat fuga în vecini, s-ar fi spălat, și-ar fi pus o cămașă curată, și-ar fi curățat uniforma de sublocotenent, și-acum e aici, cu noi, nu dincolo, în vecini. E numai cu cîțiva ani mai vîrstnic decît Józsi. Lîngă el șade un țaran tînăr, soldat de rînd, Szabó Kis Mihály ; gura îi e puțin căscată, ca și cînd i-ar fi rămas pe buze ultimul strigăt, care-i părăsise conștiința chiar în clipa aceea cînd îl împușcase locotenentul Horváth. În cei patru ani scurși de atunci, numele său nu mai fusese rostit niciodată. Ajunsese pe front, căzuse la prima ciocnire, iată ce mai știam, pare-se prin intermediul coanei Nelly, și fusese uitat definitiv și total, îl uitasem și eu, doar acum mi-a dat prin cap : unde-i, de ce

lipsește, deși nu face parte dintre noi, chiar dacă se căise de fapta sa, chiar dacă plecase voluntar pe front, conștient că trebuie să moară, că va muri, că altfel n-are să-și îndrepte niciodată greșeala. Dar oare fapta sa e într-adevăr de neiertat ? Se pare că da. Și eu cred așa. De asta lipsește dintre noi. Szabó Kis Mihály zîmbește chiar și cu gura-i pe jumătate deschisă, fața îi e netedă ca o unui om al cărui suflet nu e împovărat de nici o vină, îl privesc și aproape că aștept ca ultimul strigăt să-și ia zborul de pe buzele sale, să se transforme în pasăre și, pe geamul rămas deschis, să-și ia zborul în noapte, în sus, spre luna atît de apropiată, și să se așeze acolo, pe creasta lunii. Și un soldat sîrb. Ce tînăr ! Fața îi e îngrozită, crispată de spaimă, trăsăturile îi sînt înăsprite de mîna morții, el e singurul care nu zîmbește, părul îi e încă ud, hainele abia i s-au uscat. Pe bluzon, o pată mare, întunecată, el e singurul care stă mai-mai să se prăbușească, îmi vine să mă reped la el, să-l ajut, să-l sprijin, dar mi-e frică. Mi-e teamă că îndată ce mă ating de el se descompune, că ceea ce apuc e nimic, numai aer. Mi-e frică. Oare locotenentul Schmidt, care-a adus primul în casa noastră, în vechea casă, realitatea războiului, se mai gîndește la el ? Și oare memoria acestui flăcău sîrb s-a oprit pe loc ? De-atunci, de la acea împunsătură, ochii săi adînciți în găvane, negri, lipsiți de lumină, nu mai văd oare decît fața neamțului ? Căci parcă așa ațintesc golul. Și ceilalți, ceilalți din jurul mesei ? Nu-i știu pe nume. Doi dintre ei, da, parcă ne-au călcat pragul casei în nopțile mobilizării și au dormit acolo, pe paiele din beci. Parcă unul e acel lăcătuș tînăr, ce emana din toată făptura sa, din piele și haine, miros de fier și ulei, da, acel lăcătuș, care în drum spre casă mă luase din brațele mamei și mă purtase prin tot orașul pînă acasă. Iar celălalt ? Nu știu cine-i, și totuși, parcă-l cunosc bine...

În sufragerie, ornicul măsoară, somnolent, timpul. Nu știu de câte ori sună, număr cam pînă la treizeci și renunț... Timpul s-a oprit, ceasurile și clopotele au înnebunit. Mă uit la cadranul ornamentat al ornicului și limbile parcă merg îndărăt. Apoi răsună clopotul bisericii române, dar nu clopotul de fier din timpul războiului, ci acela pe care-l suiseră mult mai tîrziu în turn, căci pe cel vechi, pe cel înnegrit, turnat în bronz, îl luaseră soldații noștri; da, bate iar, chiar și după ce războiul s-a sfîrșit, răsună iar clopotul, însă cel nou, tot de bronz, care în timp ce se zbugiumă lucește roșcat, și bate întruna, bate fără oprire și-acum. Poate că se ivesc zorile. Dar poate că nu e decît cerul înalt, de pe care vîntul alungase și împrăștiase norii, poate că pe boltă au apărut stelele, și totuși poate nu, și parcă acum, și aici jos s-ar fi stîrnit un curent, pentru că flăcările luminărilor ce ard tot la mijlocul lungimii lor, și deasupra lor fuioarele de fum negru se clintesc, și ceva ca o lumină vagă, stranie, de nedescris, se strecoară printre noi. Da... sigur că da, față-n față cu mine, în celălalt capăt al mesei a apărut Katica, e aici, și zîmbește, se așează și îmi zîmbește, ba îmi mai și face semne cu frumoasa ei mîină, și se uită în jur, le face semn și lui Józsi, și bunicii, iar pe ceilalți îi cercetează pe rînd cu privirile, ca și cînd i-ar cunoaște și ea pe toți, își înclină ușor capul spre ei, apoi rămîne nemișcată nu numai ținuta trupului ei, nu numai întreaga-i făptură, ci și privirea ațintită asupra-mi, și zîmbetul ce mi-l trimite. Și, ciudat, plînsul nu-mi sugrumă gîtlejul, mai degrabă în toată făptura mi se așterne o stranie liniște. Pe mijlocul ei zvelt se lipește strîns o fustă croită dintr-o stofă ciudată, poartă o bluză albă, de mătase, și pe mijlocul ei, deasupra șoldurilor, cordonul acela negru, de lac, cu mărgelile colorate, tivit cu panglică de catifea de culoarea nalbei, cordonul pe care și-l visase atît de mult. În sfîrșit, îl avea... Și mai șed aici și alții. Toți bărbați. Unul în uniformă rusească, altul ita-

lienească, al treilea franțuzească. Unde i-am văzut, de unde-i cunosc ? Căci îi cunosc, știu atâtea taine din viața lor anterioară ! Poate că aici s-au întâlnit pentru prima oară unii cu alții și fiecare cu toți ceilalți, și totuși soarta lor se înrudește, ține una de alta, ca și de a mea. Katica zîmbește. Afară s-a luminat deja de ziuă, apoi iar s-a lăsat noaptea. În sufragerie, ornicul s-a oprit. Nu mai ticăie. Nu bate orele. Clopotul bisericii române bate fără el, nu departe, dar pînă la urmă amuțește, apoi iar răsună adînc. Uneori atît de tare, de parcă l-ar trage chiar aici, sub fereastră. În vibrația intensă a aerului, flutură cîteva fire blonde din părul revărsat al Katicei... Se scurg secole. Locul de lîngă Katica se cascadează gol. E iarăși spre zori — și, straniu, nu m-a cuprins somnul, deși cîte ceasuri, cîți ani au trecut de cînd stăm nemișcați în jurul mesei ? Ședeam într-o nemișcare la fel de lipsită de orice rigiditate, ca toți ceilalți. Cred că părinții nu s-au mai întors niciodată. Poate că se învîrteau pe undeva pe aici, poate că și eu mă învîrteam, îmi trăiam în preajma lor viața mea de umbră, dar adevărata viață mi s-a scurs aici, la masa asta — mai bine de două decenii. Cum spuneam, odată iar se apropiară zori, se stîrni o mișcare, o foială, și lîngă Katica se așeză un bărbat, cu o față chinuită, desfigurată, cu hainele ude și mînjite de sînge. Nu l-am recunoscut decît cu mare greutate. Da, ăsta-i Péter, marinarul... Deci, tot s-a întâlnit cu bunica... Clopotele sunau fără oprire. Nu știu de cînd, nu știu pînă cînd... De atunci. De cînd ? Dintotdeauna. Mereu. Și lumînările... Mai fumegă ici-colo cîte-un muc. Iar se luminează de ziuă. Se luminează vertiginos. Dumnezeuule-Doamne ! Tovarășii mei de masă se șterg tot mai mult, devin întîi transparenți. Apoi vagile contururi ale fețelor dispar. Ce se întîmplă cu mine ? De ce mă părăsesc ? De ce mă lasă singur ? Nu-l mai văd decît pe Péter.

— De ce m-au părăsit, Péter ?

Péter se scoală, îmi șoptește, tot mai de departe, nici măcar nu-l mai văd, aud doar vocea-i din ce în ce mai stinsă :

— De-acum, nu mai ai nevoie de noi. Ai povestit tot ce-ai simțit îndemnul să povestești...

(Timișoara, 1938-1940)

ROMANUL ROMANULUI

ORAȘUL PIERDUT ÎN CEATĂ

MEMENTO

Dacă scriu aici, în anexă, poate în chip neobișnuit, istoria romanțată a manuscrisului *Orașul pierdut în ceață*, așa cum se oglindește ea din documentele rămase, nu o fac pentru că aş aprecia într-un fel sau altul scrierea mea de acum treizeci de ani, de care dealtfel m-am despărțit de mult și îmi e într-adevăr străină. Romanul meu aparține literaturii dintre cele două războaie mondiale, nu celei de azi. Iar aprecierea e treaba cititorului ; acceptă sau respingea această carte. Nu-l poate influența nici un argument al autorului. Despre altceva e vorba. Istoria manuscrisului e, cel puțin după mine, crâncen de instructivă și nu numai „romanțată“. Instructivă ca obiect de referință, cronică a raporturilor dintre viziunea scriitoricească și etica literară, dintre cazurile de forță majoră politice și spiritul literar, sau extraliterar, general, în mutațiile timpului. E un tablou caleidoscopic despre felul cum aruncă istoria de colo-colo cinci sute de file de manuscris. Și un avertisment despre marea răspundere pe care o avem față de creațiile scriitorilor de treizeci de ani de azi ; căci uneori de soarta unui manuscris depinde soarta scriitorului. Și, în sfârșit, ceea ce urmează aci : un *memento*

— *memento mori* ! — cu gîndul la pieirea unor manuscrise ale confrăţilor de scris. Căci numai întîmplarea a făcut ca primul exemplar dactilografiat al *Oraşul pierdut în ceaţă* să rămînă, şi să nu fie distrus, ca epopeea lui Szilágyi András, sociografia lui Kovács Katona Jenő despre Sălaj, romanul lui Csehi Gyula despre Diderot, sau cel mai mare roman, miile de scrisori, de inestimabilă valoare pentru istoria literară, adresate lui Gaál Gábor, din care n-au mai rămas decît frînturi. Şi cîte altele n-au căzut pradă fatalităţii, dimpreună cu atîtea vieţi omenеşti, case, sate şi oraşe. Reconstruirea clădirilor, satelor, oraşelor, s-a dovedit a fi posibilă. Dar nu şi a vieţilor omenеşti, a scrierilor distruse. Şi-apoi, cine, dacă nu eu, cine ar fi chemat să scrie toate întîmplările acestea ? Ar fi o falsă modestie să n-o spun. Dealtfel, reproduc fără nici o intervenţie cosmetică fiecare document. Sînt documente care cuprind păreri diametral opuse, şi criticile deschise, prieteneşti, nu sînt nicidecum unanim măgulitoare.

SOCIOGRAFIE SAU ROMAN ?

Dar hai să revin la obiect. În 1937, literatura socio-grafică ungară atinsese apogeul. De pretutindeni — și, aici acasă, literatura naționalității maghiare din România nu făcea excepție — soseau vești literare cutremurătoare, dramatice și prevestitoare de furtună, despre starea intolerabilă a sărăcimii. Semnale asemănătoare primeam și prin intermediul revistei *Híd*¹ din Bačka.² În toamna anului 1936, călătorisem prin Cehoslovacia. M-a surprins și acolo febrila preocupare a scriitorilor de naționalitate maghiară pentru cercetarea realității, pentru descoperirea adevărului. De acolo am trimis la *Korunk* un eseu intitulat *Amintire de la Bratislava*. După publicare, Gaál Gábor mi-a scris următoarele :

...deci *Amintire de la Bratislava* a apărut, cu care prilej aş dori să precizez că e, pînă acum, cea mai izbutită dintre prozele d-tale. Iată calea pe care trebuie să perseverezi. Îți și ofer o temă : scrie un eseu sau două, cuprinzînd experiențele d-tale concrete, fie despre Banat, fie despre Timișoara. Nu-i nici o nenorocire dacă îți va răpi mult timp, numai să fie descoperirea Banatului, sau măcar a Timișoarei. Aș prefera-o pe aceasta din urmă, pentru că

¹ Puntea.

² Oraș în regiunea autonomă Vojvodina din Iugoslavia.

ar putea fi, dincolo de o sociografie a țărănimii, și una a meseriașilor, negustorilor, în ansamblu a micii burghezii, care până acum lipsește cu desăvîrșire. Mi-ar place un tablou social întemeiat pe niște experiențe, la fel cum procedează Féja, chiar dacă din punct de vedere științific nu reprezintă ultimul cuvînt. Aș publica totul într-un volum separat și asta ar fi onorarul d-tale. Și nu numai că-ți solicit munca asta, ci te și însărcinez s-o faci (Cluj, 12.I.1937).

Pe vremea aceea, făceam deja de vreo doi ani treabă de reporter la Timișoara, în calitate de corespondent al ziarului *Brassói Lapok*. După ce-am bătut drumurile secuimii, am luat la rînd satele cu populație ungurească din Banat. Banatul, Timișoara sînt pămîntul meu natal, aici am trăit primele experiențe de viață hotărîtoare. Încă din anii petrecuți cu folos la Berlin, mă îboldea dorința de a scrie proză. Idealul meu era stilul lui Ludwig Renn. În sinea mea îi ziceam „stil beton”. Însă zadarnic m-am chinuît cu el ani în sir. Nu izbuteam să-mi însușesc nici măcar cînstitul stil al prozei maghiare, darmite „stilul beton”. Nu o dată m-a cuprins disperarea. Dacă terorismul și conservatorismul profesorului nostru de maghiară de la gimnaziul confesional din Timișoara nu ne-ar fi făcut să urîm tot ce are contingență cu literatura maghiară, poate că toată dezvoltarea mea s-ar fi modelat altfel. Primul meu redactor de ziar, Fűzi Bertalan din Brașov, după ce mi-a purecat reportajul de debut, m-a sfătuit așa : „Citește în fiecare zi cite-un ceas din Mikszáth !” Dar zadarnic citeam. Oh, dacă mi l-ar fi recomandat pe proustianul *avant la lettre* Krúdy !...

Apoi, se petrecu o minune...

Cu vreo doi ani în urmă, aflîndu-mă în redacția revistei *Nagyvilág*, Fáy Árpád mă prezentase, cu totul întîmplător, unuia dintre cei mai străluciți artiști în viață ai prozei maghiare, Gyergyai Albert. Și azi mai sînt încredințat că traducерile sale din Proust se detașează pînă și dintre cele mai strălucite realizări stilistice originale ale prozei maghiare din secolul nostru. I-am povestit chiar

atunci lui Gyergyai că truda de a găsi un corespondent maghiar al „stilului beton“ m-a adus aproape pe pragul unei tragedii și nu o dată m-a încercat senzația că toată tinerețea mi s-a prăbușit, de vreme ce nu sînt în stare să mă realizez în scris. Și, într-adevăr, nu eram în stare. Pînă cînd mi-au căzut apoi în mînă primele volume din Proust, în traducerea lui Gyergyai Albert. După o sută de pagini, ca trezit dintr-un coșmar, m-am așezat la masa de scris și m-am apucat să scriu cartea cerută de Gaál Gábor. Mi-am dat seama că nu fusesem în stare să scriu proză, pentru că nu cunoșteam rolul propriului eu, pur și simplu rolul, importanța propriei personalități și în actul scrierii prozei, rolul structurii intime, al realității acumulate în viața personală. și că în acest act nu aveam curajul să fiu cine sînt, adică în ultimă instanță o fire meditativă lirică. Mi-am dat seama că fiecă om e o istorie ; că și eu sînt istorie, și că istoria există nu numai în afara mea.

Adesea citeam din Proust împreună cu Gaál Gábor, cînd venea pe la Timișoara și trăgea la noi, să se odihnească. Iarna, ședeam tolăniți pe sofaua încăpătoare, altădată, vara, în grădină, pe iarbă, în trei : Gaál, Klári¹ și eu. Și Gaál depăna cu glasul-i fermecător acele fraze ale lui Gyergyai care mă izbăviseră, savurînd el însuși fiecare cuvînt, fiecare frază, fiecare construcție eliptică, și dîndu-le viață, expresivitate. Acestor miraculoase fraze ale lui Gyergyai, acestui potop fermecător, eliberator, le datorez faptul că pînă la urmă am scris, la îndemnul lui Gaál Gábor, dacă nu chiar sociografia Timișoarei, a Banatului, această înlănțuire de mărturii atinse și de un suflu sociografic, *Orașul pierdut în ceață*.

În biroul lui Fáy Árpád, unde stătusem în trei, împreună cu Gyergyai, acesta ascultase vizibil impresionat relatarea. Nimic nu-l poate bucura mai mult pe scriitor, decît atunci cînd se convinge de ecoul muncii sale. „Scrie cartea și public-o“, mi-a spus, cînd i-am mulțumit, ce-i drept cu înțîziere, pentru echivalența maghiară a lui Proust. „Cînd

¹ Soția autorului (1911-1955).

i-o veni vremea", i-am răspuns. Și „vremea“ a venit în curînd. Iată, acum apare cartea, și fie ca ea să însemne și o mulțumire publică adusă lui Gyergyai Albert.

N-a trecut o jumătate de an de la „comanda“ lui Gaál Gábor și îl puteam înștiința că lucrez, nu la o sociografie pe tipicul speciei, ci la un document, o mărturie, o confesiune despre Timișoara — un roman ; că am deocamdată cîteva istorioare nefinisate, ce nu pot fi încadrate precis într-o specie sau alta. Istorioarele mele intime. Am cerut părerea redactorului meu. Iată ce găsesc printre scrisorile adresate mie de Gaál :

Îți răspund prompt la scrisoarea sosită azi. Am și trimis în tipografie fragmentul de roman (Cluj, 9.II.1938). Pesemne că mă arătasem nerăbdător.

În scrisoarea următoare nu mai era vorba de roman, formularea e mai precisă : *...Trimite-mi neapărat, cît de curînd, amintitul fragment de schiță lirică a familiei și a orașului Timișoara...* (Cluj, 16.IV.1938).

După apariția noului fragment, Kovács Katona Jenő — care, alături de Gaál, făcea la redacție treaba efectuată înaintea sa de Korvin Sándor și înaintea lui Korvin de mine — mi-a scris următoarele :

În legătură cu proza trimisă, găsesc că e greșit modul cum tratezi viziunea evenimentelor, nu e o viziune de copil, ci o rețineră a unor amintiri. Sint lucruri de care un copil nu are cum să-și amintească... (Cluj, 4. X. 1938).

Pe atunci scrisese Kovács Katona sociografia sa despre Sălaj ; nu apăruseră decît cîteva fragmente în *Korunk*, dar promitea a fi o excelentă scriere. Părerea sa despre fragmentele mele de proză aveau s-o repete și alți cititori sau redactori ai manuscrisului. E o părere valabilă. Asta, presupunînd că e într-adevăr o greșeală să te îndepărtezi de canoanele, de legile compoziționale ale prozei secolului al nouăsprezecelea, de conceputul specific unei exprimări epice lineare. Căci de la Proust încoace, de la avangardă încoace nu mai e o greșeală.

De curînd, la Budapesta, la văduva pictorului Dési Huber István¹, am dat peste scrisorile de pe vremuri pe care le adresasem bunului meu prieten, pictorul Dési Huber. Citesc rîndurile mele de atunci, păstrate pe o pagină nedată, azi îngălbenită : scriu o carte despre familie, oraș, copilărie, război, burghezie, despre conștiințe naționale și de clasă, cu titlul «O familie de pe aceste meleaguri». Un fel de «sociografie lirică»... la toamnă am să bat iarăși drumurile prin satele din Banat... Și într-adevăr, noua literatură-document maghiară, cu experiența-i pasionată, deschizătoare de drumuri, cu patima descoperirii și stimulul ei, a avut un rol în scrierea cărții. Dar și influența revirimentului spiritual de care avusesem parte nu cu mult în urmă la Berlin, ca și exigențele rezultate din aceasta. Însă din Renn nu mai era important decît esența morală, pe care de altfel Ernst Ottwalt — oare de ce a fost omis din noile dicționare ale literaturii socialiste germane ? — a scris-o chiar mai precis decît el într-un amplu roman (*Ruhe und ordnung*²), și anume, aproximativ așa : noi, cei sosiți din rîndurile altor clase, în fața revoluției proletare nu putem fi crezuți pe cuvînt decît cu o singură acoperire morală — ruptura ; sau, cum spune Brecht, cînd clasa din care am venit ne califică drept trădători. Iată ce năzuiam.

Așadar, categoric, *Orașul pierdut în ceață* nu este o scriere proustiană. Nu e o recucerire a „timpului pierdut“ ; îl reînvie pentru a-l dezavua și respinge. Dar, ca să-mi resping clasa, ca să-mi descriu clasa, a fost necesar să surprind poetic și documentar structura interioară a familiei mele. Familia în împrejurările social-istorice concrete. Respingînd pe cei reînviați, am rupt definitiv cordonul ombilical și am rupt ireversibil cu pătura din care mă trag, cu tot universul ei spiritual. Așa am respins Monarhia, conceptul burghez naționalist-maghiar din vechea Ungarie și am rupt definitiv încă un mitic cordon ombilical.

¹ Pictor revoluționar din Ungaria (1895-1944), originar din Dej.

² *Odihnă și pace.*

Cu lumea tatei s-a destrămat „cel mai de încredere” organism ce sprijinea Monarhia. Pe parcursul descrierii acestui proces, a devenit tot mai limpede și pentru mine că vechile încercări de unire ale naționalităților ce trăiau pe teritoriul Monarhiei s-au contopit legic în acel vacuum ce se produsese ca urmare a incapacității păturilor maghiare ce „susțineau statul” și care a dus la prăbușirea statului militarist. Acesta a fost, pentru naționalități, momentul istoric dat, când au putut să-și realizeze aspirațiile naționale. Iar această realizare — oricum am suci-o și am învîrți-o — a fost unul dintre momentele progresiste ale istoriei Europei Centrale. Cine nu îl judecă așa e condamnat la erori când caută dezlegarea problemei maghiare a secolului al douăzecilea.

Așadar, când scriu, undeva pe la sfîrșitul romanului, că pentru români unirea națională a însemnat o adevărată sîrbătoare de Paște, Învierea, iar pentru unguri sfîrșitul lor ca stat a însemnat Vinerea Mare, penitența, momentul ispășirii păcatelor, mă refer la pătura din care făceau parte și părinții mei. Căci ei, prin faptul că tata era membru al aparatului funcționăresc al Monarhiei, au tras foloase, chiar dacă inconștienți, din apartenența lor de clasă — și poate că în loc de inconștientă e mai normal să zic pseudo-conștiință, deoarece lor li se părea firesc felul cum trăiau, ce făceau — iar avantajul tatei, ca și al celor în general asemănători lui, se trăgea din faptul că făcea parte din executorii puterii. Sărăcimea de la oraș, măcinată în cei patru ani de război, și cu atît mai mult sărăcimea de la țară, de pe la hodăile din cîmp, se arăta indiferentă față de mutațiile istorice, nu avea conștiință „statală”, ca pătura funcționărească, burghezia. Problema lor, oglindită în mare parte confuz în răbufnirile încă spontane de la sfîrșitul războiului, era totuși aceea a situației lor de clasă. Pentru ei, cînd s-a schimbat puterea, important va fi fost numai faptul că s-au terminat acele grozăvii, s-a sfîrșit măcelul și începe ceva nou, altceva — că toate vor fi altfel, așa

simțeau, că orice-ar fi, nu poate fi mai rău decât războiul. Noile probleme ale existenței lor naționale nu le vor percepe decât mai târziu, când în statul burghez pornit pe calea unei rapide dezvoltări capitaliste se vor trezi la realitatea implicațiilor de clasă ale situației lor de minoritari. Dar asta — și deklasarea păturii mijlocii rămase din Monarhie — constituie de acum obiectul altui roman. Carte pe care n-am mai apucat să o scriu. Printre altele, și nu în ultimul rînd, pentru că eșecul consecvent și absurd al publicării romanului *Orașul pierdut în ceață* mi-a tăiat pofta.

Am discutat mult cu Gaál despre cartea în pregătire. Mă îndemna să mă simt degajat, liber. Poate numai pentru că nu voia să-mi provoace inhibiții, nu amintea de influența lui Proust, îmi aproba sentimentul — experimentul — după care s-ar putea crea „literatură realistă“ și cu mijloace din afara canoanelor estetice de atunci, de pildă prin modalitatea asociativă proustiană, prin teoria priorității „atmosferei“, prin subiectivizare. În privința asta însă, oricît de straniu ar suna, pare-se că m-a influențat și exemplul lui Illyés Gyula.

În toamna sau începutul de iarnă al anului 1938, călătoream cu Gaál de la noi, de la Timișoara, la Arad. Am luat trenul de noapte, ca a doua zi să citim în cercul de acolo al prietenilor revistei *Korunk*: În vagonul de clasa a treia, lămpile nu ardeau. Nu știam de ce; doar încă nu izbucnise războiul ! Întinericul m-a făcut comunicativ. Vorbeam întruna despre „roman“. Am ajuns în preajma Aradului. Afară ceața plutea deasă, învălătucindu-se. „*Orașul pierdut în ceață*. Asta-i titlul !“ a murmurat Gaál Gábor. La Arad, grupul de intelectuali, prieteni și sprijinitori ai revistei *Korunk*, s-a adunat în vila de pe malul Mureșului a doctorului Szabó Sándor. Gaál Gábor a anunțat : confratele său va citi un fragment din romanul *Orașul pierdut în ceață*. Apoi a dat citire confesiunii sale *Marginalii la revista Korunk*. O mie nouă sute treizeci și opt. Trăiam vremea unor cutremurătoare confesiuni, vremea socotelilor

cu noi înșine. Știam că războiul nu se va lăsa așteptat prea mult. Fără această îngrijorare, mă întreb azi, aș fi scris oare cartea asta ?

Titlul pe care-l dăduse Gaál Gábor cărții îmi limpezise, îmi precisase atmosfera în care aveau să se înmănuncheze toate într-un întreg unitar, dezghiocînd orașul din ceața memoriei mele, a timpului și a falselor mituri. După acel popas arădean, noi rînduri semnalează curînd ecourile strînite pe parcursul scrierii, dar și din afara ei, și în acestea e vorba iar, și definițiv, de roman :

Am primit manuscrisul romanului. Prima parte, pe care ai citi-o la Arad, va apărea în numărul din ianuarie (Cluj, 22. XII. 1938).

Iată ce găsesc într-o scrisoare expediată mai tîrziu, în 5.III.1940 :

Din păcate, au scos 10 sau 11 rînduri din nuvela d-tale, considerîndu-le erotice.

Cine ? Cenzorul, care primea lunar „leafă“ de la Gaál, și trebuia totuși să-și justifice într-un fel slujbă. Redactorul căpătase între timp o experiență fără pereche în disimularea stilistică a fragmentelor cu sens politic... Apoi :

Fragmentul de roman apare în numărul din mai (Cluj, 6.IV.1940).

În sfîrșit :

Ar fi bine să vii, printre altele și pentru ca, înainte de a da la bătut romanul, să-l pot parcurge în întregime, rînd cu rînd (Cluj, 3.V.1940).

Așadar romanul era terminat. Însă n-a mai apucat să fie „parcurs“ temeinic. A urmat Dictatul de la Viena. Revista *Korunk* a fost desființată -- timp de cinci ani m-am despărțit de Gaál Gábor. Din pricina cenzurii poliției, dar mai degrabă a precauției lui Gaál, în anii războiului nu ne mai scriam decît foarte rar. De cîteva ori ne-am transmis însă verbal vești mai consistente, prin intermediul lui Petru Groza.

ESUAREA UNOR SPERANȚE FANTASTICE

Sfătuit de Gaál, am trimis câteva fragmente, prin intermediul unei adrese conspirative pragheze, apoi pariziene, la Moscova, lui Gábor Andor¹, pentru revista *Uj Hang*. Dintre scrisorile lui Gábor Andor mi-a rămas următoarea, sosită pe ruta Paris :

Moscova, 22 iulie 1939

Dragă confrate Méliusz,
fii te rog amabil și scrie-mi, dacă nu greșesc, dar eu țin minte că pe vremea când D-ta mi-ai trimis sau ai pus să se trimită manuscrisul intitulat Hoinar într-o noapte de vară, eu — personal sau prin intermediar — ți-am cerut să-ți dai asentimentul să publicăm scrierea în numărul de august, adică numărul de război al revistei Uj Hang, și Dumneata ai fost de acord. (Momentan nu găsesc cores-

¹ Scriitor comunist maghiar (1884-1953). Silit să emigreze din Ungaria horthystă, a stat mulți ani la Moscova, unde a condus revista literară *Uj Hang* (*Sunet nou*) a emigranților maghiari.

pondența privitoare la aceasta.) Prima parte a fragmentului de roman va apărea într-adevăr în numărul de august

Aștept răspunsul D-tale
cu deosebită stimă,
Gábor Andor

Adresa : Lavrușinski pereulok 17/19 Kv. 51

Așa cum s-au rătăcit câteva scrisori importante ale lui Gaál și Dési Huber, sau scrisorile lui Molter Károly¹, Illés Endre², Bölöni György³ și alții legate de soarta acestui roman, s-a pierdut și scrisoarea lui Gábor Andor în care îmi cerea să-i trimit urgent manuscrisul integral, de a cărei apariție la Moscova se va îngriji personal. A avut vreun amestec conspirativ Gaál Gábor cu scrisoarea lui Gábor Andor ? Nu știu. Credeam, fericit, în fantasticul noroc ce mi se arăta plin de promisiuni. Doamne, să apară la Moscova ! De câte ori mă puneam pe vremuri la încercare visul, reveria : cum ar fi evoluat soarta mea, soarta tragică alor mei, dacă intenția lui Gábor Andor se realiza ? Fără doar și poate tot așa — ajung eu iar și iar la un răspuns sceptic, și asta mi-o confirmă iarăși și iar istoria, din fiecă direcție. La apelul stimulator al lui Gábor Andor, m-am pus pe treabă febril. Însă zadarnic. Tragicului noiembrie 1938 din Cehoslovacia i-a urmat repede acel septembrie 1939 din Franța, apoi pustiirea Parisului în iulie 1940. Și în fine, tragicul septembrie 1940 deopotrivă pentru maghiari și români. Dar dacă aș fi fost gata la timp, ar fi apărut oare *Orașul pierdut în ceață* la Moscova ? Pe-atunci Sinkó Ervin încă nu scrisese *Romanul romanului* despre dramaticele peripeții ale cărții *Optimiștii*. Deși *Optimiștii* era sprijinit de Romain Rolland, Gorki, Babel, Kun Béla și Károlyi

¹ Prozator maghiar din România (n. 1890).

² Dramaturg și eseist maghiar (n. 1902).

³ Scriitor maghiar (1882—1959).

Mihály. Și ce roman excelent e *Optimiștii* ! Abia în 1955 și-a putut redacta și Sinkó, în Iugoslavia, *Romanul romanului*, după ce *Optimiștii* apăsă în sfârșit, în 1955, la Novisad, la un sfert de veac de când a fost scris.

Mi-am văzut odată, la Franyó Zoltán, șase poezii apărute înainte de război în *Új Hang*. De ce n-aș recunoaște, eram mîndru, fericit : revista îmi reproducea poeziile la loc de frunte, poezii despre care aici acasă îmi fusese dat să aud nu o dată : „asta nu-i poezie“. Fragmentele din *Orașul pierdut în ceață* apărute acolo nu le-am văzut nici odată. În volumul al doilea din *Vino, libertate ! Studii despre istoria literaturii socialiste maghiare* (Editura Academiei, Budapesta, 1967), Illés László¹ amintește în contribuția sa *Sumarul revistei Új Hang din Moscova (1938-1941)*, că au văzut lumina tiparului acolo următoarele fragmente : *Hoinar în jurul unei zile de vară. 1939 nr. 8, pp. 29-37 și 1939 nr. 10, pp. 65-72 (despre 28-29 iul. 1914)*.

Așadar, iarăși numai începutul romanului. Unde-au ajuns capitolele următoare ? Poate că, amestecate cu calabalicurile revistei *Új Hang*, au pornit cine știe încotro atunci cînd nemții bombardau deja Moscova. Unele capitole vor fi ars poate în soba adresei de tranzit pragheze sau din Paris. Poate le-o fi înghițit Vltava sau Sena. Istoria a măturat visul legat de apariția romanului la Moscova. Acesta e primul eșec al romanului. După el nu urmează decît un lanț de eșecuri.

Fragmentele și-au continuat încă o vreme viața, precum un gîndac strivit, ale cărui picioare se mai zbat ceasuri sau poate încă zile la rînd. După Dictatul de la Viena, a apărut un fragment în *Brassói Lapok*, ba chiar și în timpul războiului, *Havi Szemle*² din Ardealul de sud reproduce cîteva pagini transformate în nuvelă, depunînd mărturie, chiar și în plină agonie a romanului, că viața limbii noastre

¹ Istoric și critic literar din Ungaria (n. 1928), cercetător al istoriei literaturii socialiste maghiare.

² *Revista lunară*.

materne, continuitatea ei în scris, nu s-a întrerupt nici în România anilor de război — că scriam și atunci fără a plăti obolul trădării. Căci aici trăia, în ilegalitate, Bányai László, aici Endre Károly, Franyó Zoltán, și în *Havi Szemle* publicau Olosz Lajos, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor, Abafáy Gusztáv, Vita Zsigmond, Kakassy Endre...

În februarie 1941 a apărut în revista, editată în limba maghiară, *Kalangya*¹ din Iugoslavia un fragment — pe care l-am omis din prezenta formă a romanului — din inițiativa redactorului revistei, Szirmai Károly. Excelentul organizator literar, care preluase rolul lui Szenteleky Kornél, mort prematur, încerca, după sistarea apariției revistei *Korunk*, să strângă laolaltă la Bačka, în nota unui antifascism mai larg, literaturile minorității maghiare din Iugoslavia și de pe teritoriile rămase în Cehoslovacia și România după cele două dicțate de la Viena. Iluzie deșartă. Războiul a strivit sub tăvălugul său și încercarea asta. Reproduc din scrisoarea lui Szirmai Károly :

„...Vă mulțumesc pentru manuscris. Am citit fascinat fragmentul de roman plin de o atmosferă mocnită. Am scos câteva expresii care ar putea stârni susceptibilitatea religioasă. Aici, unde sîntem supuși presiunii extremei de dreapta, nu ne putem permite să pierdem simpatia bisericii, de un fel sau altul. Azi, numai ele mai reprezintă umanismul.

După anul nou nu ne mai putem angaja să publicăm un roman, în continuare. Nu ne permit celelalte materiale. Apoi, nu poate fi trecut cu vederea nici cenzura. Dar dacă romanul dvs. nu apare încă în februarie la Budapesta, reproducem cu bucurie un capitol întreg în numărul din februarie.“²

Novi Vrbas, 25 dec. 1940

¹ Căpița.

² Sublinierile aparțin autorului scrisorii. Reproducem și în documentele ce urmează sublinierile originale.

ILLYÉS GYULA DESCOPERĂ MANUSCRISUL,
ÎNSĂ ZADĂRNIC

Din 1934-1935, minunații prieteni budapeșteni ai lui Klári, pictorul revoluționar Dési Huber István, originar din Ardeal, și soția lui, brava Stefike, m-au primit și pe mine în grațiile prieteniei lor. Trăiau în acel cerc spiritual care avea contingente și cu revista *Korunk* : József Attila, Radnóti Miklós, Bálint György, Darvas József, Illyés Gyula, Vértess György, frații Újvári. Pe Illyés Gyula l-am cunoscut în 1935, când i-am transmis un mesaj din partea lui Gaál. Sensibilul prieten care era Dési Huber István știa despre toate experiențele și tribulațiile mele scriitoarești. Rîndurile ce urmează le reproduc din cele scrise lui ; dintr-o scrisoare nedatată, dar pare-se din 1939, și din alta, următoare, purtînd data 28. I. 1940 :

...Romanul e într-adevăr gata... Nu cred în posibilitatea apariției lui. Dar încercăm totul... Căci cartea e o treabă frumos și serios făcută. Însă nu sînt încredințat că e necesară azi, acum... sînt neliniștit și în privința continuării Orașului pierdut în ceață, îl tot construiesc în imaginație... încă patru volume, și cu asta aș cuprinde toată epoca de după război — pînă la cel de al doilea război imperialist. Sînt încredințat, știu, că aceste volume vor apărea în im-

prejurări mai favorabile, într-o lume mai frumoasă și mai bună, în timp de pace...

...Aș fi teribil de bucuros dacă l-ai determina pe Illyés să parcurgă câteva fragmente, și dacă m-ar sfătui unde să mă adresez, și cui, și cum anume cu acest manuscris... Lui Illyés nu-i scriu separat, nu vreau să-l deranjez. Am vorbit de vreo două ori cu el, poate că mă mai ține minte. Însă îi scriu lui Darvas... scrisoarea asta o poate citi și Illyés.

Fragmentele — cele apărute pînă atunci — au ajuns la destinație, și Dési Hüber István mi-a răspuns foarte curînd, împreună cu Illyés Gyula. Iată un fragment din scrisoarea lui Dési Huber István, care merită să fie reprodus fie și pentru că, dincolo de conținutul lui, e o mărturie despre sensibilitatea artistică, gustul, cultura aleasă și modestia marelui pictor proletar :

Budapesta, 4.II.1940

...îți trimit alăturat scrisoarea lui Illyés Gyula, în care-ți răspunde despre manuscrisele tale ; intenționez s-o alătur și pe cea a lui Darvas Jóska, și să ți le trimit pe toate la un loc, dar din păcate trebuie să mai așteptăm, nici eu nu știu pînă cînd : iar m-a năpădit o blestemată de răceală... Am decis să-ți trimit deocamdată rîndurile lui I. Gy. — cred că te vor bucura, deși văd că publicarea e o cauză fără speranțe : după el, pare-se că nici Darvas nu-l poate publica¹ din lipsă de hîrtie și alte condiții. Lui I. i-a plăcut foarte mult ce-ai scris și am discutat mult despre tine, dealtfel își amintea foarte bine de tine, ca și de poeziile tale...

Întimplător, mă aflu chiar în umbră lui Proust cînd a sosit manuscrisul tău, tocmai citisem primul volum din La umbra fetelor în floare — rușine, nerușine, cu mari

¹ La editura de stînga Faust.

chinuri ; nu prea mă împac cu scriitorul ăsta : mă dezgustă, dar mă pasionează, mă plictisește și totuși mă interesează. Iau cartea, citesc câteva pagini, pentru ca brusc să exclam — dracu' s-o ia de peltea, și s-o las deoparte. Prea multă poliloghie, mă plictisește, prea multă poliloghie, zic eu, n-ar putea fi spuse astea mai pe șleau, mai simplu și mai omenește ? La ce folosește mulțimea asta de atribute, incursiunile astea prin tot și toate și ce legătură am cu liota asta de aristocrați țicniți... cu toată încâlceala asta, e .
taman ca o pictură aiurită de-a lui Braque... — Stai, ia să ne oprim o clipă, în fond mă interesează și tocmai de asta îl citesc —, la urma urmelor, zic, stau în umbra acestui fitecine, acestui Proust, și deodată mă pomenesc cu manuscrisul tău, îl iau, mă apuc să-l citesc și rămân uluit. Sfinte Sisoe, ce ciudată întilnire ! Influența e evidentă, dar asta înseamnă ceva ? Nimic. De fapt, nu asta m-a surprins, ci la ce anume ai folosit-o și ce a devenit sub mîna ta, lucru pe care l-a observat și I. Gy., dar despre asta mai încolo. Am fost silit să mă gîndesc la eul meu de demult, la fel am pritocit și-am folosit și eu rezultatele obținute de pictorii francezi moderni, pentru a-mi clădi cu ele propriu-mi univers, însă tocmai această amintire despre mine însumi cel de cîndva mă obligă să arăt anumite lucruri care în acea vreme mi-au cășunat o mulțime de necazuri. Firește, eu nu sînt scriitor și nu mă pricep la literatură, ceea ce spun, spun despre meșteșugul meu și mă adap din propriile amintiri, iar dacă între timp aduc pe tapet totuși vreo frază sau un citat, ele sînt spuse de Illyés Gyula în discuția ce-am avut-o cu el. Doar dacă mi-aș putea aminti de ele și încă bine ; a remarcat, de pildă, că sînt cam multe divagații, incursiuni laterale, înflorituri, că ar fi de ajuns rememorarea strictă, obiectivă, cu alte cuvinte o expunere mai concentrată a amintirilor tale, și ce anume ar trebui — să rezolvi această aglomerare barocă a înfloriturilor, universul de fenomene reale și reflectate, toată întrepătrun-

derea asta a întâmplărilor trăite și imagine, care strălucesc în lumina amintirilor tale, ca niște fapte ciudate într-un acvarium exotic (asta deja îmi aparține, și mai adaug tot eu că pe cât e de adevărată și de firească o asemenea observație, pe atât de periculos e s-o iei ad litteram). Știu din experiență că în cazuri din acestea, omul, în timp ce aparent rezolvă lucruri exterioare (pentru a folosi remarca lui I. Gy.), lovește în părțile interioare, cred că înțelegi la ce fac aluzie : aceste „influențe exterioare“ nu pot fi îndepărtate prin extirparea lor, trebuie digerate, trebuie preluate și transformate în sînge și carne. E un lucru greu, știu, dar trebuie făcut, numai asta ajută — în măsura în care pur și simplu e nevoie de acest ajutor. Are dreptate I. cînd spune că la noi nu e bine să arăți atât de sincer cine a influențat pe cutare, pentru că binevoitorii se cramponează de asta și-i dau în cap bietului om : țin minte ce tare mă enerva cînd îmi scoteau ochii ba cu Picasso, Berény, Juan Gris sau Derkovits, ori cu Van Gogh și Cézanne ; aveau dreptate, căci întotdeauna mi-am urmat drumul meu și mereu mi-am clădit universul meu, ei nu mi-au adăugat decît un pospai de material liant. La urma urmei, nu e întâmplător că te-a influențat într-atîta tocmai Proust și că ți se potrivește într-atîta tocmai metoda lui. Așadar... ia-ți inima-n dinți și înghite-l pe afurisitul de Proust, de vreme ce l-ai mestecat atîta, dar înghite-l așa fel ca să nu se mai vadă nimic, absolut nimic din el.

Știi ce-mi place la scrierea ta, de ce socot lipsit de importanță că sînt în ea anumite influențe, și de ce anume o consider o încercare izbutită ? Pentru că universul oglinzit sau viața pe care-o oglindești o pui în lumină din cele mai diferite fațete cu această metodă și totodată supui unei analize societatea cînd privind-o de sus, cînd de jos, cititorul văzînd-o ca prin perspectiva broaștei, și astfel prin microcosmos răzbate mereu-mereu lumina îndepărtată a macrocosmosului, îmbogățind totul cu noi nuanțe. Bine-

înțeles, într-o oarecare măsură această polivalență complică lucrurile și îngreunează lectura tocmai pentru omul de rînd. Cititorul are nevoie de cultură, de cunoștințe, dacă vrea să aprofundeze cartea, însă la urma urmelor asta e totuși bine, vor găsi dificil în special faptul că amintești mereu de pictori, de tablouri : apar, dispar, un Rubens, Rembrandt, Delacroix, Renoir etc. spre prea marea mea bucurie și plăcere. Illyés a și mormăit din pricina asta, zicea : dacă ai elimina fragmentele astea (ininteligibil)... mi-ar părea totuși rău dacă le-ai elimina... Un alt avantaj al acestei metode ar fi că atît cultura personală, gradul de cultivare a scriitorului, cît și cunoștințele necunoscute ale lui, independente de lucrurile descrise (artă, literatură, muzică, științele nat.), ajung să joace permanent un rol, deși, ce-i drept, ele fac cartea barocă, o încălcesc ; ele sînt cele care sub forma unor ornamente bizare, unor înflorituri mărunte, se ivesc mereu pe scheletul de bază, pe însăși tema principală — și aci trebuie să fii foarte atent, ca excesul de ornamentație să nu devină deformare, și stilul manierism, dar cu treaba asta, sînt sigur, tu însuși ești lămurit. Personal, apreciez foarte mult și-mi place acest mod de a scrie, deși există un altul care îmi place mai mult, mi-e mai apropiat inimii, însă nu vreau să spun cu asta că acela e mai bun. Mă gîndesc la felul cum scrie Martin du Gard, mai exact la acea metodă, la acel sistem de descripție, la acel stil aproape impersonal, în care scriitorul se topește total, dispăre în descriere. De curînd, am cunoscut un nou scriitor rus, Alexei Tolstoi (Petru cel Mare, Calvarul), și el e un astfel de ceva, sau cineva ? și e de-a dreptul fascinant ; în timp ce citeam Petru cel Mare mă gîndeam mereu la cealaltă orientare, de azi : se trag din aceeași mamă și evoluează pe aceeași linie, orice altceva e de ordin secundar și tot ce vestesc se adresează numai exigențelor epocii sau, să zicem, viselor ei mai înalte, așadar e o chestiune secundară, de tehnică, și nu esența, cum cred atîția. Asta explică legătura lor de azi cu

antipodul de pe vremuri : gîndește-te la dialectica hegeliană, la unitatea contrariilor. Trăim într-o epocă a paradoxurilor, dar lumea e îndubitabil interesantă : interesantă și foarte-foarte chinuitoare.

Cam atîta aș putea spune, atîta mi-a dat prin minte citind fragmentele romanului tău. Nădăjduiesc să nu mă înțelegi greșit și să nu-mi iei în nume de rău observațiile, asta nu e o critică, și dealtfel nici nu am dreptul și nici nu mă pricep la așa ceva. Am dat glas mai degrabă afecțiunii și preocupărilor oarecum asemănătoare și nu priceperii. Îți trimit scrisoarea asta recomandat, ca să-ți parvină sigur și mai alături și o fotocopie reprezentînd prima schiță a portretului făcut lui Illyés Gyula — scrie-mi dacă-ți place, după cum scrie-ne și ce părere ai despre tot ce ți-am așternut aci. Îndată ce termini romanul, trimite-mi manuscrisul. M-am înțeles cu I. că întîi să i-l duc lui, el îl citește și, odată citit, îmi spune unde să-l duc. Va face tot ce-i va sta în putință, și eu bineînțeles voi bate pragurile tuturor forurilor de resort.

Scrie-mi cît mai grabnic... aștept răspunsul tău cu nerăbdare... însă n-ar strica nici să ne strîngem odată laolaltă, din păcate vremea e tare aspră, în toate felurile, trebuie să așteptăm...

Alăturat scrisorii într-adevăr delicate — și cît de modestă ! — a lui Dési Huber István, scrisoarea lui Illyés Gyula :

Dragă Prietene,

am citit, cu surprindere și mare bucurie, cele două fragmente pe care mi le-a dat Dési Huber. În amîndouă găsesc atîtea calități analitice și de scriitură, încît, lăsînd deoparte orice laude, îmi exprim prețuirea, trecînd îndată la critică. Încearcă, fără a schimba însă ritmul frazării, să scoți din roman orice influență proustiană (care, oricum, e exterioară și nu influențează fondul). Poți

face asta foarte lesne, prelucrînd, scurtînd cîte-o frază, renunţînd la aglomerarea aproape barocă a unor amintiri. De ce să fluturi un steag de care nu ai nici o nevoie? Sper să mă înţelegi.

Însă chiar şi așa cum se prezintă, fragmentele sînt, bineînţeles, excelente (altmînteri nici n-aş fi intrat așa, deodată, în miezul problemei), şi sînt fericit să te ajut în privinţa apariţiei.

Din cauza decretului privitor la consumul de hîrtie, Nyugat nu publică nuvele şi cu atît mai puţin fragmente de roman. În mare, cam așa stă situaţia şi cu celelalte reviste. Prin urmare, romanul ar trebui prezentat îndată la o editură.

Personal, trăiesc foarte retras, nu circul în cercuri literare, astfel că nu sînt în măsură (deşi aş face-o cu plăcere) să duc eu manuscrisul. Însă sînt gata oricînd să dau referinţe, dacă e necesar undeva şi sînt solicitat. Dacă găseşti că e folositor, te-aş ruga ca oriunde ai prezenta manuscrisul să le spui că eu te-am îndemnat s-o faci, socotind că merită. Şi după cele citite pînă acum o socotesc într-adevăr o carte valoroasă şi te felicit sincer pentru ea.

Îţi doresc numai bine, spor la lucru, şi te felicit încă o dată din toată inima

Illyés Gyula

Am răspuns foarte curînd :

Dragă Pista,

nu găsesc cuvinte să-ţi spun cîtă fericire mi-au adus ultimul tău colet (desene, reproduceri, M.J.), şi scrisorile, a ta şi a lui Illyés Gyula.

Aveam îndoieli cumplite — şi ele continuă să existe — în legătură cu munca mea. Faptul că Illyés Gyula îşi exprimă recunoaşterea înădînd-o îndată cu critica şi că tu faci exegeza acesteia, mi-a servit fie şi numai în sine la

propria-mi formare... mi-a limpezit multe lucruri... cartea e împărțită în douăsprezece capitole. Din acestea 6 sînt încheiate integral, patru trebuie să le transcriu, și două așteaptă revizuirea... (18. III. 1940).

Îl admiram sincer pe autorul cărților *Vorbesc despre eroi, Petőfi și Poporul pustelor*¹, admirație pe care scrisoarea sa mi-o sporea. I-am mulțumit pentru îndemnul dat și i-am făgăduit că voi ține seamă de observațiile sale. Trei luni mai târziu, i-am trimis o nouă scrisoare lui Dési Huber István. Îi scriam că m-am înțeles cu Gaál să parcurgă totuși manuscrisul.

Dar n-a mai apucat s-o facă.

Îmi dactilografiez cartea..., îi scriu lui Dési Huber, și totodată fac și ultima revizie — în sensul criticii. Înainte de a trimite manuscrisul integral la Budapesta, îl va citi Gaál Gábor. Asta, ca să-i aduc cît mai puține necazuri lui Illyés Gyula. În felul acesta deci, la toamnă, dacă mai trăim pînă atunci, manuscrisul meu pornește în peregrinările-i editoriale (7. VI. 1940).

Așadar, pe bună dreptate putea scrie E. Fehér Pál în numărul 7 din 1964 (pag. 1087) al revistei *Nagyvilág* :

Avem cunoștință de un roman antirăzboinic al lui Méliusz József, din care au apărut cîteva fragmente în revista din România Korunk, din 1939-1940, și pe care Illyés Gyula vrea să-l publice la Budapesta. Iar Gábor Andor la Moscova. Manuscrisul ar fi trebuit să ajungă la destinație pe filiera Pragăi, dar între timp orașul e ocupat de germani. Patru țări devin interesate de soarta unei opere — oare nu semnifică și faptul acesta conturarea unei anume confraternități ?

¹ Illyés Gyula este autorul acestor cărți.

ROMANUL NU ESTE EDITAT NICI DE HELIKON

Să fi primit vești proaste de la Budapesta ? Scrisorile acelea nu le mai găsesc. Nesiguranța ce mă rodea, îndoiala m-or fi făcut ca prin intermediul lui Molter Károly să tatoniez terenul și la Helikon-ul clujean, respectiv la Szépmíves CéH. Fără prea mari speranțe. Iată ce-mi scrie Molter, în 24. VI. 1940 :

...cît privește prima parte a romanului tău, o citesc cu bucurie îndată ce-am s-o primesc. Și nu-mi pot da seama ce reavoință ar întâmpina la editură, dacă le-ar fi pe plac manuscrisul. Ceea ce mi-ai scris despre Illyés Gyula e tocmai bine, doar am observat la editură că aprecierile anumitor factori de acolo de sus, de obicei îi stimulează să publice grabnic manuscrisul. Când Gellért Oszkár a recomandat „Bibliotecii Nyugat“ romanul meu Tibold Márton, le-am trimis pur și simplu părerea lui Gellért, la care au expediat manuscrisul imediat în tipografie. Sînt foarte curios de manuscrisul tău, l-ai caracterizat ca un amestec de scriere-document și proustianism, sau cel puțin așa am înțeles din cuvintele tale. Însă, important e desigur

ca Orașul pierdut în ceață să poarte pecetea scrisului lui Méliusz...

vechiul tău simpatizant

Molter Károly

P. S.

Îndată ce parcurg manuscrisul, scriu la editura Szépmíves Céh și te țin la curent și pe tine.

Molter a citit romanul. Am mai amintit că a doua lui scrisoare s-a pierdut, și s-au pierdut poate chiar mai multe. Referatul trimis la Helikon, respectiv la Szépmíves Céh, e o analiză foarte serioasă, elogioasă a romanului *Crașul pierdut în ceață*. Cere fără ezitare publicarea cărții. Iar mă simțeam în al nouălea cer : cu acest ocol pătrund la Editura Révai. Însă Szépmíves Céh nu mi-a comunicat nimic despre scarta manuscrisului. N-a publicat cartea. Iată al doilea eșec.

Era în plin război, însă literatura își trăia viața ei aparte, proprie. Bányai László, vechiul critic al revistei *Korunk*, a citit cartea în ilegalitate, în Ardealul de sud. Mi-a comunicat impresiile sale, într-o scrisoare de fină analiză :

...Impresia globală : hotărît, e o creație artistică bine construită, are greutate și putere de convingere, și înainte de toate constituie un impresionant tablou social. Oferă delectare artistică și îți merge la inimă prin adevărul ei uman. — În general n-aș mai adăuga nimic la ea (ceea ce nu-i de colea !), cel mult aș scoate, spre a avea un efect mai unitar și mai limpede. Spre a se contura mai bine, fără dispersarea atenției, mesajul pentru care a fost concepută întreaga scriere. Adică acea unitate de destin individ-societate, pe care o poate oferi corelația dintre epoca zdruncinată ajunsă în criză și omul zdruncinat ajuns în criză.

Și care, prin intermediul trăirii estetice, ne face și pe noi să recunoaștem acele interdependențe adânci care oferă adevăratele perspective ale evoluției vieții noastre individuale.

Cartea e străbătută de un realism social adevărat, luat în înțeles nou, deși nu e nici pe departe un roman social, ci unul de trăiri individuale. Și e dialectică, în sensul bun al cuvîntului, deși nu e trăirea unui om venit din păturile ce răzbat din adîncul societății. Ea exemplifică bine că în treaba asta nu e nevoie de „populism“, ci de o concepție înaintată, pentru ca în lumina ei fiecă tablou social să cîștige un dinamism revoluționar.

Însă, pe alocuri nota de jurnal intim destramă contururile ferme ale întregului unitar al creației. În alte părți, face impresia că scriitorul nu e sigur de tenta literară a operei și ar încerca s-o compenseze cu virtuozități de formă, sau să suplimenteze ceea ce crede pasibil de suplimentare. Deși atît în primul caz, risipindu-se între obiectivitate și amintire, cît și în cel de al doilea caz, ornînd cu brizbrizuri, cînd linearitatea nobilă e mai eficăce — greșește. Acestea însă nu sînt decît adaosuri de prisos, căci opera nu duce lipsă de nimic, respectiv ar putea să se lipsească pe drept numai de aceste produse secundare.

E o epică veritabilă, în pofida oricărui ton liric, ba tocmai acesta o face originală. Însă acolo unde lira vrea să se manifeste pentru ea însăși, își pierde greutatea și valoarea reală. Așa e și introducerea, și epilogul ¹. E ca și cum scriitorul ar vrea să cristalizeze în acestea toate experiențele formale. Deși nu face decît să scadă din ceea ce oferă, desfășurarea romanului. Sau poate e numai manifestarea unui gust mai subțire, a unei înclinații mai rafinate ? Care ar atrage doar o pătură mai aleasă de cititori, dar în ciuda acestui fapt oferă și o delectare mai intensă ? Nu, categoric nu ! Fără acestea romanul nu numai că ar deveni mai acce-

¹ Acestea au dispărut, epilogul în forma actuală nu e identic cu cel vechi (n. a.).

sibil, ci și mai limpede, mai literar. Îndată ce trecem de acestea, primul capitol ne și introduce în adevărata delectare artistică omogenă. — Între timp, acolo unde bunul povestitor e înlocuit de literatul cu o cultură eclectică (fi-rește, numai preț de două-trei rînduri), nu oferă altceva decît valori calpe, care nu mai sînt deloc ale lui ! Iată cum strică impersia generală reminiscențele literare (chiar și fragmentul cu Clérambault, deși paralela nu e lipsită de interes). Cunoștințele scriitorului se afirmă mai cu folos esențializate, decît dacă apar ca simple fragmente auxiliare. Tablourile acestea nu participă organic la demonstrarea plastică a acelor ani învolburați. Nu sînt decît noi și noi stavile în scriitura aceasta, cu scurgerea ei largă, stavile pe care îți vine să le ocolești instinctiv, ca să nu-ți tulbure impresia unitară. Astfel de adaosuri secessioniste lipsite de sevă nu fac decît să șubrezească vitalitatea acestei scrieri viguroase, compacte. La fel, nu simțim ca făcînd parte organică din roman acel capitol în care scriitorul reînvie figura mătusei din Alsacia¹. E lipsit de veridicitate. De asemenea, ar putea fi omise cîteva expresii și comparații prețioase. Opera ar scăpa de un balast. Patetică proză, pe cît de minunată impresie oferă de ex. la descrierea manifestației, pe atît de stîngace e în epilog².

Apoi, nu e organic literar nici fragmentul acela în care vrea să ofere, o perspectivă îndepărtată, e un pic tras de păr (p. 55 și urm). În orice caz pe Manoilovics T. îl simțim deja mai organic decît pe Jaurès... Cel mai izbutit e acel document într-adevăr realist : nazarineanul. Cît privește figura avocatului socialist, n-ar fi stricat să se dea detalii : pe ce dilemă își sprijină social-șovinismul (împotriva țarului !), în schimb amintirea indivizilor de aceeași teapă, englezi și francezi, nu e lipsită de interes (împotriva militarismului prusac). Fragmentul nu motivează decît vag transformarea burgheziei sîrbești.

¹ Capitol pe care l-am eliminat (n. a.).

² Eliminat (n. a.)

Altminteri, romanul e de o actualitate surprinzătoare...

• (Scrisoare nedată.)

Aşa cum făcuse Dési Huber cu rîndurile lui Illyés Gyula, Bányai László a anexat scrisoarea unui necunoscut aflat în ilegalitate. Dealtfel, ca şi poeziile pe care le-am scris în timpul războiului, *Oraşul pierdut în ceaţă* circula printre ungurii, sau măcar cititorii de limbă maghiară din mişcarea subterană, care, chiar dacă nu erau mulţi, însemnau totuşi cititori. Din rîndurile „entuziaştilor“ de atunci s-au ivit mai tîrziu parlagiii cărţii, respectiv ai manuscrisului. Reproduc mai jos scrisoarea primită, prin intermediul lui Bányai László, de la acel necunoscut cititor ilegalist. E o scrisoare simplă, dar bine scrisă. Cel ce a scris-o pe jumătate de filă de caiet nu era, fireşte, muncitor ; poate era funcţionar, poate învăţător sau profesor.

Încă nici una din lecturi nu mi-a oferit atît de palpabil sfîrşitul războiului şi dramatismul prăbuşirii. Dar sfîrşitul ei e ca o lovitură surdă, dureroasă, nu e liniştitor, nu iveşte speranţe, cu toate că în timp ce citeşti cartea aproape că aştepţi ca scriitorul, care-i atît de perspicace, ba, mai mult, observă lucrurile în cele mai mărunte detalii, să încheie văzînd dincolo de toate sosind ziua Frumosului şi a Bine-lui. — Descrierile şi observaţiile sînt excelent creionate, pînă şi în cele mai mărunte detalii. Pe alocuri nu numai că citeşti, ci trăieşti evenimentele, simţi şi vezi lucrurile. — Am citit cartea cu un interes sporit la fiecare pagină nouă. — În volumul întii, materialul se diluează puţin, mai bine zis e mai dificil de găsit legătura, liantul¹. Al doilea e de-acum un întreg compact, concentrat. Mi-ar plăcea să citesc cît mai mult din ce-a scris.

(Fără dată.)

¹ Am contopit cele două volume (n. a.).

Manuscrisul n-a ajuns la Gaál Gábor. Szemlér Ferenc e cel ce primește să facă lectura amicală, corecturile scrupuloase. Iată scrisoarea trimisă din Brașov de Szemlér Férenc, la 19. VI. 1941 :

Brașov, 19 iunie 1941.

...azi am expediat și ultimul rest al manuscrisului. Am răsuflat ușurat. Iartă-mă că ultimele corecturi au durat atîta, dar între timp am trecut și trec prin niște zile atît de grele încît, mi-e milă de mine însumi...

Din păcate, treaba legată de manuscrisul tău a fost de așa natură, încît de fapt nu-mi pot alcătui o imagine exactă și globală despre romanul tău. Cînd mă gîndesc la el retrospectiv, văd numai fragmente, sau mai degrabă fraze...

Un lucru însă l-am reținut ferm : pe tot parcursul romanului se poate constata o continuă ascendență, un crescînd, ca și cînd scriitorul ar fi străbătut o permanentă limpezire. Personajele ți se rotunjesc, întîmplările devin plauzibile și conținutul devine convingător. În același timp, lepezi tot ce la începutul romanului e străin de tine, proustian sau din Remenyik¹ Trebuie să-ți spun că la început, romanul m-a incitat să caut asemănări, dar de pe la mijloc asta a dispărut total. Iar la sfîrșit, ultimul capitol încununează toată cartea și dă o unitate liniștitoare materialului puțin cam prolix. Dealtfel, sper că știi și tu că în roman spiritul scriitorului dizolvă total realitatea. Asta e și virtute, pentru că dă unitate și face interesant conținutul, dar și dezavantaj, pentru că înlătură total obligația impresiilor, a obiectivizării lor și cu asta scade veridicitatea romanului.

Nu pot face nici o obiecție împotriva orientării romanului, căci e dreptul sfînt al oricărui scriitor de a da cărții

¹ Referire la Remenyik Zsigmond (1902-1963), autor al unor scrieri sociografice și autobiografice conținînd o critică virulentă a burheziei.

sale o finalitate etică așa cum și-o dorește. Dar am eliminat fără milă, pe cât posibil pretutindeni, notațiile făcute de dragul unui efect ieftin, ca și trimiterile de natură gaze-tărească¹. Tendențiozitatea nu constă în faptul de a așterne în paginile romanului fraze de articol de fond spre lauda ideilor noastre, ci ea poate fi aflată în prelucrarea artistică a materialului brut. Disciplina și rigoarea artistică nu trebuie scăpate din ochi niciodată. E mult mai ușor să pictezi afișe decât capodopere adevărate. Însă tu nu vrei să fii plămăitor de afișe-reclamă, nu vrei să elogiezi nici cel mai bun tutun, nici cea mai bună cale spre fericirea practică. Respectiv, din partea mea n-ai decât să te lauzi, însă cu mijloace artistice.

Stilul ai putea să ți-l mai înfrînezi un pic. Sînt convinși că azi ai scrie substanțial mai limpede și, lucru foarte important : mai simplu. Te rog crede-mă că secretul unui stil bun e simplitatea. Mi-ar face plăcere să recitesc cartea acum, după modificările operate... Dar probabil n-am să mai apuc. M-ar bucura mai degrabă totuși să aud că romanul tău va intra în curînd la tipografie.

Pentru porto cred că datorezi numai o sută de lei, sau poate chiar mai puțin ; aștept să-mi scrii.

Te îmbrățișează cu dragoste
Feri.

Unicul exemplar de manuscris rămas pînă la urmă este cel pe care Szemlér a făcut corecturi în cerneală verde. N-am ținut seama chiar de toate sugestiile sale, dar am mai potolit stilul acolo unde am găsit că e folositor s-o fac, m-am străduit mai ales să radiez „proustianismele“, am trimis suma ce reprezenta cheltuielile poștale. A meritat. Am învățat nu puține de la Szemlér, adeptul unui alt ideal de stil, opus.

¹ Observații pe care în parte autorul și le-a însușit (n. a.).

Aşadar : o nouă prelucrare. Între timp mi-a sosit scrisoare de la Dési Huber István, nedatată, în care mă urgencează :

Dacă nu poţi veni, trimite-mi-l [romanul] cât mai repede. Trebuie să acţionăm din timp, dacă vrem ca de ziua cărţii să apară. Ține seama de asta.

Iar o jerbă de lumină : apariție de ziua cărţii ! Dar unde ? Am găsit și prima ciornă a scrisorii pe care i-am adresat-o lui Illyés. Sub ea, data : „întii iulie, 1941.“

Dragă Prietene,

a trecut mai mult de un an de cînd ți-am primit rîndurile atașate la scrisoarea lui Dési Huber... M-am străduit să țin seama de observațiile critice pe care mi le-ai adus, scurte dar esențiale...

Te rog deci, dragă Prietene, să-mi citești manuscrisul și dacă-ți permite timpul și răbdarea, nu mă cruța de noi observații, cit de severe...

În vremurile acestea vitrege, dramatice, nu cred în posibilitatea publicării. Totuși, mi-am făcut iluzii că va apărea la Budapesta. Se pare că am pierdut trenul. Mă gîndeam la Nyugat, Révai, Cserépfalvi. Oricum, decizia e în puterea împrejurărilor, totuși mă încred în Tine și în Dési Huber. Trimit două exemplare. Unul pentru tine, altul pentru editură sau pentru un turneu la edituri.

Te rog să faci să-i parvină lui Pista rîndurile anexate. Și te mai rog să nu fii supărat pentru faptul că, nerăbdător cum sînt, te asaltez cu atîta lipsă de modestie...

După cîte țin minte, manuscrisul l-a dus la Cluj Petru Groza, ca de acolo Gaál Gábor să i-l transmită lui Illyés.

Printre scrisorile mele găsite la soția lui Dési Huber István, am dat de una scrisă în germană. Desigur, o scriesem în germană pentru a ușura treaba cenzurii poștale și

pentru ca rîndurile mele să ajungă mai repede la destinație.
Iată-le în traducere :

Nădărduiesc că Illyés a primit manuscrisul meu, deși cum nu-i știu adresa, am indicat adresele de la Nyugat, Cserépfalvi și a voastră, în speranța că va ajunge la una din ele. Îndată ce-mi va sta în putință, voi trimite încă un exemplar. Sint foarte curios să aflu ce impresie a făcut, și mă necăjește de pe acum gîndul că răspunsul îmi va sosi abia tîrziu... Sint emoționat, oare Illyés descoperă vreun progres ? Căci, pe cît s-a putut, am ținut seama de sfaturile sale și am revăzut stilul cărții... drumul parcurs de stilizator poate fi urmărit lesne de la un capitol la altul. Și totuși nu cred că romanul ar putea apărea acum, însă poate peste un an, doi, dacă se termină războiul. Atunci sigur. Compromisurile ce s-ar ivi în interesul apariției le resping din capul locului, chiar dacă o astfel de șansă ar ascunde multă ispită.

(Nedatat.)

Timp de doi ani, tăcere. Nu aflu nici un indiciu pînă la 11 august 1943. Cauza editării a eșuat.

În literatura noastră de la sfîrșitul deceniului al patrulea — îi scriu lui Dési Huber István —, Europa, cea care se scufundă acum, ne-a dat ultimul randevu. Litertura noastră e rodnică, prolifică și emoționantă, mai cu seamă emoționantă. Fii atent la ea : fiecare face mărturisiri. Fiecare scriitor vorbește la persoana întîi. Fiecare e plin de spovedanii, de parcă toți scriitorii maghiari s-ar ruga pentru o penitență comună, pentru iertarea păcatelor. Și poate că au și de ce ! Sint convins că e unul dintre cele mai pasionante și mai specifice capitole ale istoriei noastre literare. Dar poate că greșesc : e blestemul provinciei... fără ca să dispun de informații substanțiale, descifrez din anumite semnale că același suflet arde și în mine, că mărturisesc și vorbesc pe același glas. Aceleași sint problemele mele de

stil. Febra asta, contagiunea asta mocnea și în mine de acum patru-cinci ani, întocmai ca în întreaga mea generație literară, atunci când mi-am scris cartea, care, dacă ar fi putut apărea imediat, ar fi fost desigur și interesantă. Azi, fie și în ciuda unor eventuale operații de îndreptare, mă îndoiesc că ar putea însemna atîta ca atunci. Brentano, amintind în jurnalul său despre soarta generației lui Flaubert, scrie că o carte e nouă și interesantă atît după șase cît și după șaizeci de ani. E tocmai ceea ce nu stă în picioare apropo de cartea mea... e și inutilă toată emoția asta pe care mi-o întrețin pentru apariția ei.

Dési Huber István e grav bolnav. E tratat la sanatoriul din Budakesz. Rolul său e preluat de Stefike, soția lui. La acea dată — scrisoarea ei e din 28 VIII 1943 — cataclismul e deja total. Cui să-i mai pese de soarta unui roman ?

...Miine încerc iar să reintru în posesia... manuscrisului și apoi vom căuta să-l trimitem lui Gábor ¹... Illyés mi-a dat adresa lui Illés Endre. L-am căutat telefonic pe Illés, care-a fost foarte amabil, își aducea aminte perfect de roman, însă dăduse dispoziție încă din iulie să fie restituit lui Gyula, așa că acum trebuie să fie la el. Când i-am spus ce-aș dori, mi-a transmis că are o părere foarte bună despre carte, dar din păcate nu-și pot lua sarcina publicării, însă îmi poate pune cu plăcere la dispoziție referatul de apreciere al lectorului, să mă uit peste el. Mi l-a trimis, cu următoarele rînduri : «Trimit alăturat scrisorii mele amplul referat al unuia din excelenții noștri critici — cu rugămintea să-i scrieți că ne-am ocupat foarte serios de carte, însă din păcate nu poate fi încă editată. Din această excelentă critică desigur pot fi aduse la cunoștință autorului unele fragmente —, nu putem decît să-l fortificăm cu bunele aprecieri și observațiile aduse.» — Zilele acestea îți voi trimite extrasul.

¹ La Cluj, lui Gaál Gábor, care însă era înrolat în armată (n.a.).

! ...Din păcate, anul acesta am bolit și noi mult.“

Aici, țin să adaug : locuința lui Illyés din Buda a fost lovită de o bombă sau un obuz. Se pare că acolo a fost distrus și unul din exemplarele manuscrisului.

Curînd mi-a sosit o scrisoare de la Illés Endre. Confînțea cel de al treilea eșec al romanului *Orașul pierdut în ceață*. In rînduri abil concepute, îmi aducea la cunoștință că ar fi o naivitate să cred că romanul acesta ar putea apărea azi. Referatul favorabil nu mi-a parvenit niciodată. S-a împotmolit undeva la cenzura poștală. Protectorul meu, Dési Huber István, a murit. Războiul s-a terminat. Incepea revoluția.

TOTUL SE ÎNCÎLCEȘTE

A început revoluția. M-am mutat, cu familia, de la Timișoara la Cluj, unde Gaál mă chemase adesea și foarte stăruitor. Dar mereu îi răspunsesem : „Mai încolo, după război“. Toată vremea, în cea de a doua jumătate a deceniului al patrulea, m-am cramponat, dintr-un instinct inexplicabil, să rămân acolo, pe arena romanului *Orașul pierdut în ceață* ; acolo supraviețuisem unui război. Poate izbutesc să trec și peste al doilea, îmi ziceam. Am izbutit. Acum, scrisorile către văduva lui Dési Huber István le expediam de la Cluj. Gîndul editării *Orașului pierdut în ceață* mă încerca iar ; cît optimism romantic trădează scrisorile acestea ! În 13 V 1945 scriam :

...Pentru viitoarea mea carte, mă pregătesc cu aceeași emoție pe care am avut-o scriind-o pe aceasta (Orașul pierdut în ceață). Nu îndrăznesc însă să mă apuc de ea, căci, așa cum spiritul binefăcător al lui Proust a dezlănțuit în mine cețuri și năluci, la fel cum m-am luptat cu el, așa mă războiesc acum cu Dostoievski... Prima mea carte m-a tîrît aici, și-a lăsat rădăcinile încoace. Recunosc toate acestea, deși nu se obișnuiește așa ceva la noi. Însă conce-

perea literaturii e mult prea organică, ca să facem pe pudicii.

Gaál Gábor s-a întors acasă din prizonieratul său la americani. A preluat direcția Editurii Józsa Béla. Ținta lui Gaál Gábor era reînvierea literaturii, crearea unui front popular și în cultură. Figuram în planurile sale cu două manuscrise. Dar pentru că hîrtia necesară pentru cărțile noastre o furam noaptea, împreună cu Gaál, Kurkó Gyárfás, Tóth Samu, din stocurile de propagandă ale Uniunii Populare Maghiare, și pentru că noul front literar cerea editarea cărților tot mai multor scriitori ce ni se atașau, am renunțat eu însumi la apariția *Orașului pierdut în ceață* și am optat pentru editarea volumului meu de dimensiune mai redusă *Destin și Simbol*. Această a patra înfringere mi-am provocat-o, așadar, eu însumi. Între timp, manuscrisul a ajuns iar la Illés Endre. Foarte curînd, Illés m-a înștiințat de al cincilea eșec :

CASA EDITORIALĂ RÉVAI
DIRECȚIA

Budapesta, 15 octombrie 1946

Mult stimat Domn,

Fac o nouă încercare să vă înștiințez despre soarta romanului pe care mi l-ați trimis —, se vede că nu v-au parvenit cele două scrisori pe care vi le-am expediat pînă acum.

Între timp, am primit noua dvs. carte, apărută la editura clujană Athenaeum, e o scriere interesantă și excelentă !¹ Vă mulțumesc foarte mult că mi-ați trimis-o.

Aici, în Ungaria, posibilitățile de editare nu s-au schimbat cine știe cît. Cărțile abia se vînd și cumpărătorul caută mai degrabă o lectură distractivă sau scriitori vechi în-

¹ *Destin și Simbol.*

drăgiți de el. E o situație grea, deocamdată nu se arată vreo atenuare.

Trebuie să vă spun sincer, încă multă vreme nici măcar nu ne putem gândi la editarea Orașului pierdut în ceață. În special la Révai situația e grea : am adunat opera completă a foarte multor scriitori, și acum trebuie să ne zbatem înainte de toate pentru a rezolva aceste obligații. Ni s-a întâmplat nu o dată să fim siliți să plătim, pe temeiul vechilor contracte în vigoare, remunerația întreagă, dar să ne vedem nevoiți să renunțăm la editare, pentru că e o absurditate să tipărești o carte și să depozitezi exemplarele în beci.

Se va îndrepta în viitor situația ? Nu știu. Chiar dacă se va îndrepta, procesul acesta va fi desigur lent.

N-aș vrea să-mi țin aici manuscrisul romanului dvs., căci nu mi se pare exclus să se găsească vreo editură mai mică, împovărată de mai puține obligații contractuale, care tocmai din acest motiv e mai liberă decât Révai. Ar trebui să încercați la o astfel de editură. (Însiră câteva edituri. M. J.)

Pot trimite manuscrisul vreuneia din ele, sau să vi-l înapoiez. Vă rog să-mi comunicați.

Vă salută cu cel mai sincer respect,

al dvs.,
Illés Endre

Între timp, Darvas József a fost pe la mine, la Cluj. Acolo a citit manuscrisul, pe care în 1940 nu-l obținuse. Cu ajutorul său, manuscrisul a ajuns la Editura Szikra. După care îmi scrie Gergely Sándor :

Budapesta, 4 nov. 1947

...I-am vorbit despre cartea ta lui Tamás¹. Mi-a spus că au s-o introducă în planul editorial pe 1947-1948. Lui îi

¹ Tamás Aladár.

place cartea. Nu cred s-o mai dea la mulți referenți. Am să-l rog pe Tamás să-ți trimită contractul pentru carte — dar asta implică și niște parale, iar cei de la Szikra, parcă li s-ar strepezi dinții când dau un ban din mână.

Peste un an, romanul suferă a șasea înfrângere, la Szikra : editura transferă publicarea de cărți beletristice altor edituri. O urmează a șaptea la Athenaeum, a opta înfrângere la Editura Tipografiei Universitare, unde mă sprijinise Bölöni György. În 7 VIII 1948 îi scriu văduvei lui Dési Huber István despre noile avataruri :

Mi-a promis și Gergely Sándor că are să-mi editeze primul meu roman la Athenaeum ; l-a găsit foarte bun. Și Bölöni era de părere că e o scriere „excelentă și fină” — astă-vară, când m-a vizitat cu Itóka, îmi spunea că va apare la Editura Tipografiei Universitare. E inutil să mai spun că n-am primit înștiințare de la această instituție altminteri de prestigiu. Mi-a scris și Vértess Gyuri că vrea să publice un fragment din roman¹. Nu s-a făcut nici asta. Aci, trebuie să arăt ceva : un scriitor din Ardeal să nu-și caute norocul la Budapesta, mai bine să țină seama de vorba lui Csokonai : «Nebun e și cel care...»

...trăiește în „provincie” : poate să-și dea duhul. Așa am pățit și cu prima, așa am pățit și cu cea de-a doua carte, cu Destin și Simbol, care aici s-a epuizat imediat, și în Ungaria zadarnic am oferit-o spre reeditare. M-am întâlnit cu Révai, mi se plîngea că nu are manuscrise. Eu stau cu trei cărți, acum o termin pe a patra și nu am unde să public. Între timp, am necazuri bănești, robotesc din zori pînă-n zori și înot în datorii...

Altă scrisoare, din 27 VI 1948, tot către văduva lui Dési Huber :

¹ În revista *Forum*, condusă de Vértess György (n. a.).

...una peste alta, aceste lucrări sînt tot mai puțin importante, și-apoi trece și timpul peste ele... Acum, slavă Domnului, neurastenia asta, literatura, începe să mă ocolească, treabă care prezintă interes s-o subliniez numai pentru că azi-mîine împlinesc patruzeci de ani și cel ce, la vîrsta asta, după douăzeci de ani de zbucium, ajunge la concluzia că nu merită, acela poate constata autocritic că, chiar dacă e artist, nu e scriitor.

În călătoria asta de groază *Orașul pierdut în ceață* a ajuns, nici nu mai știu cînd și cum, poate prin intermediul lui Benedek Marcell, la Editura Új Idők. După corespondența reprodusă aici, ca și din perspectiva manuscrisului, face impresia ca și cînd întreaga situație revoluționară din perioada 1944-1949 n-ar consta decît din faptul că au luat naștere niște edituri, însă că mai ales au fost desființate. În orice caz, *Orașul pierdut în ceață* a ajuns undeva întotdeauna taman în pragul unei desființări.

ÚJ IDŐK

CASĂ EDITORIALĂ S. A.

Mult stimat Domn !

Intrucît casa noastră editorială e în curs de lichidare și cum manuscrisul dvs. nu va mai putea fi editat, vă rugăm respectuos să vă îngrijiți de recuperarea manuscrisului dvs.

Ca urmare, vă stăm oricînd personal la dispoziție,

Cu deosebită stimă

Demeter Andor
conducător de întreprindere

Budapesta, 10 sept. 1949

Naiba s-a mai îngrijit de „recuperare“.

PE CÎNTARUL „POZITIV-NEGATIV“

Ceea ce urmează după asta — numai glumele proaste se pot repeta ! — ar putea avea haz, dacă n-ar fi tragic. Casa editorială Józsa Béla Athenaeum s-a desființat. În 1949, a luat ființă Editura de Stat. Împreună cu altele, Gaál Gábor a predat acolo și manuscrisul romanului *Orașul pierdut în ceață*. Nu m-am amestecat. Îmi era de-acum totuna. Mă ocupam cu teatrul. Pur și simplu întorsesem sepele literaturii și zonelor ei aferente. Dar cu asta „greșelile“ săvârșite n-au luat sfârșit, dimpotrivă, mă urmăreau ca umbra. Numai Dumnezeu mai știe câte din exemplarele celei mai importante „culpe“ — manuscrisul *Orașului pierdut în ceață* — în vremea asta total înstrăinate de mine, mai circulau, călătorind de colo-colo, devenind fără patrie, ori ajungînd la gunoi. În 1954 m-am întîlnit cu un exemplar la closetul unui vestit critic ; nu stătea acolo ca „literatură distractivă“ ; paginile erau tăiate meticulos în patru de grijulia soției a gazdei. Ce-i drept, ne luptam cu o acută criză de hîrtie. M-a impresionat sincer : de zece ani, romanul meu ajunsese pentru prima oară de folos public.

Editura de Stat nu m-a lăsat să aștept mult. În vara anului 1949, au fost convocați membrii Uniunii Scriitorilor la Cluj. M-au convocat și pe mine. Directorul editurii, Aszódi János — care în vechiul *Korunk* scria compilații din domeniul economiei — a instaurat un „tribunal de alarmă“. Acuzatul : autorul vinovat de *Orașul pierdut în ceață*. Directorul era, în una și aceeași persoană, acuzator public și judecător. Deși adevăratul procuror, denunțator și martor principal în una și aceeași persoană, pe care-l substituia directorul, a rămas anonim, invizibil ; figura numai cu „raportul“ neiscălit. În care motiva de ce este contraindicată „traducerea și editarea în limba română“ a infamei opere a autorului ce se demasca singur. Treaba asta m-a surprins. Știam că Gaál nu făcuse o asemenea propunere. Nici eu. Directorul, pe temeiul faptului că „am primit un referat“, a adus împotriva manuscrisului și autorului, ca probe, concluziile referentului secret și anonim — și a condamnat cartea.

Autorul — în situația sa pînă una alta încă neobișnuită — se bîlbîia uluit, năucit. Nici prin gînd nu i-a trecut vreodată asemenea lucruri cum erau cele care i se reproșau. Și deși nu se gîndea încă la lucruri mai rele chiar decît cele ce i se întîmplau, era destul de hîrșit pentru a-i da prin cap să ceară documentul acuzator „spre a-l studia mai temeinic și eventual spre a trage învățăminte“. Directorul i-a și dat cîte o copie după originalul și traducerea referatului. La adunarea aceea scriitorii au tăcut. Deși mai mulți au încercat foarte vizibil să atragă atenția directorului asupra lor, aprobînd din cap că se bucură că a răsărit în sfîrșit soarele adevărului, al dreptei judecăți ideologice. Gaál Gábor a închis adunarea mohorît.

Mergînd spre teatru de la această ceremonie funebră, Gaál mi-a spus doar atît : „Semn rău, băiete, cel mai rău semn“. Nu l-am luat în serios. Mă pregăteam tocmai să pun în scenă *Trenul blindat*, sfaturile sale mi se păreau mai

importante decît orice ; îl descuseam în legătură cu asta, ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Aventurile *Orașului pierdut în ceață* mă plictiseau sincer...

Nu comentez nici limbajul, nici stilul, nici formularea, ținuta sociologică, estetică, nici nivelul ideologic, nici simplismul și falsificările „politice” din originalul și traducerea „referatului”, ambele foarte minjite. De fapt, textul se refuză tiparului, dar din moment ce n-am falsificat în aceste pagini textele citate — și nu întotdeauna măgulitoare — din Gaál Gábor, Illyés Gyula, sau alte opinii critice, cu atît mai mult nu mă pot atinge de această piesă de dosar, nici măcar nu intervin cu semne de exclamare închise în paranteze. La acea faimoasă adunare încă nici n-aș fi putut bănuî ceea ce Gaál Gábor, cu mirosul său fin, simțise îndată : și anume că, în împrejurările date, în 1949, chiar era vorba de o adevărată acuzație, un rechizitoriu. Iată textul.

MÉLIUSZ JÓZSEF : ORAȘUL PIERDUT ÎN CEAȚĂ

- SUBIECTUL

Cartea conține amintirile scriitorului, din primele zile ale copilăriei sale. Perioada aceasta coincide cu anii primului război mondial.

În centrul povestirii s-ar afla orașul său natal, Timișoara, cum dealtfel specifică scriitorul în titlu și la finele cărții. Ochii unui copil înmănunchiază diferitele tablouri ale vieții din regiune în pragul războiului, în „fericita” epocă a domniei habsburgice, la izbucnirea războiului și în însuflețirea naționalist-șovină a acelor zile, și în funcție de evoluția războiului transformările superficiale întîmplate în structura orașului, uluirea mereu sporită a păturilor burgheze și a profitorilor de pe urma războiului, neșteptatul sfîrșit al celor aduși la suprafață de conjunctura anilor de război.

Copilul crește și privirea sa se întîlnește cu unele aspecte ale revoluției proletare, cu armatele ocupante străine,

cu soldații români, care sub lozinca eliberării naționale aduc stăpînirea burghezo-moșierească pentru populația românească din Banat, ca și naționalităților conlocuitoare.

În această perioadă, familia scriitorului parcurge drumul acelor care, profitînd de pe urma ororilor războiului, își asigură luxul și comoditatea atît de jinduite, pentru cîștigarea cărora nu ar fi avut nici o speranță fără existența războiului și a cataclismelor.

Autobiografia oferă ocazia scriitorului să descrie figura și cariera unor oameni a căror înălțare și decădere e strîns legată de originea lor socială și de împrejurările istorice din perioada descrisă de romancier.

Urmează așa-numitele „părți pozitive“, cîteva rînduri plictisite, acre. Iar după ele :

PĂRȚI NEGATIVE

Scriitorul abordează o perioadă istorică deosebit de bogată în felurite evenimente și întîmplări de importanță istorică. Le abordează pe cele mai multe din acestea, sau le atinge în două-trei cuvinte —, dar nu le înțelege. Ca și în copilărie, pe care a descris-o, scriitorul nu înțelege nici azi ce s-a petrecut în societate, atunci cînd războiul a cuprins în flăcări prima oară întreaga lume. Pentru Méliusz, epoca habsburgică înseamnă perioada tihnei, fericirii și bunăstării. Evocă în repetate rînduri, oftînd, anii de pace ai imperiului austro-ungar. N-a văzut și nu știe că această tihnă a imperiului era de suprafață, că un Franz Joseph nu putea nici să înăbușe, nici să ascundă deosebiri de clasă și lupta de clasă tot mai ascuțită, și nici oprimarea naționalităților și lupta pentru libertate a naționalităților conlocuitoare, strivite sub talpa imperială. Nostalgia scriitorului după aceste zile „patriarhale“, după împărați și împărătese, e îmbibată de o poziție foarte liberală. Indulgența și însuflețirea arătate față de acești împărați, cu greu poate fi deosebită, pe alocuri, de un punct de vedere monarhist. Fără

îndoială în acest context de idei revin nu o dată cuvinte de simpatie pentru locatarii unui «castel» (desigur moșieri).

Méliusz se străduiește să facă autopsia orașului, însă umblă fără busolă. Din oraș, nu vede altceva decît păturile profitoare ale micii-burghezii. În schimb, știe că se cuvine să vorbească și despre masele populare și proletari și pentru asta caută să descrie și câteva personaje „din popor”. Aceste încercări sînt însă artificiale — după cum nu puține fațete ale lor apar total lipsite de sinceritatea inspirației artistice. Lipsa realismului socialist nu poate fi camuflată sub meșteșugul stilistic.

Scriitura încărcată de înflorituri, greoaie, amintește de operele scriitorilor unei literaturi în agonie, care caută să camufleze sub o mantie strălucitoare sărăcia conținutului. Maeștrii săi sînt Proust, Márai, care îngreunează încheierea conținutului.

În fiecare pagină se oglindește putrefacția și caracterul bolnăvicios al vieții, al vieții înfățișate de scriitor. Scriitorul nu e nici azi prea departe de toate acele lucruri pe care le descrie. Nu întîlnim în carte nici măcar un personaj care să trăiască sănătos. Toți aceia despre care am crede că ar putea fi făurarii unei societăți mai fericite mor, și în urma lor nu rămîne nimeni, nimic. Doar gol și beznă. Nici o perspectivă pentru progres, dezvoltare, ridicare, pentru drumul spre o viață mai fericită. Lipsa perspectivei, a realismului revoluționar, optica tulbure, atmosfera grea a analizei patologice sexuale și freudiene, așază această carte în rîndul literaturii decadente aservite ideologiei burgheze.

Scurta caracterizare de față nu conține toate părțile greșite ale cărții, ca de exemplu că atitudinea justă, fermă față de problema războiului aparține unui sectar nazarinean sau faptul că societatea mic-burgheză, profund zguduită de moartea bătrînului și iubitului împărat, nu are nici măcar cunoștință de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie etc.

CONCLUZII

După părerea mea, cred că în forma pe care o are cartea acum ar fi greșit să fie publicată. Eliminând principalele greșeli, modificându-se și completându-se în sensul celor arătate mai sus, ar putea figura fără pretenții deosebite pe lista cărților propuse spre editare. Umanismul mic-burghez, pacifismul pasiv, contemplativ al scriitorului e nu numai depășit (eventual era folositor când a fost încheiată cartea), ci și periculos, azi, când «nu e de ajuns să vrem, ci trebuie să acționăm».

Desigur, există cărți mai bune și mai corespunzătoare pentru a fi traduse în românește.

Așa am devenit eu monarhist și scriitor și individ suspect, bocitorul reacționar și decadent al Monarhiei Austro-Ungare.

Aș minți dacă aș spune că acest amalgam, acest „referat” de lectură denunțator nu m-a neliniștit totuși. Căci după 1944—1945 — pe ruinele rușinii și batjocurii — fără a renunța la lupta spirituală, însă sub semnul umanismului, democratismului, stimei fundamentale arătată față de scriitor și scris, sub semnul unei libertăți de o nouă calitate a conștiinței, noi toți am pornit să făurim o altă literatură, purificată. Toate acestea ne-am străduit noi înșine, activiștii spirituali ai principiului luptei de clasă, să le raportăm la întreaga literatură a naționalității noastre. Pentru mine, era mai mult decât important să știu cine e autorul anonim al acestui rechizitoriu, ce greutate are. N-a fost greu să descopăr cine a scris „referatul” alarmant în care desconsidera aceste principii, ba chiar le califica drept dușmănoase. Semnatar, soția lui Salamon József, însă redactarea îi aparține lui Salamon József, care și-a preschimbato numele în Iosif Bogdan și care pe atunci ocupa o foarte importantă poziție, deși nu literară. Opinia sa trăgea foarte greu, hotărîtor în talger. Pe cei doi îi cunoșteam bine din anii de război. Semnatara, în afară de romane polițiste n-a

citit în viața ei nimic ; nu avea nici capacitatea spirituală, nici experiența să scrie „referatul“. În schimb, S. J. citise în 1942 manuscrisul romanului. Era entuziasmat de el ! Nu vreau să blamez aici activitatea sa de după 1944—1945 nu o dată încheiată cu urmări tragice. Nu e locul aici. De altfel S.J. e mort.

Aceasta e istoria celei de-a zecea înfrîngeri.

DECADENȚĂ BURGHEZĂ, NATURALISM,
TRIVIALITATE ETCETERA

Nici ce s-a întâmplat cu mine din noiembrie 1949 pînă în iulie 1955 nu își are locul aici. În toamna lui 1955 m-am întîlnit întîmplător cu Bányai László în larga piață a Palatului din București. Mi-a spus aproape de la primele cuvinte : „Trebuie să publici romanul !” În aceeași toamnă găsisem la Timișoara, în pivniță, în fundul unei lăzi cu iz de mucegai, unicul exemplar rămas, bătut la mașină încă de Klári, și cu corectura lui Szemlér Ferenc. Între timp, Klári murise în condiții tragice. Dar nici faptul acesta nu își are locul aici. Filele galbene erau roase jur-împrejur de șoareci sau de șobolani, lipseau pagini. O arătare vrednică de plîns. Anna, care mă ajuta să cercetez lăzile ce conțineau cărți, manuscrise etc., și cunoștea deja istoria *Orașului pierdut în ceață*, a plîns într-adevăr.

În adresa din 5 IX 1955, redacția maghiară a Editurii pentru Literatură și Artă confirmă, cu „Comanda internă”, sub numărul 2583, București, 7 IX 1955, că a primit de la autor manuscrisul romanului *Orașul pierdut în ceață*, oferit spre publicare ; dispune dactilografierea manuscrisului — treabă care timp de doisprezece ani în cap, adică pînă în 1967, nu s-a efectuat — și contractarea în funcție de rezul-

tatele lecturilor. Deși manuscrisul se concretizase într-un simplu număr de înregistrare, după prezentarea documentelor ce recomandau romanul mi s-a încheiat contract chiar și fără o lectură prealabilă, și mi s-a acordat un avans care să-mi acopere pentru moment grelele nevoi materiale. Totuși, în legătură cu romanul, mi-au adus la cunoștință : „Nu ne putem angaja să-ți publicăm «operele complete» încă neapărute. Nu te putem proclama anticipat clasic în viață. Scrie altceva, ceva de azi, actual !” Aveau dreptate. Cum să nu fi avut dreptate ! Doar mi-au dat un avans, însă pare-se că totuși nu pentru roman...

În 1957 am obținut totuși, în sfârșit, ca editura să dea manuscrisul la o lectură de referat. Obişnuita operație i-a fost încredințată lui Aszódi János, fostul director al Editurii de Stat și „judecător” al meu. Premeditat. Doar directorul de pe vremuri nu „se mai ocupa” de literatură. Nu mă ating nici de „referatul” său pentru a-l face demn de lumina tiparului. De ce aş face-o, din moment ce, în 1957, repetă, de data asta însă „la un nivel ideologic și estetic mult mai înalt”, referatul din 1949. Bănuiesc că și el a păstrat un exemplar din acel referat. Dar probabil n-a uitat că copiile raportului, date mie în 1949, zac aici, în sertarul meu. Îl voi cruța pe cititor de oboseala lecturii întregului referat, desfășurat în zece pagini dactilografiate des. Cele câteva fragmente de mai jos sînt instructive cu vîrf și îndesat. Iată observațiile din acest text care ca nivel literar (imposibil de redat în traducere) îți fac părul măciucă ; îl rog pe cititor să mă ierte că îi pun la încercare gustul și nervii !

Lectura manuscrisului îl pune pe cititor în fața unei sarcini destul de grele... pe alocuri se află numeroase pagini într-atît de roase de șoareci, încît începutul și sfîrșitul paginilor nu se poate citi. În alte locuri, lipsește ultimul rînd sau partea de jos a paginii, ceea ce îngreunează destul de mult descoperirea legăturii dintre pagini. În afară de asta,

o mulțime de modificări, ștersături... Din loc în loc lipsesc pagini...

Propriu-zis nu se poate vorbi de o acțiune epică mai concretă, căci construcția romanului e rapsodică, dezorganizată...

...nu poate fi vorba aici de firul unei acțiuni concentrate în jurul figurilor centrale, romanul acesta nu are personaje principale și nu are o poveste care să poată fi parcursă ușor... în schimb, acțiunea o ia când încoace, când încolo...

Volumul e prototipul a ceea ce se numește artă pentru artă...

Apoi, ca urmare a izolării personajelor, modul în care a fost construit, se află în strînsă legătură cu conținutul de idei al romanului... unde lipsește acțiunea acolo e exclusă implicit o ierarhie a personajelor. Așadar, metoda de construire a cărții e strîns legată de fondul de idei al romanului.

Falsificatorii realismului socialist au susținut că fermitatea poziției ideologice a artistului duce la înlocuirea imaginii vieții cu niște abstracțiuni. Acești denaturatori au cerut contemplarea nemijlocită a vieții, însă fără nici un conținut de idei, întrucît, după ei, aceasta e o teză abstractă, astfel că nu poate fi artă. O astfel de metodă de contemplare nemijlocită constatăm și în romanul lui M. J. Însă scriitorul a prezentat manuscrisul, subliniind prin aceasta că, chiar dacă nu în totalitatea ei, însă în privința fondului își ia răspunderea pentru opera sa. Acest fond însă e constituit pe nisip și în primul rînd trebuie reclădit el.

Nu putem afirma însă că lucrarea lui M. J. e lipsită de un fond de idei. Opera este fără îndoială un roman de epocă. Și pe deasupra o descriere de război. Figurează în ea cîteva aspecte ale războiului nedrept... însă numai superficial... Din pricina dramelor individuale nu-și află loc ceea ce ține de orice război : suferințele maselor, lipsesc și masele luptătoare, și individul luptător, care urăște războiul și se

ridică la luptă împotriva lui... de ex. pune în mișcare niște figuri... pe care le găsim la romanticii secolului al XIX-lea sau în cel mai bun caz la Zola... croitoreasa tuberculoasă... spălătorese... «slujnicuțe cîrne»...

Metoda aceasta însă nu aparține realismului socialist și nici măcar realismului critic. Révai József spune undeva că *vechea lume neomenească am urît-o nu numai noi, ci și marii noștri realiști critici, care, aidoma lui Eötvös József, Mikszáth, Móricz Zsigmond — au demascat cu o forță zguduitoare corupția și putreziciunea vechii lumi. Orașul pierdut în ceață mai degrabă se lamentează decît urăște, mai degrabă povestește decît mobilizează.* Cititorul nu ajunge la acea zguduire sufletească pe care un roman cu un astfel de conținut trebuie neapărat să o suscite... **cartea nu prezintă nici în ce privește primul război mondial o oglindă fidelă, o descriere adincită.**

Să luăm de ex. capitolul „Începutul sfîrșitului“... **trebuie dat alt titlu... trebuie extins... (dacă în 1940—1941 nu se putea, azi trebuie să capete un conținut antifascist, anti-războinic)... să fie eliminată structura lui obiectivistă, să fie plivit de buruiana simbolismului, misticismului, trebuie aduse la suprafață forțele revoluționare... trebuie să se arate și influența marii Revoluții din 1917 !**

...scriitorul face serioase eforturi să scrie într-un stil străin... În multe locuri se poate descoperi stilul francezului Jean Giono, ba pînă și maniera excentrică a maghiarului Remenyik Zsigmond.

...ideile confuze... oglindesc mai ales influența lui Marcel Proust. Pînă și faptul că povestitorul e un copil, care-și evocă amintirile — e proustian. În frazele sale lungi, extrem de complicate, Proust voia să exprime ceea ce se petrece, după părerea lui, în suflet. Fapt e că în suflet se petrec diverse fenomene concomitent, legate unul de altul, influențîndu-se unul pe altul, și Proust a vrut să înghesuie în frazele sale complicate aceste idei ce înaintează paralel,

întrepătrunse. Printre alte ciudăţenii ale cărţii, proustian e faptul că mirosurile capătă în ea un rol deosebit... Înă scriitorul îl supralicitează pînă şi pe maestrul său, descrierile, simbolurile, vecine cu decadenţa burgheză, naturalismul, trivialitatea, întunecă personalitatea autorului...

...permanente şi încîlcite, prea lungi reveniri la trecut... Nici freudismul nu e absent... Mişună în descrierile proustiene idei freudiste servite pe tavă... M. J. scrie o pagină şi jumătate despre „chicotelile fără perdea“, şi risul mamei şi jumătate despre „chicotelile fără perdea“, şi risul mamei devine, în mina sa, un simbol freudist, în care amestecă şi un misticism religios... După toate însă nu suflă nimic de culpele de mai tîrziu ale mamei... Romanul e întreţesut de complexul oedipian şi de alte complexe... în situaţii foarte scabroase... predomină în aceste părţi decadente, care ne aţîţă organele de simţ, goale de conţinut, lipsite de logică, decît acţiunea în sine... imaginile sînt false şi în multe cazuri lipsite de gust. Ca de ex. acea scenă în care băieţelul şi Juliska, fetiţa de numai şapte ani — o altă iubită a băieţelului — se tăvăleau în pielea goală pe canapea. (O astfel de scenă nu exista în roman — M. J.)

..., „Casa cea nouă“... e deprimantă, „dureroasă şi chinuitoare“, ca dealtfel totul în această carte. Volumul e plin de scene de dragoste, mai exact de dragoste fizică, sau de aluzii la așa ceva. Atmosfera sexuală exacerbată pune în umbră realităţile sîngeroase ale războiului.

M. J. este decadent fie şi pentru că e numai pesimism, numai întunecime. Nu numai că nu are eroi pozitivi, că nu arată calea ce duce spre viitor, că cititorul simte din toate părţile izul putrefacţiei, dar nu are nici măcar un punct optimist... Şi e absurd şi fals. Scriitorul se postează pe punctul de vedere al lipsei de perspectivă burgheze, nici măcar în privinţa realismului critic nu păşeşte pe urmele lui Balzac, Twain sau Tolstoi, ci e aservit orientării de după aceştia, decadente, pesimiste, de negare a frumosului şi binelui, orientării filozofice şi literare ce oglindeşte putrefacţia totală a burgheziei... Asta explică — mai precis

și asta, de ce nu a izbutit această carte să ofere o perspectivă spre „ziua de mâine“, spre viitor...

Cartea trebuie să descrie un tablou de epocă veridică, să creeze tipuri, să înmănușeze faptele în jurul unei acțiuni centrale, să aducă la suprafață forțele progresiste antirăzboinice, trebuie lărgită aria operei, **curățată cartea de zorzoanele literare și ideologice !** În asta văd eu mai pe scurt sarcina scriitorului. în caz că și-ar lua sarcina să-și refacă volumul.“

Respingerea — rechizitoriul preluat din toamna anului 1949 — e, chiar și nerostită, fără echivoc.

Autorul, între timp îmbătrinit de experiență, nu s-a apucat să polemizeze. Ca și în 1949, a cerut și acest document al unui faliment spiritual total, și acest „referat“, „pentru ca, aprofundându-l, să tragă învățăminte din el“. A tras. A restituit avansul. Însă pînă și ultimul exemplar al manuscrisului l-a lăsat acolo, fericitului editor. Să-l dea gata șoarecii, pînă la ultima literă ! Asta a fost cea de a unsprezecea înfringere.

Iat-o pe a douăsprezecea :

În 1960, i-am adus la cunoștință unui prieten bun, aflat într-un post înalt și în competența căruia intrau aceste probleme, că mi se pare de actualitate publicarea romanului meu despre istoria destrămării Monarhiei Austro-Ungare. Răspunsul : tema nu e de actualitate. Apoi, în 1961 a apărut sub îngrijirea Editurii Academiei R.P.R. volumul al doilea al lucrării *Din Istoria Transilvaniei*, iar în 1964, tot acolo, *Destrămarea Monarhiei Austro-Ungare (1900-1918)*, și în revista de științe istorice a Academiei studiul lui Bányai László : *Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România*. Toate acestea nu numai că în bună parte confirmau viziunea istorică din *Orașul pierdut în ceață*, ci aproape că cereau publicarea romanului. Iar eu continuam să stau parcă în așteptarea lui Godot. Și în acest timp, la editură șoarecii continuau să ronțăie paginile blestematului manuscris.

Stimulat de apariția succesivă a acestor lucrări științifice care-mi dădeau dreptate, am încercat totuși să public un singur capitol, sfârșitul romanului, în revista literară maghiară de la noi. În acest scop, am revăzut capitolul, făcându-l „mai realist“. Redactorul secției de proză, altminteri un excelent scriitor, om cinstit pînă-n măduva oaselor — îl respect foarte mult și ca scriitor, și ca om de caracter — mi-a restituit manuscrisul. Considera o greșeală modul de a trata evenimentele, nefiind „viziunea unui copil“. Sesiza exact ceea ce simțise, în 1938, la *Korunk* Kovács Katona Jenő. Cu deosebirea că părerea redactorului adjunct al lui Gaál la *Korunk* nu a împiedicat apariția fragmentelor. Să se fi schimbat oare funcția conștiinței redactorului ? Da. Concepția literară personală a redactorului s-a transformat în unică măsură, în dictat, în absurditate, fapt în care deprimant e că pentru redactorul-scriitor această anomalie subiectivistă era cea „firească“. N-am mai insistat.

A treisprezecea înfrîngere.

...dar pentru că nu sînt un Estragon ideal, în noiembrie 1967, cum mă învîrteam prin literatură fără vreun contract, așadar din punct de vedere administrativ ca șomer, după o oarecare și transparentă tatonare a situației în editură și după ce, cu ochii în pămînt, am amintit iar de Gaál, Illyés, Dési Huber, Molter, Daryas, Bölöni, Gábor Andor, am adus vorba de posibilitatea publicării romanului. Nici nu s-au clintit firele de la bețele mele de pescuit. Editorii mi-au cerut și de data asta un „alt“ manuscris. Dar ce oare aș fi avut de obiectat împotriva faptului că-mi voiau binele : va apare mai încolo, dacă vor edita „operele mele complete“ ! Ba mai dădeam și din mîină : „Dar eu nu vreau să-mi publicați operele complete. Eu mai trăiesc și scriu...“

Ultimul argument aproape că m-a dezarmat : anul viitor, adică în 1968, vor apărea optsprezece romane noi, ac-

tuale, din literatura maghiară din România. Păi firește, firește — ar fi trebuit să recunosc —, la ce ar mai apărea și al nouăsprezecelea, care pe deasupra nu e nici contemporan, nici nou ! Ca ultim gest de încăpăținare, mi-a venit ideea să-l înspăimînt de moarte pe editor, să-l șantajez. L-am anunțat deci că duc manuscrisul la Editura Tinerețului. Serviabili, au căutat îndată pachetul cu manuscrisul și, răsufliînd ușurați, mi l-au pus în brațe, nedactilografiat chiar și după doisprezece ani, așa cum l-am predat în 1955, decît că într-o stare și mai jalnică. Fiert, făcut de rușine — căci scriitorul se rușinează dacă i se umilește opera, cu care el, oricum, se identifică — am transportat manuscrisul romanului **Orașul pierdut în ceață** la Editura Tineretului Minunea minunilor : aici au primit cu bucurie pachetul suspect, ba mai mult, și ideea naivă, care mie mi se părea imposibilă, ca acest vechi, foarte vechi roman să apară la ei.

Trăiam vremuri fantastice !...

UN HAPPY ENDING AVENTUROS

Acum, cînd după o aventură de treizeci de ani am apucat izbînda celei de a paisprezecea încercări — nici nu-mi vine să cred că am ajuns pînă aici ! —, acest *happy end*, socotesc că se cuvine să salut sincer pe creatorii finalului, chiar dacă gestul acesta e neobișnuit. Pe redactorul editurii bucureștene și lectorul acestei cărți, Balogh József, pe Domokos Géza, și nu în ultimul rînd pe poetul Szilágyi Domokos, referenții benevoli ai cărții. După toate acestea, i-am dat lui Szilágyi Domokos spre lectură dosarul cărții *Orașul pierdut în ceață*. Iată așadar aici punctul final la istoria romanului — rîndurile lui Szilágyi Domokos, cel de-o vîrstă cu fiul meu :

Nu am nici dreptul, nici intenția să pun eu punctul la sfîrșitul acestui roman al romanului, mă simt doar dator cu unele explicații.

Autorul mi-a dat acest decupaj de tragicomedie — sau dramă, sau roman de groază, nu știu cum am putea-o numi — pentru a-i adăuga părerea mea înaintată editurii. Numai că eu nu am așa-num. opinie de referat. Cînd am cerut cartea s-o citesc, decizia editurii era deja luată, sau cel puțin se putea spera că romanul, după ce a fost

azvîrlit de colo-colo timp de treizeci de ani, va apărea ; în situația asta e bine dacă mai există un referent extern (las' să sporească materialul de îndosariat al redacției), dar nu e pacoste nici dacă nu e. Părerea mea așadar s-a rezumat la faptul că romanul trebuie publicat. (Eu însumi îl cerusem pentru că — rușine ori ba — pînă acum nici măcar nu auzisem de el.).

În orice caz, autorul a procedat înțelept : „romanul romanului“ mi l-a dat numai după ce am încheiat munca de uzură. La care poate totuși nu m-aș fi angajat dacă aș fi cunoscut antecedentele.

„Opinia“ mea de lector trebuie așadar s-o aștern acum. Și asta mă pune într-o situație foarte delicată.

Din două motive. Unul :

Trebuie să concep capitolul meu în „romanul romanului“, și anume, ca și cînd nu le-am citit pe cele anterioare. Or asta e, evident, imposibil. Singurul lucru pe care-l pot face, e să respect regulile fair play-ului : față de tovarășii de condei, care nu mai pot, eventual, să riposteze. Cu atît mai mult cu cît îl respect îndeajuns pe cititor pentru a nu-i molfăi... propria părere.

Celălalt motiv e poate chiar și mai delicat :

Toată treaba dă impresia ca și cum mie mi-ar reveni obligația să atașez aici happy end-ul, ba mai mult, în cele mai favorabile împrejurări cu putință. Pentru că acum îmi dă mîna să fiu „băiatul bun“ ; infailibil, precum papa ; pot pune într-un cîntar farmaceutic răul, binele, orice, absolut tot ; pot face dreptate — ba, și mai teribil : pot reabilita. Ceea ce, de asemeni, nu e fair play.

Așadar, treaba asta nu e făcută pentru mine.

Și, dealtfel, cunoscînd acum avatarurile manuscrisului, opinia mea anterioară, chiar dacă nu s-a schimbat radical, s-a modificat. Un exemplu : după primele pagini din Orașul pierdut în ceață mie mi-a venit în mîntre de ex. Alain-Fournier — celorlalți însă, aproape fără excepție, Proust. Acum, ulterior, l-aș putea adăuga și pe Krleža.

Deși e evident că tenta proustiană e mai puternică. (Asta n-o spun din respect față de prestigiu ; e singura greșală în care n-am căzut încă.)

N-ar fi deci cinstit să mă lansez în explicații atotștiutoare. Nici față de mine n-ar fi cinstit. Asta pentru că eu am alt ideal de proză. Și cum nici cartea asta n-o socotesc de proză, ci mai degrabă un poem epic lung-lung, pe alocuri elegiac, înrudirea o putem găsi în ultimul volum de versuri al lui Méliusz, în *Arena*. (De ex. Elegia carului cu fin e pe aproape.) Iar în poezie e voie orice, chiar și ce nu se poate în proză : e voie orice, doar să fie bun. Și eu cred că a ieșit bine.

Munca de uzură de care aminteam își merită într-adevăr această denumire. Știe fiecare c difi cil e să modifice scrierile mai vechi ; în cazul nostru s-a împlinit și de trei ori repaosul horațian (repaos silit), și asta e o circumstanță cu atit mai împovărătoare. Eu am fost elefantul lăsat să pătrundă în prăvălic de porțelanuri, și proprietarul a urmărit cu o răbdare demnă de admirație ce anume fac... O frîntură de istorie literară, o carte, care a trăit o viață furtunoasă înainte de apariție ; o absurditate, nu prima și nu ultima în secolul nostru ; o învățătură, chiar dacă tristă, chiar dacă inumană, iată ce i se oferă cititorului ; s-o primească, dar, cu plăcere (Virghiș, august, 1968).

Și cu asta cercul s-a închis. Rîndurile acestui admirabil poet tînăr, acestui caracter curat, se întilnesc cu cele ale lui Illyés Gyula. Iar cu acest text al lui Szilágyi Domokos — după cite generații ! — am ajuns iarăși acolo de unde a pornit *Orașul pierdut în ceață* cu Gaál Gábor : la literatură, la umanitate.

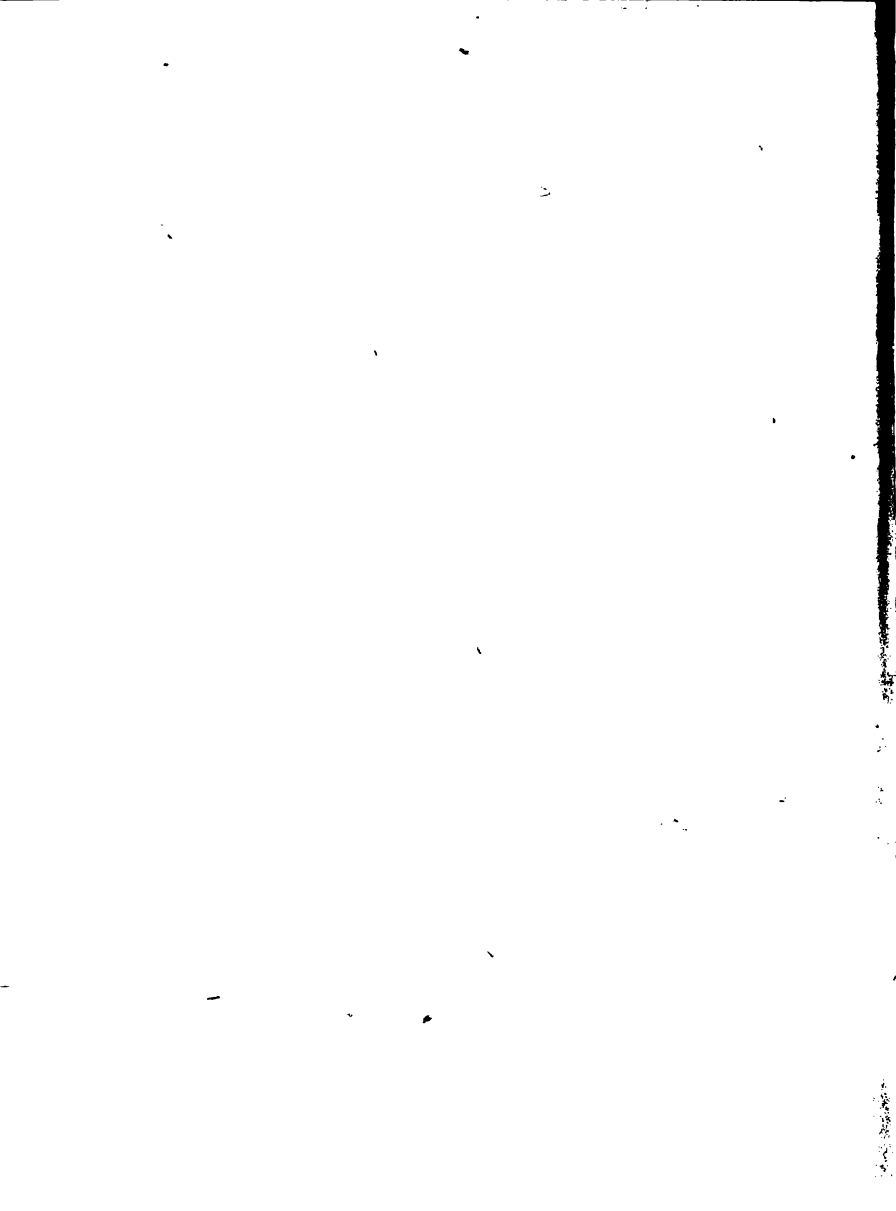
Am trăit vremuri fantastice...

Dar faptul că *Orașul pierdut în ceață* vede, în sfîrșit, lumina tiparului, înseamnă ceva. Și anume că azi e posibil ceva ce vreme de treizeci de ani a fost imposibil, ceva ce

s-a împotmolit de treisprezece ori : apariția acestei cărți, afirmarea publică a unui optimism mai larg, a unei experiențe literare ; confruntarea cu cititorii, cu critica se înfăptuiește cu acest al paisprezecelea prilej. Ba mai mult, a devenit posibilă și scrierea, și publicarea adevăratei istorii „ *Orașului pierdut în ceață*. Da, cercul s-a închis...

Merită să medităm la asta și la cele ce-au trecut...

(București, august-septembrie 1968)

CUPRINS

(continuare)

Fanny	7
Despărțirea de vechea casă	21
Casa cea nouă	39
Joacă și moarte	72
Doliu	96
Și frunzele s-au scuturat..	134
Decapitarea unui Habsburg	162
Batjocoriri	199
Ultima cină	220
Epilog	238

Romanul romanului ORAȘUL PIERDUT ÎN CEȚĂ

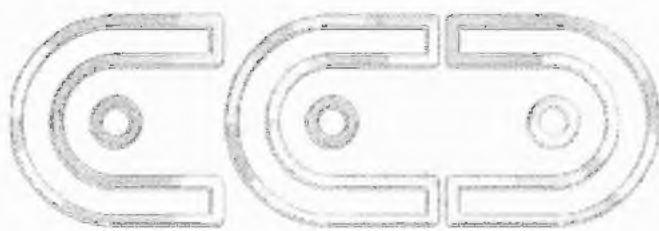
Memento	245
Sociografie sau roman ?	247
Eșuarea unor speranțe fantastice	255
Illyés Gyula descoperă manuscrisul, însă zadarnic	259
Romanul nu este editat nici de Helikon	267
Totul se învârtă	278
Pe cântarul „pozitiv-negativ“	283
Decadență burgheză, naturalism, trivialitate etcetera	290
Un <i>happy ending</i> aventuros	298

Lector : RODICA IOAN
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 24.XII.1981.
Coli ed. 11,66. Coli tipar 9,5.

Comanda nr. 10 408
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

